This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

XX ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XX

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА V

У БЕОГРАДУ
КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА 1883

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
1 5 1976

Digitized by Google

Где је што

ДЕО ПРВИ

СТРАНА

Састанци одбора Чупићеве Задужбине

I Годишњи састанак 31 Јануара 1883 I

II Састанак 11 Априла 1883 III

III Састанак 10 Маја 1883 IV

IV Састанак 8 Јула 1883 V

ДЕО ДРУГИ

1 Помени о Даничићу од М. Ђ. Милићевића 1

2 Град Вишесав и видинска област од Ст. Новаковића 141

3 Одломци из Историје Београда од * 165

4 Наследно право у старом српском праву од М. Ђ. Миловановића 188

5 Из Никшића на Горанско (цртице из путовања по Црној Гори) од Д. Ж. Братинића 212

6 Грађа за картографију и за географију Србије од А. Алексића 259

7 Грађа за нашу новију ратну историју од А. Алексића 272

8 † Павле Кустурић, свештеник владимирачки, од М. Ђ. Милићевића 281

9 Једна Грчка песмарица о Срп. устанку, од Свет. Николајевића 235

Digitized by Google

Digitized by Google

I

ГОДИШЊИ САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

31 Јануара 1883
у Београду.

Били су: Г. Ст. Новаковић, Чед. Мијатовић, М. Ђ. Милићевић, Прота Јаков Павловић, Свет. Николајевић, Свет. Вуловић, и Мита Ракић.

1.

Најпре члан и деовођ Мита Ракић прочита извештај о раду одборовом у прошлој години. Из тога извештаја види се да је фонд задужбине за 1880, 1881 и 1882 годину, које од интереса на свој капитал, које од продатих књига, имао прихода 15.859 динара и 37 пара. У управи фондова капитал задужбине, с интересом до данас, износи 76.000 динара.

Одбор прими овај извештај к знању одредивши члана свога г. С. Сретеновића, и чиновника министарства финанције, г. Ж. Богдановића, да прегледе и овере рачуне.

2.

За тим је приступљено к избору једнога члана. И би изабран за члана одбору г. Живојин Симић, професор.

3.

За деловођа и благајника би изабран тај исти г. Ж Симић.

Digitized by Google

4.

За тим за председника одбору би избран г. М. Ђ. Милићевић, по што се г. Ст. Новаковић, због својих послова, није могао даље примити председништва.

5.

Г. М. Ђ. Миловановић предао је за *Годишњицу* прилог „Наследно право у старом српском праву.“ Предато је г. Ђ. Павловићу на реферовање.

6.

За прилоге г. А. Алексића решено је да се штампају у *Годишњици*.

7.

Извод из „Историје Бугара“, који је спремио г. Ж. Симић предат је на оцену г. г. Вуловићу и Ковачевићу.

8.

Председник, иза тога, јави да је покојни Павле Кустурић, свештеник, завештао одбору 25. дуката. И новци су већ примљени. Слава покојнику! би изречено једногласно у одбору.

9.

Г. Ст. Новаковић прочита свој састав *Град Вишесав*; састав би примљен у Годишњицу.

10.

Председник јави да је С. Петербурски универзитет послао 9 томова својих књига, с молбом за размену. На што би одлучено да се у замену пошљу све Годишњице.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан дволовођ,

М. Ракић

Digitized by Google

II
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

11 Априла 1883

Били су: Председник Милан Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Новаковић, Др Јосиф Панчић, Стојан Бошковић, Ђорђе Малетић, Јаков Павловић, Сава Сретеновић и Живојин П. Симић.

1.

Председник поднесе чланак „Помени о Ђури Даничићу“ у коме су његове белешке о путовању с Даничићем по новим крајевима Србије, и до 100 писама Даничићевих, која је Даничић писао њему израђујући речник у Загребу. Пошто је прочитао више писама и неки део својих путних бележака, Одбор одлучи да се чланак наштампа у Годишњици.

2.

Председник саопшти да је г. Ђока Павловић вратио чланак М. Ђ. Миловановића „Наследно право у старом српском праву“ с писмом, које прочита Одбору. Пошто г. Павловић изјављује да та расправа заслужује својом вредношћу да се наштампа у Годишњици, Одбор је одлучио да се чланак наштампа у Годишњици.

3.

Председник саопштава да је г. Ђ. Малетић поднео Одбору своје дело „Грађа за историју српског народног позоришта у Београду од 1855 год. до првог рата нашег с Турцима 1875 год. Одбор одлучи да се умоле г. г. Светомир Николајевић и Светислав Вуловић да то дело прегледају и поднесу Одбору своје мишљење о њему.

Digitized by Google

4.

Председник саопштава да је пок. Павле Кустурић из Владимираца окр. шабачког завештао Фонду Чупићеве Задужбине 25 # цес., и да му је тај новац већ предат. Одбор је с благодарношћу примио завештање и завештаоцу одао своје поштовање уставши и рекавши. „Бог да му душу прости!“ Пошто је у Одбору речено више лепих речи о овоме племенитом делу одлучи Одбор да се опише живот завештаочев и да се наштампа у Годашњици, што прими да учини г. Председник. А да би се његовом завештању дало видније место Одбор је одлучио да се тим новцем награди каква добра расправа.

Председник

М. Ђ. Милићевић

Члан деловођа Одбора

Жив. П Симић

III
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

10 Маја 1883

Били су: Председник: Милан Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Новаковић, Стојан Бошковић, Ђорђе Малетић, Мита Ракић, Светомир Николајевић, Светислав Вуловић, Јаков Павловић, и Живојин П. Симић.

1.

Прочита се чланак „Београд 1688.“ у ком се расправља како је те године царско-немачка војска под командом курфирста баварског Максимилијана Емануила ос-

Digitized by Google

воила Београд од Турака. Одлучено је да се прими у Годишњицу, али да писац учини исправке по неколиким напоменама.

2.

Председник пријави књигу „Гајење деце“ од Марије Манасијине, које превод у рукопису подноси Др Драга Ђочић с молбом да се наштамиа о трошку Чупићеве Задужбине.

Умољени да даду своје мишљење о том делу Г. Г. Др Лаза Лазаревић и Др Лаза Докић.

3.

Председник предложи да се V. Годишњица наштампа у 700. комада. Прима се.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан, деловођа одбора

Жив. П. Симић

IV
САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

8 Јула 1883.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић, и чланови: Ст. Новаковић, Др Панчић, Ст. Бошковић, Мита Ракић, Прота Јаков Павловић, Ђ. Малетић, Св. Николајевић, Сава Сретеновић.

1.

Прочита се чланак г. Д. Ж. Братинића „*Од Никшића на Горанско.*“ У том се саставу донесе врло многе

Digitized by Google

географске белешке, а казује се доста и о племену Дробњацима, које је тако мало познато. Одлучено би да се штампа у Годишњици.

2.

Прочита се чланчић »о две три речи, филолошко-археолошка белешка« од г. Ив. Павловића. По прочитању одбор нађе да је писац узео врло мало грађе, и да је и то мало обрадио врло површно. За то би одлучено: да се не прими у Годишњицу, докле се не би учинило оно што писац и сам вели на крају ове своје белешчице.

3.

За састав »Начело да закони не могу имати повратну силу«, умољен би г. Ђ. Павловић, као познати правник, да би изволео прочитати га и реферисати.

4.

Прочита се писмо г. Стевана В. Поповића, надзорника Текелиног завода у Пешти, који моли да се библиотеци тога завода поклоне сва издања Чупићева.

Како пак одбор нема свих својих издања, то их сва ни дати не може, него је одлучено да се пошље од онога што се има.

5.

Члан и благајник за прошлу годину, г. Мита Ракић, јавља да г. Сретеновић, који је одбором одређен да прегледа рачуне од прошле године, није могао то да учини, а потреба је прека да се рачуни прегледе. Одбор на то одреди г. Светомира Николајевића да те рачуне прегледа.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Члан, деловођ,

Жив. П. Симић

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ПОМЕНИ О ДАНИЧИЋУ

(ИЗ ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНА ЊЕГОВОГ ЖИВОТА)

Члан Одбора Чупићеве Задужбине, Др Ђ. Даничић, премину у Загребу 4 Новембра 1882.

На нама је, друговима његовим, да га по смрти поменемо; да му, бар тим поменом, захвалимо што је именом својим крепио леп глас о задужбини родољубивога Николе Чупића.

Али Даничић није тек као члан нашега одбора заслужан помињања. Он је био један необичан, један велики човек. Величина његова познаје се, рекао бих, најбоље по ширини и богаству његовога необичног ума, и по крепости његове снажне воље. Још није ни довољно осветљен, нити потпуно процењен добротворни утицај Даничићевих радова на српску књижевност, на српску реч, на српски ум; али и ово оволико, колико је учињено досад, даје нам довољно права да га назовемо необичним, великим човеком.

Ми, његови сувременици, који смо му били познаници и пријатељи, дужни смо чувати од заборава, и предавати потомству што год знамо о том ретком Србину научнику; дужни смо синовима и унуцима својим прибин-

Digitized by Google

рати што више грађе за цртање потпуне слике онога, који ће до века бити слава књизи српској и хрватској.

Та дужност креће и мене да пишем ове врсте.

Ја не ћу казати о Даничићу ништа необично, ништа ново. Али што год кажем, то не ће бити на одмет нама савременицима његовим. Потомцима пак, од којих ће време Даничића јако удаљити, може моје казивање бити још од већега интереса, од веће користи.

Ја сам се лично познао с Даничићем тек онда, кад је он постао библиотекар државне библиотеке уз »попечитељство просвештенија.«

Године 1857 (7 Јануара) ја сам изабран за члана »Друштву Српске Словесности«; Даничић је томе Друштву већ био члан и секретар.

Доцније, као члан Друштва, ја сам бивао биран за благајника Друштву, јер онда служба секретарска и благајничка не беху дане једноме члану, као што је то сада.

Тада сам се још чешће виђао с Даничићем.

Живели смо као познаници који поштују један другога. Ја сам гледао њега као човека истински великога, који има права на моје поштовање, а он се према мени владао као према човеку, кога му је поштовање мило, и кога и сам цени и уважава. Блискога дружења међу нама није било. С тога смо врло дуго говорили један другоме *ви*.

Године 1872 (у другој поли Августа) спремао сам се да водим у Москву, на университет, сина свога Миту. Да би детету растанак с кућом и отаџбином што боље остао у памћењу, умолио сам 18 Августа у вече Даничића, Архимандрита Дучића, Кнеза Ал. Церетелева, Стојана Новаковића, Јосифа Мајснера, и суседа Срету, да ми дођу на вечеру и на пријатељски разговор.

Тога дана пред вече удари грозна киша с ветром.

Digitized by Google

Даничић, који је и дању слаба вида, то вече по мраку, по киши, и неравној београдској калдрми, грдно се намучио до моје куће. За то, улазећи, још с врата рече:

— Дошао сам за то што вас поштујем, и што желим рећи сину вашем срећан пут на тако дуго време; па ћу се одмах вратити; не смем остати дуже; тако је зло на пољу.

Ипак је остао докле и други. Кнез Церетелев, који је седео у господској улици, још даље од Ђуре, узе на се да га отпрати до куће. И отпратио га је.

Колико ми га бејаше жао што се намучио, толико ми после бејаше мило слушати кад он беседи:

— Господине кнеже! говораше он: — за колико дана могу они (ја и син мој) стићи у Москву? Идт.

То вече углависмо да се из Београда кренемо заједно; јер је Ђура, враћајући се у Загреб, желео свратити у Иванку Кнегињи Јулији.

21 Августа у вече, ја и мој син седосмо на Сави на лађу која полази за Пешту.

На тој лађи беху: Даничић, Др Н. Крстић, и Кнез Медо Пуцић.

Кнез Медо, по свршетку свога наставничког рада у Београду, враћаше се у Дубровник, постојбину своју; Крстић путоваше у Пешту, да тамо разгледа неке старе архиве, а Даничић, као што већ рекох, иђаше у Иванку, у госте Кнегињи Јулији.

Тада управо беше 25 година, како је започео свој онако озбиљни, онако савесни, онако велики научни рад наш славни Даничић. Природно је, да се у разговору највише разбирало за оно што се дотицало самога Даничића. У том разговору упитасмо га: како је, и којом приликом, узео презиме *Даничић*, кад је његово очино подрекло *Поповић*?

— Са свим случајно, одговори он: — године 1847, бивши у Бечу, написао сам састав у одбрану српског

Digitized by Google

језика и новог правописа. Тај сам састав био потписао именом *Југовић*, јер ми се то презиме допадало по косовским јунацима браћи Југовићима. Бечка цензура забрани тај састав; те сам морао тражити да га штампам на другом месту. То се могло учинити у Пешти, као у средини Мађарске. Али и ту, тек по што би се саставу преденуло име, и по што би се и писцу дало друго име, и још што шта предругојачило: јер оно што је забрањено у Аустрији, није се смело ни у Мађарској штампати без неких измена. И тако ја тај састав назовем сада:

„*Рат за српски језик и правопис.*“

И на њему се први пут потпишем — *Даничић*, јер сам, после браће Југовића, најволео браћу *Даничиће* из песама.

Ми сви бејасмо врло задовољни што ово чусмо из уста самога Даничића.

Из живота великих људи миле су потомцима и најмање ситнице, а то ли постање овога презимена, које у историји српске књижевности тако много значи[1]

Кнез Медо Пуцић изиђе на Гомбошу, одакле ће преко Осека и Загреба у Дубровник; Др Н. Крстић оста у Пешти, а с Даничићем се ја и син мој растасмо на станици *Ласници* (мађарски: *Чеклиз*), где њега чекаху каруце које је Кнегиња преда њ изаслала била.

Та три четири дана заједничкога путовања зближише још више мене и Даничића.

Доцније се Даничић вратио у Београд, и заузео своју катедру. Тада су наша састајања била чешћа и пријатељство веће.

---

[1] Ово сам написао и штампао одмах по повратку из Москве, гледај „*Школу*“ за 1872, 460—463.

Digitized by Google

Године 1875, Стојан Новаковић, као министар просвете, склони Даничића, те походи средње школе у Неготину, Зајечару, Кнежевцу, Алексинцу, Крушевцу, и Јагодини.

Том приликом Даничић је први пут видео Тимочку долину, и готово сву источну полу Србије.

Он је свакад био жарки родољуб, а тај га је пут, рекао бих, још обновио, окрепио, и испунио радошћу и необично светлом надом.

Лепоте предела кроз које је путовао, напредак школа које је походио, цветање вароши које је видео, и богаство народа кроз који је пролазио — све то пйтало је родољубиву Даничићеву душу неком радошћу нада све радости. А љубазност у сретању, и гостољубље у дочецима он, по смерности својој, никако не признаваше као дужну пошту великому учитељу, него као једну сјајну црту у карактеру нашега народа; и томе се особито радоваше.

После тога првога путовања, Даничић је говорио о новом путовању по Србији, као о каким благим данима, као о највећој радости својој. И баш тога ради долазио је к мени више пута, да градимо планове о путовању по Србији; али је свакад желео „да идемо заједно!“

Кад је, на позив Академије, по други пут отишао у Загреб да се прими уређивања великога *Речника*, онда је отпочео дописивати се са мном о оном што му је кад требало. Наша је преписка бивала с дана на дан свеживља и све пријатељскија.

Ја ћу овде наштампати неколико његових писама[1] из којих се може видети не само како је, тако рећи, слово

---

[1] Писама ће бити до 100; али има их у мене још трнестина које сам оставио, пошто ми се чини да немају интереса за јавност.

Digitized by Google

по слово постајао велики Речник, него која су у једно као огледало душе и срца Даничићева.

Писма се почињу године 1877, а завршују се на неколико дана пред његову смрт.

ДАНИЧИЋЕВА ПИСМА

1

Госиодину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

BIOGRAD
(Belgrad
Serbia)

У ЗАГРЕБУ 14 Јуна 1877

Многопоштовани господине!

Хвала вам велика на љубазном писму од 9 ов. месеца.

Г. Рачки сам ће вам писати о оном што желите. Он би то већ учинио, али је имао којекакве приправе за инсталацију, која је данас свршена. Тако је сада загребачки кононик.

Мило ми је што ваш посао тако напредује. За живот Св. Ћирила не знам што бих вам казао што ви не бисте знали. Јамачно знате да је и Рачки о њему писао, а познате су вам и руске књиге које су изашле пре неколико година, кад је оно била светковина Св. Ћирила. Друго не знам ни ја ништа.

Што је Срежњевски писао о вашој „Кнежевини Србији" није ми познато. Ако имате на одаће 1 егземплар те брошуре, молио бих вас да ми пошљете; био бих вам врло захвалан.

Овде још нема оне књиге „Гласника", у којој је изашао чланак г. Дучића о манастиру Морачком!!!

Digitized by Google

Је ли г. Мита, син ваш, отишао у Париз?

Молим вас да бисте изволели казати свима својима моје срдачно поздравље и истинито поштовање.

Будите ми здрави и весели.

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић.

2

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

BIOGRAD
(Belgrad
Serbia)

У ЗАГРЕБУ 31 Јула 1877

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Једва данас могох вам послати преко зета свога Бозовића један егземплар најновијега дјела свога. Молим вас, примите га љубазно. Опростите што ће вам тако доцкан доћи. Будите увјерени да није до мене кривица.

Ваше пошљедње писмо затекао сам овдје вративши се из Рогаца. Како сам се одмах селио у нов стан, писмо се негдје заметнуло, те га не могу наћи. Не опомињем се да је у њему што год на што бисте жељели да одмах одговорим.

Велика вам хвала на наставку о животу Срба сељака. Из њега је већ исписано што ће се употребити за рјечник. . . .

Желећи вам свако добро и молећи да бисте извољели казати од мене поштованој госпођи поклон, и цијелој породици срдачно поздравље, остајем свагда с особитим поштовањем.

Ђ. Даничић

Digitized by Google

3

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 16 Октобра, 1877

Драги пријатељу!

Врло сте ме задужили драгим писмом од 12 о. м. За сада вам велика хвала.

Г. Рачки много вам захваљује на поздраву, и отпоздрављајући вас моли да му опростите што вам још није писао: сеоба, намештање, посао који му се затекао у руку, то га је до сада задржавало; али обсћања није заборавио.

Агазли има у Вукову речнику с примером:

И изведе агазли гаврана, тј., коња.

Ајра и *Ајрија* долази у песмама као женско име турско.

Не бисте ли ми сада могли дознати што о томе код наших зналаца турскога језика?

Што се од имена места различно изводе имена мештанима и мештанкама и адјектива, за то би не само много помогао речнику, него би и српском језику и Србији учинио велику услугу и част ко би за *свако* место то написао и *штампао* азбучним редом и с акцентима, н. пр.

Београд: Београђанин, Београђанка (ако се говори), Београдац, бе гратка, београдскй.

Ја мислим да вама за тај посао не би требало више од месец дана, па би се могло одмах штампати у првом Гласнику, а после би се у Речнику позивало на Гласник (чега ради волео бих да се штампа). Не бисте ли се могли примити тога? Ја вас молим. (Што за нека имена има то у Вукову речнику, ништа за то; овај посао за који вас молим, треба да је потпун; он има своју особиту намеру, за то и треба да уђе у њ и оно што би се већ налазило у речнику. На сваку таку реч која се већ налази у Вукову Речнику, дошло би најмање по десет којих

Digitized by Google

онде нема). Уверен сам да ћете ви одмах видети важност овој ствари, за то се и устежем од многог препоручивања.

Молећи да бисте своје срдачно од мене поздравили, и желећи вам добро здравље и задовољство остајем с особитим поштовањем.

Ђ. Даничић

4

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРАТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 2 Новембра 1877

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на љубазном писму од 26 пр. м. Кад се не можете наканити на онај посао, молим вас, као што и обећавате, попишите деривата од имена мјесних која се почињу словом *л*. Учинићете велику љубав — не само мени.

Али ево још друге и дуге молбе. Најприје молим вас да бисте намолили господу која знају турски, да учине љубав, те протумаче ријечи пописане на приложеном листу [1]. Ја бих молио врло лијепо да у тумачењу кажу: 1. имају ли те ријечи у Турака? 2. јесу ли турске? 3. шта значе? 4. које треба писати са *х*? — За оно *ал* што је пред неким ријечима, молим нека назначе гдје би *ал* било за се ријеч, гдје ли може бити није за се ништа, него је дио ономе што је до њега написано. — Знам да ће им бити досадно преписивати те ријечи, и врло бих им радо олакшао труд, али не знам како. Молите их да ту досаду љубазно приме, и на уму имају да чине добро књижевности и народу.

---

[1] За све речи турске, или од турских речи постале, ја сам питао г. Ал. Пачића, који се одликује не само знањем језика турскога, него познавањем свију оних крњих речи које је босњачки турски језик унео у говор српски.

Digitized by Google

Осим труда, који ћете око тога имати, имам још нешто што бих желио управо од вас чути. Молим вас, немојте ме одбити.

Какав акценат имају *Алдинци, Алдинаца* и *Алдински*? и има ли особито име за човјека и жену одатле?

Има ли име за човјека из *Алдинца*?

Какав акценат има *Аљудово*? има ли каквих деривата од тога?

Какав акценат има *Амерић*? има ли од тога деривата?

С каквим бисте ви акцентом изговорили име *Анђелко*?

Аниште (ханиште) какав има акценат?

Има ли од *Аранђеловца* деривата осим адјектива?

Арнајево какав има акценат? и има ли деривата?

Арбулић какав акценат и деривата?

С каквим акцентом ви читате локатив: *по авазу*?

Вашим љубазним одговором на ова питања биће довршена прва радња око ријечи које се почињу словом а. Свјема њима заједно требало би посла још мјесец дана, па би биле готове за штампу. Али је боље, сигурније, а неких ријечи ради и потребно, овако на пола обрадити све до пошљедњега слова, па се онда опет вратити и довршивати за штамну. Кад још које слово овако на пола израдим, онда мислим неколицину ријечи (за 1 — 3 табака) са свим израдити, па то штампати као оглед, да би могла критика свој суд и жеље казати, да се може још примити што би било за примање[1].

Молим, мој поклон и поздрав изволите казати цијелој поштованој породици, и са свима њима будите ми здрави и весели.

С особитим поштовањем
ваш

Ђ. Даничић

---

[1] На сва горња питања ја сам му послао одговоре што се могло пре.

Digitized by Google

5

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 25 Новембра 1877

Драги пријатељу!

Неки дан примих љубазно ваше писмо од 19 ов. м. а данас и „*Славе у Срба.*" Велика вам хвала на свему. Гледаћу што пре да и у овом красном делу вашем побележим што ће требати за речник.

Ако бисте имали на по се штампан први и други чланак „*Срба Сељака*", молио бих вас врло лепо да ми пошљете, да и у њима побележим што би било за речник. Из трећега је чланка већ исписано.

Вук у речнику има *бабин дроб* близу Београда код Ресника, а у Гласнику 19, 98 помиње се *бабин гроб* у врачарском срезу. Може бити да је то једна ствар (брдо), па је погрешио један или други писац. Како је то близу Београда не бисте ли могли дознати како је управо? Молим вас.[1]

Будите ми са свима својима здраво и весело.

С поштовањем

Ђ. Даничић.

6

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 10 Декембра 1877

Драги пријатељу!

Оба ваша писма од 25. нов. и 3. ов. м. и све три свеске „*Живота Срба сељака*" примио сам. Велика вам хвала.

---

[1] Дознао сам, и одговорио одмах како треба.

Digitized by Google

Ваша ће заслуга бити што ће оно што из Србије улази у рјечник бити потпуније него из кога му драго другога краја.

Прву књигу Срба сељака вратио бих до који дан, док се поцрпе, кад би вам преко требала; али је корисно за речник да остане овде докле се речник ради, јер ће и после код многе речи ваљати у књигу погледати смисла ради.

Молим вас врло лепо настаните еда бисте што дознали од зналаца турскога језика за *багру*. Могло би се мислити да је од турскога *баг* (*баглама*) *везати*, али треба знати долази ли у турском језику са оним *р* на крају: *багр*, и шта значи. Ако није турска реч, врло би знатно било.

Такође вас молим да пропитате шта је оно *бан* у *банбадава* (*бамбадава*): долази ли тако са *бан* (*бам*) и у турском језику, и шта је?[1]

Спремајте се, молим вас, да и селима која се почињу словом *б* (у Јовановићеву речнику) побиљежите акценте и деривата.

О другоме други пут.

Желећи да вам је сретна нова награда рускога цара за ваше драгоцене труде (о којој јуче читах у неким новинама) а особито желећи да у најбољем весељу и задовољству проведете благе дне остајем

С ОСОБИТИМ ПОШТОВАЊЕМ

Ђ. Даничић.

7

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 17 Декембра 1877

Драги пријатељу!

Јуче примих поштовано писмо ваше од 12. ов. м. Врло се радујем новој почасти, коју добисте од Петерб. Академије.

---

[1] Благодарећи г. Алекси Пачићу прибрао сам обавештаје и послао одмах.

Digitized by Google

Честитам вам. Немате се чега побојавати, нити шта правдати. То је ваша заслуга, што сте заслужили онијем што сте већ урадили. Да вас Бог живи, да можете јоште дуго приносити користи српском народу.[1]

Желим да у здрављу и потпуном задовољству проведете благе дне.

Молим, кажите мој поклон и поздрав госпођи и свима својима.

с поштовањем

ваш

Ђ. Даничић.

8

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

у ***Загребу*** 28 Декембра 1877

Драги пријатељу!

Хвала вам на љубазном писму од 24 ов. м. и на доброти којом ми посласте брошире Гротове. Ако бисте му кад писали, молио бих да му кажете моју захвалност.

Ако вас ово писмо нађе у Београду[2], молио бих врло лепо да ми јавите на кога ћу се обратити с молбом за продужење одсуства, јер мислим да г. Министар није ту.

Где год били, од Бога вам свако добро!

с особитим поштовањем

Ђ. Даничић

Честита вам нова година!

Не знам јесам ли вам већ захвалио на писму од 15 ов. м. Ако нисам чиним сад.

---

[1] Ово је одговор на писмо којим сам му јавио да сам изабран за члана *Академије Наука* у Петрограду.

[2] Мислило се да ћу ја отићи тих дана у војску, која је била на Нишу.

Digitized by Google

9

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 30 Јануара 1878

Драги пријатељу!

Приближује се време кад ће ми опет требати ваша помоћ. Да не би било превеђ у један пут, молим вас за сад да бисте учинили љубав, те из Јовановићева речника пописали имена која се почињу гласовима *ба*, ставили акценте, додали деривата такође с акцентима.

Који дан имаћу дужу молбу.

Академија је одлучила да се штампа за оглед до 3 табака. Тако ћу до који дан почети приправљати управо за штампу. Молим вас не одреците ми помоћи.[1]

Примите са свима својима поклон и поздрав.

с поштовањем

Ђ. Даничић

Акценат на именима месним треба казати у номинативу, генитиву, и локативу, ако није у свим тим падежима једнак.

10

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 24 фебруара 1878

Драги пријатељу!

Јуче примих ваше љубазно писмо од 20 ов. м. с акцентованим именима. Захваљујем вам од свег срца. Сада при-

---

[1] Све је урађено и послано по жељи.

Digitized by Google

прављам што ће се штампати за оглед. Али много и врло много муке имам око речи а.

Молим вас, примите са свима својима срдачно поздравље.

С поштовањем

ВАШ ВАЗДАЊИ

Ђ Даничић

11

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 18 Маја 1878

Драги пријатељу!

Ваше поштовано писмо од 13 овог месеца затекло ме је јуче баш над коректуром првих листова *Огледа* од рјечника. Велика вам хвала на свему што ми онако љубазно јављате о Азбуковици. Оглед се штампа врло лагано ради ситних слова; али се опет надам да ће за месец дана изаћи.

Надам се да сте се здрави и задовољни вратили из Петербурга [1].

Молим, примите са свима својима срдачно поздравље и поштовање, с којим остајем вазда

ВАШ

Ђ. Даничић

12

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 4 Августа 1878

Поштовани господине,

Драги пријатељу!

Вративши се из Рохича затекох драго писмо ваше од 13 пр. м. и брошире Гротове и Пикотову. Хвала вам на свему.

---

[1] Године 1878 ја сам, по послу *Добротворног Одбора*, ишао у Петроград, и отуда се вратио 5 Маја у Београд

Digitized by Google

Молим вас врло лепо да бисте имали доброту изјавити моју топлу захвалност именованој господи.

Хвала вам на почетку песмице, што ми посласте. Ја мисли да ће „*прелепоти*" бити: „прелепо ти".[1]

Мило ми је што вам је „Оглед" тако по вољи.

Молим вас да бисте казали моје срдачно поздравље свима својима — и онима који су у Нишу.

Будите ми здрави и весели.

С поштовањем
Ђ. Даничић

13

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 12 Августа 1878.

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Ево ме опет да вам досађујем.

У „Кн. Срб." на стр. 61. имате *Бесна*. Молим какав је акценат.

У „Жив. ср. сељ." 1, 8 велите да се свака недеља зове *бела*, у коју се мрси петак и среда. Молим вас врло лепо да бисте ми јавили мрси ли се петак и среда таке недеље баш месом или само сиром и млеком? и кажите ми неколико таких недеља.

---

[1] Послао сам му био песмицу:
Прелепо ти лепотица
Преко поља пређе
За њом трчи солдат Станко
Пушком росу тресе.
Стан' не бежи, лепотице,
Ти ћеш бити моја!

Digitized by Google

Прилажем неколико речи које могу бити турске, и молим вас врло лепо да бисте дојакошњом добротом разабрали и јавили ми јесу ли доиста турске и шта значе у Турака.

Сада ми вас ваља молити да се наканите и прегнете, те узмете преда се села којима се имена почињу словом *б*, па да о њима побележите и јавите онако како сте учинили с онима којима се имена почињу словом *а*, чим сте велико добро учинили [1].

Молим да бисте казали од мене поклон и поздрав свима својима, а Ви ми будите здрави и весели.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

14

У ЗАГРЕБУ на Митров дан 1878

Многопоштовани господине!

Примио сам и другу књигу „Живота и дела великих људи“, коју ми изволесте послати, и нешто сам читао у њој, и рад сам још. Ја једнако мислим да то дело може бити веома корисно народу. Хвала вам и што написасте и што ми посласте. Да вас Бог поживи да у здрављу и задовољству свршите и то и још друго много.

Матковић ми се хвалио да сте му послали књигу, и молио ме да вам пишем да вам лепо захваљује, и да ће захвалност своју показати што пре чим год својим новим.

У народним се песмама пева *Ђорђе с Бјелотића* (Вук 4, 290). Молим вас, можете ли ви разабрати који се од садашња три Бјелотића ту мисли?

---

[1] Учињено је што се год могло.

Digitized by Google

Особито ми је мило баш данас замолити вас да ми поздравите срдачно оба своја Мите[1]. Такође молим да бисте мој поклон казали госпи и поздрав свима својима.

Будите здрави и весели.

С особитим поштовањем
Ђ. Даничић

15

У ЗАГРЕБУ 8 Декембра 1878

Многопоштовани господине!

Велика вам хвала на доброти којом ми јависте за Белотић.

Надам се да ће вам се очи опоравити[2], те вам не ће сметати да имате део у мојој тешкој радњи. Није хитно.

Молим, изволите казати мој поклон и поздрав свима својима.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

16

У ЗАГРЕБУ на бадњи дан 1878

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Примих и најновију књигу вашу „*Физиологија и Хигијена*“ заједно с биљешком о „питан[3].“ Велика вам хвала, и

---

[1] Мисли на Митров дан као имени дан оба Мите.

[2] Тада су ме болеле очи.

[3] О речи *питан* послао сам му ову белешку:

«Дроби Вале на кавале,
Степан гледа иза кладе,
Помолио по тојаге.
Дроби ситно да је питно«

То сам запамтио још из Рипња.

Digitized by Google

да вас Бог поживи много година на корист књижевности српској!

Молим, кажите мој поклон и поздрав свима својима.

Честит вам Божић, и честито вам ново љето!

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић

17

У ЗАГРЕБУ 23 Фебруара 1879

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Примио сам што сте имали љубав послати ми о *Хумнини*. Велика вам хвала!

У вашим расправама „Живот Срба сељака" 1,80 и 2,31 има *богородичина рука*. Молим вас врло лепо, ако бисте могли дознати научно име тој трави, и ако се још како српски зове, да бисте учинили љубав и јавили ми.

У великом делу вашем „Кнежевини Србији", 565, помиње се село *Богоштица*, којега сада нема. Однекле имам забележено да у округу подринском има река *Богоштица*. Молим вас врло лепо, ако јој можете дознати акцентуацију, да бисте имали доброту јавити ми.

У дебати скупштинској (у Ср. Нов.) о новом закону о *упису у радње* спомињу се више пута неки *кокичари*. Молим вас, какви су то трговци?

У песмама се помиње *бојали кула* и *бојанли кула*. Молим вас врло лепо да бисте у наших зналаца турскога језика пропитали има ли у турском језику тако што, и може ли бити од *бој* (кат) а не од *боја* (фарба)?[1]

---

[1] На сва ова питања прибрао сам објашњења и послао.

Digitized by Google

Молим вас да бисте изволели казати свима својима моје срдачно поздравље, а ви ми будите здрави и весели.

Ваш с поштовањем

Ђ Даничић

18

У ЗАГРЕБУ 1 Марта 1879

Поштовани господине!

Драги пријатељу!

Примио сам Гротову интересантну књижицу, коју ми изволесте послати. Хвала вам; а молим вас да бисте и г. Гроту јавили моју захвалност, кад му успишете[1].

У вашој „Кнеж. Срб.“ помиње се река *Болечица*. Молим вас врло лепо да бисте ми јавили каква јој је акцентуација. То ће бити иста река коју Богић у Гласнику зове само *Болеч* (како је у нашим белешкама).

Молим вас да бисте у наших зналаца турскога језика пропитали: је ли *болболице* или *бозболице* (доста, изобила) турски?

Желећи вам свако добро, остајем

С поштовањем

ваш

Ђ. Даничић

19

У ЗАГРЕБУ 22 Марта 1879

Драги пријатељу!

Од срца вам захваљујем на писму од 11 ов. м. Ви сте ми у овом послу велика узданица, и сваки дан доказујете да се не ћу преварити.

---

[1] Г. Јаков Карловић *Грот*, члан С. Петербуршке Царске Академије Наука.

Digitized by Google

Милева ми пише[1] да ју је походио г. Мита, ваш син. Хвала му и од мене. Молим вас, кад му успишете, поздравите га од мене.

Хоћете ли моћи скоро додати красноме делу „Кнеж. Срб.“ нове округе? Како бих се ја томе радовао[2]!

У „Животу Срба сељака“ 2, 48 и 68 има *бољка*. Молим вас врло лијепо да бисте ми кад год згодом јавили: каква јој је акцентуација (ја мислим *бо̏љка*) и је ли исто што и бољетица, или се може бити од мила каже за какву год болест.

Такођер молим за акцентуацију селу *Борку (Борак)*.

Како бисте ви изговорили *бор* у локативу? н. пр. *на бору*: да ли *на бо̀ру* или *на̀ бору* или *на̀ бору*?

Је ли турска реч *болозан* (некака лађа)? Каква ли је то лађа?

Честити вам празници!

Молим, да би сте изволели казати од мене поклон и поздрав поштованој госпођи и свима својима, с којима будите свагда здрави и весели, и уверени о мом поштовању с којим остајем

Ваш

Ђ. Даничић

20

У Загребу 7 Априла 1879

Драги пријатељу!

Опет ме обрадовасте и обдаристе новим делом. Хвала вам на лепим „Зимњим Вечерима.“ За цијело ће и у њима бити што ће ми пристати за речник.

У „Животу Срба сељака“ 1, 131 (Гласн. 22, 207) велите „а̀ се приказивање сврши!“ За ме је врло знаменито на

---

[1] Милева је кћи Милоша Поповића, брата Ђурина. Удата је за једнога доктора, Француза; она живи у Француској.

[2] Још ни сад не могу са свим да склопим округ врањски и округ топлички То је без чешћег путовања врло тешко; готово немогућно!

Digitized by Google

том месту и у том послу а. Молио бих врло лепо да бисте имали љубав истумачити ми га. Стоји ли као „*а кад*“ или само као „*кад*“?

У „Кнеж. Срб.“ 418 и 420 имате *Брачинац* и *Голи Брачинац*. Дакле су *два* брда Брачинца близу једно другом?

Уз топлу захвалност — молим изволите примити са свима својима и срдачно поздравље

С поштовањем

Ђ. Даничић

21

У ЗАГРЕБУ 20 Априла 1879

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на љубазном писму од 15 ов. м. које јуче примих. Одмах сам забиљежио гдје што треба све што сте имали љубав јавити ми.

Имам жалбу на вас. Кад сам примио ваше „*Зимње Вечери*“ рекох: баш ми добро дође! Ако да Бог те отидем љетос у Рогатац, ондје ћу их читати и биљежити што би ваљало исписати за рјечник. Од беспослице једно вече почех читати, па се тако намамих да једва чеках да дође опет вече; тако данас, тако сјутра — и синоћ дотјерах до краја. Шта ћу сад? Радост, коју сам мислио уживати на љето, оде. О чему ћу љетовати?

Ја мислим да ово дјело ваше припада међу најљепша, која има наша књижевност у тој струци. Како сам прије 30 година рекао о Бранковим пјесмама да опако треба да пјева учен Србин, тако бих сада о овом вашем дјелу рекао: тако треба српски новелиста да пише. Може бити да се варам не разумијући тога посла. Али се не бих ни пред ким стидио то рећи. Дивим се како су вам карактери истинити, како је све живо, природно. И није само домаћи живот у вашим приповиједткама, него је у том домаћем животу и народни, поли-

Digitized by Google

тички. Ту је особита вриједност ваших приповиједака. Може бити да је то заслуга српскога народа, али тијем је ваша заслуга већа што ту заслугу народну износите пред свијет. Ако ће у нас бити напретка, ја мислим да ће се наћи писаца који ће се на вас угледати: тако ћете ви створити српску новелистику.

Да вас Бог живи?

Желећи вам добро здравље и свако задовољство, остајем с особитим поштовањем[1].

Ваш
Ђ. Даничић

С пролећа године 1879 осећао сам велику потребу да се од посла одморим, и да поправим здравље. Питао сам Даничића за Рогатац. и он ми пише да онамо идем. Ево његова писма:

22

У ЗАГРЕБУ 1 Маја 1879

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на писму од 25 пр. м. и на свему што ми у њему јављате за речник.

Ако вам одмор треба, нигде вам не ће бити лепше него у Рохичу. Онде и нема правих болесника, које би било немило гледати, него људи здрави и весели и који траже да су весели, којима се треба одморити и много се шетати по чистом ваздуху. А згода је свака. Није „веома скупо“; не може се рећи ни да је „скупо“, према другим таким местима. Онде ми се један пут тужио један знанац да му није мило онде за то што се не може много потрошити. Ја сам уверен да бисте се онде задовољно опоравили, и да би вам омилело. Само да да Бог лепо време. Мени ће особито бити мило ако онамо дођете,

---

[1] Ово је писмо доцније штампано уз причу: *«Јурмуса и Фатима»*.

Digitized by Google

9

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 30 Јануара 1878

Драги пријатељу!

Приближује се време кад ће ми опет требати ваша помоћ. Да не би било превеђ у један пут, молим вас за сад да бисте учинили љубав, те из Јовановићева речника пописали имена која се почињу гласовима *ба*, ставили акценте, додали деривата такође с акцентима.

Који дан имаћу дужу молбу.

Академија је одлучила да се штампа за оглед до 3 табака. Тако ћу до који дан почети приправљати управо за штампу. Молим вас не одреците ми помоћи.[1]

Примите са свима својима поклон и поздрав.

с поштовањем

Ђ. Даничић

Акценат на именима месним треба казати у номинативу, генитиву, и локативу, ако није у свим тим падежима једнак.

10

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 24 фебруара 1878

Драги пријатељу!

Јуче примих ваше љубазно писмо од 20 ов. м. с акцентованим именима. Захваљујем вам од свег срца. Сада при-

---

[1] Све је урађено и послано по жељи.

Digitized by Google

прављам што ће се штампати за оглед. Али много и врло много муке имам око речи *а*.

Молим вас, примите са свима својима срдачно поздравље.

С поштовањем

ВАШ ВАЗДАЊИ

Ђ Даничић

11

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 18 Маја 1878

Драги пријатељу!

Ваше поштовано писмо од 13 овог месеца затекло ме је јуче баш над коректуром првих листова *Огледа* од рјечника. Велика вам хвала на свему што ми онако љубазно јављате о Азбуковици. Оглед се штампа врло лагано ради ситних слова; али се опет надам да ће за месец дана изаћи.

Надам се да сте се здрави и задовољни вратили из Петербурга [1].

Молим, примите са свима својима срдачно поздравље и поштовање, с којим остајем вазда

ВАШ

Ђ. Даничић

12

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

СЕКРЕТАРУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

У ЗАГРЕБУ 4 Августа 1878

Поштовани господине,

Драги пријатељу!

Вративши се из Рохича затекох драго писмо ваше од 13 пр. м. и брошире Гротове и Пикотову. Хвала вам на свему.

---

[1] Године 1878 ја сам, по послу *Добротворног Одбора*, ишао у Петроград, и отуда се вратио 5 Маја у Београд

Digitized by Google

Молим вас врло лепо да бисте имали доброту изјавити моју топлу захвалност именованој господи.

Хвала вам на почетку песмице, што ми посласте. Ја мисли да ће „*прелепоти*" бити: „прелепо ти".[1]

Мило ми је што вам је „Оглед" тако по вољи.

Молим вас да бисте казали моје срдачно поздравље свима својима — и онима који су у Нишу.

Будите ми здрави и весели.

С поштовањем
Ђ. Даничић

13

Господину **М. Ђ. Милићевићу**
секретару министарства просвете

У ЗАГРЕБУ 12 Августа 1878.

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Ево ме опет да вам досађујем.

У „Кн. Срб." на стр. 61. имате *Бесна*. Молим какав је акценат.

У „Жив. ср. сељ." 1, 8 велите да се свака недеља зове *бела*, у коју се мрси петак и среда. Молим вас врло лепо да бисте ми јавили мрси ли се петак и среда таке недеље баш месом или само сиром и млеком? и кажите ми неколико таких недеља.

---

[1] Послао сам му био песмицу:
Прелепо ти лепотица
Преко поља пређе
За њом трчи солдат Станко
Пушком росу тресе.
Стан' не бежи, лепотице,
Ти ћеш бити моја!

Digitized by Google

Прилажем неколико речи које могу бити турске, и молим вас врло лепо да бисте дојакошњом добротом разабрали и јавили ми јесу ли доиста турске и шта значе у Турака.

Сада ми вас ваља молити да се наканите и прегнете, те узмете преда се села којима се имена почињу словом *б*, па да о њима побележите и јавите онако како сте учинили с онима којима се имена почињу словом *а*, чим сте велико добро учинили [1].

Молим да бисте казали од мене поклон и поздрав свима својима, а Ви ми будите здрави и весели.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

14

У ЗАГРЕБУ на Митров дан 1878

Многопоштовани господине!

Примио сам и другу књигу „Живота и дела великих људи“, коју ми изволесте послати, и нешто сам читао у њој, и рад сам још. Ја једнако мислим да то дело може бити веома корисно народу. Хвала вам и што написасте и што ми посласте. Да вас Бог поживи да у здрављу и задовољству свршите и то и још друго много.

Матковић ми се хвалио да сте му послали књигу, и молио ме да вам пишем да вам лепо захваљује, и да ће захвалност своју показати што пре чим год својим новим.

У народним се песмама пева *Ђорђе с Бјелотића* (Вук 4, 290). Молим вас, можете ли ви разабрати који се од садашња три Бјелотића ту мисли?

---

[1] Учињено је што се год могло.

Digitized by Google

Особито ми је мило баш данас замолити вас да ми поздравите срдачно оба своја Мите[1]. Такође молим да бисте мој поклон казали госпи и поздрав свима својима.

Будите здрави и весели.

С особитим поштовањем
Ђ. Даничић

15

У ЗАГРЕБУ 8 Декембра 1878

Многопоштовани господине!

Велика вам хвала на доброти којом ми јависте за Белотић.

Надам се да ће вам се очи опоравити[2], те вам не ће сметати да имате део у мојој тешкој радњи. Није хитно.

Молим, изволите казати мој поклон и поздрав свима својима.

С особитим поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

16

У ЗАГРЕБУ на бадњи дан 1878

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Примих и најновију књигу вашу „*Физиологија и Хигијена*“ заједно с биљешком о „питан[3].“ Велика вам хвала, и

---

[1] Мисли на Митров дан као имени дан оба Мите.

[2] Тада су ме болеле очи.

[3] О речи *питан* послао сам му ову белешку:

«Дроби Вале на кавале,
Степан гледа иза кладе,
Помолио по тојаге.
Дроби ситно да је питно«

То сам запамтио још из Рипња.

Digitized by Google

да вас Бог поживи много година на корист књижевности српској!

Молим, кажите мој поклон и поздрав свима својима.

Честит вам Божић, и честито вам ново љето!

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић

17

У ЗАГРЕБУ 23 Фебруара 1879

Многопоштовани господине,

Драги пријатељу!

Примио сам што сте имали љубав послати ми о *Хумнини*. Велика вам хвала!

У вашим расправама „Живот Срба сељака" 1,80 и 2,31 има *богородичина рука*. Молим вас врло лепо, ако бисте могли дознати научно име тој трави, и ако се још како српски зове, да бисте учинили љубав и јавили ми.

У великом делу вашем »Кнежевини Србији«, 565, помиње се село *Богоштица*, којега сада нема. Однекле имам забележено да у округу подринском има река *Богоштица*. Молим вас врло лепо, ако јој можете дознати акцентуацију, да бисте имали доброту јавити ми.

У дебати скупштинској (у Ср. Нов.) о новом закону о *упису у радње* спомињу се више пута неки *кокичари*. Молим вас, какви су то трговци?

У песмама се помиње *бојали кула* и *бојанли кула*. Молим вас врло лепо да бисте у наших зналаца турскога језика пропитали има ли у турском језику тако што, и може ли бити од *бој* (кат) а не од *боја* (фарба)?[1]

---

[1] На сва ова питања прибрао сам објашњења и послао.

Digitized by Google

Молим вас да бисте изволели казати свима својима моје срдачно поздравље, а ви ми будите здрави и весели.

Ваш с поштовањем

Ђ Даничић

18

У ЗАГРЕБУ 1 Марта 1879

Поштовани господине!

Драги пријатељу!

Примио сам Гротову интересантну књижицу, коју ми изволесте послати. Хвала вам; а молим вас да бисте и г. Гроту јавили моју захвалност, кад му успишете[1].

У вашој „Кнеж. Срб." помиње се река *Болечица*. Молим вас врло лепо да бисте ми јавили каква јој је акцентуација. То ће бити иста река коју Богић у Гласнику зове само *Болеч* (како је у нашим белешкама).

Молим вас да бисте у наших зналаца турскога језика пропитали: је ли *болболице* или *бозболице* (доста, изобила) турски?

Желећи вам свако добро, остајем

С поштовањем

ваш

Ђ. Даничић

19

У ЗАГРЕБУ 22 Марта 1879

Драги пријатељу!

Од срца вам захваљујем на писму од 11 ов. м. Ви сте ми у овом послу велика узданица, и сваки дан доказујете да се не ћу преварити.

---

[1] Г. Јаков Карловић *Грот*, члан С. Петербуршке Царске Академије Наука.

Digitized by Google

Милена ми пише[1] да ју је походио г. Мита, ваш син. Хвала му и од мене. Молим вас, кад му усмисмете, поздравите га од мене.

Хоћете ли моћи скоро додати красноме делу „Кнеж. Срб." нове округе? Како бих се ја томе радовао[2]!

У „Животу Срба сељака" 2. 48 и 68 има *болка*. Молим вас врло лепо да бисте ми кад год згодом јавили: каква јој је акцентуација ја мислим *бо́лка* и је ли исто што и болетина, или се може бити од мала каже за какву год болест.

Такође молим за акцентуацију селу *Борку Борак*.

Како бисте ви изговорили *бор* у локативу? н. пр. *на бору*: да ли *на бо́ру* или *на бо́ру* или *на бо́ру*?

Је ли турска реч *болозан* (некака лађа? Каква ли је то лађа?

Честити ваш празници!

Молим, да би сте изволели казати од мене поклон и поздрав поштовано, господи и свима својима, с којима будите сваки здрави и весели, и уверени о мом поштовању с којим остајем

Ваш

Ђ. Даничић

20

У ЗАГРЕБУ 7 Априла 1879

Драги пријатељу!

Опет ме обрадовасте и обдаристе новим делом. Хвала вам на лепим „Зимним Вечерима". За цело ће и у њима бити што ће ми пристати за речник.

У „Животу Срба сељака" 1. 131 (Класн. 22, 207) велите „а се призивање сврши." За ме је врло знаменито на

---

[1] Милена је кћи Милоша Поповића, брата Ђурина. Удала је за рођеног доктора, Француза, па живе у Француској.

[2] Још не знам ве могу ли свим да скоцим округ вранским и округ топличким. Ти је без чешљања путовања врло тешко, готово немогућно!

том месту и у том послу а. Молио бих врло лепо да бисте имали љубав истумачити ми га. Стоји ли као „*а кад*“ или само као „*кад*“?

У „Кнеж. Срб.“ 418 и 420 имате *Брачинац* и *Голи Брачинац*. Дакле су *два* брда Брачинца близу једно другом?

Уз топлу захвалност — молим изволите примити са свима својима и срдачно поздравље

С поштовањем

Ђ. Даничић

21

У ЗАГРЕБУ 20 Априла 1879

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на љубазном писму од 15 ов. м. које јуче примих. Одмах сам забиљежио гдје што треба све што сте имали љубав јавити ми.

Имам жалбу на вас. Кад сам примио ваше „*Зимње Вечери*“ рекох: баш ми добро дође! Ако да Бог те отидем љетос у Рогатац, ондје ћу их читати и биљежити што би ваљало исписати за рјечник. Од беспослице једно вече почех читати, па се тако намамих да једва чеках да дође опет вече; тако данас, тако сјутра — и синоћ дотјерах до краја. Шта ћу сад? Радост, коју сам мислио уживати на љето, оде. О чему ћу љетовати?

Ја мислим да ово дјело ваше припада међу најљепша, која има наша књижевност у тој струци. Како сам прије 30 година рекао о Бранковим пјесмама да опако треба да пјева учен Србин, тако бих сада о овом вашем дјелу рекао: тако треба српски новелиста да пише. Може бити да се варам не разумијући тога посла. Али се не бих ни пред ким стидио то рећи. Дивим се како су вам карактери истинити, како је све живо, природно. И није само домаћи живот у вашим приповијеткама, него је у том домаћем животу и народни, поли-

Digitized by Google

тички. Ту је особита вриједност ваших приповиједака. Може бити да је то заслуга српскога народа, али тијем је ваша заслуга већа што ту заслугу народну износите пред свијет. Ако ће у нас бити напретка, ја мислим да ће се наћи писаца који ће се на вас угледати: тако ћете ви створити српску новелистику.

Да вас Бог живи?

Желећи вам добро здравље и свако задовољство, остајем с особитим поштовањем[1].

Ваш
Ђ. Даничић

С пролећа године 1879 осећао сам велику потребу да се од посла одморим, и да поправим здравље. Питао сам Даничића за Рогатац. и он ми пише да онамо идем. Ево његова писма:

22

У ЗАГРЕБУ 1 Маја 1879

Драги пријатељу!

Велика вам хвала на писму од 25 пр. м. и на свему што ми у њему јављате за речник.

Ако вам одмор треба, нигде вам не ће бити лепше него у Рохичу. Онде и нема правих болесника, које би било немило гледати, него људи здрави и весели и који траже да су весели, којима се треба одморити и много се шетати по чистом ваздуху. А згода је свака. Није „веома скупо"; не може се рећи ни да је „скупо", према другим таким местима. Онде ми се један пут тужио један знанац да му није мило онде за то што се не може много потрошити. Ја сам уверен да бисте се онде задовољно опоравили, и да би вам омилело. Само да да Бог лепо време. Мени ће особито бити мило ако онамо дођете,

---

[1] Ово је писмо доцније штампано уз причу: *«Јурмуса и Фатима»*.

Digitized by Google

те ћу (ако да Бог те и ја отидем онамо) имати обилату живу накнаду за „*Зимње Вечери*“.

Молим да бисте изволели казати свима својима мој поклон и поздрав и желећи вам добро здравље и свако добро остајем

С поштовањем
ваш
Ђ. Даничић

23

У ЗАГРЕБУ 6 Маја 1879

Драги пријатељу!

Неки мисле да је *брава* турска реч. У турском речнику ја је не нађох. Молим вас врло лепо, имајте љубав, пропитајте у тамошњих зналаца турскога језика, говоре ли Турци доиста тако, и држи ли се за турску реч? У турском језику нађох *пирава* (у истом значењу): молим вас пропитајте: мисли ли се да је турска реч, и има ли свезе у турском језику с каквом другом речју. Јер би она могла постати од наше *браве* исто онако као што би наша *брава* могла од ње постати.

Немојте се, молим вас, срдити што вам досађујем.

Будите са свима својима здрави и весели.

С поштовањем
Ђ. Даничић

24

У ЗАГРЕБУ 22 Маја 1879

Драги пријатељу!

Од срца вам захваљујем на писму од 16 ов. м. у коме ми јављате о брави. Молим вас, учините љубав, кажите и г. Пачићу моју захвалност.

Хоће ли скоро бити друга књига „*Зимњих Вечери*“?

Кад успишете г. Мити[1], молим врло лепо, поздравите га од мене. Желео је Оглед од речника. Срећом имао сам, те

[1] Сину моме, који у Паризу слуша медицину.

Digitized by Google

сам му могао послати. Врло се радујем што се и за то тако интересује.

Будите са свима својима здрави и весели.

С поштовањем

Ђ. Даничић

Питао сам Даничића: би ли му било угодно да посветим његовом имену „*Јурмусу и Фатиму*“, и да штампам писмо које ми писа 20 Априла о „*Зимњим Вечерима*“. Он одговара:

25

У ЗАГРЕБУ 27 Маја 1879

Драги пријатељу!

Доиста за част примам што сте наумили мени посветити приповијетку о којој ми пишете у писму од 23 ов. м., — част, на којој ја не знам како бих вам могао захвалити. Исто тако част налазим и у том што налазите да је писмо моје од 20 апр. вриједно да се штампа. Молио бих само да у писму мјесто „*Рохич*“ ставите *Рогатац*.

Опет велим: да вас Бог живи на корист народу српском!

Молим кажите од мене поздрав и поклон свима својима и будите ми здрави и весели.

С особитим поштовањем

Ђ. Даничић

Мислите ли идући у Рохич ударити на Загреб?

Ја сам се из Београда кренуо 3 Јуна, и, преко Мохача, отишао сам у Загреб. На станици ме дочекаше пријатељи *Даничић* и *Матковић*, и отпратише у гостионицу код „*Јагњета*“, где сам желео одсести.

У Загребу остах неколико дана, походећи пријатеље, и разгледајући тамошње научне збирке и друге знаменитости[1]. С Ђуром пак бивао сам заједно готово по цео дан.

---

[1] О овоме путу написао сам и своје белешке, и штампао под именом «*Из Београда на Цетиње*», у Београду, 1880, 8-на, стр. 77.

Digitized by Google

У то време беше изишла у „*Viepcu*“ од пок. г. *Шеное* процена „*Зимњих Вечери*“. Даничић, чим је то прочитао, одрезао је лист, и послао мени у Београд, па се то писмо размимоишло са мном на путу. Али он нађе други број, и показа ми. Процена бејаше веома ласкава за ме. Даничић је и сам јако ценио тај мој спис, али *Шенои* нешто замераше. *Шеноа*, хвалећи писца, рекао је, у колико се сада сећам, да му је „ухо тако верно, да је умело чути сваки куцањ срца народног“.

— Видиш ли шта он хвали, рече ми Ђура: — лијепо је што је писац *умио* чути, али је много љепше што је *имао шта* чути! И да није чуо *он*, чуо би *други*; само кад се има *шта чути*, а он се томе чини невјешт!

Ја сам тада имао уза се своју приповетку „*Јурмусу и Фатиму*“, коју не бејах још довршио.

Из те приповетке једнога дана читах Даничићу нека места. Кад му прочитах партију *Кнез Милош*, он скочи, загрли ме и пољуби, рекавши:

— Али како *ти* мени до сад не каза да умијеш тако лијепо причати?

То је прво *ти* које ми је изговорио. Од тога часа до смрти говорили смо је и писали један другом само *ти*.

Време још беше врло хладно. За то ја одем у Далмацију, у Боку, и у Црну Гору, па се тек отуда вратим у Рогатац, куда на скоро за мном дође и Даничић, а доцније и владика *Штросмајер*.

Благодарећи Даничићу, ја се познах с овим знаменитим човеком и владиком. С њим сам се, после, више пута разговарао о ономе што се тиче наше књиге и нашега језика.

Из Рогаца вратио сам се у Београд, 9 Јула.

Од тога дана опет Ђурина писма казују шта он ради, и шта од мене тражи.

Digitized by Google

26

У РОГАЦУ 13/26 Јула 1879

Драги пријатељу!

Јуче примих драго твоје писмо од 10 ов. м. Хвала ти што си ме њим обрадовао. Радујем се што си здраво кући дошао и све код куће здраво нашао.

Г. Бискуп чита редом „Зимње Вечери“ и сваки ми дан казује шта је читао. Синоћ, угледавши ме из далека, прије свакога другога поздрава повика: „До конца, до конца“! Жао ми је што нијесам од онијех људи који пазе на туђе ријечи и памте их, него више пазим на смисао њихов. Тако могу рећи са свијем поуздано да се суд бискупов потпуно слаже с мојим мишљењем о „Зимњим Вечерима“. Томе се ја врло радујем за то што налазим потврду своме суду. Рече да мора признати да књига мора бити особита коју он до краја прочита; да би требало да су „Зимње Вечери“ у свакој кући, и да их свако чељаде чита; да се ваља надати да ће и други почети онако писати; да је твоја књига „огледало културнога стања народнога.“ Управо нема ријечи којима је не би хвалио.[1]

---

[1] Мени је сам преосвећени владика написао о том писмо које ево овде стављам цело:

Veleučenomu i veleuglednomu

Gospodinu **M. Dj. Milićeviću**
činovniku u ministarstvu srbskom u

(BIOGRADU
u Srbiji)

Velecjenjeni moj Gospodine!

Hvala vam lieپa na poklonu. Žao mi je, što za sad čitat' ne mogu vašu krasnu pripoviedku[1], buduć me nješto oči bole. *Zimske* vaše *Večeri* pročitao sam od kraia do konca, i upravo se osobitim načinom nasladji-

---

1 „Јурмусу и Фатиму“.

Digitized by Google

Јуче сам почео читати „Причање Вука Дојчевића“. Прочитао сам 25 првих страна. А по томе што сам читао не м гу се начудити како се може хвалити. Та то није ништа друго него Насрадин-хоџа, и још тако луд да оно што се о њему прича, он сам о себи прича! Али не знам шта ће бити даље. И за језик што би било, врло је непоузданс: јако се опажа субјективност, и то недовољно разборита. На једном мјесту изријеком кори Вука што је мислио да је „чарна“ гора црна. Да би народ што друго мислио, не може бити доста јак свједок Љубиша, а по томе што он вели да је „чаробна“ то је само његово мишљење — рецимо — онако као што је оно друго Вуково. Питање је: који је јачи свједок? О том не може бити сумње. И од највеће је важности што Вук не зна да би што друго било него „црна,“ — што у његову разумијевању и осјећању није било трага другоме чему.

Данас су двије недјеље дана како сам овдје. Једва јуче и прекјуче имасмо лијепа два дана, али још доста хладна. И данас је лијепо јутро; али Бог зна како ће бити до ноћи. Катар ме још није са свим оставио, али сам се опет јуче почео купати. Да Бог да да буде добро!

Биограђана и Биограткиња има много, и два су доктора овдје: г. г. Јанковић и Клинковски. Штета што нијеси остао. Ја мислим да је томе највише крива соба, која би врло добра могла бити онда кад се тражи хлад и заклон од врућине, а овога се љета више тражи сунце.

---

vao. One su iz duše naroda crpljene. One su i gledom na jezik i na narodne običaje pravo ogledalo kulturnoga stanja našega naroda.

Vi ste u tomu obziru upravo pogodili pravu žicu. Bog vas blagoslovio!

12. 7-bra 1879

S osobitim štovanjem ostajem
Vam prijateljem
Strossmajer s. r,
vladika

Digitized by Google

Јуче ме срете доктор који је к теби долазио, и рече да му је жао што те још није видео да си му послао карту, и да је било „ganz überflüssig“

Ја сам рад остати овдје још десетак дана.

Молим те, поздрави све своје и буди ми свагда здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Овај час обрадова ме дворкиња и фотељем онаким какав је балзак. Како бисмо се сада слатко одмарали и разговарали!

27

У ЗАГРЕБУ 19 Августа 1879

Драги пријатељу!

Велика ти хвала што си се тако трудио за моју ствар. Молим те, кажи моју захвалност и оном господину, чије си ми мишљење послао. По твом савјету шаљем ти молбу, и молим те да је предаш гдје треба и замолиш да ти се јави што буде одлучено. Премда се човјек оном нада што жели, ја опет немам ни најмање надања да ће управа признати „погрјешку.“

Матковић је примио „Зимње Вечери“: како се је вратио из вараждинских топлица, одмах ми се хвалио како се је ондје наслађивао „Зимњим Вечерима,“ — И он и г. Рачки поздрављају те срдачно.

На приложеном листићу шаљем ти она мјесна имена из Јовановићева рјечника, којима нијесмо у Рогацу забиљежили акценат, него смо оставили докле ти тамо пропиташ. Кад дознаш, молим те, јави ми. Није хитно.

Мило ми је што сте сви здраво, хвала вам свима на поздраву, и желим да сте и у напредак сви здраво и весело.

С поштовањем

Ђ. Даничић

Digitized by Google

Послије овога уграбих још мало времена те на другом приложеном листу написах неколико ријечи, за које молим да би замолио г. Пачића (с особитим поздрављем) да би имао љубав протумачити их колико може.

28

У ЗАГРЕБУ 23 Августа 1879

Драги пријатељу!

На писму од 18 ов. м. могу ти рећи хвала; али шта да речем на „Јурмусу и Фатиму?“ Доиста не знам ништа рећи. Осјећам само част највећу коју у књижевности може учинити књижевнику књижевник. И ти си ми је учинио. За то опет осјећам се дужан дугом највећим. Али не за то што си ме толико задужио, него за то што можеш толико добра чинити књижевности српској. Молим Бога да те поживи здрава и весела још много и много година.

Господи Рачком и Матковићу предао сам по један ексемплар, и обојица ти захваљују од срца; четврти сам послао Шепои.

Кажи, молим те, од мене свима својима поклон и поздрав, и буди ми здрав и весео.

Твој вазда

Ђ. Даничић

29

У ЗАГРЕБУ 31 Августа 1879

Драги пријатељу!

Јутрос примих мило твоје писмо од 27 ов. м. Од свега ти срца захваљујем што си ми протумачио ријечи. Молим те, кажи моју захвалност и г. Пачићу.

Велика ти хвала и на писму г. Гарашанина. Молим те, кажи му од мене поздрав и поштовање. Писмо ти враћам. Два пута сам га прочитао. Доиста и ја сам се бацио у бригу. А

Digitized by Google

какву? Бринем се, хоће ли бити грађе да напишеш оваких књига онолико колико бих ја желио. Можеш ли ми разбити ту бригу? Она ме јако мори. А што се тиче здравља, и ја велим да је добро чувати се; али колико је то добро, исто толико мислим да је зло превеђ узимати на ум што год буде необично или преко реда. Више може наудити та пажња него само оно на што се она обраћа. Ђе се ја чувам, ако кад кад и на силу.

Не надајући се да ћу тако брзо имати прилику да ти пишем, јуче или прекјуче послах ти преко г. Новаковића неколико ријечи, за које те молим да ми их протумачиш.

Твој поздрав гг. Рачком и Матковићу казаћу данас. Често те спомињемо.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

ЗО

У ЗАГРЕБУ 8 Октобра 1879

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје мило писмо. Велика ти хвала на труду и љубави. Особито ми је мило што ми пишеш о разговору с Његовим Височанством. Баш кад сам затворио пређашње писмо, паде ми на ум да те питам: је си ли се разговарао с Њиховим Височанствима о „Зимњим Вечерима“? Његино Височанство познаје врло добро најновију новелистику руску (осим старије) те би Његин суд о „Зимњим Вечерима“ много вредно.

Господа Рачки и Матковић захваљују на поздраву и срдачно те поздрављају.

Или сам ја заборавио питати, или ми ти још ниси одговорио, каква је болест *аграма* (жив. срб. сељ. 2, 6), какав јој је акценат, и како гласи у Турака?

У „Животу срб. сељ.“ 1, 52, имаш *ален*; то је ваљада ружичаст (од *ал*), али какав је акценат? Је ли *а̏лен а̏лена* или а̏лен, але̏на? Молим те, јави ми.

Digitized by Google

У округу пиротском, срезу пишавском, има село: *Алдина река*. Молим те врло лепо, распитај какав јој је акценат, те ми јави.

Шта ти мислиш да је *алакати* на овом месту у народној песми:

Бука стоји мачванских волова,
не познају својијех чобана,
види стока ђе ће путовати,
паке жали свога завичаја;
а за њима Турци *алакају*.
Виче Турчин један на другога:
Лакше, Мујо, не умори марве!

Може ли се мислити да би Турци, гонећи заплењену стоку, викали онако како вичу идући у бој: алах! (призивајући Бога)? Ја све мислим да ће нешто друго бити. Жао би ми било да чему у народној песми не погодим смисла. Молим те, разговори се о том јоште с ким, особито с г. Ст. Новаковићем.

У једној народној песми има припев, који ти шаљем на приложеном листићу. Како ћеш видети, готово је сав од турских ријечи, може бити којекако изврнутих. Молим те врло лепо, замоли г. Пачића да промисли има ли какав смисао у припеву, и може ли се превести; ако може, молим те, удеси тако да могу за сваку реч знати шта значи.

О књижевном покрету, који се тамо међу вама показује у најновије време, треба се старати свакојако да не стане него да све више напредује. Онда се по мом мишљењу, не треба ничега бојати.

Поздрави све своје и буди ми здрав и вссео.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

Још нешто. Има реч: *алакша* и *алаша* (као ергела, гомила коња). Молим те пропитај како је у турском (јамачно ће бити турска реч). Може ли бити *Хаил — укш*?

Digitized by Google

Великом муком протумачио сам *алћергелет* и *алем*, и мислим да ће бити добро.

31

У ЗАГРЕБУ 17 Октомбра 1879

Драги пријатељу!

Хвала ти на *адошу*, а особито на оном што ми јављаш о разговору с Њезиним Височанством. По ономе што сам ти пре писао знаш како ме је обрадовао суд Њезина Височанства о твојим причама. Да те Бог живи!

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

32

У ЗАГРЕБУ 27 Октомбра 1879

Драги пријатељу!

Примио сам твоје драго писмо од 19 ов. м. На свему ти велика хвала. Колико се тужиш на „честу башчу" (доиста би боље било да је нема!), опет сам врло задовољан с онијем што ми о њој јављаш. Хвала и теби и г. Пачићу.

У једном припјеву долази:

„*Аљур биљур* дуге ноћи!" Молим те пропитај што је ту *аљур*, што ли *биљур*. Ваља да је опет једно другом празан рефрен.

У једној старини долази *анасар* као титула владаоцу. Мислим да ће бити персијска ријеч, али је не могах наћи. Молим те врло лијепо пропитај и за њу.

Презиме *Андрејевић* с каквим акцентом ти изговараш: *Андрѐјвић* или *Андрéјевић*? — Како ли *Ацемовић*? и *Акшамовић*? и *Андоновић*?

Жацам се споменути, јер је врло мучно и досадно, а било би веома знатно, ако би се могло потврдити. У Д. Аврамовића Светој Гори, међу пренумерантима из Шопића, има ученик Аксентије *Анаочић*. Може бити да је то штампарска погрје-

Digitized by Google

шка, али ако није погрјешка, било би презиме врло знаменито. Ако имаш кога поуздана у Шопићу да би могао дознати што о том презимену, учинио би велико добро књизи.

Стојанове «области» читао сам; како не! Одавна сам ја почео жељети и говорити: само да би Бог још дао једнога или два посленика на пољу историјском! То сам држао да нам је још најпрече и најпотребније и најкорисније. Од тога сам се надао свакоме напретку тако да бих се отресао свакога страха. Хвала Богу! ето Чеде, ето Стојана, ето Свет. Николајевића. Како ти прије писах, само се треба старати да не клоне ни тај рад а ни по што ни други. Око Николајевића би требало настојавати (ако и каром) да не ради само у глави или у соби: од тога не би било ником ништа. А збиља! Николајевићева рецензија о Чединој расправи са свим ме је утврдила у мишљењу, које сам ти казивао о *штампању* рецензија прије него на свијет изађе дјело о коме је. Она рецензија Николајевићева на што је човјеку који мисли? То бих желио да ми тко каже. Ако њему није ни на што (како ја мислим), онда нема чега ради је наштампана. А међу људима који не мисле она је још ода зла. Она међу њима (међу матором дјецом) чини оно што се чини у школи кад дјеца уче резоновати о историји, а ње саме не знају. Што се у такој школи чини у малом, то чине у великом рецензије Чупићеве задужбине, које се штампају *прије* самога дјела о ком су.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Како се ово писмо отегло; а пишући једва сам чекао да престанем, заборавих напоменути чему се особито радујем, а то је што спремаш нову књигу приповјести. У здрављу да Бог да да свршиш и њу и још више.

Свечана ће сједница бити до двaестину дана.

Још једном прими срдачно поздравље са свима својима.

твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

33

ТЕЛЕГРАМ

ИЗ ЗАГРЕБА, 25/13 Новембра у 8 с. 10. м. у вече

Госаодину **Милану Милићевићу**

секретару министарства просвјете

Биоград

Члану Југославенске Академије, нашему драгом пријатељу, весела многа љета!

Даничић

Матковић

34

У ЗАГРЕБУ 14 Новембра 1879

Драги пријатељу!

Синоћ, по што ти честитах с Матковићем, писмо ти у здравље још с Ваљавцем, који је од дописнога члана постао прави, а сјутра ћемо, ако да Бог, свечано код предсједника на обједу сви.

На писму од 4 ов. м. велика ти хвала.

Аљур биљур можеш наћи у Вили 1868. 465. Молим те, замоли г. Пачића нека се још мало потруди, може бити да ће се досјетити чему бољем. Ја бих рекао да стоји као у другој пјесми: *Авај* дуге ноћи. Али не знам шта ће рећи *аљур биљур*.

У Кнеж. Срб. 787 имаш *Арадин*. Молим те, какав му је акценат?

Презиме *Арбазановић* биће од турске ријечи, али какве? Молим те, запитај г. Пачића, и јави ми с каквим акцентом ти изговараш.

Буди ми са свима својима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

35

У ЗАГРЕБУ 21 Новембра 1879

Драги пријатељу!

Примио сам твоје мило писмо од 11 ов. м. И сам се врло радујем радости твојој и твојих, а особито ми је мило што велиш да је и г. Стојан радостан. То ми је свједочанство да је добро учињено. Синоћ ми је Матковић показао твоје писмо. Мило ми је што довршујеш причу о којој му пишеш. Да Бог да још много да их напишеш! Мало ме је растужио оглас о Миливоју. Није шала онолика вересија и онолики дуг мјесто плате за труд! Надам се да ће се наћи доста људи који ће се поштено одазвати.

И Рачки и Матковић захваљују ти на поздраву и желе свако добро.

Сад ћу опет нешто да те молим.

У Доментијана (1860, стр. 192), помињу се *аримаде* као „велможе" султана мисирскога. Молим те, разговори се с г. Пачићем, каква би то била ријеч.

Имам биљешку да се *ардаљ* говори у Србији као што се говори *прпа*, као пркосећи или дражећи кога, како ли, није ми доста јасно. Молим те дакле само да ми јавиш у ком се смислу говори *прпа*, ако ти је познато, и уз њу опомени ме да се тиче *ардаља*.

Имам презиме *Аритовић*. Је ли ти позната акцентуација?

Г. Стојана Новаковића поздрави и замоли нека запита г. Панчића с каквим се акцентом изговара *аришевина* (коју он има у једној књизи)

Обоипу вас молим, ако знате кога Црногорца коме је познат *Алигунар*, планина у катунској нахији, између Чева и Броћанца, пропитајте кака му је акцентуација. Питао сам о том г. Дучића, али што ми је одговорио није ми довољно јасно.

Нешто необично да ти споменем. Јутрос је, у заклоњеној улици у којој сам ја, освануло на термометру 13 града реоми-

Digitized by Google

ровијех испод нуле, а овај час, у 12 сахата, на сунцу има 8 испод нуле.

Желећи теби и свима твојима добро здравље и свако задовољство остајем.

ВАЗДА ТВОЈ
Ђ. Даничић

36

У ЗАГРЕБУ 26 Новембра 1879

Драги пријатељу!

Хвала ти велика на писму од 19 нов. Што ми у њему јављаш, врло ми је драго.

Кад примиш диплому (а то ће још потрајати, јер треба да дође потврда чак из Беча), онда треба да пишеш председнику (који ће бити потписан на дипломи), и да га замолиш да искаже Академији с твоје стране захвалност, и да обречеш да ћеш се трудити колико можеш да будеш Академији од користи. — Председнику лично можеш писати и прије него што ти дође диплома.

Данас читам у „Српским Новинама“ да си постао члан Академије овдашње. Мило ми је што је то код вас тако лијепо примљено.

Молио бих те, кад успишеш Гроту, да га поздравиш од мене. Да сам знао да жели „Основе“, ја бих те молио да му у моје име пошљеш.

Радујем се твоме „зеленашу“.

Неки дан писах г. Чеди. Кад се састанеш с њим, молим те, запитај га је ли примио моје писмо, и поздрави и њега и госпођу му.

Министар просвјете имао је љубав послати ми два пројекта о организацији министарства просвјете и о „просвјетном савјету“. Жао ми је што се не могу увјерити да ће то бити корисно; али може бити да је томе узрок само што немам кад дубље мислити о тој ствари.

Digitized by Google

Ево ме опет да те молим за помоћ. Немој за Бога да по вичеш: „иди бедо!“

Из твоје књиге имам *арлукати*. Акценат сам ставио *арлу̏кати, арлу̑чем*. Је ли тако?

У „Кн. Србији“, 899 имаш *Армати*. Молим те, каква је акцентуација?

За акцентуацију презимена *Аритовић* чини ми се да сам те питао у пређашњем писму.

Пријатељи наши Рачки и Матковић поздрављају те љубазно.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

ТВОЈ ВАЗДА

Ђ Даничић

Свршивши ово и затворивши наиђем опет на твоју *Асовину* (Кн. Срб. 573). Молим с каквим је акцентом ти изговараш?

37

У ЗАГРЕБУ 10 Декембра 1879

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје мило и драгоцјено писмо од 2. ов. м. Захваљујем ти од свег срца на свему што ми јављаш, а особито и теби и г. Пачићу на оном што ми пишеш о *аримадама*. Оно је врло драгоцјено, јер се тумачи не што год, него драгоцјена књижевна старина наша. Молим те, поздрави г. Пачића, и изјави му моју срдачну захвалност. Он и мене и књижевност нашу *много* задужује, те мислим једнако како бих му могао лепше и достојније уплести у рјечник заслужно име.

Молим те, опрости ми што се нијесам на вријеме сјетио твога крснога имена. Буди љубазан те прими и сада моје срдачно честитање са свима својима.

А сада допусти да те опет молим да ми поможеш.

У „Животу срб. сељ.“ 2, 49, имаш *ав*. Хоће ли се тијем да каже како пас лаје, или што друго?

У „Кн. Срб.“ 529 *Авдурамановић* какав има акценат?

Digitized by Google

У истој књизи 873 *Аврамица* какав има акценат?

Писао си ми да се изговара *азâњци*. А како у др. пад. мн.: *àзањâцâ* или *àзâњâцâ*?

Је ли *Азбуковица* или *Ȁзбуковица*? (разговори се о том и с г. Стојаном).

Молим те, запитај г. Пачића хоће ли *азман* (вепар) бити од арапскога *хинзир-минзир* (свиња велика) или има што ближе у Турака.

Еда што од *алтовине*?

Јуче сам примио писма и од гг. Чеде и С. Новаковића. Молим те, поздрави их док доспијем да им сам захвалим.

Пријатељи гг. Рачки и Матковић поздрављају те љубазно.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

За *Аримаде* молим те, нека још мало промисли г. Пачић може ли бити од арапскога *харим* (друг, пријатељ)? Како је од тога множина? има ли од тога каква колективна реч, која би била налик на *аримаде*? Ако нема, онда сам потпуно задовољан његовим тумачењем.

Свршивши ово и затворивши примих и друго твоје драго писмо од 5 ов. м. Хвала ти велика.

Поздраве ћу изручити. Твојима свима хвала на поздраву. Је ли Ȁрмâш у ген. Арма́ша? или како друкчије?

38

У ЗАГРЕБУ 19 Декембра 1879

Драги пријатељу!

Честитам ти Божић. Да Бог да у здрављу и весељу са свима својима да проведеш и много година све радосније дочекујеш.

Имам ријеч *ајташ*; мађарски је hajtas, али не знам што управо значи и како се српски каже. Нешто је у воденици и то око жрвња, као да је нешто што истјерује брашно. Молио

Digitized by Google

бих те врло лијепо да учиниш љубав и запиташ г. Гарашанина: како се он бави око млина, може бити да је ту ријеч чуо од банаћана, те ће знати и шта је и како се српски зове. Срамота би ми било да споменем ријеч туђу а код ње не кажем како је српски. А не могу је избацити, јер долази у одгонетљају народне загонетке (у Ст. Новаковића на стр. 3). Загонетка гласи:

У шуми сјечено,
преко поља вучено,
а на води тандркало.

Одгонетљај је: „ајташ". — Може бити и по загонеци да би се могао г. Гарашанин домислити шта би значило. — Мађарски је *hajtàs* од *hajtani*, тјерати.

Молим те како ти изговараш *април*: еда ли *àприл*, апрѝли? или другојачије? Запитај и г. Стојана.

Буди ми здрав и весео са свима својима

твој вазда
Ђ. Даничић

39

У ЗАГРЕБУ други дан божића 1879

Драги пријатељу!

Примио сам мило писмо твоје од 17 ов. м. Врло ми је пристало све што ми у њему јављаш. Велика ти хвала!

Примио сам и другу књигу *Живота великих људи*. Да те Бог живи и хвала ти. Мислим да ће та књига добрим родом родити. У здрављу да наставиш. Г. Рачком предао сам његов ексемплар. Захваљује ти и поздравља те.

Примио сам јуче и Гротову књигу. Хвала ти. Молим те, учини љубав, кад му успишеш, захвали му с моје стране.

А сада ти честитам нову годину: да Бог да да буде обилна сваким добром и теби и свима твојима.

вазда твој
Ђ. Даничић

Digitized by Google

40

У ЗАГРЕБУ 11 Јануара 1880

Мили пријатељу!

Велика ти хвала на драгом писму од 3 ов. м. Врло је добро што ми пишеш о *ајташима*. Само ми је жао што сам ти толико муке задао.

Молим те, врло лепо, јави ми, ако можеш дознати акцентацију овим селима у новим крајевима и, ако су теби самом позната, каква деривата од њих:

Бабичко село (у нишком округу)

Бабиште (у срезу лесковачком)

Баботинце (у срезу прокупачком)

Бабушевац (у округу пиротском)

Баце (у срезу прокупачком) осим акцента и кога је рода?

Бацијевац (у срезу масуричком)

Бачић (у срезу косаничком)

За *Азањца* (човека из Азање) имам пример у вокативу *Азањче*! Молим те, с каквим би га акцентом ти изговорио у вокативу?

баболучки (од Бабине Луке) је ли *бабо̏лу̑чкӣ* или *ба̏болучкӣ*?

С радошћу и жељно читам у „Виделу“ твоје путовање.

Прими срдачно поздравље од гг. Рачкога и Матковића.

Молим те поздрави све своје, и буди ми с њима свагда здрав и весео.

Влада твој

Ђ. Даничић

Како не нађосте »Виделу« име у ком не би било наречја?

У „Рату Србије с Турском“ на стр. 361 има презиме *Бачанин*. С каквим га акцентом ти говориш? Има ли како место од кога би могло бити то презиме?

Још нешто: у Кнеж. Срб. 850 имаш *бачар*: је ли акценат *ба̏ча̑р, ба̏ча̑ра?* или како друкчије?

Digitized by Google

41

У ЗАГРЕБУ 27 Јануара 1880

Драги пријатељу!

До неба ти хвала што ми тако љубазно одговараш на молбе. Врло ми је мило што је *Миливоје* отишао у штампарију.[1]

У пређашњем писму заборавих те питати за *Баце* како је у локативу: у Бацу или у Бацама? ако је друго, како је онда у генетиву?

Данас ево још и нових молаба.

Бачиновце (у срезу прокупачком) какав је акценат?

Бачиште (у твојим зим. веч. 69) шта је? брдо ли? и какав је акценат?

Бачковић (презиме у Рату, 141) какав акценат?

Бачкуља (презиме у Рату, 83) какав акценат?

Бачвиште (у окр. врањ.) какав акценат?

Бићоглава (у окр. топлич.) какав акценат?

Бадѐмлйћ (презиме) је ли такав акценат?

Бадинци (у окр. нишк.) какав акценат?

У једној пјесми говори се о кобили како брзо трчи па се вели: *клапају јој ноге на багламе.* Молим те, разговори се с г. Пачићем у каквом би смислу могле бити ту *багламе.*

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић.

Свршивши ово, добих и друго твоје драго писмо од 22 о. м. Мислим да је врло добро што ће одбор показати пок. Чупићу захвалност онако како ми пишеш. Радња је одбору по све добра. Надати се од њега многом добру.

---

[1] Моја књига: «*Село Злоселица и учитељ Миливоје.*»

Digitized by Google

42

У ЗАГРЕБУ 13 Фебруара 1880

Драги пријатељу!

Опет сам ти дужан много захвалити на драгом писму од 3 ов. м. и на свему што ми у њему тако лепо јављаш.

Врло ми је мило што се спомен Чупићу тако лепо свршио. Читајући оглас у новинама, чудио сам се како ће парастос бити у великој школи а не у цркви! Нисам знао да то може бити.

Читавши твоје борављење у Дубровнику чудим се какви су то били Дубровчани од којих си чуо „*на Пилах*“. Ја не чух друкчије него »на Пилама«. Ваља да је ко год мислио да је у Београду као у Загребу, па се бојао да ти не увреди ухо.

А сада ево те опет молим да ми братски поможеш око неких речи.

Бајчиновац (село у срезу добричком) какав има акценат?

Бајкић (презиме у Рату, 418) какав акценат?

Бакићеви двори (у твојој Србији 231). Је ли таки акценат или други?

Балеј (брдо у твојој Србији 1000) какав је акценат у номинативу и генитиву?

Баличевац (село у добричком срезу). Да није Балићевац? и какав је акценат?

Балушинац (у Рату, 60). Шта је? поље или шума? што ли? и какав је акценат?

Бањевић (презиме у Рату, 390) какав је акценат?

Бањево брдо (у Рату, 193) какав је акценат?

Бамбурек (село у прокупачком срезу). Какав је акценат?

Поклон и поздрав свима твојима и буди ми с њима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Поздрављају те и Рачки и Матковић.

Digitized by Google

43

У ЗАГРЕБУ 24 Фебруара 1880

Драги пријатељу!

Примивши данас мило твоје писмо од 18 ов. м., и видећи из њега да си навршио већ 25ту годину службе, хитим с места да ти је честитам. Дај Боже да здрав, задовољан и весео саставиш и 50 година службе на корист Србији, на радост и на част себи и својима.

Мило ми је и хвала ти на оном што ми пишеш како си био код Њихових Височанстава. Може бити да би боље било да си цуствио Кнегињу да ти покаже моје писмо: може бити да је Њезино Височанство нашло што у њему што би јој мило било да и ти видиш.

За речник је одлучено да се почне штампати по ускрсу. Само од штампарије никако не могу да добијем рачуна, који најпре треба да се одобри у Академији. А штампарија не може ми га дати докле не добије из папирне фабрике мустру и цену наручених папира (који због величине и пуноће и боје треба истом начинити). За јављање у новинама још није. Кад предам у штампу, ја ћу ти јавити. Рукописа чини ми се да има доста готова. У њему има и истраживања с резултатима (како мислим) веома важним, који су ме стали много муке. Па и за то сам рад да речник почне што пре излазити. Баш ових дана на велику радост своју нађох траг *Биобушкој Бањи*. А ти знаш шта је то.

Примио сам и пут твој на Цетиње и већ предао и Рачком и Матковићу. Сви ти захваљујемо и што си написао и што си нам послао.

Ових дана превалићу неку муку на те. Један човек (о коме ти не могу писати), који добро зна и ствар и језик, послао ми је терминологију за некаку (чини ми се Верндлову) пушку да је употребим за речник или уништим. Ја сам му одговорио да не моту употребити за речник, јер у речник није

Digitized by Google

узета нова литература (ни штампана а камо ли рукописна), али да труд његов никако није за уништавање него нека га чува до згоде или нека ми допусти да га пошљем у Београд, где може бити да би која реч његова могла добити живот. Он ми је то допустио. Тако ћу ти ових дана послати рукопис, и молим те да га предаш г. Ђенералу Протићу, коме молим те кажи моје поштовање и поздрав. Реци му да може чинити с рукописом што му је год воља, а ја да мислим да би добро било да да коме официру (који има љубави к таким стварима) да редом прочита и испише што би нашао да би се могло уцотребити у српској војсци или се што год у садашњој терминологији војничкој поправити. Како рекох, писац добро зна и ствар и језик, само може бити да је прегонио преводећи које што што не треба преводити. (Разуме се да рукопис не треба враћати).

Из новина видим да ће *Отаџбина* опет излазити. Молим те поздрави г. Миту и навали на њ нека гледа да што пре изађу његови чланци који се спомињу у огласу; а г. Владана кад видиш, молим те, поздрави га и реци му да га молим да ми шаље Отаџбину, а за новце ја ћу већ наредити.

Молим те врло лепо, јави ми какав акценат има *Банцарево* (у срезу нишком), *Банчић* (презиме у Рату, 89). У твојој Србији 646 *Банцовласка река* је ли тако? и какав јој је акценат.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Срезневски умре. Бог да га прости! То је био између Руса, које сам познао, најпаметнији човек.

44

У ЗАГРЕБУ 18 Марта 1880

Драги пријатељу!

С радошћу бих ти желео захвалити на драгоценом писму од 6 ов. м. Али ми радост смућује што ми пишеш да си у

Digitized by Google

забуни за свој положај. Али опет мислим да не би требало да си у забуни, јер за цело мислим да никоме не пада на ум оставити те тако, или ти и најмање на жао учинити.[1]

Ових дана, може бити још данас, предаћу у штампарију нешто рукописа, нека се у име божје почне штампати. Надам се да ћемо до јесени имати један свезак од 15 табака.

Сада те опет молим да ми поможеш.

У речнику К. Јовановића на стр. 118 има од села *Бара* адјектив *барањски*. Молим те ако можеш дознати, је ли доиста тако са *ањ* и какав је акценат?

Барбарушице (село у срезу пчињском) какав ли је акценат?

Барбатовац (у срезу прокупачком) какав акценат?

Барбатово (Рат, 57) шта је? да није исти Барбатовац? говори ли се и тако? или је може бити погрешка?

Барбеш (села у нишком и заплањском срезу) какав акценат у номинативу и генетиву?

Барбуловић (Рат, 352) какав акценат?

Барије (Рат, 123. 132) је ли у Србији то село или је остало преко границе? какав акценат у номинативу и генитиву?

Баркуловић (Рат, 372) какав акценат?

Барлов (ако се не варам говори се у Београду: Ба̀рлôв, Барлова; али сумњам да је тако добро. Да ли би се могло дознати с каквим се акцентом говори управо онде одакле је Барлов?)

Барловац (с каквим акцентом?)

Барлово (у срезу косаничком) какав акценат?

Басара (село у нишком срезу) какав акценат?

Башева глава (Рат, 56) говори ли се доиста тако или тоже бити *Башова* и с каквим акцентом?

---

[1] Ово се тиче оних прилика код српска влада нађе за корисно да новим силама оснажи министарство просвете, па мене удаљи од активне службе.

Digitized by Google

Баштаниħ (Рат, 242) какав акценат?

Баштиħ (Рат, 315) какав акценат?

То је за сад све, али ће бити доста муке. Молим те, не одреци ми је.

Поздрави све своје и буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Предадох данас рукопис. Сутра се почиње слагати.

46

У ЗАГРЕБУ 9 Априла 1880

Драги пријатељу!

Примио сам и драго твоје писмо од 26 пр. м. и „Доброселицу". Велика ти хвала. Књигу сам раздао по твојој жељи. И Рачки и Матковић захваљујући ти желе са мном заједно да ти Бог да здравља и весеља да још много таких књига напишеш. Ја још нисам прочитао ни свега првога писма, јер су ми на врату неке предике, које треба да прочитам и побележим што би се исписало за речник; а времена немам много за читање, по који дан ни мало.

Сад ћу опет да те молим да ми поможеш.

Батушница (у ср. добрич.) какав је акценат?

Базовик (у ср. височком) какав акценат?

Од села *Бечња* је ли адјектив бе̂чањскӣ с таким акцентом или другојачим?

Село *Бечвари* у срезу студеничком да ли мештани говоре доиста тако са *е* или *Бјечвари*? Можеш ли се опоменути?

бедена (бедено! Жив. срб. сељ. 1, 101) значи ли луд или зао, шта ли се мисли? мисли ли се као мушко или као женско? и какав је акценат?

Беђировац (Кн. Срб. 711) какав је акценат? Може ли се знати од куда је то име? није ли турски *бејгир* (коњ)?

Digitized by Google

Бегољин (Рат, 105) је ли гора или поље или село (близу Куршумлије)? је ли у Србији сада? какав је акценат у ном. и ген.?

Беговођанин (Рат, 226) какав акценат? биће од каквих *бегових вода* или *бегове воде*? а где је она? зна ли се? Да није Беловођанин?

Још нешто, али немој још ником казивати. Чланове кореспонденте Академији потврђује или одобрава влада земаљска автономна, дакле бан, а не цар, како сам пре заборавивши мислио. Влада Мажуранићева нашла је за добро преко бечког министарства спољних послова питати о теби тко си, какав си (за Аустро-угарску), посланика аустро-угарског у Београду. Од њега ваља да је дошао таки одговор да влада, потврђујући остале чланове, за тебе додаје да у овај пар не може потврдити. То је рађено још за бановања Мажуранићева, а сада је само експедирано и садашњи бан није у то умешан ни најмање. Председник је рад говорити о том с баном, и нада се да се ствар још може поправити, за то жели да се никоме не казује да се не би покварило. Али тебе не треба ни најмање да боли глава за то. Целу ствар ти ћеш разумети, нити ти треба коментара. А знаш, и свак зна да те је Академија у главној скупштини једногласно изабрала, и да те је у свечаној седници прогласила, и све то да је наштампано у Раду у извештају тајникову. А што влада не потврђује, то је њезин посао.

Буди ми здрав и весео са свима својима.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

46

У ЗАГРЕБУ 22 Априла 1880

Драги пријатељу!

Примио сам твоје љубазно писмо од 12 ов. м. на коме ти не могу доста захвалити.

Digitized by Google

У оној је новиници доиста комедија, по некога жалосна, а тијем веселија за нас.! . . . . .

Сада те молим да ми опет поможеш.

Бејаштица (у срезу прокуп) какав акценат?

Бегчић (Рат 169) какав акценат?

Бековић (Рат 177) какав акценат?

Бела (у ср. височк.) какав акценат? и каже ли се у *Белој* или у *Бели*?

Белајка (у твојој Срб. 1135) какав акценат?

У Врчевићевим приповеткама на страни 49. стоји: пи, алах ти *белаверсум*. Замоли г. Пачића да ти то протумачи и каже како турски гласи.

У „Општини" на стр. 187 (5) имаш *Белеге*. Молим те како је у номинативу.

Белинчевић (Рат 393) какав акценат?

белмуж (у твојој Србији 855) какав акценат у првом и у другом падежу? На једном месту имаш и у мн. *белмужи*. Какав је ту акценат?

Белоњин (у срезу прокуп.) какав акценат?

Белотинце (негде близу Ниша) какав акценат?

Белов (у твојој Србији 457) какав акценат? је ли као и цру: бѐлôв, белòва?

Белутак (Рат 115) шта је? где је? какав акценат?

Беља (у твојој Срб. 346) какав акценат?

Бендић (Рат 182) какав акценат? шта се мисли од куда је то презиме постало?

Беоце (у окр. чач.) какав акценат у првом и другом падежу?

беочка општина у Јовановићеву речнику. Гласи ли дојиста тако?

Берчинце (близу Ниша) какав акценат? у првом и другом падежу?

Бердуј (у окр. пир.) какав акценат у 1 и 2 падежу?

Бериље (у ср. добрич.) какав акценат? кога рода?

Digitized by Google

Берин Извор (у окр. пир.) какав акценат?

Берјан (у твојој Србији 554) какав акценат, мисли ли се да је име или презиме?

Беровица (у ср. нишавском) какав акценат?

За *Беговић* (Рат 105) ако те нисам већ питао, молим те шта је? гора ли, поље ли? је ли сада у Србији? и какав му акцен.?

Такође *Беговоданин* (Рат. 226) од куда му то име? (ако те већ нисам питао).

Срдачно те поздрављају г. г. Рачки и Матковић.

Молим те, поздрави све своје и буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ Даничић

О *Батавељићу* ја сам мислио да је *Батавéљић* и да је могло постати од *Бàта-Вéља*,. Али кад је *Батàвељић*, шта ти мислиш, од чега је могло постати?

47

У ЗАГРЕБУ 11 Маја 1880

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје мило и драгоцјено писмо од 4 ов. м. Велика ти хвала што тако стрпљиво примаш и тако љубазно испуњаш моје молбе. Твоја ће љубав учинити рјечнику много добра.

Ја се радујем што ћеш скоро у Ниш и Пирот да походиш школе. Јер мислим да ће и теби бити мило да опет видиш она места. Како бих сретан био да могу скочити тамо па с тобом да путујем! Али не да штампање. Хоћеш ли се дуго забавити онде? Ја сам се надао (како смо говорили[1]) да

---

[1] Године 1879, кад бејах у Загребу и у Рогацу, ми смо већ градили најлепше планове за путовање по Србији, особито по новим окрузима.

Digitized by Google

ћемо заједно онамо. Не знам ни хоће ли бити време за даље путовање кад се доврши први свезак. То незнање врло ми је неповољно. И Матковић би јако желео онуда проћи. Али без тебе не би нам ни пола вредило путовање. Тако мислимо обојица.

Твоја *алтовина* оде у штампарију непротумачена. Не би ли се још могло за времена уметнути што?

Басаре (у срезу нишавском) какав је акценат? Је ли мушкога рода (место Басари) или женскога? Говорили се у *Басарама* или у *Басарима*?

Бесарић (драги наш Панта, кога поздрави, молим те) какав има акценат: *Бѐсарић* или *Бе̏сарић*?

Бесна (у твојој Србији 61) какав акценат: је ли као нпр. *та бѐснâ жена?* каже ли се на „*Бесној*“?

Бешњава (у твојој Србији 178) какав акценат?

Молим те, поздрави срдачно све своје и буди ми са свима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Сада читам Доброселицу. Тек сам у почетку око „медведа“. Ипак је из првих листова нешто већ ушло у речник.

48

У ЗАГРЕБУ 30 Јуна 1880

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на љубазном писму од 26 ов. м. Гледаћемо да буде онако како пишеш. Како у штампарији обричу, може бити да ћемо поћи баш 10 (22) августа.

Молим те врло лепо, јави ми, ако можеш, за село *Бериље* у округу топличком, кога је рода (средњега или у множини женскога) и какав је акценат; јер ће који час отићи у штампарију.

Digitized by Google

Срдачно аахваљујући на поздраву и Рачки и Матковић отпоздрављају.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

49

У ЗАГРЕБУ на Илијин дан 1880

Драги пријатељу!

Од свега ти срца захваљујем на драгом писму од 13 ов. м. и на свему што ми у њему јављаш.

Надам се да си се од пута одморио и опоравио, а особито ми је мило што си и Софију видео.

Ми не можемо поћи пре 1 Септембра по новом. Гледај, молим те, да нас проведеш. Иначе није нам користи од пута. Само да не ће већ бити „дани кратки а дуги конаци.“ Тога се бојим.

твој вазда

Ђ. Даничић

50

У ЗАГРЕБУ 6 Августа 1880.

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на драгом писму од 2 ов. м.

Врло се радујем што ти могу јавити да је баш јуче, у очи Преображења, довршено слагање првога свеска рјечника. Тако се надам да ће Бог дати те ћемо се у недјељу кренути, а у уторник или у сриједу видјети.

Молим те, немој да се о рјечнику јавља у новинама докле не прође барем десетак дана, да не би Загрепчани прије читали у београдским него у својим новинама, да је изашла књига која се код њих штампа.

У здрављу да се видимо!

Твој

Ђ. Даничић.

Digitized by Google

Знајући из писама кад ће приспети у Београд Даничић и Матковић, сиђем 12 Августа, с г. М. Бозовићем, на Саву те заједно ручамо у гостионици Крагујевцу, очекујући госте.

У 2 часа и $^1/_4$ стиже низа Саву од Сиска брод Zriny, и донесе оба госта наша.

По ранијем договору, Матковић одседе код г. архимандрита Дучића, а Ђура код Бозовића, зета свога[1]

Даничић још у путу, са Саве до Бозовићева стана, даде ми први свезак *Rječnika* од *A—Besjeda* — 240 страна.

Прво ми би да речем: Хвала Богу! 30 година после Вукова Рјечника, ево овога и овакога! Хвала нека је Богу: српски народ напредује!

13 Августа гости изјавише да су нарочито дошли ради путовања у нове пределе, али на сваки начин желе путовати *са мном*. И тако не оста друго него да се углави ред путовања, и да се ја спремим за пут.

Углависмо да пређемо ова места: *Смедерево*, *Јагодину*, *Ћуприју*, *Параћин*, *Алексинац*, *Ниш*, *Пирот*, *Софију*, *Брезник*, *Трн*, *Знепоље*, *Чемерник*, *Сурдулицу*, *Врање*, *Лесковац*, *Прокупље*, *Куршумлију*, *Јанкову Клисуру*, *Крушевац*, *Жичу*, *Карановац*, *Крагујевац* и да се вратимо у *Београд*.

Сва та места да се обиђу за 23 - 25 дана.

14 Августа бесмо на вечери у Стојана Новаковића: Даничић, Матковић, Мато Шарић из Дубровника, М. Пироћанац, Дучић, Кулаковски, Кујунџић, Ракић, Љуба Ковачевић, и ја.

---

[1] За Бозовићем је била ћи покојнога *Милоша Поповића*, рођеног брата Ђуриног. Она је умрла. А умрла су јој и два сина које је родила с њим. Честити Бозовић, и после смрти своје миле жене и деце, синовски поштује *Чику* (тако су Ђуру звала сва деца Милошева па и Бозовић) као што га је поштовао за живота њена

Digitized by Google

Добивши од министра просвете допуст, да могу путовати (а лако га је било добити пошто сам био на „расположењу"), спремих што за пут треба, и, 17 Августа, погодисмо кочијаша, неког *Перицу Малога*, из Крагујевца родом, да нас вози у она места која већ поменух, да сав тај пут свршимо за 23—25 дана, а да му платимо на дан по 14 динара. Толико иска, толико му дадосмо!

И да не знам да је у нас било примера да младић, по свршетку свих школа, оде у кочијаше, само да трудом својим зарађује хлеб свој, опет бих увек готов био лепу реч рећи за људе који муче и себе и своју стоку, да друге што лашње пренесу из једног места у друго. Али Перицу, није друге, морам овде поменути без хвале.

Перица Мали, који падаше у очи већ тим својим именом, које, са две речи, казује *једно*, бејаше нам препоручен као кочијаш поуздан. И он је одиста заслужио таку препоруку. Он има нове, лепе, лаке кочије, покривене мушемом; има два коња, токмака, добро товна и увек поуздана; хамове нове, искићене с врло много којекаквих дрангулија. Путујући, Перица не оклева, а и не брза, да би коње заморио. Он је човек озбиљан; не пије никаква пића, осем воде и каве; носи се чисто, говори мало, влада се у опште добро. При свем том, он је груб, неотесан, како човека најгоре мрзи. Услугу коју чини можда од свега срца, чини је с таким изгледом, спроводи је таким речма, као да је чини под морање!

---

18 Августа, у 6 часова из јутра, узевши у кола јастука и сијада за седала и за простирку, кретосмо се, Ђура, Матковић и ја, од моје куће пут Смедерева.

Прођосмо Гроцку и стигосмо у Смедерево „*код Лава*" на ручак. Гостионица та има и име и зграду јевропску: Смедерево је врело краснога вина, па ипак ни ручак,

Digitized by Google

ни вино у Смедереву не беху никакав мамац странцима да путују по Србији.

Мој давнашњи пријатељ, Никола Марковић, помоћник начелства, десивши се случајно ту. прекори ме, што нисам јавио за долазак, па би све било боље. И одмах нам посла лепа вина из свога подрума. Ми то вино понесосмо, да се нађе где би била већа несташица него у Смедереву, и у његовом *Лаву*.

По ручку, проходасмо по вароши, разгледасмо стару цркву, и за тим кренусмо се даље.

Већ тога првога дана Даничић се радоваше што сретамо или стижемо многе товаре и путнике у путу.

— Ови људи имају рашта путују, говораше он: — а то је врло добар знак!

Ноћисмо у Орашју, код Ћир-Симче, који и ту прилику не пропусти доказивати: колико би добро било да *Орашје* постане варош, а не рече ништа за Мораву која ено рони и прети да начини матицу баш средином Орашја!

19 Августа рано кренусмо се из Орашја даље. Ручасмо у Багрдану, управо у Копривници, на десној обали Осанице. За тим прећосмо Јагодину и Ћуприју, грабећи к Параћину. Кроз Јагодину и Ћуприју прођосмо пешке, да та места другови моји колико толико разгледају, пошто се нисмо могли дуже задржавати.

Сунце седа, а ми у Параћин, моме добром пријатељу, *Алекси Петковићу*. То је један од најстаријих, најуваженијих домаћина у тој вароши. Он и домаћица му још су крепки и лаки на послу; један им је син трговац, други свештеник — оба већ имају своју дечицу, а трећи на страни учи медицину.

Та породица живи тако сложно, тако лепо да је то угод једна од оних наших задружних кућа којима се старије време тако праведно поносило.

Digitized by Google

Нас је Алексина кућа дочекала и угостила као најбоље пријатеље своје. Ми пак понели смо из Параћина, поред захвалности за дочек и пријатељство, најмилију слику једне срећне домаћинске куће у Србији.

Сутра дан љубазност наших домаћина не хте нас само испратити испод свога крова, него нас посадише у своја лепа отворена кола, а *Поп Зака*, син домаћинов и г. *Димитријевић*, посланик, седоше у наша кола, и тако нас испратише чак до Ражња, где ручасмо сви заједно.

После ручка, ми продужисмо пут к Алексинцу, а они се вратише у Параћин.

Што су другови моји запамтили ћубасти врх *Јухоря*, шиљасти пласт од *Ртња*, суро раме од *Косјака*, што су видели *Мојсиње* и *Тодорову Кулу* на Сталаћу. и у опште што су разгледали дивну долину моравску тога лепога дана, то је заслуга тих наших добрих пријатеља у Параћину.

Већ довде смо сва тројица видели колико је наш Перица, са својим иначе добрим својствима, непогодан човек. Он нам је обично пре поласка намештао у колима седала од јастука и ћилима које смо носили. Пријатељу Матковићу, коме, да није урока, прија све што једе, свако седало буде добро, јер се под њим брзо улегне свака неравнина, и начини му се угодан калуп за седење. Даничић пак, не могући собом јако притиснути, па тако ни уравнити седала свога, често би трпео под собом џомбе, а озго би га опет овда онда дохватали харњеви, и ударали у главу. Ма колико да је он умео трпети, опет би по некад рекао:

— Перице, молим вас, како сте ми ово намјестили?

— Ја већ не знам како ћу? — опоро би одговорио кочијаш: — ја вама свима наместим једнако, па другима свакад добро. а вама никад не ваља!

Ја сам насамо старао се Перици објаснити: за што је теже наместити седало Даничићу. Матковић је човек

Digitized by Google

пун, тежак; на што год седне, то се под њим улегне; а Даничић је сух, лаган; и на мекоту да седне, она се под њим не улеже много.

Кад се Перица није хтео, или није умео сумосати, ми смо сами намештали седала, како смо боље умели.

Преноћивши у Алексинцу, ми смо 21 Августа пошли у Ниш. У Топници нас дочекаше пријатељи из Ниша, којима сам јавио био да долазимо. То беху: *Ђенерал Коста С. Протић*, *Ђока Павловић*, касациони судија, који се у Нишу бавио као комесар, и капетан *Јован Поповић*, братанац Ђурин.

Ђенерал Протић узе нас у своја отворена кола из којих смо, приближујући се к Нишу, могли до воље разгледати живописну околину нишку.

Даничић и Матковић одседоше код Ђурина синовца г. Јована Поповића, а ја код г. Ђоке Павловића.

Сви скупа пак обедовали смо у гостионици „код Земунца“.

У Нишу смо провели тај дан од по дне, и целе дане 22, и 23 Августа.

За то време разгледали смо варош Ниш, град нишки, арсенале, цркве нишке, стару и нову (и у новој Краљичину црквицу, посвећену *Св. Симеуну Немањи*), школе, пазар, Ћеле-Кулу, Мрамор, Чечину, и Курвин-град.

У свему овом много нас је љубазношћу својом задужио Ђенерал Протић, који нам је не само показао све што је било вредно видети у Нишу, него нас је на својим отвореним колима извозио на Мрамор, на Горицу, на Чечину, те нам је са згодних висина показивао места и причао крваве догађаје у борби која се завршила освојењем Ниша од Турака 28 Декембра 1877.

Digitized by Google

24 Августа рано дође Ђенерал Протић на својим колима, узе нас, и за тили часак одјездисмо у живописно село *Јелашницу*, десно од пута пиротскога.

У Јелашницу се увезосмо на колима докле има кôника, а после смо уз реку ишли пешке. Протић и Матковић малко одмакоше; ја и Даничић изостасмо.

Сустигоше нас неке жене и девојке с котарицама.

— Ако Бог да, сејо? упитах ја прву од њих.

— Идемо овде близу, у *лојзе!* одговори она.

— А гле! рећи ће на то Ђура: — штета што то не чу Матковић.

— А што, Ђуро?

— Он се родио у мјесту гдје се често премећу гласови и слогови ријечима. За то њега и сада можеш чути да рече: „*Зележница*“, или „*Зејле*“ место *Железница* и *Зеље*.

Знаменито је, рече Ђура, даље: — да се овдје под Сувом Планином, чује оно исто што се слуша чак у Приморју!

Још мало идосмо уз реку, разгледајући чудна дела природе и времена, па се вратисмо на насип, и за тим, извезосмо на Куновицу (Моралију), где нас је Перица чекао. Ту смо доручковали, па се онда растасмо с Протићем: он се врати у Ниш, а ми се кренусмо ка Белој Паланци.

Даничић се, рекао бих, подмлађивао гледајући величанствени облик Суве Планине, и друге дивне слике, ближе и даље од нашега пута.

На Плочи сиђосмо с кола, и иђасмо пешице, да се више нагледамо оне ретке природне лепоте.

Перица с колима измицаше напред. Пријатељ Матковић, добар ходац, нешто мало изостајаше иза колâ. Ја и Ђура бесмо смернији. Ми иђасмо понајлак разговарајући се и често застајући. Некако реч дође на ону битку

Digitized by Google

коју је имао на Куновици Деспот Ђурађ Бранковић с Турцима у зиму 1444. Од тога пређосмо на људске радове који имају успеха, и на радове који, поред све своје путности, немају среће да успеју. Онда ће ми Ђура испричати ово: — Бијах још млад. Гледајући ону нашу борбу око језика и правописа, ја помишљах да је племе наше обезумило, и да од нас не ће бити никад ништа. Једнога дана, кад ми глава бијаше пуна таквих црних мисли, сједох и написах Вуку писмо у ком исповједих, да се не надам ничему; да од наше књиге нема ништа; јер ми се чинило да нема ништа од памети нашега народа! . . .

Не прође неколико дана, а ево од Вука писма. Отворим га, и имам шта и видјети! Старац сијева као жива ватра: „Зар ти, тако млад, здрав, који имаш вијек пред собом, наричеш као кака баба плакалица? Шта је остало за мене, ов о стара и хрома? И ја још стојим, и радим што мислим да треба? Не брини ти, мој брајко! хоће ли народ пропасти, или не ће, него ради оно што си ти кадар! Па ако сваки уради онолико колико је кадар, не ће народ никад пропасти!» . . .

„Ја жалим, рече Ђура даље: — што ти тога писма не могу показати. Негдје је у мојим хартијама; а оно је мене са свим преокренуло. Од тога доба, ја само гледам: је ли добро оно што радим, а шта ће бити у будућности, о томе не разбијам главу«. . .

Ми се бејасмо мислима удаљили, а ходом од кола изостали. Перица се уставио, и већ гунђа, како се без невоље доцнимо, а пријатељ Матковић на тенани разгледа висове од планина, и пропраћа долине низ које се воде стачу.

Стигосмо их, поседасмо у кола, и Перица крете живље равницом од Црвене Реке уз Нишаву

Digitized by Google

У Белој Паланци знали смо да нам се нада мој познаник г. Таса Јеленић. Али како се пријатно изненадисмо кад пред нас изиђоше: потпуковник *Стеван Бинички*, судија *Јован Босић*, професор *Раша Милошевић*, и писар судски *Алекса Лаудановић-Павловић*, који су чак из Пирота потегли пред нас!

Пријатељ Матковић, видећи оволику љубазност од ових добрих људи, рече ми:

— Право да речем, ја се овоме чудим! Што су пред нас у Топоницу изишли капетан Поповић — Ђуро му је стриц; што је дошао г. Павловић, — он је ваш пријатељ; али што је изишао Ђенерал Протић — то морамо узети као особиту част. Сад овдје опет изашли толики одлични људи, и потпуковник Бинички — то је необична част! Хвала им!

Сви смо ручали у оном вењаку, пред белопаланачким градом, који је, прошле године, грађен за Његово Величанство Краља Милана, кад је он, идући из Ниша у Пирот, устављао се у Паланци.

По ручку захваливши г. Јеленићу и његовој госпођи за срдачни дочек и укусну гозбу, прођосмо пешице кроз ову малу, али пуну старина, варошицу, изиђосмо на њено чудно *врело*; и, пошто њега разгледасмо, вратисмо се на насип, и седосмо у кола г. Биничкога, јер је тако заповедала љубазност наших пријатеља. Кола беху угодна за седење, а отворена за гледање, те смо по вољи уживали лепе пределе и десно и лево од пута.

Ја не ћу никад заборавити оне радости која се тога пута сијаше на лицу Даничићеву. Он је био потпуно задовољан, управо срећан.

У Пирот стигосмо за висока сунца. Наши пријатељи су већ били разредили: где ће који бити смештен. Тако је Ђуру узео к себи г. Алекса Лаудановић Павловић, Матковића г. Бинички, а мене г. Раша Милошевић.

Digitized by Google

Увече сви вечерасмо код г. Биничкога.

Стеван Бинички изишао је на велики и славан глас својим јуначтвом у нашем ратовању против Турака. Он носи на себи неколико тешких рана; и можда се само сили његове јуначке воље има захвалити што га тако љуте ране нису умориле.

Јунак вољом, родољуб срцем, војним држањем, племенити човек животом и владањем, он нас је, осем пријатељске гоибе, јоште частио радошћу што очима гледамо човека из крвава боја за отаџбину, што имамо пред собом човека из реда оних људи којима смо, у највећој мери, дужни захвалити за срећу што смо тако радосни и весели у *Пироту!*

Његова госпођа, рођена у Бечу, дошла је у Србију удајом, и заволела је своју нову отаџбину тако да не само говори: српски као српкиња, него нема народне патриотске песме коју она не би певала и са знањем и с осећањем.

Дечица су им као златне јабуке.

У таких домаћина ми вечерасмо прво вече по доласку у Пирот.

Г. Бинички диже чашу и наздрави овако:

„Господо! допустите, да вас, по народном обичају, поздравим овом чашом с речима: „Добро нам дошли!“

„Ја сам необично срећан, што у своме дому, за својом трпезом, гледам три путника, три радника, три луче које осветљавају и најдаље кутиће у којима се говори наш лепи језик.

Господине Даничићу!

Господине Матковићу!

„Господине Милићевићу!

„Нека вас вишњи творац дуго и дуго поживи на срећу народа коме крчите и осветљавате путове срећнијој будућности својим великим, признатим радом у књижевности.

Digitized by Google

„Као што гледамо вас тројицу тако пријатељски и братски здружене, тако, дај Боже, да се и народ из три краја, где сте ви рођени, здружи и збрати, угледајући се на вас! А ви, весели и чили, растеривали и даље тмину и неспоразум свуда где се српским или хрватским језиком говори. Живели!«

У милу разговору, у радосном певушењу, за часак се провуче пола ноћи, и ми се, захвални домаћину и домаћици, за уживање гозбе и радости, разиђосмо да се одморимо.

25 Августа цео дан проведосмо разгледајући: градић војводе Момчила, варош Пирот, цркве, школе, разне радионице, нарочито ћилимаре. Даничић и Матковић купише по један ћилим *шестак*, за спомен свога бављења у Пироту.

Мој домаћин, Раша Милошевић, имаше једно сиđаде тако лепо, да лепшега, чини ми се, није било у свему Пироту. Њега он поднесе Даничићу на дар, као видни знак свога великога поштовања. Даничић се дуго бранио, нудио, најпосле, да плати, али Раша оста при својој одлуци, и имаде ту сласт, да је Даничић, полазећи из Пирота, понео најлепше сиđаде, какво се изаткало у томе месту.

Све те ћилиме предадосмо г. Биничкоме, који их је послао у Ниш, на Ђенерала Потића, а овај опет мојој кући у Београд.

Колику су радост чинили Ђури ови ћилими, видеће се из његовога писма које је овде штампано под бројем 51.

У вече сви бесмо гости г-ну Алекси Лаудановићу-Павловићу, у кога је Ђура становао.

Алекса је млад, образован човек, рођен од родитеља врло уважених. Госпођа Марија, супруга његова, и њена мајка, родом су из Руме, у Срему. Сви они беху жељни да драгоме госту њиховоме бављење у Пироту буде прави

Digitized by Google

одмор и опорављење. Вечера беше изредна, друштво одабрано, сложно. Сви бесмо орни, сва јела готова — само се ишчекаваше још једна званица — г. Раша Милошевић.

У том очекивању и разговору нашем, на један мах, под прозорима Даничићеве собе, јекну певачки кор. Полише се песме: лепша иза лепше, слађа иза слађе! Сетисмо се да је то удесио Раша. Изађосмо пред те миле славује, да им захвалимо. Том приликом Раша, у једној краткој беседи, лепо исказа колико школска омладина дугује великом учитељу своме Даничићу.

Ђура, одговарајући на то, рече од прилике ово:

„Што сам год радио, радио сам по дужности својој. И вас молим да чините сваки своју дужност. За отаџбину се не гине само на бојном пољу. За отаџбину се може умирати на сваком корисном раду. И оно што смо који узели на се, или што нам је пало у део, дужни смо радити свом снагом својом, свом крепошћу своје воље. И кад тако извршимо сваки своју дужност, онда ћемо одужити народу дуг који му дугујемо!“

С радосним узвицима: Живео! Живели! срете омладина ове речи великога учитеља свога, и разиђе се, а ми с Рашом, уђосмо у собу, и седосмо вечерати

Нека се забележи још једна ситница. Кад тај ђачки кор запева под прозорима, ја, који сам из раније знао ко то пева, и коме пева, рекох:

— Е, Ђуро, брате, ово се највише тиче тебе: на то ваља одговор!

Даничић приста, и диже се да изађе из собе пред певаче, но идући, рече: — Али шта ћу им одговорити ја овако сплетена језика?

Онда му не приметих ништа. А кад се, после његовога одговора, вратисмо у собу, и кад почесмо вечерати, онда у шали рекох:

Digitized by Google

— Болан, Ђуро! ти језиком својим дрешиш језике наше, и опет велиш да си сплетена језика? То баш није право!

Он се на то само осмехну својим обичним смерним осмехом.

То вече завршисмо весеље уставши на ноге и, по предлогу Даничићеву, отпевавши: *Многâ, срећна лета Њеном Величанству Краљици Наталији*, његовој ученици. Јер је сутра освитао њен имени дан[1] (26 Августа).

26 Августа, у 6 часова у јутру, кренусмо се пољем пиротским пут Софије.

На граници српско-бугарској устависмо се само те показасмо пасоше.

У Цариброду, где је Бугарска *митница* (царина), јависмо се бугарској власти. Ту се нађе један млад чиновник бугарски, који се учио у Загребу. Каква радост и за г. Матковића, да види свога ђака, и за њега, да *ту* види свога професора!

Време бејаше ведро, сунце грејаше као у најбоље августовске дане, али ветрић ипак напомињаше да смо ми већ високо изнад Ниша.

Кад изађосмо на *Три Уши*, где причају да је била граница старој држави српској[2], устависмо се те писмо воде, и иза тога малко пешачисмо, идући ка *Сливници*. Велико Софйско поље не дâ се оком прегледати. Најчешће смо погледали у плави Витош, и ја сам друговима показивао где је местимице Софија према Витошу.

Софйско је поље предео чудан. Величанствен јесте, али некако и страшан јесте. Нема густих села, нема биљног обиља, па је цело то поље као нека пустиња.

---

[1] *Видело* за 1880, број 106, стр. 3.

[2] Ово сам слушао од Јакуб-Аге и још неких Турака у Нишу.

Digitized by Google

Пред по дне стигосмо у Сливницу (Турци су је звали *Алкалија*, од некакога бунара с алком[1]). До тога села долазила је наша војска у другом рату. Механџија нам прича да је дао војницима 180 ока вина да попију, али не жали, јер су се владали „како девојке“!

Уставивши се пред механом, замолисмо механџију да нам зготови штогод за ручак.

Он нам изнесе сира, хлеба, разлупа неколико јаја, и наточи приличнога пиротскога вина.

Ово не беше ни Орашје, ни Багрдан (Копривница), нити Ражањ; али глад не пробира много. Ми једосмо у сласт, разговарајући се с механџијом, који није домородац него Цинцарин, као што су готово све наше механџије.

На неколико хвата од механе у којој бесмо, велико је гувно, на коме цело село врше своје жито. У осталом, ово се врло често виђа и у нашим новим крајевима. Турци су били уредили да се жито свега села свози у снопљу на једно место, па ту да се врше на једноме гувну.

Осем нас у механи не беше других путника. Око половине нашега ручка, уђе у механу један човек, а за њим једно мушко дете од својих 12—13 година. По лепом шопском оделу, ми одмах познасмо да су мештани. Они седоше, и заискаше да ручају. Ја сам се врло чудио да мештани, код својих кућа, долазе на ручак у механу! Ово нисам никако могао себи објаснити.

Даничић опет разматраше лице тога детета, па ће ми рећи:

— Добро би било да заподјенеш разговор с оним дјететом. Жељео бих чути његов говор.

---

[1] Др Панчић ми рече да је слушао како је ту било неко *Кале* (град) које се, не знам по чем, звало *Ал-Кале*.

Digitized by Google

Добивши од министра просвете допуст, да могу путовати (а лако га је било добити пошто сам био на „расположењу“), спремих што за пут треба, и, 17 Августа, погодисмо кочијаша, неког *Перицу Малога*, из Крагујевца родом, да нас вози у она места која већ поменух, да сав тај пут свршимо за 23—25 дана, а да му платимо на дан по 14 динара. Толико иска, толико му дадосмо!

И да не знам да је у нас било примера да младић, по свршетку свих школа, оде у кочијаше, само да трудом својим зарађује хлеб свој, опет бих увек готов био лепу реч рећи за људе који муче и себе и своју стоку, да друге што лашње пренесу из једног места у друго. Али Перицу, није друге, морам овде поменути без хвале.

Перица Мали, који падаше у очи већ тим својим именом, које, са две речи, казује *једно*, бејаше нам препоручен као кочијаш поуздан. И он је одиста заслужио таку препоруку. Он има нове, лепе, лаке кочије, покривене мушемом; има два коња, токмака, добро товна и увек поуздана; хамове нове, искићене с врло много којекаквих дрангулија. Путујући, Перица не оклева, а и не брза, да би коње заморио. Он је човек озбиљан; не пије никаква пића, осем воде и каве; носи се чисто, говори мало, влада се у опште добро. При свем том, он је груб, неотесан, како човека најгоре мрзи. Услугу коју чини можда од свега срца, чини је с таким изгледом, спроводи је таким речма, као да је чини под морање!

---

18 Августа, у 6 часова из јутра, узевши у кола јастука и сиђада за седала и за простирку, кретосмо се, Ђура, Матковић и ја, од моје куће пут Смедерева.

Прођосмо Гроцку и стигосмо у Смедерево „*код Лава*“ на ручак. Гостионица та има и име и зграду јевропску: Смедерево је врело краснога вина, па ипак ни ручак,

Digitized by Google

ни вино у Смедереву не беху никакав мамац странцима да путују по Србији.

Мој давнашњи пријатељ, Никола Марковић, помоћник начелства, десивши се случајно ту. прекори ме, што нисам јавио за долазак, па би све било боље. И одмах нам посла лепа вина из свога подрума. Ми то вино понесосмо, да се нађе где би била већа несташица него у Смедереву, и у његовом *Лаву*.

По ручку, проходасмо по вароши, разгледасмо стару цркву, и за тим кренусмо се даље.

Већ тога првога дана Даничић се радоваше што сретамо или стижемо многе товаре и путнике у путу.

— Ови људи имају рашта путују, говораше он: — а то је врло добар знак!

Ноћисмо у Орашју, код Ћир-Симче, који и ту прилику не пропусти доказивати: колико би добро било да *Орашје* постане варош, а не рече ништа за Мораву која ено рони и прети да начини матицу баш средином Орашја!

19 Августа рано кренусмо се из Орашја даље. Ручасмо у Багрдану, управо у Копривници, на десној обали Осанице. За тим прећосмо Јагодину и Ћуприју, грабећи к Параћину. Кроз Јагодину и Ћуприју прођосмо пешке, да та места другови моји колико толико разгледају, пошто се нисмо могли дуже задржавати.

Сунце седа, а ми у Параћин, моме добром пријатељу, *Алекси Петковићу*. То је један од најстаријих, најуваженијих домаћина у тој вароши. Он и домаћица му још су крепки и лаки на послу; један им је син трговац, други свештеник — оба већ имају своју дечицу, а трећи на страни учи медицину.

Та породица живи тако сложно, тако лепо да је то угод једна од оних наших задружних кућа којима се старије време тако праведно поносило.

Digitized by Google

Нас је Алексина кућа дочекала и угостила као најбоље пријатеље своје. Ми пак понели смо из Параћина, поред захвалности за дочек и пријатељство, најмилију слику једне срећне домаћинске куће у Србији.

Сутра дан љубазност наших домаћина не хте нас само испратити испод свога крова, него нас посадише у своја лепа отворена кола, а *Поп Зака*, син домаћинов и г. *Димитријевић*, посланик, седоше у наша кола, и тако нас испратише чак до Ражња, где ручасмо сви заједно.

После ручка, ми продужисмо пут к Алексинцу, а они се вратише у Параћин.

Што су другови моји запамтили ћубасти врх *Јухоря*, шиљасти пласт од *Ртња*, суро раме од *Косјака*, што су видели *Мојсиње* и *Тодорову Кулу* на Сталаћу. и у опште што су разгледали дивну долину моравску тога лепога дана, то је заслуга тих наших добрих пријатеља у Параћину.

Већ довде смо сва тројица видели колико је наш Перица, са својим иначе добрим својствима, непогодан човек. Он нам је обично пре поласка намештао у колима седала од јастука и ћилима које смо носили. Пријатељу Матковићу, коме, да није урока, прија све што једе, свако седало буде добро, јер се под њим брзо улегне свака неравнина, и начини му се угодан калуп за седење. Даничић пак, не могући собом јако притиснути, па тако ни уравнити седала свога, често би трпео под собом џомбе, а озго би га опет овда онда дохватали харњеви, и ударали у главу. Ма колико да је он умео трпети, опет би по некад рекао:

— Перице, молим вас, како сте ми ово намјестили?

— Ја већ не знам како ћу? — опоро би одговорио кочијаш: — ја вама свима наместим једнако, па другима свакад добро. а вама никад не ваља!

Ја сам насамо старао се Перици објаснити: за што је теже наместити седало Даничићу. Матковић је човек

Digitized by Google

пун, тежак; на што год седне, то се под њим улегне; а Даничић је сух, лаган; и на мекоту да седне, она се под њим не улеже много.

Кад се Перица није хтео, или није умео сумосати, ми смо сами намештали седала, како смо боље умели.

Преноћивши у Алексинцу, ми смо 21 Августа пошли у Ниш. У Топоници нас дочекаше пријатељи из Ниша, којима сам јавио био да долазимо. То беху: *Ђенерал Коста С. Протић*, *Ђока Павловић*, касациони судија, који се у Нишу бавио као комесар, и капетан *Јован Поповић*, братанац Ђурин.

Ђенерал Протић узе нас у своја отворена кола из којих смо, приближујући се к Нишу, могли до воље разгледати живописну околину нишку.

Даничић и Матковић одседоше код Ђурина синовца г. Јована Поповића, а ја код г. Ђоке Павловића.

Сви скупа пак обедовали смо у гостионици „код Земунца“.

У Нишу смо провели тај дан од по дне, и целе дане 22, и 23 Августа.

За то време разгледали смо варош Ниш, град нишки, арсенале, цркве нишке, стару и нову (и у новој Краљичину цркву, посвећену *Св. Симеуну Немањи*), школе, пазар, Ћеле-Кулу, Мрамор, Чечину, и Курвин-град.

У свему овом много нас је љубазношћу својом задужио Ђенерал Протић, који нам је не само показао све што је било вредно видети у Нишу, него нас је на својим отвореним колима извозио на Мрамор, на Горицу, на Чечину, те нам је са згодних висинâ показивао места и причао крваве догађаје у борби која се завршила освојењем Ниша од Турака 28 Декембра 1877.

Digitized by Google

24 Августа рано дође Ђенерал Протић на својим колима, узе нас, и за тили часак одјездисмо у живописно село *Јелашницу*, десно од пута пиротскога.

У Јелашницу се увезосмо на колима докле има кôника, а после смо уз реку ишли пешке. Протић и Матковић малко одмакоше; ја и Даничић изостасмо.

Сустигоше нас неке жене и девојке с котарицама.

— Ако Бог да, сејо? упитах ја прву од њих.

— Идемо овде близу, у *лојзе!* одговори она.

— А гле! рећи ће на то Ђура: — штета што то не чу Матковић.

— А што, Ђуро?

— Он се родио у мјесту гдје се често премећу гласови и слогови ријечима. За то њега и сада можеш чути да рече: „*Зележница*“, или „*Зејле*“ место *Железница* и *Зеље*.

Знаменито је, рече Ђура, даље: — да се овдје под Сувом Планином, чује оно исто што се слуша чак у Приморју!

Још мало идосмо уз реку, разгледајући чудна дела природе и времена, па се вратисмо на насип, и за тим, извезосмо на Куновицу (Моралију), где нас је Перица чекао. Ту смо доручковали, па се онда растасмо с Протићем: он се врати у Ниш, а ми се кренусмо ка Белој Паланци.

Даничић се, рекао бих, подмлађивао гледајући величанствени облик Суве Планине, и друге дивне слике, ближе и даље од нашега пута.

На Плочи сиђосмо с кола, и иђасмо пешице, да се више нагледамо оне ретке природне лепоте.

Перица с колима измицаше напред. Пријатељ Матковић, добар ходац, нешто мало изостајаше иза колâ. Ја и Ђура бесмо смернији. Ми иђасмо понајлак разговарајући се и често застајући. Некако реч дође на ону битку

Digitized by Google

коју је имао на Куновици Деспот Ђурађ Бранковић с Турцима у зиму 1444. Од тога пређосмо на људске радове који имају успеха, и на радове који, поред све своје путности, немају среће да успеју. Онда ће ми Ђура испричати ово: — Бијах још млад. Гледајући ону нашу борбу око језика и правописа, ја помишљах да је племе наше обезумило, и да од нас не ће бити никад ништа. Једнога дана, кад ми глава бијаше пуна таквих црних мисли, сједох и написах Вуку писмо у ком исповједих, да се не надам ничему; да од наше књиге нема ништа; јер ми се чинило да нема ништа од памети нашега народа! . . .

Не прође неколико дана, а ево од Вука писма. Отворим га, и имам шта и видјети! Старац сијева као жива ватра: „Зар ти, тако млад, здрав, који имаш вијек пред собом, наричеш као кака баба плакалица? Шта је остало за мене, ов о стара и хрома? И ја још стојим, и радим што мислим да треба? Не брини ти, мој брајко! хоће ли народ пропасти, или не ће, него ради оно што си ти кадар! Па ако сваки уради онолико колико је кадар, не ће народ никад пропасти!» . . .

„Ја жалим, рече Ђура даље: — што ти тога писма не могу показати. Негдје је у мојим хартијама; а оно је мене са свим преокренуло. Од тога доба, ја само гледам: је ли добро оно што радим, а шта ће бити у будућности, о томе не разбијам главу“. . .

Ми се бејасмо мислима удаљили, а ходом од кола изостали. Перица се уставио, и већ гунђа, како се без невоље доцнимо, а пријатељ Матковић на тенани разгледа висове од планина, и пропраћа долине низ које се воде стачу.

Стигосмо их, поседасмо у кола, и Перица крете живље равницом од Црвене Реке уз Нишаву

Digitized by Google

У Белој Паланци знали смо да нам се нада мој познаник г. Таса Јеленић. Али како се пријатно изненадисмо кад пред нас изиђоше: потпуковник *Стеван Бинички*, судија *Јован Босић*, професор *Раша Милошевић*, и писар судски *Алекса Лаудановић-Павловић*, који су чак из Пирота потегли пред нас!

Пријатељ Матковић, видећи оволику љубазност од ових добрих људи, рече ми:

— Право да речем, ја се овоме чудим! Што су пред нас у Топоницу изишли капетан Поповић — Ђуро му је стриц; што је дошао г. Павловић, — он је ваш пријатељ; али што је изишао Ђенерал Протић — то морамо узети као особиту част. Сад овдје опет изашли толики одлични људи, и потпуковник Бинички — то је необична част! Хвала им!

Сви смо ручали у оном вењаку, пред белопаланачким градом, који је, прошле године, грађен за Његово Величанство Краља Милана, кад је он, идући из Ниша у Пирот, устављао се у Паланци.

По ручку захваливши г. Јеленићу и његовој госпођи за срдачни дочек и укусну гозбу, прођосмо пешице кроз ову малу, али пуну старина, варошицу, изиђосмо на њено чудно *врело*; и, пошто њега разгледасмо, вратисмо се на насип, и седосмо у кола г. Биничкога, јер је тако заповедала љубазност наших пријатеља. Кола беху угодна за седење, а отворена за гледање, те смо по вољи уживали лепе пределе и десно и лево од пута.

Ја не ћу никад заборавити оне радости која се тога пута сијаше на лицу Даничићеву. Он је био потпуно задовољан, управо срећан.

У Пирот стигосмо за висока сунца. Наши пријатељи су већ били разредили: где ће који бити смештен. Тако је Ђуру узео к себи г. Алекса Лаудановић Павловић, Матковића г. Бинички, а мене г. Раша Милошевић.

Digitized by Google

Увече сви вечерасмо код г. Биничкога.

Стеван Бинички изишао је на велики и славан глас својим јунаштвом у нашем ратовању против Турака. Он носи на себи неколико тешких рана; и можда се само сили његове јуначке воље има захвалити што га тако љуте ране нису уморише.

Јунак вољом, родољуб срцем, војник држањем, племенити човек животом и владањем, он нас је, осем пријатељске гозбе, јоште частио радошћу што очима гледамо човека из крвава боја за отаџбину, што имамо пред собом човека из реда оних људи којима смо, у највећој мери, дужни захвалити за срећу што смо тако радосни и весели у *Пироту!*

Његова госпођа, рођена у Бечу, дошла је у Србију удајом, и заволела је своју нову отаџбину тако да не само говори српски као српкиња, него нема народне патриотске песме коју она не би певала и са знањем и с осећањем.

Дечица су им као златне јабуке.

У таких домаћина ми вечерасмо прво вече по доласку у Пирот.

Г. Бинички диже чашу и наздрави овако:

„Господо! допустите, да вас, по народном обичају, поздравим овом чашом с речима: „Добро нам дошли!“

„Ја сам необично срећан, што у своме дому, за својом трпезом, гледам три путника, три радника, три луче које осветљавају и најдаље кутиће у којима се говори наш лепи језик.

„Господине Даничићу!

„Господине Матковићу!

„Господине Милићевићу!

„Нека вас вишњи творац дуго и дуго поживи на срећу народа коме крчите и осветљавате путове срећнијој будућности својим великим, признатим радом у књижевности.

Digitized by Google

„Као што гледамо вас тројицу тако пријатељски и братски здружене, тако, дај Боже, да се и народ из три краја, где сте ви рођени, здружи и збрати, угледајући се на вас! А ви, весели и чили, растеривали и даље тмину и неспоразум свуда где се српским или хрватским језиком говори. Живели!«

У милу разговору, у радосном певушењу, за часак се провуче пола ноћи, и ми се, захвални домаћину и домаћици, за уживање гозбе и радости, разиђосмо да се одморимо.

25 Августа цео дан проведосмо разгледајући: градић војводе Момчила, варош Пирот, цркве, школе, разне радионице, нарочито ћилимаре. Даничић и Матковић купише по један ћилим *шестак*, за спомен свога бављења у Пироту.

Мој домаћин, Раша Милошевић, имаше једно сиџаде тако лепо, да лепшега, чини ми се, није било у свему Пироту. Њега он поднесе Даничићу на дар, као видни знак свога великога поштовања. Даничић се дуго бранио, нудио, најпосле, да плати, али Раша оста при својој одлуци, и имаде ту сласт, да је Даничић, полазећи из Пирота, понео најлепше сиџаде, какво се изаткало у томе месту.

Све те ћилиме предадосмо г. Биничкоме, који их је послао у Ниш, на Ђенерала Потића, а овај опет мојој кући у Београд.

Колику су радост чинили Ђури ови ћилими, видеће се из његовога писма које је овде штампано под бројем 51.

У вече сви бесмо гости г-ну Алекси Лаудановићу-Павловићу, у кога је Ђура становао.

Алекса је млад, образован човек, рођен од родитеља врло уважених. Госпођа Марија, супруга његова, и њена мајка, родом су из Руме, у Срему. Сви они беху жељни да драгоме госту њиховоме бављење у Пироту буде прави

Digitized by Google

одмор и опорављење. Вечера беше изредна, друштво одабрано, сложно. Сви бесмо орни, сва јела готова — само се ишчекаваше још једна званица — г. Раша Милошевић.

У том очекивању и разговору нашем, на један мах, под прозорима Даничићеве собе, јекну певачки кор. Полише се песме: лепша иза лепше, слађа иза слађе! Сетисмо се да је то удесио Раша. Изађосмо пред те миле славује, да им захвалимо. Том приликом Раша, у једној краткој беседи, лепо исказа колико школска омладина дугује великом учитељу своме Даничићу.

Ђура, одговарајући на то, рече од прилике ово:

«Што сам год радио, радио сам по дужности својој. И вас молим да чините сваки своју дужност. За отаџбину се не гине само на бојном пољу. За отаџбину се може умирати на сваком корисном раду. И оно што смо који узели на се, или што нам је пало у део, дужни смо радити свом снагом својом, свом крепошћу своје воље. И кад тако извршимо сваки своју дужност, онда ћемо одужити народу дуг који му дугујемо!«

С радосним узвицима: Живео! Живели! срете омладина ове речи великога учитеља свога, и разиђе се, а ми с Рашом, уђосмо у собу, и седосмо вечерати

Нека се забележи још једна ситница. Кад тај ђачки кор запева под прозорима, ја, који сам из раније знао ко то пева, и коме пева, рекох:

— Е, Ђуро, брате, ово се највише тиче тебе: на то ваља одговор!

Даничић приста, и диже се да изађе из собе пред певаче, но идући, рече: — Али шта ћу им одговорити ја овако сплетена језика?

Онда му не приметих ништа. А кад се, после његовога одговора, вратисмо у собу, и кад почесмо вечерати, онда у шали рекох:

Digitized by Google

— Болан, Ђуро! ти језиком својим дрешиш језике наше, и опет велиш да си сплетена језика? То баш није право!

Он се на то само осмехну својим обичним смерним осмехом.

То вече завршисмо весеље уставши на ноге и, по предлогу Даничићеву, отпевавши: *Многâ, срећна лета Њеном Величанству Краљици Наталији*, његовој ученици. Јер је сутра освитао њен имени дан[1] (26 Августа).

26 Августа, у 6 часова у јутру, кренусмо се пољем пиротским пут Софије.

На граници српско-бугарској устависмо се само те показасмо пасоше.

У Цариброду, где је Бугарска *митница* (царина), јависмо се бугарској власти. Ту се нађе један млад чиновник бугарски, који се учио у Загребу. Каква радост и за г. Матковића, да види свога ђака, и за њега, да *ту* види свога професора!

Време бејаше ведро, сунце грејаше као у најбоље августовске дане, али ветрић ипак напомињаше да смо ми већ високо изнад Ниша.

Кад изађосмо на *Три Уши*, где причају да је била граница старој држави српској[2], устависмо се те писмо воде, и иза тога малко пешачисмо, идући ка *Сливници*. Велико Софйско поље не дâ се оком прегледати. Најчешће смо погледали у плави Витош, и ја сам друговима показивао где је местимице Софија према Витошу.

Софйско је поље предео чудан. Величанствен јесте, али некако и страшан јесте. Нема густих села, нема биљног обиља, па је цело то поље као нека пустиња.

---

[1] *Видело* за 1880, број 106, стр. 3.

[2] Ово сам слушао од Јакуб-Аге и још неких Турака у Нишу.

Digitized by Google

Пред по дне стигосмо у Сливницу (Турци су је звали *Алкалија*, од некакога бунара с алком[1]). До тога села долазила је наша војска у другом рату. Механџија нам прича да је дао војницима 180 ока вина да попију, али не жали, јер су се владали „како девојке“!

Уставивши се пред механом, замолисмо механџију да нам зготови штогод за ручак.

Он нам изнесе сира, хлеба, разлупа неколико јаја, и наточи приличнога пиротскога вина.

Ово не беше ни Орашје, ни Багрдан (Копривница), нити Ражањ; али глад не пробира много. Ми једосмо у сласт, разговарајући се с механџијом, који није домородац него Цинцарин, као што су готово све наше механџије.

На неколико хвата од механе у којој бесмо, велико је гувно, на коме цело село врше своје жито. У осталом, ово се врло често виђа и у нашим новим крајевима. Турци су били уредили да се жито свега села свози у снопљу на једно место, па ту да се врше на једноме гувну.

Осем нас у механи не беше других путника. Око половине нашега ручка, уђе у механу један човек, а за њим једно мушко дете од својих 12—13 година. По лепом шопском оделу, ми одмах познасмо да су мештани. Они седоше, и заискаше да ручају. Ја сам се врло чудио да мештани, код својих кућа, долазе на ручак у механу! Ово нисам никако могао себи објаснити.

Даничић опет разматраше лице тога детета, па ће ми рећи:

— Добро би било да заподјенеш разговор с оним дјететом. Жељео бих чути његов говор.

---

[1] Др Панчић ми рече да је слушао како је ту било неко *Кале* (град) које се, не знам по чем, звало *Ал-Кале*.

Digitized by Google

Ја приђох к њима и започех:

— А ви од које село бесте? упитах их, старајући се да се приближим њихову говору.

— Туј смо од Сливницу, одговори онај старији.

— А ти мали, одокле си?

— Туј сам и ја роден.

— Па што обедујете у механе, као јабанџије?

— Имаме си работу туј, одговори дете, осменувши се: — одвајамо си *милостивно жито*.

— Какво жито одвајате?

— *Милостивно жито*, за цркву.

— Не разбирам што збориш, рекох ја.

— Градили сме цркву, одговори дете: — и сме се задужили. Сељани рекли, да пишу на цркву, колко кој милује, кад буде да се врше. Е сега ено се жито врше, и сваки дава колко милује на цркву: ми си седимо, примамо то жито и пишемо: ко даде, колко даде? Тој си викамо: *милостивно жито*!

— Зар ти умеш да пишеш?

— Умем: ђак сам ја!

Докле дете говораше Даничић и Матковић пажљиво га гледаху, и слушаху шта говори. По што се сврши мој разговор с њиме, ми изађосмо пред механу у хладовину.

— Говор му је искварен, рећи ће Даничић: — није ни српски ни бугарски; али му је лице са свим српско.

— —

Из Сливнице насиш иде равним голим пољем. Нигде дрвета, осим оних врба које је Митад-Паша садио с једне и с друге стране пута, али које је војска готово све посекла и сагорела.

Једна депутација от Срба који живе у Софији, с г. Бодцем, секретаром нашега заступништва, срете нас далеко пред Софијом. Она је нарочито изашла пред нас, да

Digitized by Google

нас поведе у кућу српскога заступника у Софији, јер г. Сава Грујић, заступник, у то време не бејаше дома.

Љубазни ови земљаци наши замолише нас да пређемо у „фајетон.“ у коме су се они извезли. И тако ми седнемо у кола њихова, а они у наша. Увезавши се са свим господски у Софију, одседосмо у стану г. Саве Грујића, који је већ раније био љубазно наредио да нас његови људи приме и угосте, што се може боље. И они су то све извршили онако како право пријатељство уме гостити.

Ево нас у Софији, новој престоници младе државе бугарске.

Да речемо о њој две три речи овако путнички, на најбржу руку.

Софија је варош без града. Држи се да је она на оном месту где је некад била *Ulpia Sardica*. Звали су је и *Тријадица*, а и *Средац*. У старо време припадала је Доњој Дакији. У Софији се, по неким историцима, родио римски цар *Галерије*.[1] Онај указ којим је 311 године забрањено гонити Хришћане, зове се *Сардички указ*. Ваљда је дан у Софији.

У Софији је 347 држан један сабор против Аријеваца.

Наши летописи зову Софију *Средац*. Казујући како су кости Краља Милутина пренесене онамо из *Трепче*, они веле – „у *Софію средьчкоу*. По томе изгледа да је у Средцу била црква *Софија*, и у ту цркву да су кости положене. Међу тим се црква у којој почива *Милутин* данас зове „*Свети Краљ*“.

Софија је на југоисточној страни софијскога поља, баш према Витошу, који је заслања од југа, и тако јој не пушта ни онолико топлоте колико би јој јужни ветар могао донети.

Кнежев је двор на једном избрешку у вароши, одакле је лепо погледати на све стране. Пред двором, на

[1] Неки опет тврде да се он родио негде на ушћу Тимока у Дунав, а умрио у Софији.

Digitized by Google

јужној страни, има мали леп парк, који својим зеленилом чини најповољнији утисак на гледаоце.

У Софији је данас столица кнеза и централне земаљске управе бугарске; ту седи митрополит; ту су највећи судови, и највише школе.

У Софији има више цркава. У главној, као што мало час рекох, почива свето тело српског краља Милутина; ту је народна библиотека; и вреле воде које су, као бање, на гласу још од старих времена.

По последњем попису[1] у Софији има 20500 душа, и то 14.052 православних, 714 католика, 4274 Јевреја, 1258 мусломана, и разних других вера 203 душе!

Као путници који желе што више видети, а што мање бити виђени, ми се само отресосмо од путнога праха, и малко се одморисмо, па одмах изиђосмо у варош да је разгледамо.

Софија у опште личи на све друге турске вароши. Тек овде онде по улицама дижу се нове куће са свим по јевропском кроју и укусу То шара ону стару монотонију турских кућа и улица.

Одело у људи које сада сретате у Софији врло је разнолико. Тако исто и начин живљења. Поред босоногог дервиша, зврктн укусни „фајетон“, у ком се вози или руски официр, или какав странац предузимач; о широке димлије какога старога Софијанца очешује се елегантно обучени Француз с белим убрусом око шешира, више од дике него од потребе у овој клими.

Жене пак или су у оделу старом, мѐсном, или у обичном јевропском, само наравно, малко заосталом. Других се великих разлика не виђа.

---

[1] Чланак г. *Сарафова* у *Периодическоје списаније*, књ. I. 1882, стр. 134 и др.

Digitized by Google

Али одело сељака из сêлâ око Софије, управо оно што се зове *Шопско*, својим везом, и сортирањем боја, а и кројем тако је интересно, да се не може довољно напрепоручивати зналцима цртачима да га оцртају и представе пријатељима вештине и старине.

Тога дана беху љубазни походити нас чувени млади научник словенски *Др К. Иречек*, који доцније поста министар просвете у Бугарској; г. *Сарафов*, познаник Матковићев, ђак загребачког универзитета; и г. *Петар Велимировић*, српски инцинир, који је био умакао из отаџбине, и ту добио службу инцинира софијскога округа.

Даничић рече да би нам могао бити најлепши спомен о Софији, кад би нам бугарска господа дала списак именâ сьих села у Бугарској. Списак, у коме не би изостало ни једно село, и у коме ни једно име не би било уписано погрешно, ваља очекивати само од Бугара.

Ми то потражисмо.

На жалост, одговорише нам да такога списка још ни министарства немају.

Том приликом причаше нам како се је, пре кратког времена, у округу ћустендилском, нашло 30—40 села, за које пре нису знали централни управници ни да их има.

27 Августа походисмо цркву *Светог Краља Милутина*. То је главна црква у Софији. Баш бејаше литургија, и ми имасмо радост не само целивати ћивот светитеља Србина, него још слушати и црквено певање бугарско.

У овој цркви кнежев сто, као предмет дрвене резарије, заслужује пажњу уметника.

Иза тога походисмо скупштинску зграду, библиотеку, бање које су озидане у сред вароши, на самом извору вреле воде, и онда одосмо г. Д-ру К. Иречку.

Још смо тога дана видели бугарскога министра просвете г. Каравелова, и књижевника г. Славејкова.

Digitized by Google

8 Августа, око 7 часова изјутра, кренусмо се из Софије, преко *Бале-Ефендије*, к Трну. У софиском пољу, одмах до вароши, гледасмо бугарску војску која се у крупнијим бројним јединицама вежбаше врло уредно.

Бале-Ефендија је селанце под Витошем, 2 часа на југозапад од Софије. Оно је бугарској престоници оно што је Топчидер престоници српској — место за изласке и весеља.

Наши пријатељи из Софије, г. Боди, г. Светозар Деспотовић, и још неки Срби који онамо живе, не беху задовољни што нам тамо чинише сваку угодност, него нас још испратише до Бале-Ефендије, и ту нас угостише доручком какав управо ваља путницима који се крећу нашим путем.

По доручку се опростисмо с овим добрим људма, захваљујући им од срца за толику пажњу.

Одатле ће се они вратити у Софију, а ми кретосмо путем к југу уз једну речицу, која тече с осоја витошке косе, па се доцније слива у Искар.

Нисмо дуго ишли уз ту тесну долину, па се испесмо на превоје, и одмах за тим спустисмо се у долину друге речице која извире у присоју Витоша, већ готово под његовим врхом, и тече право на југ к Пернику (староме граду).

Идући том долином, виђасмо овде онде недовршене радове од железничког насипа који је за Турака рађен, па доцније обустављен због ратних догађаја.

Ми бесмо сами у колима: ниједан од нас није пре туда пролазио; наш Перица није туда никад путовао, а људи смо мало сретали, те никога немасмо запитати: како се што зове. И тако не знађасмо ни имена реци, које долином путујемо.

У Софији су нам пријатељи казивали да не морамо обилазити па Радомир, него да има неки пречи пут, који се одваја удесно не дошавши до Перника, и, преко Брезника, иде у Трн.

Digitized by Google

Устависмо се код једне механице, која је на левој страни поред реке, да разберемо где смо, и да запитамо за тај преки пут. Пред механом бејаше пуна велика карлица лепих крушака и јабука, за механом држаше један циганин два медведа, које води по свету, те мами паре од људи који су медвêдâ жудни. Ту се беху уставили и неки путници који долажаху од Дубнице и Радомира.

Куписмо јабу̂ка, разабрасмо за пут, и упитасмо како се зове речица која тече поред механе, и коју нама ваља прећи, да препречимо на Брезник к Трну?

— *Струма!* одговори механција.

— Струма? понови Даничић радозналим гласом и лицем.

— Струма гу викамо ми, рече један сељак који стојаше пред механом.

— Зар ово Струма, која се слива у море?

— За право да кажем, не знам куда се слива, одговори сељак: — теке знам да она иде одавде далечко, далечко!

— Да, то је стари Стримон, рећи ће Матковић, разгледајући своју карту: — Струма пада у Јегејско море. Њу су некад узимали као реку са свим тракйску, а доцније њен је ток био граница међу Тракијом и Македонијом.

Даничић приђе к реци, саже се, захвати воде у прегрши и рече:

— О, хвала Богу милостивому кад ја дочеках да својим очима видим *Струму*. Колико сам пута то име поменуо; колико сам га пута записао, а нијесам ни слутио да ћу рукама својим захватати воде са Струме! О, хвала Богу милостивому!...

У тај мах очи његове беху пуне суза, а лице му се сијаше од неке необичне унутрашње среће.

По што се туна мало одморисмо, и разговарисмо с људима, остависмо Струму, њену долину, и насип којим пу-

Digitized by Google

товасмо дотле; прегазисмо реку, и ударисмо десно преко поља̂. Свуда беше непрегледна голет. Траве изобила, а од горе тек се где где види које дрво, или по који трн. По тим пољима пасу велика стада. Ту гледах што нигде дотле не видех. Овчар заметне на раме своју *тојагу*, и иде напред а овце све за њим, као да их на крупицу ваби. Кад се он устави; ка̂д се подбочи на своју тојагу, и јави се овцама: онда се уставе и оне, и размиле се пасти по пољу. За овцама се лагано вулају крупни овчарски пси, те погоне острагуше које изостају од стада! То пре нисам нигде видео!

У селу *Маштици* (на карти *Мештица*) устависмо се пред механом, која се ничим не разликује од других сељачких кућа.

Разбирајући за пут до Брезника, и за имена места кроз која иђасмо, опазисмо да ти сељаци немају чланова у говору, или бар чланови им се ређе чују, и да они личну заменицу кажу *ја* а не *аз*.

Ми упитасмо за што је то?

— Ми си тако зборимо од време. Тој ни је језик.

— Ми чусмо у Софији да говоре *аз* а не *ја*, рекох им ја.

— Може да је у Совију (не изговарају никад *ф*) тако за што тамо има људи од целу Булгарију. Ама ако да питате *за Шопско*, — овако се збори!

Од Софије до Брезника рачуни се $6^1/_2$ часова пута, а ми смо, задржавајући се које где, потрошили нешто више.

Брезник је мала варошица, стешњена међу брдима. Ту је глава *околији брезничкој*. За наше власти у *брезничном срезу* било је 59 села са 17.574 душе.

Одморивши се, и малко поужинавши у Брезнику, продужисмо пут на запад к Трну Пређосмо бйло које дели воде Струми и Јерми, и спустисмо се у долину реке која испод Трна пада у Јерму. Прешавши на леву страну те

Digitized by Google

речице, примисмо се уза стрмени камењар докле не изађосмо на брдо изнад Трна, па за тим низ брдо спустисмо се у варош.

Трн је варош мала, на реци Јерми, стешњена међу брдима као у каквоме котлу. С једне стране му је велико брдо *Руј*, а с друге *Парамун*.

Трн је глава наији *Знепољској* или *Трнској*. Док смо ми држали Трн, под њим је било 81 село са 33.870 душа[1].

Док су пак владали Турци, свакога се лета у Трну давало 5—7.000 пасоша за Србију људима из трнскога округа, који су ишли тамо „на печалбу".

Ми стигосмо у Трн за сунца. Обиђосмо све механице, и једва нађосмо где да ноћимо. Где год упитамо, свуда нам одговарају:

— Ви тражите собу сас *јатаци* (с креветима) а то у нас нема.

Најпосле нађосмо, више по пријатељству него за паре, једну једину собу, какву такву, и у њој три кревета (јатака), у које наместисмо своје хаљине које ношасмо у колима, и већ се припремасмо да стражаримо ноћу ми који не хрчемо спавајући.

Докле ми намештасмо своју собу за ноћиште, каза нам гостионичар, да је, пре неколико часова, дошао у Трн *капетан Мијаило* из Масурице, с некаквим конзулом, и да је он питао за некаквога *Милићевића* и *Даничића*. Нисте ли ви?

Ми се томе гласу јако обрадовасмо; јер тај господин могао нам је поздраво казати: може ли се из Трна

---

[1]. Наша војска заузела је била Трн и Брезник, и пружила се чак до Радомира; у другој поли Декембра 1877. А уступила је ова два места (Трн и Брезник) с њиховим селима бугарској власти 5 Јуна 1879 пошто је међународна јевропска комисија повукла граничну пругу од Власине ка Столу, и тако та места оставила Бугарској.

Digitized by Google

— Болан, Ђуро! ти језиком својим дрешиш језике наше, и опет велиш да си сплетена језика? То баш није право!

Он се на то само осмехну својим обичним смерним осмехом.

То вече завршисмо весеље уставши на ноге и, по предлогу Даничићеву, отпевавши: *Многâ, срећна лета Њеном Величанству Краљици Наталији*, његовој ученици. Јер је сутра освитао њен имени дан[1] (26 Августа).

26 Августа, у 6 часова у јутру, кренусмо се пољем пиротским пут Софије.

На граници српско-бугарској устависмо се само те показасмо пасоше.

У Цариброду, где је Бугарска *митница* (царина), јависмо се бугарској власти. Ту се нађе један млад чиновник бугарски, који се учио у Загребу. Каква радост и за г. Матковића, да види свога ђака, и за њега, да *ту* види свога професора!

Време бејаше ведро, сунце грејаше као у најбоље августовске дане, али ветрић ипак напомињаше да смо ми већ високо изнад Ниша.

Кад изађосмо на *Три Уши*, где причају да је била граница старој држави српској[2], устависмо се те писмо воде, и иза тога малко пешачисмо, идући ка *Сливници*. Велико Софйско поље не дâ се оком прегледати. Најчешће смо погледали у плави Витош, и ја сам друговима показивао где је местимице Софија према Витошу.

Софйско је поље предео чудан. Величанствен јесте, али некако и страшан јесте. Нема густих села, нема биљног обиља, па је цело то поље као нека пустиња.

---

[1] *Видело* за 1880, број 106, стр. 3.

[2] Ово сам слушао од Јакуб-Аге и још неких Турака у Нишу.

Digitized by Google

Пред по дне стигосмо у Сливницу (Турци су је звали *Алкалија*, од некакога бунара с алком[1]). До тога села долазила је наша војска у другом рату. Механџија нам прича да је дао војницима 180 ока вина да попију, али не жали, јер су се владали „како девојке“!

Уставивши се пред механом, замолисмо механџију да нам зготови штогод за ручак.

Он нам изнесе сира, хлеба, разлупа неколико јаја, и наточи приличнога пиротскога вина.

Ово не беше ни Орашје, ни Багрдан (Копривница), нити Ражањ; али глад не пробира много. Ми једосмо у сласт, разговарајући се с механџијом, који није домородац него Цинцарин, као што су готово све наше механџије.

На неколико хвата од механе у којој бесмо, велико је гувно, на коме цело село врше своје жито. У осталом, ово се врло често виђа и у нашим новим крајевима. Турци су били уредили да се жито свега села свози у снопљу на једно место, па ту да се врше на једноме гувну.

Осем нас у механи не беше других путника. Око половине нашега ручка, уђе у механу један човек, а за њим једно мушко дете од својих 12—13 година. По лепом шопском оделу, ми одмах познасмо да су мештани. Они седоше, и заискаше да ручају. Ја сам се врло чудио да мештани, код својих кућа, долазе на ручак у механу! Ово нисам никако могао себи објаснити.

Даничић опет разматраше лице тога детета, па ће ми рећи:

— Добро би било да заподјенеш разговор с оним дјететом. Жељео бих чути његов говор.

---

[1] Др Панчић ми рече да је слушао како је ту било неко *Кале* (град) које се, не знам по чем, звало *Ал-Кале*.

Digitized by Google

Ја прићох к њима и започех:

— А ви од које село бесте? упитах их, старајући се да се приближим њихову говору.

— Туј смо од Сливницу, одговори онај старији.

— А ти мали, одокле си?

— Туј сам и ја роден.

— Па што обедујете у механе, као јабанџије?

— Имаме си работу туј, одговори дете, осменувши се: — одвајамо си *милостивно жито*.

— Какво жито одвајате?

— *Милостивно жито*, за цркву.

— Не разбирам што зборишь, рекох ја.

— Градили сме цркву, одговори дете: — и сме се задужили. Сељани рекли, да пишу на цркву, колко кој милује, кад буде да се врше. Е сега ено се жито врше, и сваки дава колко милује на цркву: ми си седимо, примамо то жито и пишемо: ко даде, колко даде? Тој си викамо: *милостивно жито*!

— Зар ти умеш да пишеш?

— Умем; ђак са̂м ја!

Докле дете говораше Даничић и Матковић пажљиво га гледаху, и слушаху шта говори. По што се сврши мој разговор с њиме, ми изађосмо пред механу у хладовину.

— Говор му је искварен, рећи ће Даничић: — није ни српски ни бугарски; али му је лице са свим српско.

Из Сливнице насип иде равним голим пољем. Нигде дрвета, осим оних врба које је Митад-Паша садио с једне и с друге стране пута, али које је војска готово све исекла и сагорела.

Једна депутација од Срба који живе у Софији, с г. Бодијем, секретаром нашега заступништва, срете нас далеко пред Софијом. Она је навлаш изишла пред нас, да

Digitized by Google

нас поведе у кућу српскога заступника у Софији, јер г. Сава Грујић, заступник, у то време не бејаше дома.

Љубазни ови земљаци наши замолише нас да пређемо у „фајетон.“ у коме су се они извезли. И тако ми седнемо у кола њихова, а они у наша. Увезавши се са свим господски у Софију, одседосмо у стану г. Саве Грујића, који је већ раније био љубазно наредио да нас његови људи приме и угосте, што се може боље. И они су то све извршили онако како право пријатељство уме гостити.

Ево нас у Софији, новој престоници младе државе бугарске.

Да речемо о њој две три речи овако путнички, на најбржу руку.

Софија је варош без града. Држи се да је она на оном месту где је некад била *Ulpia Sardica*. Звали су је и *Тријадица*, а и *Средац*. У старо време припадала је Доњој Дакији. У Софији се, по неким историцима, родио римски цар *Галерије*.[1] Онај указ којим је 311 године забрањено гонити Хришћане, зове се *Сардички указ*. Ваљда је дан у Софији.

У Софији је 347 држан један сабор против Аријеваца.

Наши летописи зову Софију *Средац*. Казујући како су кости Краља Милутина пренесене онамо из *Трепче*, они веле – „у *Софію средьчкоу*. По томе изгледа да је у Средцу била црква *Софија*, и у ту цркву да су кости положене. Међу тим се црква у којој почива *Милутин* данас зове „*Свети Краљ*“.

Софија је на југоисточној страни софйскога поља, баш према Витошу, који је заслања од југа, и тако јој не пушта ни онолико топлоте колико би јој јужни ветар могао донети.

Кнежев је двор на једном избрешку у вароши, одакле је лепо погледати на све стране. Пред двором, на

[1] Неки опет тврде да се он родио негде на ушћу Тимока у Дунав, а умрио у Софији.

Digitized by Google

јужној страни, има мали леп парк, који својим зеленилом чини најповољнији утисак на гледаоце.

У Софији је данас столица кнеза и централне земаљске управе бугарске; ту седи митрополит; ту су највећи судови, и највише школе.

У Софији има више цркава. У главној, као што мало час рекох, почива свето тело српског краља Милутина; ту је народна библиотека; и вреле воде које су, као бање, на гласу још од старих времена.

По последњем попису[1] у Софији има 20500 душа, и то 14.052 православних, 714 католика, 4274 Јевреја, 1258 мусломана, и разних других вера 203 душе!

Као путници који желе што више видети, а што мање бити виђени, ми се само отресосмо од путнога праха, и малко се одморисмо, па одмах изиђосмо у варош да је разгледамо.

Софија у опште личи на све друге турске вароши. Тек овде онде по улицама дижу се нове куће са свим по јевропском крају и укусу То шара ону стару монотонију турских кућа и улица.

Одело у људи које сада сретате у Софији врло је разнолико. Тако исто и начин живљења. Поред босоногог дервиша, зврктн укусни „фајетон“, у ком се вози или руски официр, или какав странац предузимач; о широке димлије какога старога Софијанца очешује се елегантно обучени Француз с белим убрусом око шешира, више од дике него од потребе у овој клими.

Жене пак или су у оделу старом, мѐсном, или у обичном јевропском, само наравно, малко заосталом. Других се великих разлика не виђа.

---

[1] Чланак г. *Сарафова* у *Периодическоје списаније*, књ. I. 1882, стр. 134 и др.

Digitized by Google

Али одело сељака из сêлâ око Софије, управо оно што се зове *Шопско*, својим везом, и сортирањем боја, а и кројем тако је интересно, да се не може довољно препоручивати зналцима цртачима да га оцртају и представе пријатељима вештине и старине.

Тога дана беху љубазни походити нас чувени млади научник словенски *Др К. Иречек*, који доцније поста министар просвете у Бугарској; г. *Сарафов*, познаник Матковићев, ђак загребачког универзитета; и г. *Петар Велимировић*, српски инцинир, који је био умакао из отаџбине, и ту добио службу инцинира софијскога округа.

Даничић рече да би нам могао бити најлепши спомен о Софији, кад би нам бугарска господа дала списак именâ сьих села у Бугарској. Списак, у коме не би изостало ни једно село, и у коме ни једно име не би било уписано погрешно, ваља очекивати само од Бугара.

Ми то потражисмо.

На жалост, одговорише нам да такога списка још ни министарства немају.

Том приликом причаше нам како се је, пре кратког времена, у округу ћустендилском, нашло 30—40 села, за које пре нису знали централни управници ни да их има.

27 Августа походисмо цркву *Светог Краља Милутина*. То је главна црква у Софији. Баш бејаше литургија, и ми имасмо радост не само целивати ћивот светитеља Србина, него још слушати и црквено певање бугарско.

У овој цркви кнежев сто, као предмет дрвене резарије, заслужује пажњу уметника.

Иза тога походисмо скупштинску зграду, библиотеку, бање које су озидане у сред вароши, на самом извору вреле воде, и онда одосмо г. Д-ру К. Иречку.

Још смо тога дана видели бугарскога министра просвете г. Каравелова, и књижевника г. Славејкова.

Digitized by Google

8 Августа, око 7 часова изјутра, кренусмо се из Софије, преко *Бале-Ефендије*, к Трну. У софйском пољу, одмах до вароши, гледасмо бугарску војску која се у крупнијим бројним јединицама вежбаше врло уредно.

Бале-Ефендија је селанце под Витошем, 2 часа на југозапад од Софије. Оно је бугарској престоници оно што је Топчидер престоници српској — место за изласке и весеља.

Наши пријатељи из Софије, г. Боди, г. Светозар Деспотовић, и још неки Срби који онамо живе, не беху задовољни што нам тамо чинише сваку угодност, него нас још испратише до Бале-Ефендије, и ту нас угостише доручком какав управо ваља путницима који се крећу нашим путем.

По доручку се опростисмо с овим добрим људма, захваљујући им од срца за толику пажњу.

Одатле ће се они вратити у Софију, а ми кретосмо путем к југу уз једну речицу, која тече с осоја витошке косе, па се доцније слива у Искар.

Нисмо дуго ишли уз ту тесну долину, па се испесмо на превоје, и одмах за тим спустисмо се у долину друге речице која извире у присоју Витоша, већ готово под његовим врхом, и тече право на југ к Перннку (староме граду).

Идући том долином, виђасмо овде онде недовршене радове од железничког насипа који је за Турака рађен, па доцније обустављен због ратних догађаја.

Ми бесмо сами у колима: ниједан од нас није пре туда пролазио; наш Перица није туда никад путовао, а људи смо мало сретали, те никога немасмо запитати: како се што зове. И тако не знађасмо ни имена реци, које долином путујемо.

У Софији су нам пријатељи казивали да не морамо обилазити па Радомир, него да има неки пречи пут, који се одваја удесно не дошавши до Перника, и, преко Брезника, иде у Трн.

Digitized by Google

Устависмо се код једне механице, која је на левој страни поред реке, да разберемо где смо, и да запитамо за тај преки пут. Пред механом бејаше пуна велика карлица лепих крушака и јабука, за механом држаше један циганин два медведа, које води по свету, те мами паре од људи који су медвêдâ жудни. Ту се беху уставили и неки путници који долажаху од Дубнице и Радомира.

Куписмо јабу̂ка, разабрасмо за пут, и упитасмо како се зове речица која тече поред механе, и коју нама ваља прећи, да препречимо на Брезник к Трну?

— *Струма!* одговори механџија.

— Струма? понови Даничић радозналим гласом и лицем.

— Струма гу викамо ми, рече један сељак који стојаше пред механом.

— Зар ово Струма, која се слива у море?

— За право да кажем, не знам куда се слива, одговори сељак: — теке знам да она иде одавде далечко, далечко!

— Да, то је стари Стримон, рећи ће Матковић, разгледајући своју карту: — Струма пада у Јегејско море. Њу су некад узимали као реку са свим тракйску, а доцније њен је ток био граница међу Тракијом и Македонијом.

Даничић приђе к реци, саже се, захвати воде у прегрши и рече:

— О, хвала Богу милостивому кад ја дочеках да својим очима видим *Струму*. Колико сам пута то име поменуо; колико сам га пута записао, а нијесам ни слутио да ћу рукама својим захватати воде са Струме! О, хвала Богу милостивому!...

У тај мах очи његове беху пуне суза, а лице му се сијаше од неке необичне унутрашње среће.

По што се туна мало одморисмо, и разговарисмо с људима, остависмо Струму, њену долину, и насип којим пу-

Digitized by Google

товасмо дотле; прегазисмо реку, и ударисмо десно преко поља̂. Свуда беше непрегледна голет. Траве изобила, а од горе тек се где где види које дрво, или по који трн. По тим пољима пасу велика стада. Ту гледах што нигде дотле не видех. Овчар заметне на раме своју *тојагу*, и иде напред а овце све за њим, као да их на крупицу ваби. Кад се он устави; ка̂д се подбочи на своју тојагу, и јави се овцама: онда се уставе и оне, и размиле се пасти по пољу. За овцама се лагано вулају крупни овчарски пси, те погоне острагуше које изостају од стада! То пре нисам нигде видео!

У селу *Маштици* (на карти *Мештица*) устависмо се пред механом, која се ничим не разликује од других сељачких кућа.

Разбирајући за пут до Брезника, и за имена места кроз која иђасмо, опазисмо да ти сељаци немају чланова у говору, или бар чланови им се ређе чују, и да они личну заменицу кажу *ја* а не *аз*.

Ми упитасмо за што је то?

— Ми си тако зборимо од време. Тој ни је језик.

— Ми чусмо у Софији да говоре *аз* а не *ја*, рекох им ја.

— Може да је у Совију (не изговарају никад *ф*) тако за што тамо има људи од целу Булгарију. Ама ако да питате *за Шопско*, — овако се збори!

Од Софије до Брезника рачуни се $6^1/_2$ часова пута, а ми смо, задржавајући се које где, потрошили нешто више.

Брезник је мала варошица, стешњена међу брдима. Ту је глава *околији брезничкој*. За наше власти у *брезничном срезу* било је 59 села са 17.574 душе.

Одморивши се, и малко поужинавши у Брезнику, продужисмо пут на запад к Трну Пређосмо бйло које де̂ли воде Струми и Јерми, и спустисмо се у долину реке која испод Трна пада у Јерму. Прешавши на леву страну те

Digitized by Google

речице, примисмо се уза стрмени камењар докле не изађосмо на брдо изнад Трна, па за тим низ брдо спустисмо се у варош.

Трн је варош мала, на реци Јерми, стешњена међу брдима као у каквоме котлу. С једне стране му је велико брдо *Рујј*, а с друге *Парамун*.

Трн је глава наији *Знепољској* или *Трнској*. Док смо ми држали Трн, под њим је било 81 село са 33.870 душа[1].

Док су пак владали Турци, свакога се лета у Трну давало 5—7.000 пасоша за Србију људима из трнскога округа, који су ишли тамо „на печалбу".

Ми стигосмо у Трн за сунца. Обиђосмо све механице, и једва нађосмо где да ноћимо. Где год упитамо, свуда нам одговарају:

— Ви тражите собу сас *јатаци* (с креветима) а то у нас нема.

Најпосле нађосмо, више по пријатељству него за паре, једну једину собу, какву такву, и у њој три кревета (јатака), у које наместисмо своје хаљине које ношасмо у колима, и већ се припремасмо да стражаримо ноћу ми који не хрчемо спавајући.

Докле ми намештасмо своју собу за ноћиште, каза нам гостионичар, да је, пре неколико часова, дошао у Трн *капетан Мијаило* из Масурице, с некаквим конзулом, и да је он питао за некаквога *Милићевића* и *Даничића*. Нисте ли ви?

Ми се томе гласу јако обрадовасмо; јер тај господин могао нам је поздраво казати: може ли се из Трна

---

[1]. Наша војска заузела је била Трн и Брезник, и пружила се чак до Радомира у другој поли Декембра 1877. А уступила је ова два места (Трн и Брезник) с њиховим селима бугарској власти 5 Јуна 1879 пошто је међународна јевропска комисија повукла граничну пругу од Власине ка Столу, и тако та места оставила Бугарској.

Digitized by Google

на колима преко Масурице у Врање, по што су нам у Брезнику казали, да не може!

Дигнемо се да тражимо те који су нас тражили. Још смо мислили, да су они, који су стигли раније, нашли стан бољи од нашега. Трн је место мало. Нађосмо их одмах. То беху г. *Мијајило Миловановић*, масурички капетан (данас окружни начелник у Крагујевцу), и г. *Висоцки*, аустрйски вицеконзул у Нишу (он је сада ђенерални конзул у Београду).

Они седе пред механом. Механџија стере сено, па ће по сену асуре, и онда њихове хаљине. Од „јатака“ нема у њих ни помена.

По што се видесмо и познасмо, понудисмо их да дођу к нама, јер њихов стан тек се намешташе. Видевши нашу собу и три кревета, они нам честиташе путничку срећу, да смо у такој несташици могли добити толику угодност.

Поседасмо, па одмах навалисмо запиткивати за пут. Они нам рекоше укратко, да се с колима ни на какав начин не може свуда проћи од Трна до Сурдулице, а од Сурдулице до Врања могло би ласно. Г. Висоцки је оставио своја кола у Сурдулици, па узео коње, и на њима путује. Он нам нуди своје коње, да ми на њима путујемо до Сурдулице, а он на нашим колима да се вози у Ниш (преко Пирота), па после да их пошље пред нас.

Матковић и ја могасмо и пристати на овај предлог, али Даничић, смешећи се, рече:

— Како бих се ја држао на коњу?

Од пута на коњма, дакле, не могаше за овај мах бити ни разговора, а пошто се на колима није могло куда смо мислили, то се наш драги Матковић мораде одрећи своје велике жеље, да својом ногом стане *на Чемерник*.

Преноћисмо ту ноћ, и наслушасмо се хркања и крупног и ситног.

29. Августа рано кренемо се из Трна пут Пирота. Излазећи од вароши уз брдо ударисмо поред једне литице,

Digitized by Google

којом се снуза камење с планине доле у долину. Гледајући ту литицу, Даничић ме упита:

— Да ли није то онај *Камивао*, што се помиње у споменицима? Тамо се вели: иде међа „*како се камивали*"; а ја бих рекао, вели Ђура, да је народу тешко било назвати *Камивао* цело планинско било, које може да буде на своме побиљу тако широко, и још равно да се камен не ће ваљати ни на једну ни на другу страну. За то ми се чини приличније да је онај *камивао* ево овака литица, којом се одиста камење ваља као низ какав жљеб с висине у долину. А и така је литица могла бити међа" . . . .

Од села Врапча које, узгред буди речено, има необично живописан положај, бејаше нам лево планина *Кремен*, а десно непрегледна просторија софијског поља, и безбројни врхови *Старе Планине*. Ми тим путем гледасмо панораму каквих јамачно нема много у свету!

Даничић, гледајући то, са задовољством говораше:

— И ово је добитак; и ово је уживање, које Бог зна бисмо ли имали на путу којим смо жељели проћи.

Матковић на то шапташе:

— Јесте, Ђуро, јесте; али Чемерник! . . .

Сустали од хода и од уживања лепих погледа, а и од глади, спустисмо се на Суковски Мост к механи. У тој механи смештена је и наша *Царина* (ђумрук). Ручасмо што се нађе у механи, па све зачинисмо слатким грожђем ког не видесмо ни у Софији, нити у Брезнику и Трну.

Баш овога јутра прошао је туда, идући из Пирота за Софију, српски заступник г Сава Грујић, у чијем дому у Софији бесмо онако лепо дочекани.

Наши пријатељи у Пироту, држећи да ми можемо од Трна у Врање, нису му ни помињали, да се може с нама срести. И тако смо се разминули на путу.

Digitized by Google

По ручку, седећи пред механом, видех пред царином вагу за мерење терêтâ. Од беспослице стадох на вагу и рекох:

— Дѐте, измерите ме!

Потегоше и рекоше:

— 52 оке!

— Добро је; 1861 у Глајхенбергу имао сам 51!

Дође и Матковић, стаде на вагу, и рече:

— Мјерите и мене!

Вага се под њим улеже, даске шкргутнуше!

— 72 оке! викну проценитељ.

— Лепо! рече неко из околине.

Приђе и Даничић, и врло снебивљиво рече:

— Да се измјерим и ја!

— Деде Ђуро, само да се не скрше те даске под тобом, или пода мном!

Потегоше и рекоше:

— 45 ока!

После Даничића стаде један царински чиновник, родом из Трна. У њему се нађе 104 оке!

— Што једе цело село Суково, прија овом једном, рече неко од оних што стоје около и сеире.

— Није све мени; пола госпођи царинарици, браћаше се овај тешки господин. И одиста госпођа царинарица, млада и лепа жена, тек ако има до тридесет година, тако је пуна, да је страшно гледати је. У њој веле има 108 ока!...

Ми смо се на Суковском Мосту навлаш задржавали да се смрачи кад стигнемо у Пирот. Мислили смо да само ноћимо у Пироту, па сутра рано да идемо даље, а да своје пријатеље, који су нам у првом проласку толико љубазности показали, и не узнемирујемо. Али се то није могло баш никако. Те ноћи мени се на један пут тако

Digitized by Google

сюша, да сиромах Ђура не заспа сву драгу ноћ: слао је за лекара г. Сенкијевића, за лекове, и мучио се око мене, а и сам је слаба здравља коме треба неге.

Због те моје слабости није се могло 30 Августа даље путовати, него смо тај дан остали у Пироту. Тада уговорисмо да Ђура и Матковић, 31 Августа, иду преко Лужнице, Љуберажде, и Власотинаца у Лесковац, а ја да останем још један дан у Пироту, докле се боље опоравим.

Већ после по дне тога дана (30 Августа) бејаше ми лакнуло толико, да сам се могао шалити с пријатељима Пироћанима којих бејаше пуна соба.

Сад да се малко вратим на прво наше бављење у Пироту.

Кад је Даничић ноћио прву ноћ код свога домаћина, г. Алексе Лаудановића, видео сам да се лепо одморио од пута, а да се мирно испавао, па му речем:

— Ти си, Ђуро, чини ми се ноћас „цврсто“ спавао (ово је била обична реч пријатеља Матковића за све што је особито добро)?

— Јесам баш „цврсто“, али ми је само нешто сметало.

— А шта?

— Сахат у соби о зиду. Његова шеталица чини: *тик так! тик, так!* сву драгу ноћ; а ја то нијесам научио.

— Што га ниси уставио?

— А како бих то чинио у туђој кући?

— Што ниси казао госпођи да га устави она?

— Па она ме је тако лијепо дочекала, и толико се старала да ми буде угодно, да нијесам могао више јој досађивати.

— Хеј Ђуро, Ђуро! Теби би у моме Рипњу рекли: не ваљаш од добра!

Доцније, ја сам то казао г. Лаудановићу, тек само за процену смерности драгога госта.

Digitized by Google

30 Августа, после по дне, Г. Лаудановић и госпођа му, г. Бинички и госпођа му, беху дошли к нама да нас виде.

Госпођа Лаудановићка, у разговору, окрете се у један мах Ђури и рече:

— Господине Даничићу, мени је баш жао на вас!

— За што, госпођо, упита он, смешећи се.

— Што нисте били искрени према нама: ми бисмо волели отурити наш сахат, да га нема; него да он прекида ваш сан; а ви нисте хтели ни казати да вам смета!

Ђура, уморан од неспавања и немира око мене протле ноћи, гледа ову добру госпу, смеши се, па тек рече:

— А хоћете ли допустити да будем искрен сада?

— Молим, молим! Само заповедајте!

— Милану је, ето, добро; може ноћас и без мене. Хоћете ли бити добри уступити ми ону исту собу за ноћас, да се испавам и одморим?

И Лаудановић и госпођа му скочише на ноге, радосно га узеше за руке, и замолише да то вече буде њихов гост.

И Ђуро се лепо одморио те мирне, лаке ноћи у тих красних људи.

Тај дан ја сам телеграфисао у Лесковац г. Бадемлићу, да гости долазе. А г. Бинички дао је човека који ће путнике пропратити кроз Љуберажду до близу Власотинаца.

31 Августа рано одоше они преко Лужнице к Власотинцима, а ја остах у Пироту. Урочисмо да будемо у Прокупљу 2 Септембра у по дне.

1 Септембра, захваливши добрим пријатељима у Пироту за толику љубазност и срдачну гозбу, кренух се и ја преко Беле Паланке у Ниш.

На Куновици (Моралији) чекаше ме пријатељ Ђенерал Протић. Узе ме из кочијашких кола у гипке каруце своје, и за тили часак дојездисмо у Ниш на стан моме пређашњем домаћину г. Ђоки Павловићу.

Digitized by Google

2 Септембра освану мутан дан. Облаци готово беху на земљу пали. Киша тек што се не бејаше пролила.

Протић дође с колима и понуди се, да ми је друг до Прокупља. Разбијах га облачином, кишом, али он оста при своме.

Тада захвалим драгоме Павловићу за гостољубивост, седнем у кола, и, за непуна три часа, бесмо у Прокупљу. Чим дођосмо, јавише ми с телеграфа да су се Даничић и Матковић то јутро кренули из Лесковца пут Прокупља.

Ђенерал, узимајући да је и овде он домаћин, по што је и Прокупље под његовом војном влашћу наручи ручак за све нас и нареди што треба за госте који ће јамачно доћи и гладни и озебли

И одиста пред само по дне киша лину као из кабла.

Баш кад беше час ручању, Перица устави своја кола пред Рапоњином Механом. Истрчасмо и прихватисмо пријатеље и поздрависмо се. Беху и уморни, и окисли, и озебли, а кад нас видеше, мислиш — све заборавише.

Поткреписмо се топлим јелом, добрим вином, и пријатним разговором и причањем.

Матковић и Даничић причаху нам како су мирно и задовољно прошли Љуберажду и Власинску клисуру, како су срдачно предсретнути у Власотинцима; како их је дивно дочекао и угостио г. Бадемлић, и како су се извозили дубоко у Грдиличку клисуру.

Овде настаје особита Ђурина радост. Разговарајући нешто са сељацима из Грдилице и Дедине Баре, запитао је г. Бадемлић колико има до некога места:

— Биће *комај* половин' сахата, одговори му сељак.

Даничић се убезекне. Стане пропитивати, и увери се, да се око Врања, у Врању, и у целом овом крају говори реч *комај*, која значи: од *прилике*, *готово*, и т. д.

— За саму ту ријеч, вели радосни Ђура: — вриједно је оволико путовати. Да ње нејма овдје, могло би

Digitized by Google

8 Августа, око 7 часова изјутра, кренусмо се из Софије, преко *Бале-Ефендије*, к Трну. У софиском пољу, одмах до вароши, гледасмо бугарску војску која се у крупнијим бројним јединицама вежбаше врло уредно.

Бале-Ефендија је селанце под Витошем, 2 часа на југозапад од Софије. Оно је бугарској престоници оно што је Топчидер престоници српској — место за изласке и весеља.

Наши пријатељи из Софије, г. Боди, г. Светозар Деспотовић, и још неки Срби који онамо живе, не беху задовољни што нам тамо чинише сваку угодност, него нас још испратише до Бале-Ефендије, и ту нас угостише доручком какав управо ваља путницима који се крећу нашим путем.

По доручку се опростисмо с овим добрим људма, захваљујући им од срца за толику пажњу.

Одатле ће се они вратити у Софију, а ми кретосмо путем к југу уз једну речицу, која тече с осоја витошке косе, па се доцније слива у Искар.

Нисмо дуго ишли уз ту тесну долину, па се испесмо на превоје, и одмах за тим спустисмо се у долину друге речице која извире у присоју Витоша, већ готово под његовим врхом, и тече право на југ к Пернику (староме граду).

Идући том долином, виђасмо овде онде недовршене радове од железничког насипа који је за Турака рађен, па доцније обустављен због ратних догађаја.

Ми бесмо сами у колима: ниједан од нас није пре туда пролазио; наш Перица није туда никад путовао, а људи смо мало сретали, те никога немасмо запитати: како се што зове. И тако не знађасмо ни имена реци, које долином путујемо.

У Софији су нам пријатељи казивали да не морамо обилазити на Радомир, него да има неки пречи пут, који се одваја удесно не дошавши до Перника, и, преко Брезника, иде у Трн.

Digitized by Google

Устависмо се код једне механице, која је на левој страни поред реке, да разберемо где смо, и да запитамо за тај преки пут. Пред механом бејаше пуна велика карлица лепих крушака и јабука, за механом држаше један циганин два медведа, које води по свету, те мами паре од људи који су медвêдâ жудни. Ту се беху уставили и неки путници који долажаху од Дубнице и Радомира.

Куписмо јабу̑ка, разабрасмо за пут, и упитасмо како се зове речица која тече поред механе, и коју нама ваља прећи, да препречимо на Брезник к Трну?

— *Струма!* одговори механџија.

— Струма? понови Даничић радозналим гласом и лицем.

— Струма гу викамо ми, рече један сељак који стојаше пред механом.

— Зар ово Струма, која се слива у море?

— За право да кажем, не знам куда се слива, одговори сељак: — теке знам да она иде одавде далечко, далечко!

— Да, то је стари Стримон, рећи ће Матковић, разгледајући своју карту: — Струма пада у Јегејско море. Њу су некад узимали као реку са свим тракйску, а доцније њен је ток био граница међу Тракијом и Македонијом.

Даничић приђе к реци, саже се, захвати воде у прегрши и рече:

— О, хвала Богу милостивому кад ја дочеках да својим очима видим *Струму*. Колико сам пута то име поменуо; колико сам га пута записао, а нијесам ни слутио да ћу рукама својим захватати воде са Струме! О, хвала Богу милостивому!...

У тај мах очи његове беху пуне суза, а лице му се сијаше од неке необичне унутрашње среће.

По што се туна мало одморисмо, и разговарисмо с људима, остависмо Струму, њену долину, и насип којим пу-

Digitized by Google

товасмо дотле; прегазисмо реку, и ударисмо десно преко поља̂. Свуда беше непрегледна голет. Траве изобила, а од горе тек се где где види које дрво, или по који трн. По тим пољима пасу велика стада. Ту гледах што нигде дотле не видех. Овчар заметне на раме своју *тојагу*, и иде напред а овце све за њим, као да их на крупицу ваби. Кад се он устави; кад се подбочи на своју тојагу, и јави се овцама: онда се уставе и оне, и размиле се пасти по пољу. За овцама се лагано вулају крупни овчарски пси, те погоне острагуше које изостају од стада! То пре нисам нигде видео!

У селу *Маштици* (на карти *Мештица*) устависмо се пред механом, која се ничим не разликује од других сељачких кућа.

Разбирајући за пут до Брезника, и за имена места кроз која иђасмо, опазисмо да ти сељаци немају чланова у говору, или бар чланови им се ређе чују, и да они личну заменицу кажу *ја* а не *аз*.

Ми упитасмо за што је то?

— Ми си тако зборимо од време. Тој ни је језик.

— Ми чусмо у Софији да говоре *аз* а не *ја*, рекох им ја.

— Може да је у Совију (не изговарају никад *ф*) тако за што тамо има људи од целу Булгарију. Ама ако да питате *за Шопско*, — овако се збори!

Од Софије до Брезника рачуни се $6^1/_2$ часова пута, а ми смо, задржавајући се које где, потрошили нешто више.

Брезник је мала варошица, стешњена међу брдима. Ту је глава *околији брезничкој*. За наше власти у *брезничном срезу* било је 59 села са 17.574 душе.

Одморивши се, и малко поужинавши у Брезнику, продужисмо пут на запад к Трну Пређосмо бйло које дѐли воде Струми и Јерми, и спустисмо се у долину реке која испод Трна пада у Јерму. Прешавши на леву страну те

Digitized by Google

речице, примисмо се уза стрмени камењар докле не изађосмо на брдо изнад Трна, па за тим низ брдо спустисмо се у варош.

Трн је варош мала, на реци Јерми, стешњена међу брдима као у каквоме котлу. С једне стране му је велико брдо *Руј*, а с друге *Парамун*.

Трн је глава наији *Знепољској* или *Трнској*. Док смо ми држали Трн, под њим је било 81 село са 33.870 душа[1].

Док су пак владали Турци, свакога се лета у Трну давало 5—7.000 пасоша за Србију људима из трнскога округа, који су ишли тамо „на печалбу".

Ми стигосмо у Трн за сунца. Обиђосмо све механице, и једва нађосмо где да ноћимо. Где год упитамо, свуда нам одговарају:

— Ви тражите собу сас *јатаци* (с креветима) а то у нас нема.

Најпосле нађосмо, више по пријатељству него за паре, једну једину собу, какву такву, и у њој три кревета (јатака), у које наместисмо своје хаљине које ношасмо у колима, и већ се припремасмо да стражаримо ноћу ми који не хрчемо спавајући.

Докле ми намештасмо своју собу за ноћиште, каза нам гостионичар, да је, пре неколико часова, дошао у Трн *капетан Мијаило* из Масурице, с некаквим конзулом, и да је он питао за некаквога *Милићевића* и *Даничића*. Нисте ли ви?

Ми се томе гласу јако обрадовасмо; јер тај господин могао нам је поздраво казати: може ли се из Трна

---

[1]. Наша војска заузела је била Трн и Брезник, и пружила се чак до Радомира; у другој поли Декембра 1877. А уступила је ова два места (Трн и Брезник) с њиховим селима бугарској власти 5 Јуна 1879 пошто је међународна јевропска комисија повукла граничну пругу од Власине ка Столу, и тако та места оставила Бугарској.

Digitized by Google

на колима преко Масурице у Врање, по што су нам у Брезнику казали, да не може!

Дигнемо се да тражимо те који су нас тражили. Још смо мислили, да су они, који су стигли раније, нашли стан бољи од нашега. Трн је место мало. Нађосмо их одмах. То беху г. *Мијајило Миловановић*, масурички капетан (данас окружни начелник у Крагујевцу), и г. *Висоцки*, аустрйски вицеконзул у Нишу (он је сада ђенерални конзул у Београду).

Они седе пред механом. Механџија стере сено, па ће по сену асуре, и онда њихове хаљине. Од „јатака“ нема у њих ни помена.

По што се видесмо и познасмо, понудисмо их да дођу к нама, јер њихов стан тек се намешташе. Видевши нашу собу и три кревета, они нам честиташе путничку срећу, да смо у такој несташици могли добити толику угодност.

Поседасмо, па одмах навалисмо запиткивати за пут. Они нам рекоше укратко, да се с колима ни на какав начин не може свуда проћи од Трна до Сурдулице, а од Сурдулице до Врања могло би ласно. Г. Висоцки је оставио своја кола у Сурдулици, па узео коње, и на њима путује. Он нам нуди своје коње, да ми на њима путујемо до Сурдулице, а он на нашим колима да се вози у Ниш (преко Пирота), па после да их пошље пред нас.

Матковић и ја могасмо и пристати на овај предлог, али Даничић, смешећи се, рече:

— Како бих се ја држао на коњу?

Од пута на коњма, дакле, не могаше за овај мах бити ни разговора, а пошто се на колима није могло куда смо мислили, то се наш драги Матковић мораде одрећи своје велике жеље, да својом ногом стане *на Чемерник*.

Преноћисмо ту ноћ, и наслушасмо се хркања и крупног и ситног.

29. Августа рано кренемо се из Трна пут Пирота. Излазећи од вароши уз брдо ударисмо поред једне литице,

Digitized by Google

којом се сноза камење с планине доле у долину. Гледајући ту литицу, Даничић ме упита:

— Да ли није то онај *Камиваo*, што се помиње у споменицима? Тамо се вели: иде међа „*како се камивали*“; а ја бих рекао, вели Ђура, да је народу тешко било назвати *Камиваo* цело планинско биło, које може да буде на своме побиљу тако широко, и још равно да се камен не ће ваљати ни на једну ни на другу страну. За то ми се чини приличније да је онај *камиваo* ево овака литица, којом се одиста камење ваља као низ какав жљеб с висине у долину. А и така је литица могла бити међа“ . . . .

Од села Врапча које, узгред буди речено, има необично живописан положај, бејаше нам лево планина *Кремен*, а десно непрегледна просторија софијског поља, и безбројни врхови *Старе Планине*. Ми тим путем гледасмо панораму каквих јамачно нема много у свету!

Даничић, гледајући то, са задовољством говораше:

— И ово је добитак; и ово је уживање, које Бог зна бисмо ли имали на путу којим смо жељели проћи.

Матковић на то шапташе:

— Јесте, Ђуро, јесте; али Чемерник! . . .

Сустали од хода и од уживања лепих погледа, а и од глади, спустисмо се на Суковски Мост к механи. У тој механи смештена је и наша *Царина* (ђумрук). Ручасмо што се нађе у механи, па све зачинисмо слатким грожђем ког не видесмо ни у Софији, нити у Брезнику и Трну.

Баш овога јутра прошао је туда, идући из Пирота за Софију, српски заступник г Сава Грујић, у чијем дому у Софији бесмо онако лепо дочекани.

Наши пријатељи у Пироту, држећи да ми можемо од Трна у Врање, нису му ни помињали, да се може с нама срести. И тако смо се разминули на путу.

Digitized by Google

По ручку, седећи пред механом, видех пред царином вагу за мерење терêтâ. Од беспослице стадох на вагу и рекох:

— Дѐте, измерите ме!

Потегоше и рекоше:

— 52 оке!

— Добро је; 1861 у Глајхенбергу имао сам 51!

Дође и Матковић, стаде на вагу, и рече:

— Мјерите и мене!

Вага се под њим улеже, даске шкргутнуше!

— 72 оке! викну проценитељ.

— Лепо! рече неко из околине.

Приђе и Даничић, и врло снебивљиво рече:

— Да се измјерим и ја!

— Деде Ђуро, само да се не скрше те даске под тобом, или пода мном!

Потегоше и рекоше:

— 45 ока!

После Даничића стаде један царински чиновник, родом из Трна. У њему се нађе 104 оке!

— Што једе цело село Суково, прија овом једном, рече неко од оних што стоје около и сеире.

— Није све мени; пола госпођи царинарици, браћаше се овај тешки господин. И одиста госпођа царинарица, млада и лепа жена, тек ако има до тридесет година, тако је пуна, да је страшно гледати је. У њој веле има 108 ока!...

Ми смо се на Суковском Мосту навлаш задржавали да се смрачи кад стигнемо у Пирот. Мислили смо да само ноћимо у Пироту, па сутра рано да идемо даље, а да своје пријатеље, који су нам у првом проласку толико љубазности показали, и не узнемирујемо. Али се то није могло баш никако. Те ноћи мени се на један пут тако

Digitized by Google

сюша, да сиромах Ђура не заспа сву драгу ноћ: слао је за лекара г. Сенкијевића, за лекове, и мучио се око мене, а и сам је слаба здравља коме треба неге.

Због те моје слабости није се могло 30 Августа даље путовати, него смо тај дан остали у Пироту. Тада уговорисмо да Ђура и Матковић, 31 Августа, иду преко Лужнице, Љуберажде, и Власотинаца у Лесковац, а ја да останем још један дан у Пироту, докле се боље опоравим.

Већ после по дне тога дана (30 Августа) бејаше ми лакнуло толико, да сам се могао шалити с пријатељима Пироћанима којих бејаше пуна соба.

Сад да се малко вратим на прво наше бављење у Пироту.

Кад је Даничић ноћио прву ноћ код свога домаћина, г. Алексе Лаудановића, видео сам да се лепо одморио од пута, а да се мирно испавао, па му речем:

— Ти си, Ђуро, чини ми се ноћас „цврсто“ спавао (ово је била обична реч пријатеља Матковића за све што је особито добро)?

— Јесам баш „цврсто“, али ми је само нешто сметало.

— А шта?

— Сахат у соби о зиду. Његова шеталица чини: *тик так! тик, так!* сву драгу ноћ; а ја то нијесам научио.

— Што га ниси уставио?

— А како бих то чинио у туђој кући?

— Што ниси казао госпођи да га устави она?

— Па она ме је тако лијепо дочекала, и толико се старала да ми буде угодно, да нијесам могао више јој досађивати.

— Хеј Ђуро, Ђуро! Теби би у моме Рипњу рекли: не ваљаш од добра!

Доцније, ја сам то казао г. Лаудановићу, тек само за процену смерности драгога госта.

Digitized by Google

30 Августа, после по дне, Г. Лаудановић и госпођа му, г. Бинички и госпођа му, беху дошли к нама да нас виде.

Госпођа Лаудановићка, у разговору, окрете се у један мах Ђури и рече:

— Господине Даничићу, мени је баш жао на вас!

— За што, госпођо, упита он, смешећи се.

— Што нисте били искрени према нама: ми бисмо волели отурити наш сахат, да га нема; него да он прекида ваш сан; а ви нисте хтели ни казати да вам смета!

Ђура, уморан од неспавања и немира око мене прошле ноћи, гледа ову добру госпу, смеши се, па тек рече:

— А хоћете ли допустити да будем искрен сада?

— Молим, молим! Само заповедајте!

— Милану је, ето, добро; може ноћас и без мене. Хоћете ли бити добри уступити ми ону исту собу за ноћас, да се испавам и одморим?

И Лаудановић и госпођа му скочише на ноге, радосно га узеше за руке и замолише да то вече буде њихов гост.

И Ђуро се лепо одморио те мирне, лаке ноћи у тих красних људи.

Тај дан ја сам телеграфисао у Лесковац г. Бадемлићу, да гости долазе. А г. Бинички дао је човека који ће путнике пропратити кроз Љуберажду до близу Власотинаца.

31 Августа рано одоше они преко Лужнице к Власотинцима, а ја остах у Пироту. Урочисмо да будемо у Прокупљу 2 Септембра у по дне.

1 Септембра, захваливши добрим пријатељима у Пироту за толику љубазност и срдачну гозбу, кренух се и ја преко Беле Паланке у Ниш.

На Куновици (Моралији) чекаше ме пријатељ Ђенерал Протић. Узе ме из кочијашких кола у гипке каруце своје, и за тили часак дојездисмо у Ниш на стан моме пређашњем домаћину г. Ђоки Павловићу.

Digitized by Google

2 Септембра освану мутан дан. Облаци готово беху на земљу пали. Киша тек што се не бејаше пролила.

Протић дође с колима и понуди се, да ми је друг до Прокупља. Разбијах га облачином, кишом, али он оста при своме.

Тада захвалим драгоме Павловићу за гостољубивост, седнем у кола, и, за непуна три часа, бесмо у Прокупљу. Чим дођосмо, јавише ми с телеграфа да су се Даничић и Матковић то јутро кренули из Лесковца пут Прокупља.

Ђенерал, узимајући да је и овде он домаћин, по што је и Прокупље под његовом војном влашћу наручи ручак за све нас и нареди што треба за госте који ће јамачно доћи и гладни и озебли

И одиста пред само по дне киша лйну као из кабла.

Баш кад беше час ручању, Перица устави своја кола пред Рапоњином Механом. Истрчасмо и прихватисмо пријатеље и поздрависмо се. Беху и уморни, и окисли, и озебли, а кад нас видеше, мислиш — све заборавише.

Поткреписмо се топлим јелом, добрим вином, и пријатним разговором и причањем.

Матковић и Даничић причаху нам како су мирно и задовољно прошли Љуберажду и Власинску клисуру, како су срдачно предсретнути у Власотинцима; како их је дивно дочекао и угостио г. Бадемлић, и како су се извозили дубоко у Грдиличку клисуру.

Овде настаје особита Ђурина радост. Разговарајући нешто са сељацима из Грдилице и Дедине Баре, запитао је г. Бадемлић колико има до некога места:

— Биће *комај* половин' сахата, одговори му сељак.

Даничић се убезекне. Стане пропитивати, и увери се, да се око Врања, у Врању, и у целом овом крају говори реч *комај*, која значи: од *прилике*, *готово*, и т. д.

— За саму ту ријеч, вели радосни Ђура: — вриједно је оволико путовати. Да ње нејма овдје, могло би

Digitized by Google

се повјеровати онима који тврде да је туђа; а своје благо никад не треба давати туђину!..

Пут од Лесковца до Прокупља био је свакојак, а киша је путнике ухватила баш на *Маркову Камену*, испод Прокупља; али су и тако близу опет имали кад јако окиснути.

После ручка, кад киша малко преста, и време се разгали, ми изиђосмо те разгледасмо *Прокупље*. Видесмо стару црквицу, и разглéдасмо *Хисар*, који народ зове »*Град Југ-Богданов*«.

Прокупље је на десној страни реке Топлице, на оној сутесци кроз коју та вода протиче из Горње Топлице (предела) у Доњу.

Некад је Прокупље било врло важно место. Прича се да је седам паша пало, докле се Прокупље од Срба отело. Оно и данас није без важности за војнике. Иначе је варош мала, с малом трговином и малим богаством. Ту је начелство и суд округа топличкога.

Српска војска заузела је Прокупље после топовске борбе, у 3 часа после подне лицем на Светог Николу (6 Декембра) 1877.

Пријатељ наш Ђенерал Протић, пред вече, опрости се с нама, и врати се у Ниш. Нас пак сву тројицу узе за своје госте г. *Павле Козељац*, помоћник начелства топличкога.

Ту смо имали вечеру ва истину господску. Ја не знам шта се домаћинова љубазност није сетила и постарала да нам понуди. Ноћ смо имали мирну, лаку, која одмара и обнавља.

3 Септембра, захваливши за тако одлично гошћење г. Козељцу и г. З. Угричићу, у кога стану смо ја и Ђура преноћили, пођосмо уз Топлицу ка Куршумлији.

Јучашња бујна киша бејаше опрала небеса, и сада сијаше јарко сунце са плавога неба, а устока креташе сваки листак на ромор и разговор. Путовали смо уз Топ-

Digitized by Google

лицу: десно и лево остављасмо родне њиве и лепе ливаде, услове за срећно живовање. Пред нама је искочила у небеса, од свих копаоничких врхова, живописна *Треска*.

Пријатељ Матковић, држећи уза се расклопљену карту, гледаше десно и лево, и, овда онда, премешташе свој палац с једне тачке на другу, не говорећи ништа.

Даничић није носио никакве карте; није држао никакве хартије; он је само гледао у расклопљену књигу природе од Јастрепца до Пасјаче, и у њој читао лепоту Топлице и прошлост српског народа. Кад и кад би само прошаптао:

— Хвала Богу милостивому, кад ја ово видјех!

Прођосмо *Крњу Џамију*,[1] пређосмо село Баце, и *Плочник*[2] Цара Лазара, па се окренусмо према ушћу реке Косâнице. Ту се устависмо; сиђосмо с кола; Перицу пустисмо да измиче путем напред, а ми свратисмо под пут у лево на развалине од оне цркве коју је Стеван Немања зидао Светој Богородици.

Ово ће бити, по Даничићу, она црква коју је Немања предао жени својој, те она ту уредила за калуђерице манастир у који је и сама отишла, по што се у Студеници покалуђерила[3].

Од те цркве само један зид стоји усправо; друго се све срушило и обрасло травом и павитом

Даничић иде и разматра ту рушевину, гледа дивно присоје и сву околину, мери очима колико је далеко ова црква од оне горње спроћу ушћа Бањске у Топлицу, по-

---

[1] У равни, у сред лепа поља, стоји зидана висока џамија, којој се само мунара преломила. То се зове *Крња Џамија*. По њој се и место зове тако.

[2] *Побѣже царь Моурать исарѣдь Кнеза Лазара оть Плочника на Тоалице 1387*. Л. 74.

[3] *Даничић Рјечник*, I. 58.

Digitized by Google

гле́да уз рајску долину косаничку, помишља на оно што је писано о овом месту, па ће тек рећи:

— Како је овдје било некад, а како је сад! Шта не ће учинити вријеме!

— Ово су управо и биле *Бијеле Цркве*, рећи ће Матковић, гледајући развалине од њих двеју, тако близу, а обе на таком видику!

Одатле, уз Топлицу, одосмо пешице у Куршумлију.

Куршумлија је насељена у ставама између Бањске и Топлице. Име ово мора да је ново. Јер године 1737 Нишки Митрополит звао се и *бело-црквански* (то јест, куршумлйски).

За време Турака, у Куршумлији је било само три човека Србина; сви други били су Турци или Арнаути.

У нашем ратовању (од 1876—1878) Куршумлија је остала без становника и без кућа: становници су побегли а куће погореле.

Кад ми путници у њу уђосмо (а то је 3 Септембра 1880), у Куршумлији не беше ни једне гостионице у којој би се могло преноћити. Ми смо били на великој бризи где ћемо ноћ провести. Ја сам се нарочито за Ђуру бојао, јер је овде ноћу велика студен, по што је место високо под планином. Али се нађе човек који нас сву тројицу склони у свој смерни стан, те преноћисмо много боље, него што смо се надали. Тај је човек г. *Вујић*, телеграфиста, који, сам танак угодношћу, учини све да нас лепо смести у смерноме дому своме.

Хвала му! Велика му хвала!

По што се видесмо под кровом, где ћемо ноћити, ми се малко одморисмо, па се онда упутисмо да разгледамо ону другу Немањину цркву, коју је зидао у славу *Светоме Николи*. Црква је та на левом брегу реке Топлице, Куршумлији је на источној страни, баш према утоку реке Бањске у Топлицу. Црква је на повишем брду, а и сама

Digitized by Google

је била висока и лепа. Имала је са запада два торња који су били с црквом једноставни, а изнутра су били живописани као и црква.

Црква се та могла видети из далека.

Испесмо се на брег где је она, и разгледасмо је. Она се доста добро одржала. Северна страна оштећена јој је више него јужна. И стуб или торањ срушио се северни а јужни се држи још добро.

Унутра, у црквеном патосу, видесмо неколике гробне плоче са старим записима, које не могосмо прочитати због јака, студена ветра који дуваше кроз проваљене зидове црквене.

О тим записима говорио сам доцније у министарству просвете, и чујем да је г. Новаковић учинио што треба да се записи ти скину факсмиле и овамо пошљу. Али је одговорено да их нема ко снимити.

4 Септембра још у расвитак, кад се дан од ноћи дели, захваливши своме доброме домаћину г. Вујићу, остависмо Куршумлију, па преко сѐлâ: Мачковца, Пљаковића, Станаца, Бербатовца, Кашивара, између Стубле и Трбуња, на Блаце, на Ђурђевац, и Чучале дођосмо у Јанкову Клисуру, за $5^1/_2$ часова.

Овако бујнога растења, овако обилних текућих вода, оваке заклоњености од северних ветрова нисам видео — колико сам земље прошао!

Сад се не чудим што насељеници тако наваљују у ове крајеве!

И једну природну случајност не уди овде поменути.

Код села Блâца има мало језеро које се зове Блаце. Из тога језера истиче река *Блаташница*. Овој би води мање муке требало да је крчила себи пут на исток, к Топлици; али је њојзи нека срећа помогла те је престругала на најтањем преслапу бйло које везује Јестребац за Копаоник; и тим проструганим теснацем, који се, доц-

Digitized by Google

није, прозвао *Јанкова Клисура*, Блаташница јури у Расину а не у Топлицу.

Одиста се раздељак вода Расинских и Топличких овде између *Блаца* и села *Стубле* провукао тако ниско, да га невично око не би никад ту ни тражило.

На овом путу причаше нам људи да је оздо од Суповца код Мораве па присојем Јастрепца овамо до Јанкове Клисуре било 77 цркава, које су служиле и свакад бивале пуне народа! Сада су све пусте, а многе су зарасле у траву и у павит.

До последњег нашег рата (1878) у овом су крају живели готово сами Арнаути.

Ми тога дана ручасмо на *Јанковој Клисури* у механи, која је грађена кад је ту била царина наша. Овде тек видесмо густе старе горе, и познасмо да смо у границама Кнежевине Србије. Јер на свему путу нашем, од Ниша на Софију и Трн па довде, свукуд лепоту слика више или мање квари општа голет: нигде тамо густе шуме не видесмо.

После ручка разгледасмо стару црквицу и гробље око ње. За цркву се прича да је зидана за покој душе онима који су ту изгинули кад се на *овој клисури Сибињанин Јанко тукао с Турцима*. Тако вели прича.

Међу тим, око те цркве укопавани су и доцније сви који су ту изгинули, а рода блискога нису имали да их однесе у завичај!

Лака нек им је земља!

Од Јанкове Клисуре прођосмо села: *Разбојну*, *Богиш*, *Златаре*, *Ћелију*, и *Мајдево*, па одатле право у Крушевац.

Дан беше врло ведар. Устока у осоју Јастрепца много слабија него у присоју. Ми смо често пешачили, јер је пут од Јанкове Клисуре до Мајдева, особито поред реке Расине, нераван, неудобан.

Digitized by Google

Даничић, идући пешице, често бацаше очи лево, на Суво Рудиште, то теме од Копаоника. На један пут ће ми више шанути него гласно рећи:

— Право има Панчић[1] што жели да се сахрани на Копаонику! А мени би сваки брешчић био Копаоник, кад би ми дао Бог да оставим кости у Србији.«

— О томе нека се брину други, драги Ђуро! рекох ја гласом који показиваше да ми се не милй такав говор.

— Право кажеш, прихвати он кроз мали осмејак.

Хваташе се први сумрак кад уђосмо у шарену столицу последњег цара српског.

Даничића и Матковића узе к себи на стан г. Димитрије Протић, управник ниже гимназије крушевачке, у кога је Даничић гостовао кад је оно, као надзорник, походио ту школу 1875. Ја пак одох своме старом пријатељу, младоме проти *Аксентију Протићу*.

5 Септембра цео дан проведосмо у Крушевцу, разгледајући *цркву Лазарицу, Кулу Цара Лазара*, друге остатке од старина, *Гроб Вука Бранковића* и кућу *бегова Френчевића* (у коју су 1832 биле доведене оне две девојке из Мозгова, које су као потурченице назване: *Јурмуса* и *Фатима*), и најпосле дивну школску зграду, у којој је смештена гимназија и основна школа.

Господа наставници гимназиски, сви скупа, дођоше да засведоче своје поштовање према науци и научницима.

Даничић није ни мало марио за параде; али је свакад свачему умео дати праву цену. У овој прилици осећаше се радостан и за то што се находи међу но-

---

[1] Др Панчић, који је с толиком љубављу и знањем проучавао и осветљавао Копаоник, говорио је, раније, пријатељима да би желео *укопати се на Копаонику*. Доцније, пошто је био на *Ловћену*, у Црној Гори, и видео гроб владике *Петра II*, променио је мишљење. И сад вели да, ни у том, не жели одвајати се од друштва.

Digitized by Google

сиоцима просвете у старој столици Цара Лазара, обновљеној и обогаћеној новим искуством!

У разговору с господом професорима помену он како му је жао што види да се од некога доба у српски језик „*мијешају многе туђе ријечи а без потребе*“.

— *Ја држим*, вељаше он даље: — *да се све оно што многи писци казују туђим ријечима, може казати ријечима српским, само кад би онај који пише малко промислио, малко се промучио. А да је нешто и шко казати ријечју српском, треба се око тога промучити, јер ако се не промучимо, неће нам језик никад ни доћи до тога, да се њиме може све казати*“.

Даничић није никад хтео наметати се за учитеља. Чак и кад би га ко питао, одговорио би само онолико колико би мислио да је баш дужан. Ово што је овде поменуо показује да га је јако жалостило ово, од некога доба, силно „мијешање туђих ријечи у лијепи српски језик без потребе“.

Нека није замерке што ћу овде испричати нешто за карактеристику Даничића из много ранијега доба.

Још у оно време када *Милош Поповић*, брат Даничићев, држаше *прву српску књижару* у Београду, *у Господској улици*, у кући пок. *Стевана Марковића*, уђосмо једном мој пријатељ *М. Т. Ј.* и ја у ту књижару у којој застасмо Милоша и Ђуру.

Реч на реч пренесе се говор на нека питања из језика.

Мој пријатељ ће рећи:

— Господине Даничићу, за што ви пишете отресено а не отрешено!

— За то што отресено ваља, а отрешено не ваља, одговори Ђура.

— За Бога, продужава мој пријатељ: — наши сељаци кажу покошена ливада, а нико не вели покосена?

Digitized by Google

— И добро веле сељаци, одговори Ђура: — покошена и ваља, а покосена не би ваљало.

— Онда ја не знам за што је онамо отресена, а овде покошена?

— А ви учите, па ћете знати! одговори Даничић.

Тим се сврши сав разговор.

Кад изађемо на улицу, мој пријетељ, мал о срдит, рече: — врло је опор; готово груб; али тако ми и треба. За што да ја то досад не знам?

---

6 Септембра остависмо Крушевац. Ручасмо у Трстенику. После ручка, продужисмо пут к Жичи.

У Жичу стигосмо око 4 часа после по дне.

Пречасни игуман *Максим* и протосинђел *Венедикт*, дочекаше нас не може бити срдачније.

Одмах похитасмо у цркву да, према сунцу, које беше нагло на заранке и слободно продираше унутра, те обилно осветљаваше сводове Жичке, можемо разгледати и живопис и записе.

И Даничић и Матковић дуго, дуго разматраху архитектуру и живопис ове знамените богомоље.

Даничић овде понови своје мишљење, да *оне припрате у наших старих цркава, које изгледају као некаки дозидци, нису дозиђиване после, него су саставни део цркве, који је намењен оглашенима*. Таком свом мишљењу нахођаше у Жичи потврду нарочито у једноставности зидова који спајају ту препрату с главном црквом.

По што је дуго, дуго разматрао живопис у цркви, и и записе поред ликова светитељских, он ће рећи:

— Сад за мене нема ни најмање сумње: ове су слике сликали живописци *Срби!* Ово овако нису могли туђини урадити! . . .

— По чем тако мислиш? упитах ја.

Digitized by Google

— По овој ортографској правилности у *свим* именима, и у *свим* текстовима, који су исписани овдје ондје уз ликове светитељске. Опет ти кажем: *Жички је живопис рад Срба живописаца?!* . .

Преноћисмо у Жичи, и сутра дан, 7 Септембра, још једном прегледавши је с поља и изнутра, захвалисмо домаћинима духовницима за гозбу и љубазност, па седосмо у кола и дођосмо у *Карановац* (сада *Краљево*) Не могући се дуго задржавати, ми прођосмо пешице кроз улице па ван вароши седосмо у кола и преко Мораве уз Гружу упутисмо се ка Крагујевцу. Пут је насут, само је доле дуж Мораве глибовит, а по што се окрене уз Гружу, онда је врло добар.

Баш кад бесмо код села Губереваца, у разговору дође реч на превод псалтира. Ја изјавих колико је сладак језик у српским псалмима!

— И није колико би могао бити, одговори Даничић: — Ја сам псалме преводио у оно вријеме кад је била највећа врева против Вука и против пријевода светога писма. Говорило се против тога све што могу измислити незнање, страх, и пакост. С тога сам се, преводећи псалме, морао много држати рускога пријевода. А да није било тога многа би се мјеста могла казати и љепше српски, и ближе оригналу! . . .

Ручасмо у механи на *Честину*. Одатле смо малко разгледали долину реке Груже и *град Борач*.

У Крагујевац стигосмо рано. Одседосмо код Стојана гостионичара. Сместисмо се, па изиђосмо да разгледамо варош. Тај дан беше празник. Света по улицама доста; чак и једна свадба бејаше пред једном гостионицом. Ми видесмо двор Кнеза Милоша; „Шарени конак“, у коме се родио Кнез Мијаило; тополивницу, нову цркву, па, најпосле, седосмо пред своју гостионицу да се одморимо и да гледамо свет који, свечано обучен, врви улицом.

Digitized by Google

Професор крагујевачке гимназије, г. *Мијаило Остоја*, видећи мене, приђе и поздрави се са мном. За тим се представи Даничићу и Матковићу, па нам оде причати како су се његови другови договорили да нас свечано дочекају и угосте у Крагујевцу, и како су тога ради саставили нарочити одбор за наш дочек, али смо их ми претекли, дошавши раније, него што су се они надали.

Жељни одмора а не гозбе, ми смо срдачно захваљивали случају који је охромио ту жељу господе крагујевачких наставника.

8 Септембра на Малу Госпођу, кренусмо се пут Београда. С Чумићског брда до Овсишта већином смо пешачили, само да се нагледамо шумадинских лепота куда год се очи баце.

У Божурњи, у механи, крај реке Јасенице, ручасмо и одморисмо се. Иза тога прећосмо Тополу, где тога дана беше велики марвени вашар, и дођосмо у Белосавце на конак.

Од Белосаваца мало треба свратити с пуга у лево к *цркви Стојничкој*, где је онај камен са знаменитим записом о смрти *Деспота Стевана Високог*, који на том месту издахну 2. Јула 1427. Ми смо помишљали да свратимо те да путници виде тај драгоцени споменик.

Али сутра дан, 9 Септембра, сунце јако урани, и обасја врхове *Кошутице* и *Космаја*. Већ то бејаше рђав знак за путнике. Мало за тим зароси киша, с почетка тиха и топла, а за тим с ветром и врло студена.

У Раљу стигосмо окисли, озебли, гладни, каљави, и, поврх свега, Перица нам јави да му је један коњ сустао, и да ћемо морати ту ноћити!

Може се лако замислити како нам бејаше! Путовали 22 дана, прошли висине и стрмени балканске, и капи кише не имали, осем оно мало у Прокупљу, а данас овде, већ Београду под стрехом, где су се пријатељи спремали

Digitized by Google

да нам изиђу у сретање на моју драгу *Ковиону*, ми се у мало не покочисмо од зиме!

По што се огрејасмо, одморисмо и поткреписмо оброком, кренусмо се лагано к Београду.

Од Трешње до Дашчаре пут је свакад тежак, а тога дана бејаше права погибао. Пријатељ *Матковић*, који редовно јуначки сноси све путне тегобе, овде ускипе и рече: — Да сам ја власт, овога бих инцинира затворио у тамницу за вијек, што је ови пут попео овуда? Зар није могао ићи долином, куда је и равније и топлије?

И тако озебли и уморни стигосмо у Београд 9 Септембра пред ноћ, и спустисмо се сваки у свој стан.

Два дана после тога састасмо се, и прегледасмо рачуне о путноме трошку. Изађе да смо за 23 дана потрошили свега 41 дукат и 10 динара. Ту суму разделисмо на нас тројицу.

Г. Архимандрит Дучић, који се случајно деси на нашем рачуну, вељаше:

— Да не виђу очима, вјеровао не бих да се толики пут за толико дана може свршити с тако мало новаца.

Тајну је ову ласно објаснити: нас су готово свуда дочекивали пријатељи и познаници тако да смо ми, осем плаће кочијашу и напојнице млађима, мало што и трошили.

Даничић и Матковић осташе у Београду још неколико дана, походећи пријатеље и примајући пријатељске походе.

14 Септембра, ја и сви моји; Мита Ракић са женом; Стојан Новаковић са женом и дететом; г. Арх. Дучић; г. Бозовић, и други Ђурини рођаци, сиђосмо на Саву у вече, те миле госте испратисмо. Они седоше у лађу до Мохача, а одатле ће железницом у Загреб.

Digitized by Google

Од сада ће опет писма казивати шта ради драги Ђура у Загребу.

51

У ЗАГРЕБУ 21 Септембра 1880

Мили мој и драги пријатељу!

Док сам растријебио сто, док сам намјестио ћилиме, ево дође и данашњи дан; дуже не могох одгађати, него ти се ево јављам с пиротскога шестака, до кога се шири Рашино сипаде, али још више у мени над њима срце. Јављам ти се само да знаш да смо хвала Богу здраво и весело дошли у Загреб Мучне су биле обје ноћи, али прва половина прве укрјепила ме је те сам све радосно поднио. Мој је друг спавао „цврсто“.

Али имам још нешто за данас, што не умијем исказати. Не умијем ти исказати како сам ти захвалан на љубави, коју си ми љетос учинио. Знам само да је та љубав твоја велика и да сам дужан према њој собом управљати.

Молим те, поздрави госпу и све своје, и г. Стојана и све његове, и г. Дучића, и ко би још запитао за ме.

Г. Рачки захваљује ти на поздраву и отпоздрављa те. Поздравља те и Матковић.

Буди ми здрав и весео.

твој захвални

Ђ. Даничић

Последњи број *Видела* који имам јест од 3 Септембра.

52

У ЗАГРЕБУ 2 Новембра 1880

Мили и драги пријатељу!

Видим да ће се немира ради[1] који је овдје настао далеко протегнути вријеме за које сам рад био посвршивати које шта

---

[1] Од земљотреса.

Digitized by Google

хитно прије него што ти захвалим на драгом писму од 29 Септ. и на ријечима које си ми у њему послао. Мислим да бих с њим био готов до сад, да није било ових 6 немирних и несрећних дана. Први је дан био најгори до сад. Хвала Богу кад сам остао жив и здрав. Такођер Богу треба да захвалим што ми је у стану остала бар једна соба у коју се могу склонити како тако. Потреси се понављају сваки дан по неколико пута: и ноћас су била три. Сви су до сад били много слабији од првога. Али толико учествавши јако узнемирују и они. Дај Боже да престану! јер колико ме они собом узнемирују, толико сâм себе узнемирујем гледајући како ми посао заостаје. Једва једвице може се по која врста на дан уграбити.

Молим те, поздрави ми љубазно све своје домашње и свакога мога пријатеља и знанца с којима се видиш, и пиши ми што, е да би ми лакше било.

Буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

53

У ЗАГРЕБУ 7 Новембра 1880

Драги пријатељу!

Јуче примих твоје драго писмо од 2 ов. м. Хвала ти што се тако бринеш о мени. Хвала и свима пријатељима о којима ми пишеш да исто чине. Потреси још нијесу са свим престали. Све је живо узнемирено. Рачунају да се је до сад иселило до 8000 душа. Кога је доиста страх, и не може бити без мира, боље је да иде да би се умирио. Али оно што је најгоре, смрт, може човјека свуда у часу наћи. И оне који сад утеку, може исто зло и послије наћи, кад се врате, и кад се све умири, јер се не може знати кад ће и хоће ли кад и какав ће потрес опет доћи. Друго се све за сада — хвала Богу — може подносити, премда врло тешко.

Digitized by Google

Матковић је здрав. С њим се састајем сваки дан. Показивао ми је твоје писмо. И Рачки је здрав, али му је стан са свим покварен: морао се је прибрати у једну собицу при земљи. Он је управо служио у цркви, кад су сводови почели падати. Штета није готово никака учињена сиромашним, него имућним људима који имају куће, који могу поднијети штету којекако. Ја бих рекао да је највећа штета учињена земљи, и да је највеће зло што су многи људи остали без станова са свим или у неколико, те се сада свакојако муче. Од тога је веће зло (рекао бих) сам немир, који је ушао у свакога. Академија није онако са свим оштећена, како се на први поглед могло мислити. Страдала јест доста. Сводови су неки попуцали и попустили, али се оборило није ништа знатно. Опет рекао бих да не ће никад бити онака каква би била без те штете.

Молим те поздрави све своје. Такођер и драге моје пријатеље и познанике. Кад успишеш у које год мјесто гдје смо били сва тројица или двојица, молим те, не пропусти поздравити срдачно од мене свакога.

Буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Јамачно си запамтио како се у Загребу много звонило. Сада је као на Велики Петак, и још горе, јер ни сахати не бију по црквама, осим једне, с које се у толиком месту више не чују него чују.

Матковић те лепо поздравља. Не седи у академији: али му је у стану пао димњак, те се неколико дана није смело ложити. Тим се мање дрва потрошило! С Рачким још нисам био.

Новој влади желим од свега срца свако добро. Али се јако бојим може ли се репрезентативна система нашега времена и поштење сложити. Дај Боже да се у Србији докаже да може.

Digitized by Google

С радошћу сам читао У „Просв. Гласн.“ што пише проф. Николајевић о старим грађевинама. Ја бих врло желео да се Љубостиња боље проучи. Чини ми се да је та грађевина врло знаменита. Да су препрате дозиђиване, ја не могу никако веровати. О том би требало дубље промислити, између осталога и за то што су уза сваку цркву, коју сам видео. Ако је у једној била потреба дозидати, како у свакој? Кад се у једној показало да треба што дозидати, како се није о том мислило кад се зидала познија, те се учинило што треба још док се зидала или боље у самом плану? Препрата је била за оглашене. Ако њих и не би пре било више него сада, могло се је више о њима мислити, могло се је и у архитектури узимати на ум шта им се наређује у молитвама на летурђији. Што они још нису били са свим хришћани, за то и баш за то могла се препрата зидати простије и у форми и у грађи. Љубостиња нема препрате, која би се чинила да је призидана, али има нешто налик на то, и за то велим да је знаменита. Ја не могу мислити да се наши стари, начинивши цркву, лепу без препрате, па осетивши да им треба већа, не би знали друкчије помоћи, не би се сетили да начине другу већу, него би још у истом нараштају к оној готовој, лепој, нешто призидали. Препрата је припадала к целини цркве, па се за то није осећало (барем неко време) да смета лепоти.

54

У ЗАГРЕБУ 9 Новембра 1880

Драги Милане,

У пређашњем писму заборавио сам ти одговорити на оно што велиш да се не сећаш има ли где у нашим летописима „ово зло нада сва зла — кад се земља под нама заљуља“. Има и то; можеш га видети у мом речнику код речи *троусь*. Дубровчани веле: *трéшња*. Ноћас је била прва ноћ да ми се није ни причинило да се земља тресе, прем да се скоро свагда пре

Digitized by Google

доиста и тресла, кад сам мислио да ми се причиња. Али опет може бити да је што и било, па нисам осетио. Да нам хоће Бог повратити мир.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

55

У ЗАГРЕБУ 22 Новембра 1880

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на љубазном писму од 17. ов. м. Читао сам и у новинама да си ишао у Алексинац[1]. Надам се да си се опростио путне назебе. Сваки дан чекам што ћу наћи у новинама да је за тебе уређено. Али до данас још ништа! Али се добру надам[2].

Хвала од свег срца и теби и свакоме што толико о мени мислите. Хвала Богу, ни један ми дан није прошао да нијесам радио, али колико? Може бити да за 3 недјеље нијесам урадио колико бих за 3 дана. И још је питање како?

Матковић лијепо захваљује на поздравима, и отпоздравља. С Рачким још нијесам био.

Ако знаш с каквим се акцентом изговара *Битерђа* (село у срезу масуричком), молим те, јави ми.

Чудно ти је сада овдје. Да видиш само цркве! хоће да се распадну, па су исподупиране са свих страна. Мене туга спопада кад погледам или кад помислим, нити што друго осим туге осјећам ни помишљам. Мој пријатељ, кад их погледимо или споменемо, прво ће и једино рећи: колико је новаца по-

---

[1] Као изасланик *Српског Ученог Друштва* на освећење споменика изгинулим у рату Русима.

[2] Стављен „на расположење" пређашњом владом, ја сам и тада био без праве службе.

Digitized by Google

трошено, кад је пошљедњи пут оправљано. А ја се на то љутим. Како су различни људи!

Ако ти се да прилика, молим те, поздрави г. Ст. Новаковића и све његове.

Прими са свима својима срдачно поздравље и буди ми здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

56

У ЗАГРЕБУ 5 Декембра 1880

Драги пријатељу!

Јуче у јутру писах г. Дучићу, а у вече ми дођоше под руке два имена топографска из Гласника 40 (18 и 28 стр): то су *Бјелоши* (село у Црној Гори) и *Бјелотина* (планина између Конавала и Зубаца). Да не бих опет досађивао г. Дучићу, молим тебе врло лијепо да му кажеш од мене поздрав и поклон, и замолиш га да ти изрече оба та имена (прво у ном. и ген.), па да пазиш на акценат и забиљежиш, те ми јавиш.

Молим те, немој ми за зло примити.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

57

Господину **М. Ђ. Милићевићу**

начелнику министарства унутрашњих послова

BIOGRAD
(Belgrad
Serbia)

У ЗАГРЕБУ 15 Декембра 1880

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на оба мила писма од 8 и 11 ов. м. Желим да у новом послу будеш здрав и весео.[1] Ја мислим

[1] Кад сам постављен за начелника одељења у министарству унутрашњих послова.

Digitized by Google

да, како ти познајеш људе, можеш бити од велике користи на том месту. А кад већ нетко мора бити на њему, боље је да буде онај који ће бити кориснији. И Матковић ти честита.

Како сам се упрепастио, сневеселио, ражљутио, кад сам читао у новинама да је драги наш г. Раша оставио службу. Али се то све окрену у још већу радост, кад одмах нађох у *Виделу* да је изабран у Пироту за посланика на скупштину. Радујем се г. Раши што је тако млад знао се показати Пирођанима тко је, а радујем се исто тако и Пирођанима, што су га могли познати. Да Бог да добро и г. Раши и Пироту. И г. Матковић вели да је то врло лијепо. Молим те, кад дође г. Раша, поздрави ми га од свег срца. Његов ћилим, који је једнако преда мном, једнако ми га показује свега, ако би ми се кад хтео ум занети.

Речник полако напредује; сад баш имам на ревизији чланак *бити (будем)*, још не сав. Хвала Богу, здрав сам. Данас сам само (по својој памети) метао горушицу — где? на леву слабину; и баш сам сада скинуо. Мислим да сам се у сну нахладио превернувши се. Надам се да ће бити боље.

Поздрави ми љубазно све своје, и буди ми здрав и весео. Поздрављају те љубазно гг. Рачки и Матковић.

Твој

Ђ. Даничић

58

У ЗАГРЕБУ 20 Декембра 1880

Драги пријатељу!

Биљешку твоју о *Бе.ъевићу* примио сам. Велика ти хвала.

Како сам се обрадовао кад сам у „Српским Новинама“ видео „службени део“ мјесто дојакошњега „званичнога!“

Хоће ли се ко наћи да поправи и формулу: „по милости Божјој и вољи на*рода*“? Хоће ли у томе бити паметнији од нас Бугари, који у истој формули пишу адј. *народна*?

Digitized by Google

Честитам ти божић и нову годину. Да Бог да у здрављу, у задовољству, и весељу да дочекујеш и проводиш још много и много година са свима својима.

твој вздашњи

Ђ. Даничић

59

У ЗАГРЕБУ 2 Јануара 1881

Драги пријатељу!

Синоћ прочитах „Момин Камен[1]“. Бог да прости мученике. А теби до неба хвала што им таке споменике дижеш, што нас учиш да их таким уздахом благосиљамо!

Разаслао сам „Летње Вечери“ академији и Рачком и Матковићу. Обојица ти лијепо захваљују а особито ја.

Да ти је сретна нова година и да си ми са свима својима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

60

У ЗАГРЕБУ 15 Јануара 1881

Драги пријатељу!

Велика ти хвала на љубазном писму од 6 ов. м. Молим те, поздрави господина Рашу и господина Босића и од мене и од Матковића.

Прочитао сам све „Летње Вечери“. Да те Бог поживи много година у здрављу и задовољству. Побиљежио сам што треба да уђе у рјечник. Нешто је већ и наштампано. Не могу да доспијем да испишем све. Да ми је да испишем што иде под *б*. Ваља ми се пожурити.

---

[1] Прва прича у »*Летњим Вечерима*«.

Digitized by Google

Молим те врло лијепо, ако можеш дознати, јави ми с каквим се акцентом изговара *Блажево* (село у округу топличком, срезу косаничком). Може бити да има тко отуда на скупштини, који би могао поуздано казати. Такођер те молим да ми јавиш с каквим се акцентом изговара *Блажевац* (презиме у Трстенику. Рат, 252): еда ли *Бла̑жевац* или *Бла̑жевац*? До тога много стоји.

Поздрави све своје и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

61

У ЗАГРЕБУ 22 Јануара 1881

Драги пријатељу!

Овај час примих твоје драго писмо. Велика ти хвала.

За Бога! Што је *Божји* према *Богу*, то је *народни* према *народу*. Ништа друго. Као што не би ваљало „по вољи *Бога*“, него је добро само по вољи божјој, исто тако не ваља *по вољи народа* него је добро само „*по вољи народној*.“ — Како смо се себи отуђили! Како нас туђе књиге и наше мудровање изводи из свијести!

Поздрав ћу изручити и Рачком и Матковићу. Знам да ће се обојица радовати.

Буди ми са свима својима свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

62

У ЗАГРЕБУ 12 Фебруара 1881

Драги пријатељу!

Одавно је требало да сам ти захвалио на драгом писму од 26 пр. м. Вјеруј ми да баш нијесам имао кад. А и сада да ти пишем, гони ме велика невоља: У срезу јошаничком има

Digitized by Google

заселак *Боће*, али нити знам кога је рода, ни какав му је акценат. Ако можеш разабрати молим те врло лијепо јави ми (што прије): је ли у *Боћу* или у *Боћама*? и какав је акценат пом. и ген.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ Даничић

63

У ЗАГРЕБУ 23 Фебруара 1881

Драги пријатељу!

Од свег ти срца захваљујем на драгом писму од 18 ов. м. које данас примих а у ком ми јављаш за *Боће*.

Молим те да ме поучиш још нешто.

Ако си слушао презиме *Богатинац*, с каквим си га акцентом слушао?

С каквим акцентом изговараш презиме *Богатанчевић* (у Шематизму ове године, стр. 298)?

У округу ћупријском има село *Богава*; молим те, какав јој је акценат? и говори ли се *у Богави* или друкчије?

У Зим. Веч. стр. 194. имаш *богдица*. Молим те, у ком смислу стоји ту? и да није штампарска погрешка место *богдице* (ако Бог да, да ако Бог да)?

С коликом зебњом чекам хоће ли скупштина примити приједлог владин о гвозденом путу! Ако не би примила, увјерен сам да би настали грдни заплети унутрашњи и спољашњи, и да би се земља осрамотила пред свијетом, и Бог зна колико времена вукла штету од те срамоте и материјалну и моралну, и Бог зна кад би се та срамота с ње спрала; а опет што не би сада примила драге воље, примила би послије — може бити и горе — натјерана, дакле штоно веле: на срамоту. Да Бог сачува!

Буди ми са свима својима здрав и задовољан.

твој вазда

Ђ. Даничић

Digitized by Google

64

У ЗАГРЕБУ 10 Марта 1881

Драги пријатељу!

С потпуном радошћу пишем ти данас. Мало прије примих од зета Бозовића телеграм, којим ми јавља да је скупштина примила владин приједлог о гвозденом путу. Честитам цијелој Србији и сваком Србину; захваљујем свакоме ко се је и најмање трудио око тога знаменитога, великога, и тешкога посла.

Хвала ти на Богалинцима, и на осталом свему.

У Лет. Веч. стр. 234 и у Злосел. на стр. 217 имаш *бојаџију*. Молим те, у ком си га смислу узео: као онога који боји, или као трговца који само продаје бојену вуну?

Тако и „*бојаџиница*“ (Злосел. 220) у ком је смислу?

На писму од 3 ов. м. у ком си ми јавио за *Богатинца* и за *Богаву* и т. д. не знам јесам ли ти захвалио. Хвала ти од свега срца!

Ако ти се да прилика, молим те, поздрави пређашњега капетана лесковачког г. Бадемлића и госпођу му, и понови им моју захвалност и поштовање.

Прими са свима својима срдачно поздравље.

твој вазда

Ђ. Даничић

65

У ЗАГРЕБУ 17 Марта 1881

Драги Милане,

Од срца ти захваљујем на љубазном писму од 12 ов. м.

Жао ми је што госпођа болује од ревматизма. Да видиш, кад сам то прочитао у твом писму, учини ми се као да ми је одлакнуло и да сам веселији! Како то? рећи ћеш. Од неколико дана и мени љуто досађују пробади у крстима, па ми дође на ум: кад каже госпођа њежна и која се има чему

Digitized by Google

веселити, кад она може подносити болове исте, што не бих и ја? Доиста је мило човјеку кад има плачидруга.

Молим те, кажи јој од мене срдачно поздравље и поклон.

Ја сам метао на крста три пута горушицу, и три пута хладне облоге. Али не помаже. Који час учини ми се да је боље, и тако потраје мало, али за час се окрене. Почињем помишљати да не буде што горе од ревматизма. А мрзи ме звати љекара, који би ме у постељу повалио или најмање у собу затворио, а немам никога свога.

И ја и Матковић захваљујемо на поздравима и отпоздрављамо све срдачно.

Буди ми здрав и весео са свима својима.

твој

Ђ. Даничић

66

У ЗАГРЕБУ 20 Марта 1881

Драги Милане!

Данас примих драго твоје писмо од 16. ов. м. Велика ти хвала.

Ако имаш начина молио бих те врло лијепо да јавиш јадној госпођи, поштованој мојој домаћици пиротској,[1] моју дубоку жалост, што ју је задесила тако тешка (тежа од сваке) и љута несрећа. Колико ми је мила била њихова домаћа срећица! А сада ми је као да сам и сам нешто изгубио. И јесам изгубио; изгубио сам чему сам се могао свагда радовати, кад бих год помислио. Бог да је утјеши.

Буди ми са свима својима здрав и задовољан.

твој

Ђ. Даничић

---

[1] Г-ђи Марији Лаудановићки. Алекса Павловић — Лаудановић, чиновник судски, муж г-ђе Марије, родио се 28 Februara 1846 год. у Зајечару, а преминуо у Пироту 14 Марта 1881. Био је образован чиновник и један од врло честитих људи у опште.

Digitized by Google

67

У ЗАГРЕБУ 24 Марта 1881

Драги Милане!

Јуче примих „Десет Пара“ и одмах разаслах коме си наменио. С господом Рачким и Матковићем био сам јуче. Они ти лијепо захваљују и поздрављају. И од мене ти велика хвала, а од Бога ти живот и здравље! Ја сам одмах прочитао. Особито ми је мило што си нашао мјеста онима у Крагујевцу, што дођоше са свадбе у механу[1]. Тако им треба!

Молио бих те врло лијепо, ако можеш дознати, јави ми: *Боклић* (Рат, 141) и *Боковић* (Рат, 381. 382) какав им је акценат?

Поздрави све своје и буди ми здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

68

У ЗАГРЕБУ 26 Марта 1881

Драги Милане!

Примићеш од мога зета Бозовића 4 екс. другога свеска рјечника. Од тога је 1 екс. за тебе, а остале, молим те, раздај и разашљи овако по 1 екс. г. Раши, и г. Бадемлићу (мом

---

[1] Оно вече кад бесмо у Крагујевцу на конаку, неки млади сватови, људи и жене, идући са свадбе, дођоше у кавану и заседоше пити пиво.

Даничићу то беше врло чудно. За то ми је говорио:

— Како могу ови људи радити овако? С весеља у механу? Ако их је домаћин, у кога су били, мало гостио, па траже овде да накнаде — срамоте њега; а ако их је добро гостио, а они, по навици својој, долазе овамо — срамоте себе.

Еле ружно свакојако.

Ја сам овај случај унео у причу *„Десет Пара“*

Digitized by Google

лесковачком домаћину), и попу Заки[1] (мом домаћину параћинском), којима свима, молим те, кажи од мене поздрав.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

69

У ЗАГРЕБУ 31 Марта 1881

Драги Милане!

Хвала и поштованој госпођи и теби што се тако бринете за моја крста. Хвала и драгом г. Дру Л. Докићу[2]. Није да ја не марим за љекаре; напротив ја сам их и у ситнијим стварима припитивао, и радо слушао ослањајући се са свијем на њих, — док нијесам био сам, али ми се сада чини то врло тешко и незгодно. Доиста „није човјеку добро бити самоме". Ето не може ни да болује како би хтио. Али хвала Богу, крста су већ много боље: већ нијесам укочен готово ни мало; само бол још није са свијем престао, али је много лакши, готово незнатан.

Надам се да је и поштованој госпођи боље, и желим то од свега срца.

У Љетопису нијесам читао о чему ми пишеш. И волим. Немој ти на то обртати главе. Видимо што има књижевност од тијех идеала, и на што су се употребили и на што се употребљавају поетски „дарови" и естетичка изображеност. Твоје су приче слике народног живота, и то живе слике; њу једну ја волим него све „идеале» тога реда што их има наша књижевност.

---

[1] *Захарији Петковићу*, сину Алексе Петковића, у кога смо ми гостовали у Параћину.

[2] Писао сам Ђури да се сви брину за његово здравље.

Digitized by Google

Хвала ти на „вољи *народној*, коју видјех први пут на закону о штампи. Ваља да ће од сад бити и на другим законима.

Хвала ти на *Бојишни*.

Молим те, поздрави све своје и буди ми с њима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

Ако можеш поуздано дознати, молим те врло лијепо јави ми за презиме *Болићевић* (Рат, 408); гласи ли доиста тако (или може бити *Боличевић*) и какав му је акценат? Ствар је знатна!

70

У ЗАГРЕБУ 7 Априла 1881

Драги Милане!

Велика ти хвала на љубазном писму од 29 пр. м.

Честитам ти ускрс. Да Бог да, ускрсовао свагда здрав и весео. То желим и свима твојима. Молим те позрави их.

У Јурмуси (52) имаш *бољезан (бољезана*. Молим те, с каквим акцентом разговараш?

У новинама читах да ће г. Чеда у Италију на неколико недјеља. Је ли истина? Молим те поздрави ми га. Такође и г. Новаковића, и твога шефа.

Послао бих у Париз г. Мити рјечник, али му не знам адресе. Молим те пошљи ми је.

Читах у „Просв. Гласнику", да се није нашао у великој школи ниједан ђак, да изради правничку тему. Шта ли је томе узрок? Та правника има највише.

Ја бих највећма желио одмора ради проћи до Дрине па с Дрине на Тимок, како смо лани говорили. Али сада још не знам хоће ли то моћи бити. Јер може бити да ће ме кук отјерати у крапинске или вараждинске топлице, или може бити

Digitized by Google

да ће ми требати Рогатац (сада још не осјећам те потребе, хвала Богу!) А ни комуникација између Биограда и Загреба није така да би човјека примамљивала: не знаш куда је горе или на Сисак, или Мухач, или на Осијек. Али поред свега тога добро би било да ти удешаваш предрачун, а јави ми куда би ти највољо.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

ТВОЈ ВАЗДА

Ђ. Даничић

71

У ЗАГРЕБУ 17 Маја 1881

Драги Милане!

Ево ме опет с молбама, али за врло лијепе ствари.

У Рату, на стр. 184 166 408 има презиме *Брашић*. Молим те, какав му је акценат.

У Д. Аврамовића Св. Гори међу пренумерантима из Шапца има презиме *Браштановић*. Молим те врло лијепо, пропитај, гласи ли доиста тако, да није кака погрјешка, и какав му је акценат? Може бити да ће знати г. Стојан.

У М. Ненадовића мемоарима на 272 има „Бој на *Брашинци* код Цера". Не би ли се могло дознати како је то мјесто, и какав му је номинатив и акценат?

Буди ми са свима својима здрав и весео.

ТВОЈ ВАЗДА

Ђ. Даничић

72

У ЗАГРЕБУ 29 Маја 1881

Драги Милане!

Брајина је у свеску Отапбине, коме на корици стоји: „*година друга, књига четврта, свеска 14-та*", на страни 217. Опрости ако сам цитујући погрјешио.

Digitized by Google

Велика ти хвала на оба писма. Особито ми је мило што велиш да је све задовољно.

Поздрав свима.

твој

Ђ. Даничић

73

У ЗАГРЕБУ 19 Јуна 1881

Драги Милане!

Данас примих твоје драго писмо од 14 ов. м. Велика ти хвала на свему што ми јављаш.

Жао ми је што г. Мита с госпођом Аном оде у Париз баш сада кад и ти полазиш на пут, те госпођа остаје сама код куће с децом. Желим да здраво и весело путујеш и дома све здраво и весело затечеш, и да свој посао срећно свршиш.

Допусти да ти и на путу досађујем. У Србији имају три села која се зову *Бријање*, у срезу лесковачком, добричком, и јабланичком. Ако се може дознати, врло бих те лепо молио да пропиташ и јавиш ми за које год од та три села је ли му име средњег рода или женскога у множини.

Питање би се могло ставити овако: би ли се рекло *то Бријање* или *те Бријање? мало* или *мале Бријање* итд.

Ако где наиђеш на кога мога познаника, молим те, поздрави од мене свакога.

Буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Ја сам тада, с г. *Миланом Дамњановићем*, отишао на ушће Тимока, да с бугарским комесарима гг. *Димитријем Кларанфиловићем* и *Стеваном И. Поповим* проучимо неке спорове на граници.

Том приликом, бавећи се у Неготину, одосмо једног дана у *Буков Манастир*: Архимандрит, гостољубиви *отац*

Digitized by Google

Јосиф, сада већ и он покојни, прича нам како се радо сећа, да га је Даничић походио. и напи му у здравље овако:

„Светилнику науке, слави српскога имена, Ђури Даничићу, дај Боже многа и премногa лета!

Вративши се у Неготин, посласмо Даничићу таку телеграму, са потписом свих нас.

Сутра дан стиже из Загреба одговор:

— *Драгим пријатељима хвала из свег срца на љубави, и братско поздравље!*

Даничић

74

У ЗАГРЕБУ 16 Августа 1881

Драги Милане!

Јуче ме обрадова твоје драго писмо од 11 ов. м. Хвала ти велика.

Мило ми је што си се нагледао красота. Ако је и муке било, увјерен сам да је и вриједно било промучити се.

Матковић није овдје, него се сада пење по швајцарским Чемерпнцима!

Премда још нијесам примио таковскота крста, опет се бринем како бих се сачувао од сваке непристојности. Не знам би ли требало и прије него ми дође, да писмено захвалим Његовом Величанству. Бојим се да не буде непристојно. Или би боље било, кад већ не могу сам главом изаћи пред Његово Величанство, ономе ко ми пошље да пишем и молим га да Његовом Величанству каже моју захвалност? Молим те промисли и разбери како ту господа мисле, : а ми јави шта да чиним.

Има ли доиста презиме *Бродић*? с каквим акцентом?

Молим те, поклон мој и поздрав кажи поштованој госпођи и поздрави дјецу и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

75

Драги Милане

У „Рату“, на стр. 106, има презиме *Бруовић*. Молим те врло лијепо, ако можеш разабрати, јави ми је ли доиста тако (да није погрјешка) и какав је акценат.

Опрости, молим те, што ти толико досађујем.

Буди са свима својима здрав и весео.

18 Августа.

твој

Ђ. Даничић

Данас добих ревизију од 40-тога табака. Још 5, па ће бити готов трећи свезак. Дај Боже здравље!

76

У Загребу 2 Септембра 1881

Драги Милане!

Велика ти хвала на љубазном писму од 28 ов. м., које данас примих.

Жао ми је што не имах среће видети се с госпођом Анком и с г. Митом. Молим те поздрави их.

У „Србији“, на стр. 853, велиш да се *млеко бучка*, а на стр, 855 имаш „*небучкано млијеко*“. Молим те, шта је то? је ли у стапу разбијати млеко да се одвоји масло? шта ли?

Ако би ми могао јавити с каквим се акцентом говори *Бучић* (село у срезу добричком) и *Бучинац* (село у истом срезу), био бих ти веома захвалан.

Забринуо сам се читавши синоћ у неким новинама телеграм да се код Рипња буне раденици на гвозденом путу, и код Паланке да су сељаци убили неког предузимача. Надам се да не ће бити баш тако.

Молим те, поздрави све своје и буди ми здрав и весео,

вазда твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

77

У ЗАГРЕБУ 11 Септембра 1881

Драги Милане!

Дужан сам ти захвалити на два мила писма од 4 и 7 ов. м. и на милој биљешци о бу́ћи. Велика ти хвала на свему.

Матковић се је синоћ вратио с пута и из Млетака, гдје је био на географском конгресу. Казао сам му твоје поздраве. Он лијепо захваљује и много отпоздрављa.

Надам се да се је и поштована госпођа већ вратила из Бање, и да се опоравила. Молим те, кажи јој мој поклон, и поздрави све своје и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

78

У ЗАГРЕБУ 10 Октомбра 1881

Драги Милане!

Хвала Богу! доштампан је и трећи свезак рјечника. Захватио је *буку*. Од слова *б* остало је још за подруг табака. Док се мало просуши и веже, имаћу радост да ти га пошљем.

Доста сам ти дао мира. Сад морам да ти опет досађујем. На приложеном листу шаљем ти неколико имена. Молим те, побиљежи на сваком како је код свакога запитано, те ми лист врати.

Надам се да си са свима својима здрав, а то желећи од свега срца остајем.

вазда твој

Ђ. Даничић

79

У ЗАГРЕБУ На Лучин дан 1881

Драги Милане!

Мило писмо твоје од 12 ов. м. примих јуче. Хвала ти што толико о мени мислиш и бринеш се. Добро сам и здраво,

Digitized by Google

хвала Богу! како се може бити када четрдесет дана и четрдесет ноћи скоро без престанка киша пада (јутрос и пигани освануше). Него сам хтио да свршим слово *б*, а кад сам видио да не ће све ући у трећи свезак, нијесам хтио сваки час досађивати ти него сам биљежио и остављао да те за све у један пут замолим, и кад дођем на крај слову *б*. То сам учинио у писму, које се је размимоишло с овим твојим.

Радујем се твојим путничким листовима. Гледај само што прије да изађу. О „Годишњици“ сам често мислио. Гледајте да се радња Чупићевом задужбином онако лијепо настави како се почела. У опће пазите и настојте да радња књижевна не застаје. Политика одвлачи и сатире многе силе, које би у књижевности више користи доносиле народу. Новинарско писање, ако тако потраје какво је сада, постаће гад, и поред свега добра које може бити да чини, учиниће многа зла, поквариће свијет, научиће људе мислити и говорити о људма као о калу на улици; онда ће сви један другом бити као.

Господа Рачки и Матковић захваљују на поздраву и обојица љубазно отпоздрављају, пошљедњи и „цврсто“.

Молим те, кажи свима својима од мене срдачно поздравље и буди ми здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

80

У ЗАГРЕБУ 28 Октомбра 1881

Драги Милане!

Данас примих твоје љубазно писмо од 24 ов. м. Велика ти хвала. Хвала и свима твојима на поздраву.

Бује имам из „Новина српских“, 1834 109. с биљешком да су Турци ондје живјели (чини ми се до те године). Ако што разабереш, молим те, јави ми.

Шта би од митрополита? Хоће ли у манастир? куда ли? Зна ли се, молим те, из кога је мјеста родом? Није ли

Digitized by Google

он и заклетву погазио по којој би дужан био „земаљским законима покоравати се“?

Трећи свезак рјечника надам се да си већ примио. Прими љубазно. За г. Рашу и драгога нашега домаћина у Параћину[1], даће ти мој зет Бозовић. Молим те, пошљи им са срдачним мојим поздравом.

Поздрав и поклон свима твојима, и буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

81

У ЗАГРЕБУ 9 Новембра 1881

Драги Милане!

У чланку о општинама на стр. 17 (Годишњ. 2, 199) имаш врло интересну реч: *сеоска* ***царина***. Молим те врло лепо, кажи ми поближе је ли то само ограда (као плот, и т. д.) или је и земља у тој огради? је ли земља свега села (и општинска и сељачка) или само општинска?

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

82

У ЗАГРЕБУ 19 Новембра 1881

Драги Милане!

Ево ме опет да ти досађујем молбама. Прими их с оном љубављу с којом си их и до сад примао.

Цаја је ли Стана? шта ли?

Цајевић (Рат, 108) је ли доиста тако са *е*?

---

[1] Попа Заку Петковића.

Digitized by Google

Цана је ли Стана?

Цапарика је негде нишадор. Молим, запитај г. Пачића има ли у турском језику што год налик од чега би могла постати *цапарика*.

Царево поље у Златибору (Зим. Веч. 205) је ли само поље?

Цека (Зим. Веч. 167) је ли Стефан или Цветко?

Цекавица (село у окр. топлич.) може ли јој се знати акц.?

га) Церак (Лет. Веч. 203) је ли у окр. црноречком, и може ли се сваки тако звати?

Церетин (једна од хомољских планина) може ли јој се дознати акц.?

Цери-баша, молим, пропитај је ли што у турском језику, или ако имаш кога ко зна цигански, пропитај, је ли што у циганском језику оно *цери-*

Церовчани (Лет. Веч. 55.) из кога су села? и какав им је акценат?

Од села у Србији, која се почињу словом *б* ти си ми пописао и послао сва деривата (за мушко, за женско, и придеве). Смем ли те молити да исто учиниш и за села која се почињу словом *ц* ч и *ћ*, колико сам знаш?

Тим би мени учинио велику љубав, самој ствари велико добро, а Србији част. На тим дериватима треба да су и акценти.

Прими са свима својима срдачно поздравље.

твој

Ђ. Даничић

83

У ЗАГРЕБУ 10 Декембра 1881

Драги Милане!

Врло ме је обрадовало драго твоје писмо од 3 ов. м. Ја сам се већ био почео бринути како си и ти и сви твоји. Молим те поздрави их све.

Digitized by Google

Ни ја не бих желио „*области*“[1]. Долазиле су ми на ум старе *жупе* и *жупани*. Али има јаких разлога против тога. У кратко, жупе су бивале врло мале, а жупани династе. Опет вољео бих и жупу него област; само не би требало повраћати жупана, него би могао остати начелник. Али мислећи да је главно да се доскочи сваком сепаратизму и свакој претензији, да треба добро гледати да ни по самом имену не може нико мислити да је како ново господство, нова власт, какве још није било у земљи, и да треба новим управитељима задржати оштро карактер чиновнички: ја бих и новим дијеловима оставио име *окрузи* и управитељима *окружни начелници*, ако ће их и само 4 — 5 бити. Нека нови окрузи послуже који десетак година, као што су послужили стари; нека Србија у њима који десетак година напредује и развија се, као што је у старима, па ће се у том показати и боље и живље шта су, и тијем што буду може бити да ће и сами себи начинити име, ако поменуто не би потпуно добро било, и цијела машинерија може бити да ће се према новим потребама и новом времену мијењати.

У „Зим. Веч.“ 308 говориш како су некога пси *цепали*? Ја разумем да су цепали хаљине на њему. Разумем ли добро?

У „Кн. Срб.“ 628 имаш „*бутаља*.“ Молим те како се то говори у номинативу и с каквим акцентом?

Још једном поздрави све своје и свакога ко би те запитао за ме, и буди ми свагда здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

---

[1] Кад се говорило да ће се Србија другојаче раздјелити за управу, и кад се мислило да се делови Србије назову *области*, питао сам га шта мисли о том имену које се мени није свидело. На то одговара ово писмо.

Digitized by Google

84

У ЗАГРЕБУ НА ТУЧИН ДАН 1881

Драги Милане!

Примио сам твоје мило писмо од 15 ов м. Велика ти хвала на свему што ми јављаш.

Молим те кажи г. Пачићу да му од свега срца захваљујем што ми је онако лепо скинуо с врата *церибашу*, и поздрави га од мене.

Молим те, кажи и г. Гарашанину да му лепо захваљујем на поздраву, и молим да љубазно прими од мене поздрав и поклон.

Тако и свима твојима у обе куће[1] захваљујем на љубазном поздраву и молим те кажи свима мој срдачни поздрав, и свима вам честитам божић и нову годину желећи свакоме свако добро.

И г. Рачки и г. Матковић захваљују на поздраву и љубазно отпоздрављају.

А сада опет да те молим да ми поможеш.

Цицевић (презиме, Рат, 240) је ли тако? и какав му је акценат?

Циљовић (Рат, 357) је ли тако? какав акценат?

Цимбрић (презиме у Шематизму тамошњем) какав му је акценат?

Циндрић (у истом Шематизму) какав акценат?

Желећи и теби и свима твојима добро здравље и свако задовољство остајем

ТВОЈ ВАЗДА

Ђ. Даничић

---

[1] У мојој и Ракићевој.

Digitized by Google

85

У ЗАГРЕБУ 3 Јануара 1882

Драги Милане!

У име Божје да почнем нову годину настављајући молбе. Дај Боже да их обојица у здрављу претуримо!

Има презиме *Цивић* (и у твојих Десет Пара, 31); има и име *Цива*. Какво је то име, за Бога! Од каквога је начињено тако? Можеш ли се довити или напитати?

Негдје се паун зове „цјеја“ и „цјејка.“ Молим те запитај г. Пачића има ли што налик у арапском или турском језику?

Од мога рјечника из књиж. старина српских нема више ниједнога ексемплара. Била су још два у Академији до скора, па их је *нестало!* Књига се једнако тражи, и тражиће се још дуго. Требало би се својски побринути за ново издање. Ја немам кад о томе ни мислити, Радо бих уступио без паре Ученом Друштву право на прештампавање (и тога и свега другога, на што други тко још није стекао права); али би друштво требало да се постара за штампарски трошак (који може бити да би и сама штампарија узела на се), и за хонорар ономе који би уредио ново издање (поправљајући што би се могло сада поправити, и додајући из споменика који су послије изашли на свијет). Молим те разговори се о том с г. Стојаном. Ја сам прије и њему писао, али се писмо изгубило.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Је ли ти дошло моје писмо, у коме споменух деривата од имена мјесних која се почињу словима *ц*, *ч*, *ћ*?

86

У ЗАГРЕБУ 24 Јануара 1882

Драги Милане!

Велику, врло велику бригу задала ми је криза париска. Ја хоће Бог дати да мине без велике несреће за милу Србију.

Digitized by Google

Нека мисли о опозицији како ко хоће, и, с моје стране, част и поштовање свакоме из ње у свему другоме, али у политици су (док су у опозицији) прави безумници, који у пропаст тискају оно чему су тобоже за љубав у опозицији. Жалосно свједочанство за род људски!

У Животу Срба сељака I, 90 имаш: „из *Цеварика*.“ Молим те, је ли то мушкога рода *цеварик* или женскога *цеварика*? је ли исто што цеваница? и какав је акценат?

У Јурмуси, 17, имаш *Цониħ*. Молим те, какав му је акценат?

У Рату, 180, има презиме *Цораличħ* је ли доиста тако, и какав му је акценат?

Црквеначка општина (т. ј. села Црквенца), молим с каквим се акцентом говори?

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

87

У ЗАГРЕБУ 26 Јануара 1882

Драги Милане!

Јуче сам примио мило твоје писмо од 9 ов. м. Од срца ти захваљујем на свему што ми јављаш.

И књижицу „С Дунава над Пчињу“ примио сам јуче и разаслао коме која иде. С Матковићем сам био синоħ, и он ти лепо захваљује, и поздравља те. И ја ти захваљујем и желим да још много таких „књижица“ напишеш и наштампаш. Синоħ сам прочитао до Зајечара. И наслађивао сам се и поучавао.

Црљеначка општина (села Црљéнка) молим те с каквим се акцентом изговара?

Поздрави све своје, и ко би за ме запитао, и буди ми свагда здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

88

У ЗАГРЕБУ 10 Фебруара 1882

Драги Милане!

Прочитао сам до краја „*С Дунава над Пчињу.*“ Велика ти хвала. Само ми је жао што си се онолико обазрео на руско врање! На част њима њихово; а ми се немамо за што стидети свога, нити га се одметати!

У Србији, на стр. 1020 имаш Црну *Тисницу*. Молим те какав јој је акценат!

У истом делу, на стр. 943 *Црнајска* река — какав јој је акценат, и зове ли се тако по селу Црнајци?

Црни лук (село у срезу пчињском) је ли *лу̏к* или *лу̑к* или погрешка место *луг*?

Црникић (Злосел. 244) је ли измишљено презиме, или се находи доиста?

Црноклиште (село у окр. пиротском, ср. нишав.) кога је рода, и какав му је акценат?

Црња (река у окр. чачан., коју имаш у Кн. Срб.) говори ли се као адј. н. п. *на Црњој* или на *Црњи*? и с каквим акцентом?

Црњево (село у срезу моравичком) какав му је акценат?

Поздрав и поклон поштованој госпођи и свима домаћима, и ти ми буди с њима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

89

У ЗАГРЕБУ 20 Фебруара 1882

Драги Милане!

Примио сам оба твоја премила писма од 11 и 16 ов. м. Велика ти хвала на свему.

У мене су на дневном реду саме молбе:

Црвањ (село у срезу јошаничком) какав акценат!

Digitized by Google

Црвенковић (Шем. 1881 351) какав акценат?

Црвењајка (у Кн. Срб. 209) је ли доиста тако са *ње?* какав акценат?

Цукавац (Шем. 1881, 451) какав акценат?

Цукић шта мислиш од какве је речи?

Цукелић (Рат, 29) ка кав акценат?

Цукуловић (Рат, 329) какав акценат?

Цураковић (Рат, 177) какав акценат?

Цвановић (Рат, 369) је ли доиста тако? какав акценат?

Желим од свега срца да муке које имате у скупштини и изван ње сачувају Србију од несреће.

Прими са свима својима срдачно поздравље с поштовањем.

твој

Ђ. Даничић

ѲО

У ЗАГРЕБУ 26 Фебруара 1882

Драги Милане!

Честита нам краљевина! У добри час да Бог да свему народу и свакоме у њему. Хвала Богу милостивоме што ми даде да то доживим! Баш сам био над ријечју *цвасти* кад добих од Бозовића телеграм о том великом, знаменитом, радосном дјелу.

Хоће ли крунисање бити на Цвијети? Ти ћеш то знати, ако се и не мисли (може бити) много напријед објављивати. Ја бих желио ту бити, прем да бих покварио не дневни ред него ред цијеле године. Требало би ми знати на 8 дана напријед због незгодне комуникације. Ако би ми преко Бозовића за времена (које рекох) јавио телеграмом само да дођем, ја бих остало разумио. Молим те за то!

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

93

У ЗАГРЕБУ 7 Марта 1882

Драги Милане!

У Шематизму срп. 1881 стр. 350 има презиме: *Цветиновић*. Молим те врло лепо какав му је акценат поуздано?

У Рату, стр. 323. 351. 353 има презиме *Цврчанин*. Молим те врло лепо, је ли доиста тако? да није погрешно место *Цврћанин* (јер има у Босни, у округу травничком, село које пишу *Цврће*, али и то може бити погрешка место *Цврче)* и какав му је акценат?

Молим, кажи свима својима срдачно моје поздравље, и буди ми с њима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Ако народ не прогледа, и не отури опозицију, она ће упропастити земљу. Гледајте шта ћете!

92

У ЗАГРЕБУ 12 Марта 1882

Драги Милане!

Велика ти хвала на љубазном писму од 7 ов. м.

Врло је лијепа мисао да крунисање буде у Жичи. Тим би се учинило двоје: показала би се захвалност и поштовање старима који су нам оставили спомене који су нас оживљавали, а друго дала би се прилика да се Жича ако не одмах а оно што пре почне оправљати. Чисто ми се чини да би било ружно кад би се мимоишла Жича. Употреби сву своју речитост, молим те.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

Digitized by Google

93

У ЗАГРЕБУ 18 Марта 1882

Драги Милане!

Овај час примих оба твоја писма од 14 ов. м. Велика ти хвала.

Мислим да би се 20 Јун могао изоставити и према 22 Фебруару да би га требало изоставити, али да Цвети ни по што не би требало изоставити. У њима је почетак постојанога непрекинутог развијања и садашњега стања свега. Колико је тај догађај мањи према потоњим, толико га више, по мом мишљењу, треба поштовати, јер да њега није било, или да се (као више старијих) изјаловио, не би свега потоњега било. Он особито поштовање и спомен заслужује и ради тадашњега стања народнога, сиромаштва, незнања, простоте и свакога јада, па се треба и свега тога добро опомињати.

Хитим да ти јавим ово своје мишљење, али сумњам да ће ти доћи до времена до кога желиш.

Захваљујем на поздраву господи Гарашанину и Новаковићу, и молим те да им кажеш мој поздрав и поштовање.

И теби и свима твојима желим да у здрављу и весељу проведете празнике.

Буди ми са свима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

Прилажем неколико речи и молим да ми о њима јавиш што треба.

94

У ЗАГРЕБУ 3 Априла 1882

Драги Милане!

Молим те врло лепо, помози ми. На приложеном листу шаљем ти неколико речи и молим те да на њима или ко̑д њих додаш што треба, па да ми вратиш. Г. Пачића, молим те, поздрави и замоли од своје и моје стране да се промучи не би ли протумачио онај припев на крају листа.

Digitized by Google

Прими са свима својима срдачно поздравље и жељу да сте свагда весели.

твој

Ђ. Даничић

95

У ЗАГРЕБУ 4 МАЈА 1882

Драги Милане!

Хвала ти велика на љубазном писму од 27 пр. м., особито на оном: „да ме *убију* ***лепо***.“ То сам налазио често у једнога писца прошлога века, па сам се свагда чудио.

Чекић (Шем. 1881, 351): је ли *Чѐкић*? како ли?

Чекмин (село у ср. лесков.) какав акц.?

Чељубине (кости од главе на касапници) је су ли чѐљубине или чељу̏бине?

Молим те врло лепо, јави ми.

Ја сам једнако у страху да радикали не упропасте ту земљицу, која је напретком својим редак пример у роду људском тако да јој се треба поклонити. Шта смо сви где смо год били за моје младости, а шта смо сада! То не виде радикали. Ја се не бих чудио што не виде. Да̑ се разумети. Али се не могу начудити њихову беснилу (друкчије не могу назвати).

Поклон и поздрав свима твојим а ти ми буди свагда здрав и весео.

твој

Ђуро

96

У ЗАГРЕБУ 7 МАЈА 1882

Драги Милане!

Лепа ти хвала на љубазном писму од 3 ов. м.

У Кн. Србији, 678 имаш *Чемеришта*. Молим врло лепо, какав им је акценат?

Digitized by Google

Како ми је мило било кад сам данас читао у „Виделу“ ове (као из срца ми извађене) речи: „мора се без кусура трошити и име, и глас, и снага, и живот.“ Ја управо живим у тој мисли, да смо дужни сатирати себе служећи народу. Ако знаш ко је оно писао и виђаш га (а мислим и да знаш и да га виђаш), молим те кажи му да му захваљујем.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

Твој

Ђ. Даничић

97

У ЗАГРЕБУ 12 Маја 1882

Драги Милане!

Јуче примих твоје мило писмо од 7 ов. м. пуно драгоцених ствари. Велика ти хвала.

Ти треба да добијеш од Академије и први свезак речника, који ти је још јесенас послан на учено друштво с другим књигама у пакету, који се или изгубио или још лежи у друштву неотворен, или у ћумруку недигнут. Би ли се могао ту потражити?

Не пишеш ми куда би ти најволео летос путовати? Ја све теглим на Луково[1].

Опет да те трудим молбама.

Селу *Брачину* какав је акценат у ном. и ген.? какав ли адјективу *брачински*?

Браћевци (у окр. пирот. ср. височ.) какав акценат?

У Рату, 250 има презиме *Браговић*. Је ли доиста тако? и какав му је акценат?

Брајина (у Отаџбини, 1880. 4 217) је ли и она у Лабу? и какав јој акц.?

---

[1] То је испод Ртња.

Digitized by Google

Бранешци (у „Србији“, 620) је ли им акценат Бра̏*не*шци или Бра̏не̑шци?

Бранетићи (у окр. рудн.) је ли *Бра̏нетићи* или Бра̏нетићи?

Молим те нека ти не буде досадно.

Буди ми са свима својима (којима захваљујем на поздраву) здрав и весео.

Твој вазда

Ђ. Даничић

98

У ЗАГРЕБУ 23 Маја 1882

Драги Милане!

Молим те врло лепо ако можеш дознати с каквим се акцентом говори *Честелин* (село у срезу пчињском), учини љубав јави ми.

Овај час дође ми твоје драго писмо од 19 ов. м. Хвала ти велика! Бог нека је у помоћи младој још нејакој Србији.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој

Ђ. Даничић

99

У ЗАГРЕБУ 12 Јуна 1882

Драги Милане!

Веома си ме обрадовао љубазним писмом од 9 ов. м. Данас сам одмах писао Њезину Величанству.

За мене би срећа и највећа радост била кад бих с тобом путовао по Србији куда год ти хоћеш. Доиста у другој половини јула рад сам доћи, пре не могу, а дотле ће се доштампати четврти свезак речника (последњи за први део). Надам се да би нам се придружио и зет мој Бозовић, како ми је писао.

У „Србији,“ 953 имаш *чевртија*. Молим шта је? Није ли вртлог? Какав јој је акценат? Је ли турска реч? и како гласи у Турака?

Digitized by Google

Такођер у „Србији“ 1025 стоји *Чезава*. Молим какав јој је акценат?

Буди ми са свима својима здрав и весео и поздрави свакога ко би запитао за ме.

Твој

Ђ Даничић

100

У ЗАГРЕБУ 28 Јуна 1882

Драги Милане!

Неки дан с великом радошћу читах закон о краљевском грбу. Допусти ми да о тој красној ствари речем коју ријеч. Молио бих те да настојиш гдје год можеш да орао не буде наказа, као што је по највише у грбовима других држава. Кад су већ двије главе (чему има довољан и лијеп узрок), доста је; све остало нека му буде како је у природи: да не разњали кљунове, нити исплази језичину, а крила да му не буду као очерупана, као да је позадијевано коље; него све природно.

Данас сам имао част примити од Њезинога Величанства веома милостиво писмо. Одмах сам отишао у штампарију и молио да би учинили што год могу, да могу поћи одавде 11/23 јула. Обећали су, али знаш каква су обећања у штампарији. Ако одрже ријеч, онда бих могао бити у Биограду 13/25 јула, иначе истом 17/29, ако бих чекао савску лађу. Али ако видим да бих био у добитку макар само за један дан, окренуо бих преко Пеште.

Једва чекам да вас видим.

Буди ми са свима својима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

Док ми је ово писмо стигло, ја сам добио налог да, службеним послом, идем у нове крајеве. И тако није било могућности, поред све моје жеље, да с Ђуром пропутујем по Србији овога лета.

Digitized by Google

101

У ЗАГРЕБУ 8 Јула 1882

Драги Милане!

Данас примих мило твоје писмо од 2. ов. м., које ме је весма обрадовало. Велим ти хвала! Молим те, кажи г. Пачићу да му лијепо захваљујем.

Поклон и поздрав и свима.

У здрављу да се видимо.

ВАЗДА ТВОЈ

Ђ. Даничић

Ово је последње писмо које ми је Даничић писао из Загреба. Јер, 13 Јула (.882) у 5 часова по по дне он је на сисачкој лађи већ стигао у Београд, и одсео код зета свога, г. М. Бозовића, у кући преко пута од министарства просвете, на Теразији.

Дошао је слаб. У лицу се јако изменио, осушио се, и приметно више оседео. Кашљао је; кашаљ му је био мали, чест, и сух.

Осем кашља, жалио се да му по телу скачу неки гуштерови, неке гуке испод коже, које га не боле, али се он чудио на што оне слуте? Једна така гука била му је на десном рамену, а једна на бедри. Она на рамену била се загнојила и провалила још у Загребу, па, иза тога, није хтела дуго зарасти. Питао је лекара а лекар га је утегао као каквог рањеника. То није ништа помогло.

Како је стигао у Београд, дозвао је Дра Л. Докића који је дао неке лекове. Али је Др Докић био за путом. С тога је лечење прихватио Др Лаза Лазаревић.

Од мог последњег писма које сам писао Ђури, до његова доласка у Београд, мени је, као што сам већ поменуо, изишао службени посао, због кога сам неминовно, морао ићи у нове пределе у комисију, ма да сам од

Digitized by Google

свега срца желео наћи се код Ђуре, и пропутовати с њиме, само ако би он могао и зажелео путовати.

И Даничић је све једнако мислио о путу. 15 Јула дође он к мени, да му бар склопим ред пута, кад не могу ићи с њиме. Он је често помињао Дрину, Тимок, и Ртањ. За његово здравље у овај мах није било да то све троје види. Он ми постави само ова два услова:

1. Да су путови насути, куда ће путовати, јер се боји великог трускања, и

2. Да нема скела преко вода, јер се на скелама дуго чека и мучи путник.

Ја му, према томе, саставих овакав ред пута:

Београд, Аранђеловац (Крагујевац), Врањевшница, Г. Милановац, Гукоши, Ваљево, Троноша, Лозница, Лешница, Шабац, Београд.

Уз то му напоменух да из Аранђеловца не мора ићи на Крагујевац, него може на *Стргаре* право у *Врањевшницу*.

Из Г. Милановца, може часком отпасти у *Чачак*, а из Лознице на *Ковиљачу*, где ће и Дрину видети.

Даничић беше задовољан, само јако жаљаше што ће ићи без мене.

— Није ми за путовање, рече он: — путоваће са мном Бозовић; али бих имао много да разговарам с тобом. А овако кад да се разговоримо?!

Срце ме болело слушајући ове речи; и још ја тада не знађах да је то последњи пут што га гледам, и што говорим с њиме! . .

Чим је Ђура примио онај ред путовања, ја сам телеграфом известио окружне начелнике у Крагујевцу, у Г. Милановцу, Ваљеву, Лозници, и Шапцу какав ће драги гост проћи кроз њихове округе, умоливши их да му буду на руци.

Digitized by Google

18 Јула ја сам отишао из Београда у Ниш, у комисију у којој сам остао подуже.

У Београд сам се вратио тек 10 Септембра доцкан у вече. А то вече Даничић се кренуо из Београда пут Загреба.

Из Прокупља сам писао Ђури једно писмо, у ком сам га питао како је са здрављем? У једно сам му јавио да га се радо сећају пријатељи у Нишу и у Прокупљу.

На то писмо он ми одговара ево овим:

102

У БЕОГРАДУ 5 Септембра 1882

Драги Милане!

Толика је у тебе љубав да си рад и с пута ме обрадовати писмом из прокупачке механе исто онако љубазно као и из своје собе. Велика ти хвала.

Мило ми је што ме се туда сећају. Молим те поздрави свакога. С многима сам се на садашњем путу виђао и с којима сам се први пут видео пре три године по тим крајевима. И како сам се радовао!

Ми смо добро путовали. Пошли смо 26 Јула, а вратили се 12 авг. Осем чумићске механе, свуда нам је добро било, а у највише места и врло добро. На томе смо дужни највише теби захвалити. Особито су нам у Аранђеловцу, на Киселој Води, велико добро а с великим трудом учинили капетан и надзорник добавивши нам у великој згради чисту собу и две чисте постеље (може бити испод себе и своје деце), и све што за ноћиште треба до најмање ситнице. Али бих неправду учинио другима кад не бих споменуо да су нам свуда чинили што нам је где требало или корисно било. Само нам је у Аранђеловцу била највећа и најљућа потреба те су се и она два господина највише трудила.

У Чачку смо били највише по савету г. Стојана. Онде нас је апотекар са својом госпођом врло лепо и љубазно дочекао

Digitized by Google

и угостио. Оданде смо се вратили у Милановац, па онда по програму даље.

Трудом младога доктора Лазе[1] грло ми је, хвала Богу, много боље, а што још није са свим добро, може се подносити. Рад сам 10 ов. м. поћи у Загреб. Тако ће бити управо 2 месеца како сам из Загреба. Само ми је жао што ни овде још нема доста са свим зрела грожђа.

Време знаш какво је овде. Јамачно ти пишу. Може бити да нисам више од 10 пута изишао из куће, како сам овде. Јер и кад је тобоже лепо време, Београд је пун прашине а она није за мене.

Молим те поздрави другове своје у послу и свакога ко би запитао за ме.

Буди ми здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић.

Ово је писмо писано руком која дркће, и неке су речи превлачене, што у Даничића никад пре није бивало. Опажа се тешка немоћ. . .

103

У ЗАГРЕБУ 28 Септембра 1882

Драги Милане,

У очи онога дана кад ћу поћи отуда амо чуо сам да исто вече ти долазиш. Али ја већ не могох одгодити поласка. Него сам ти неколико дана пре писао у Прокупље захваљујући на твом драгом писму од 1 Септ. Надам се да ти је то моје писмо послано.

Врло ми је жао што ми је без тебе и без г. Стојана све бављење у Београду остало јалово.

---

[1] Дра Лазе Лазаревића

Digitized by Google

Са здрављем сам све боље — хвала Богу — премда још доста недостаје да би било са свим добро. Али ваља трпети.

Молим те, кажи поштованој госпи мој поклон и поздрав, и поздрави срдачно све своје и ти ми буди са свима здрав и весео.

твој вазда

Ђ. Даничић

104

У ЗАГРЕБУ 14 Октобра 1882

Драги Милане!

Хвала Богу што је одвратио несрећу од Краља и од Србије. Два прва дана нијсам вјеровао овдашњим новинама, док не дође и у бечким. Тако сам се тек јуче у сриједу усудио оправити телеграм Његову Величанству.

На љубазном писму од 2 овог мјес. велика ти хвала. Веома се радујем што си прегао да попуниш „Кн. Србију“ описом нова четири округа. Биће од велике користи.

За оне руске пријеводе чисто не знам или бих се преводиоцима више смијао или их више псовао. А доиста су заслужили и једно и друго.

Молио бих те да препоручиш **чврсто** људима и дјеци око „Видела“ да ни једне ријечи не узимају из овдашњих новина и рјечника, јер узимајући признају и засвједочавају да су их ови овдје претекли, а није тако; јер је овдје мртвило а ту је живот. У мртвилу будући не могу ни радити тако да би се том радњом створило што за језик из онога што у језику има, јер у мртвилу не знају за то; и у њихову мртвилу обамире и оно што је у језику, јер се не миче, не употребљава. Него како раде? Обамрли, пружају руке око себе, па што им са стране дође, преводе ропски, не знајући (у мртвилу) да може бити друкчије. А ту, гдје је живот, тим више се треба чувати да се не увлачи мртвило, које може бити само немарношћу

Digitized by Google

рђавих писаца. У животу језик и ријечи му развијају се примајући мало по мало у своје значење нове идеје, пуштају из себе огранке; међу њима из истих жилица постају и нове ријечи. Те жилице по ријечима које су идејом налик на ону која би нова требала, треба тражити, а не газити. — Опазио сам гдје пишу *„ватрогасци"* (које је овдје начином реченим преведено њемачко feuervehr). А гдје су им весели *пожарници*? и шта мисле с њима? који су ту никли из жива бујна бусена међу многим ријечима једне идеје ?! Колико се може рећи да је срамота за Биограђанина који зна како се ти људи зову у Загребу а не зна како се зову у Београду? — Ако су пожарници двојаки, онда су једни општински а други доброовљни. Ништа друго! . .

У „Зим. Веч. 250 као да стенице називаш *чистунице*. Је ли тако? Назива ли их тако и народ?

У истој књизи стр. 244 *читакиња*, какав јој је акценат?

Читаковић (презиме Рат, 36) какав му је акценат?

Молим да кажеш моју најдубљу захвалност на поздраву свима и да поздравиш свакога ко би имао љубав запитати за ме.

Буди ми са свима својима свагда здрав и весео..

твој

Ђ Даничић

Ово је последње писмо од драгога Даничића!

После тога, извештавао ме је неколико пута г. Бозовић о здрављу Ђурином. Некад је писао да му је све као и пре, а некад да му је лакше. Међу тим, ми смо обојица зебли. . . .

---

5 Новембра (1882) из јутра у своје обично време, дошавши у министарство, застах на столу два црна самртничка листа: један јавља да је умрьо *Михаило Остоја*, професор у крагујевачкој гимназији; а други да је преминула баба *Мара Лештанка*, мајка пок. Милоја Лешјанина.

Digitized by Google

— Баба Мара би срећнија била, помислих ја: — да је претекла онако красног сина! Миловао је Бог и сад!

Остоја је родом Пољак; Србија му је друга отаџбина. Служио ју је верно и часно: прозебао је у рату, и од тога допао тешке болести. Сетио га се Бог те му скратио муке. Издахнуо је 4, а укопан 5 Новембра у Београду.

Пред само по дне донеше ми телеграм из Загреба. Загледах, и очима својима не веровах . .

Телеграм гласи:

„Загреб 17 (5) Новембра, 10 часова.

Милићевићу начелнику министарства унутрашњих дјела, Биоград.

Даничић око пола ноћи нагло умрьо!

Матковић.

Око мене се окрете соба у којој бејах: чисто не знађах где сам, ни шта да радим. . . Дозвах Ракића... Он рече да је горе министарска седница, и да је и Његово Величанство у седници, па узе и однесе ону црну депешу, те је показа г. Пироћанцу.

Жалост тешка!

Зовнух г. Бозовића и јавих му црни глас.....

Одмах после по дне одем, с М. Ракићем, г. владици Мојсију, да га замолимо: *да Даничића огласи велико звоно бесплатно.*

И владика и прота београдски рекоше, да сто звона имају, сва би кренули да огласе ту велику жалост: Даничић је све то заслужио.

Хвала им!

Ми отуда свратимо Кујунџићу, као секретару друштва, да се разговоримо: шта би требало да уради друштво у тој великој жалости.

Одатле одемо г. Пироћанцу, председнику министарства. да се разговоримо: *не би ли се како год могло учинити да се Даничић пренесе овамо?*

Digitized by Google

Још ми нисмо испричали шта смо свршили код владике, а дође г. Стојан Новаковић, министар просвете, и рече нам:

— Ја сам добио *заповест од Његовог Величанства да пренесемо Ђуру овамо: Краљ хоће да се Даничић сарани у Србији!*

Нама тада она велика жалост беше у пола лакша.

Одмах је то јављено у Загреб, и умољена је онамошња власт да не би чинила никаквих сметња преносу тела.

6 Новембра рано из јутра одох на гробље код палилулске цркве те нађох место за *гроб Даничићу*. То је пети од гроба покојног *Милоја Лешјанина* идући на запад, а неколико корака на југо-запад од оне историске хумке од 1830 године. Цена је месту 20 дуката. Све то јавих г. Новаковићу, министру, који је по томе чинио што је даље требало за укоп.

Г. Новаковић тога јутра посла у Загреб свога начелника г. *Јосифа Пецића*, а од фамилије одоше г. *М. Бозовић*, и други зет официр г. *М. Андријевић*.

8 Новембра управа ученог друштва држа састанак, да се промисли о Ђурином укопу. Ту би уређено да ја проговорим покојнику неколико речи пред станом *Српског Ученог Друштва* на великој пијаци.

Како је већ, на позив г. министра просвете, био склопљен од професора велике школе одбор за укоп Даничића, то Друштво упути мене, г. *Здравковића*, г. *Кујунџића* и г. *Валтровића* да се заједно с тим одбором постарамо да спровод буде што достојнији покојникових зеслуга и наших осећања.

Овај одбор саставио је и штампао програм за укоп покојника.

Digitized by Google

13 Новембра, у 3½ часа по по дне, стиже низа Саву пароброд *Тетис*, и донесе тело Даничићево. Савске обале бејаше притиснуо силни свет.

Даничићев сандук бејаше окићен небројним венцима. Дочекаше га, по програму, чланови ученог друштва, професори велике школе, ђаци, пријатељи, и, као што је поменуто мало час, врло многи свет.

Тело је изнесено у велику цркву. Намештено и окићено, ту је преноћило. Скоро целу ноћ долазио је свет да види скрињу која за навек заклопи онолику величину српског народа.

Међу тим Загреб није хтео пустити Даничића сама. Тројица изасланика, г. *Јурковић* од стране земаљске владе, и г. *Др. П. Матковић*, и г. *Др. Павић* од стране академије и града Загреба, дошли су амо да драгога и нама и њима покојника допрате до вечне куће његове.

С овом господом удружио се из Брода и *Г. Брлић*, велики пријатељ и поштовалац Даничићев.

Ова четири госта беху нам дошли на жалост, да би туга наша била лакша.

14 Новембра освану ведар и, за ово доба године, врло топал дан.

У великој цркви, над телом покојниковим, које је опојано у Загребу, учињен би свечани помен.

На тој тужној свечаности бејаше Његово Величанство Краљ Милан; министри, државни саветници, и готово све што зна и милује књигу српску.

Беседе су говорили:

Архимандрит г. *Нестор*, и

Професор г. *Јован Бошковић*.

После помена и беседа у цркви, спровод пође од велике цркве дубровачком улицом, па окрене десно поред велике школе и стана ученог друштва.

Digitized by Google

По програму, ту је била намештена катедра. Ту се спровод уставио докле сам ја изговорио ово неколико речи:

Тужни зборе!

Овде, пред овим храмом наукâ, у ком се толико година лила научна светлост с усана непрежаљеног покојника, и у ком ће се од сада кроз векове захвално помињати име Даничића, ми молимо жалосни спровод да се устави, да бар једну реч проговоримо о ономе коме смо толико дужни, и кога никад више не ћемо овде срести.

Али како да започнемо тужно нарицање?

Онај, који је речју својом дрешио језике наше; онај, који је пером својим чистио беседе наше, ето, нêм, хладан, лежи пред нама!

Који језик ту може говорити? Која уста ту смеју беседити?

Овде је пре место плачу, ридању, него говору, беседи.

Пред нама је, тужни зборе, земљана сенка једнога необичнога родољуба, једнога дубокога научника, одличнога књижевника, животворнога наставника, и, поврх свегâ тога, једнога ванредно реткога посленика на пољу дужности спрећу отаџбине, спрећу народа свога!

Још од своје младости, Даничић је животом и радом својим показивао како силно, како необично љуби свој народ.

Дрâжи младићских година, милине живота породичкога, чаробни сјај злата, варак високих чинова — не имаху у себи никакве примаме за младића који се дан ноћ учитаваше у творевине народнога духа; који у облицима народне беседе проучаваше богаство и творачку моћ народнога ђенија, и који се трођаше да блага та обелодани свету, те да крепост народа свога покаже у производима духа његовога!

Digitized by Google

Рад тај бејаше веома тежак; успех, нарочито у оно доба, веома сумњив.

Сви ми љубимо свој народ. Неприродно би било помислити да чедо не љуби родитеља свога. Али ми народ љубимо сваки својом љубављу; љубимо га онако како који умемо; љубимо га онолико колико који можемо.

Нека је свакад искрена, нека је свакад срдачна, љубав та може ипак да буде једнострана, да буде недовољна.

Само умовима необично светлим, даровима ванредно широким, дано је да, одвајајући главно од споредногa, разликујући опште од местимичнога, и трајно од преласнога, у својега народа љубе баш оно, што чини вечиту душу народу, да љубе оно без чега народ и није народ!

Даничић бејаше такав светли ум; он бејаше такав широки родољуб.

Гледајући таким светлим очима на душу народа, а љубећи га тако жарко, Даничић је прионуо радити, смерно али непретржно, да душа народа српскога и хрватскога засија својим правим, својим дивотним сјајем.

И, на славу своју, на срећу народу, урадио је у томе више него ико до сада!

Такав родољуб бејаше непрежаљени Даничић!

Тај велики родољуб бејаше у исто време и *велики научник.*

Рођен с необичним умом, обогаћен потпуним школским образовањем, Даничић се сав одаде науци о језику и, за мало времена, стаде напоредо с првацима у тој врсти људскога знања.

Његово ватрено родољубље увећавало је његову ревност у тегобном научном раду, а наука му је била једина судиља у свим одлукама његовим. С тога ни у једном његовом спису, ни у једном његовом ставу, не ће читалац наћи да се научник повија по родољубу; него напротив

Digitized by Google

свуда родољуб само подупире научника у труду, а научник осветљава родољуба у суду!

Такав научник бејаше непрежаљени Даничић!

Велики научник бејаше не мањи *књижевник*.

Кад би, проучавањем појава и чињеница, пронашао извесне научне законе, и када би зажелео ставити те законе у књиге, да светле онима који иду за њим, онда се научник претварао у *књижевника*.

И у томе послу Даничићу нема равна. Читалац не може довољно да се надиви оној логичности, оној једрини и одређености свакога става Даничићевога. У њега нема нигде ништа недоказано; нема ништа прекзано. У њега је свуда угод онолико речи колико његова мисао тражи!

Чак спољни облик Даничићевих списа (хартија, слова, распоред речи) одвојит је од списа других књижевника.

И некад су протицале десетине година докле невичне очи тек спазе те сићушне али значајне разлике!

Такав књижевник бејаше непрежаљени Даничић!

Тај фини, тај беспрекорни књижевник бејаше на катедри *животворни наставник*.

У професорској служби, као и у сваком другом послу свом, Даничић бејаше светли углед. На часове је долазио тако тачно да су се слободно по њему могли сахати догонити! Одело његово бејаше свакад уљудно; држање свакад угледно; настава јасна; лекција примерна, а реч — огањ живи који не пали, не сагорева него осветљује и загрева!

Крепост његовога духа, сјај његовога ума привлачаху к њему и оне који не беху његови редовни ученици.

Такав наставник бејаше непрежаљени Даничић!

Digitized by Google

И кад све те врлине поређамо; кад свакој одамо достојно поштовање: онда се тек устављамо пред *Даничићем на стражи дужности.*

Сви смо ми срећни кад можемо рећи да смо испунили по коју дужност спрећу отаџбине, спрећу народа свога. Војник, од кога се не тражи ништа мање него крв, кад куцне велики час, иставља прси своје ударцима непријатељским, да послужи своју отаџбину. Згођен — он пада на пречац. Њега кади песма; њега кити слава. Поштеђен — враћа се у мир на одморак, где прима награде и одликовања. И други јавни радини, ко пре ко после, добијају одмену у служби, добијају одмор после труда.

Даничић, војник знања против незнања, не имаде смене ни одмора свега века свога! Даничићева битка траја равних 35 година!

За толико време, Даничић не зазнаде ни за срећу породичкога живота, ни за милину пријатељске доколице, ни за одмену у раду, нити за одмор у труду. Он је лагано венуо на стражи своје дужности; он је сваки дан, мало по мало, умирао кроз пуних 35 година!

Кад му пријатељ један, видећи то, рече:

— Престани; одмори се! Он одговори:

— Жетве је много; жетелаца мало: мора се журити.

— Тако ћеш сатрти себе пре времена!

— Ако! Само нека се изврши дужност!

— Одмори се бар за неко време!

— Ако ослепим, послушаћу те; а докле год видим, ово ми је дужност, као војнику стража!....

Такав посленик бејаше непрежаљени Даничић!

Ипак, поред све немарности према самом себи, у Даничићеву срцу бејаше и једна чисто лична жеља, коју

Digitized by Google

он изјављиваше врло ретко, и пред ретким пријатељима својим. Та је жеља: *да кости остави у Србији.*

4 септембра 1880 Даничић, с двојицом својих пријатеља, путоваше из Куршумлије преко Јанкове Клисуре у Крушевац. Уз пут бацаше он често очи на величанствени Копаоник, па ће у један мах више шанути него проговорити једноме од пријатеља:

— *Право има Панчић, што жели да се сахрани на Копаонику! А мени би сваки брешчић био Копаоник, само кад би ми Бог дао да оставим кости у Србији!*

Ђуро, брате слатки! Хвала по хиљаду пута Светломе Краљу, твоја се смерна жеља ето испуни!

Твоје ће кости почивати у недрима мајке Србије, а твоје име, твој спомен, и твоја дела, *као историјско наслеђе свега народа српскога и хрватскога,* предају се уму и срцу потоњих нараштаја српских и хрватских, да се делима твојим осветљавају, да се духом твојим задахњују, да се именом твојим диче и поносе!

Даничићу, пријатељу непрежаљени! Ти умре да текар од сада живиш!

Лака ти била српска земља, коју си толико прославио!

Од велике школе, спровод је прошао поред позоришта, Теразијом, поред Краљевог двора, па на гробље палилулско.

Над самом раком г. *Љуба Стојановић,* у име ђака свих школа наших, оплака покојника заветом: *да ће школска омладина српска вазда имати пред очима сјајни и животворни пример великога учитеља свога Даничића!*

Digitized by Google

Сахранисмо га; отпевасмо последње „*вечнаја памјат*!“

Сунце грејаше као у Августу, али жега његова не загреја ледених срдаца наших кад хладна земља покри ово животворно сунце српскога ума!.....

М. Ђ Милићевић

Digitized by Google

ГРАД ВИШЕСАВ И ВИДИНСКА ОБЛАСТ

од

Ст Новаковића.

Град Вишесав спомиње се на два места у споменицима који су до сад нађени и обнародовани. Најпре се спомиње у запису јеванђеља које је писано по смрти деспота Стевана. Тај запис је нађен на кијевској археолошкој изложби 1874 од писца ових врста, и штампан је у књижици истога која носи наслов „С археолошке изложбе. Београд 1874“. Калуђера који је писао то јеванђеље и запис на њему деспот Стеван је био послао ка граду Голупцу, да се за неко време стани у храму Ваведенија код града Голупца, докле се у тамошњем крају не нађе место удесно за зидање новога храма. Калуђер тај нађе згодно место *на извору речице Даљше* (сада *Дајше*), која се наспрам села Каоне с десне стране у Пек улива. На томе месту и старањем тога калуђера буде подигнут нов манастир, коме почну притицати духовници и народ. И данас имају развалине од цркве на извору реке Дајше. За њих се прича да су од некаква манастира који је имао седамдесет и седам одељења[1]. Али кад на крају 1427 заратише Турци, и

---

[1] М. Ђ. Миличевић, Кнежевина Србија, 1033

Digitized by Google

— Баба Мара би срећнија била, помислих ја: — да је претекла онако красног сина! Миловао је Бог и сад!

Остоја је родом Пољак; Србија му је друга отаџбина. Служио ју је верно и часно: прозебао је у рату, и од тога допао тешке болести. Сетио га се Бог те му скратио муке. Издахнуо је 4, а укопан 5 Новембра у Београду.

Пред само по дне донеше ми телеграм из Загреба. Загледах, и очима својима не веровах . .

Телеграм гласи:

„Загреб 17 (5) Новембра, 10 часова.

Миличевићу начелнику министарства унутрашњих дјела, Биоград.

Даничић оно пола ноћи нагло умрьо!

Матковић.

Око мене се окрете соба у којој бејах: чисто не знађах где сам, ни шта да радим. . . Дозвах Ракића... Он рече да је горе министарска седница, и да је и Његово Величанство у седници, па узе и однесе ону црну депешу, те је показа г. Пироћанцу.

Жалост тешка!

Зовнух г. Бозовића и јавих му црни глас....

Одмах после по дне одем, с М. Ракићем, г. владици Мојсију, да га замолимо: *да Даничића огласи велико звоно бесплатно.*

И владика и прота београдски рекоше, да сто звона имају, сва би кренули да огласе ту велику жалост: Даничић је све то заслужио.

Хвала им!

Ми отуда свратимо Кујунџићу, као секретару друштва, да се разговоримо: шта би требало да уради друштво у тој великој жалости.

Одатле одемо г. Пироћанцу, председнику министарства, да се разговоримо: *не би ли се како год могло учинити да се Даничић пренесе овамо?*

Digitized by Google

Још ми нисмо испричали шта смо свршили код владике, а дође г. Стојан Новаковић, министар просвете, и рече нам:

— Ја сам добио *заповест од Његовог Величанства да пренесемо Ђуру овамо: Краљ хоће да се Даничић сарани у Србији!*

Нама тада она велика жалост беше у пола лакша.

Одмах је то јављено у Загреб, и умољена је онамошња власт да не би чинила никаквих сметња преносу тела.

6 Новембра рано из јутра одох на гробље код палилулске цркве те нађох место за *гроб Даничићу*. То је пети од гроба покојног *Милоја Лешјанина* идући на запад, а неколико корака на југо-запад од оне историске хумке од 1830 године. Цена је месту 20 дуката. Све то јавих г. Новаковићу, министру, који је по томе чинио што је даље требало за укоп.

Г. Новаковић тога јутра посла у Загреб свога начелника г. *Јосифа Пецића*, а од фамилије одоше г. *М. Бозовић*, и други зет официр г. *М. Андријевић*.

8 Новембра управа ученог друштва држа састанак, да се промисли о Ђурином укопу. Ту би уређено да ја проговорим покојнику неколико речи пред станом *Српског Ученог Друштва* на великој пијаци.

Како је већ, на позив г. министра просвете, био склопљен од професора велике школе одбор за укоп Даничића, то Друштво упути мене, г. *Здравковића*, г. *Кујунџића* и г. *Валтровића* да се заједно с тим одбором постарамо да спровод буде што достојнији покојникових зеслуга и наших осећања.

Овај одбор саставио је и штампао програм за укоп покојника.

Digitized by Google

13 Новембра, у 3 $^1/_2$ часа по по дне, стиже низа Саву пароброд *Тетис*, и донесе тело Даничићево. Савске обале бејаше притиснуо силни свет.

Даничићев сандук бејаше окићен небројним венцима. Дочекаше га, по програму, чланови ученог друштва, професори велике школе, ђаци, пријатељи, и, као што је поменуто мало час, врло многи свет.

Тело је изнесено у велику цркву. Намештено и окићено, ту је преноћило. Скоро целу ноћ долазио је свет да види скрињу која за навек заклопи онолику величину српског народа.

Међу тим Загреб није хтео пустити Даничића сама. Тројица изасланика, *г. Јурковић* од стране земаљске владе, и *г. Др. П. Матковић*, и *г. Ар. Павић* од стране академије и града Загреба, дошли су амо да драгога и нама и њима покојника допрате до вечне куће његове.

С овом господом удружио се из Брода и *Г. Брлић*, велики пријатељ и поштовалац Даничићев.

Ова четири госта беху нам дошли на жалост, да би туга наша била лакша.

14 Новембра освану ведар и, за ово доба године, врло топал дан.

У великој цркви, над телом покојниковим, које је опојано у Загребу, учињен би свечани помен.

На тој тужној свечаности бејаше Његово Величанство Краљ Милан; министри, државни саветници, и готово све што зна и милује књигу српску.

Беседе су говорили:

Архимандрит г. *Нестор*, и

Професор г. *Јован Бошковић*.

После помена и беседа у цркви, спровод пође од велике цркве дубровачком улицом, па окрене десно поред велике школе и стана ученог друштва.

Digitized by Google

По програму, ту је била намештена катедра. Ту се спровод уставио докле сам ја изговорио ово неколико речи:

Тужни зборе!

Овде, пред овим храмом наукâ, у ком се толико година лила научна светлост с усана непрежаљенога покојника, и у ком ће се од сада кроз векове захвално помињати име Даничића, ми молимо жалосни спровод да се устави, да бар једну реч проговоримо о ономе коме смо толико дужни, и кога никад више не ћемо овде срести.

Али како да започнемо тужно нарицање?

Онај, који је речју својом дрешио језике наше; онај, који је пером својим чистио беседе наше, ето, нêм, хладан, лежи пред нама!

Који језик ту може говорити? Која уста ту смеју беседити?

Овде је пре место плачу, ридању, него говору, беседи.

Пред нама је, тужни зборе, земљана сенка једнога необичнога родољуба, једнога дубокога научника, одличнога књижевника, животворнога наставника, и, поврх свегâ тога, једнога ванредно реткога посленика на пољу дужности спрећу отаџбине, спрећу народа свога!

Још од своје младости, Даничић је животом и радом својим показивао како силно, како необично љуби свој народ.

Дрâжи младићских година, милине живота породичкога, чаробни сјај злата, варак високих чинова — не имаху у себи никакве примаме за младића који се дан ноћ учитаваше у творевине народнога духа; који у облицима народне беседе проучаваше богаство и творачку моћ народнога ђенија, и који се трођаше да блага та обелодани свету, те да крепост народа свога покаже у производима духа његовога!

Digitized by Google

Рад тај бејаше веома тежак; успех, нарочито у оно доба, веома сумњив.

Сви ми љубимо свој народ. Неприродно би било помислити да чедо не љуби родитеља свога. Али ми народ љубимо сваки својом љубављу; љубимо га онако како који умемо; љубимо га онолико колико који можемо.

Нека је свакад искрена, нека је свакад срдачна, љубав та може ипак да буде једнострана, да буде недовољна.

Само умовима необично светлим, даровима ванредно широким, дано је да, одвајајући главно од споредногa, разликујући опште од местимичнога, и трајно од преласнога, у својега народа љубе баш оно, што чини вечиту душу народу, да љубе оно без чега народ и није народ!

Даничић бејаше такав светли ум; он бејаше такав широки родољуб.

Гледајући таким светлим очима на душу народа, а љубећи га тако жарко, Даничић је прионуо радити, смерно али непретржно, да душа народа српскога и хрватскога засија својим правим, својим дивотним сјајем.

И, на славу своју, на срећу народу, урадио је у томе више него ико до сада!

Такав родољуб бејаше непрежаљени Даничић!

Тај велики родољуб бејаше у исто време и *велики научник.*

Рођен с необичним умом, обогаћен потпуним школским образовањем, Даничић се сав одаде науци о језику и, за мало времена, стаде напоредо с првацима у тој врсти људскога знања.

Његово ватрено родољубље увећавало је његову ревност у тегобном научном раду, а наука му је била једина судиља у свим одлукама његовим. С тога ни у једном његовом спису, ни у једном његовом ставу, не ће читалац наћи да се научник повија по родољубу; него напротив

Digitized by Google

свуда родољуб само подупире научника у труду, а научник осветљава родољуба у суду!

Такав научник бејаше непрежаљени Даничић!

Велики научник бејаше не мањи *књижевник.*

Кад би, проучавањем појава и чињеница, пронашао извесне научне законе, и када би зажелео ставити те законе у књиге, да светле онима који иду за њим, онда се научник претварао у *књижевника.*

И у томе послу Даничићу нема равна. Читалац не може довољно да се надиви оној логичности, оној једрини и одређености свакога става Даничићевога. У њега нема нигде ништа недоказано; нема ништа прекзано. У њега је свуда угод онолико речи колико његова мисао тражи!

Чак спољни облик Даничићевих списа (хартија, слова, распоред речи) одвојит је од списа других књижевника.

И некад су протицале десетине година докле невичне очи тек спазе те сићушне али значајне разлике!

Такав књижевник бејаше непрежаљени Даничић!

Тај фини, тај беспрекорни књижевник бејаше на катедри *животворни наставник.*

У професорској служби, као и у сваком другом послу свом, Даничић бејаше светли углед. На часове је долазио тако тачно да су се слободно по њему могли сахати догонити! Одело његово бејаше свакад уљудно; држање свакад угледно; настава јасна; лекција примерна, а реч — огањ живи који не пали, не сагорева него осветљује и загрева!

Крепост његовога духа, сјај његовога ума привлачаху к њему и оне који не беху његови редовни ученици.

Такав наставник бејаше непрежаљени Даничић!

Digitized by Google

И кад све те врлине поређамо; кад свакој одамо достојно поштовање: онда се тек устављамо пред *Даничићем на стражи дужности.*

Сви смо ми срећни кад можемо рећи да смо испунили по коју дужност спрећу отаџбине, спрећу народа свога. Војник, од кога се не тражи ништа мање него крв, кад куцне велики час, иставља прси своје ударцима непријатељским, да послужи своју отаџбину. Згођен — он пада на пречац. Њега кади песма; њега кити слава. Поштеђен — враћа се у мир на одморак, где прима награде и одликовања. И други јавни радини, ко пре ко после, добијају одмену у служби, добијају одмор после труда.

Даничић, војник знања против незнања, не имаде смене ни одмора свега века свога! Даничићева битка траја равних 35 година!

За толико време, Даничић не зазнаде ни за срећу породичкога живота, ни за милину пријатељске доколице, ни за одмену у раду, нити за одмор у труду. Он је лагано венуо на стражи своје дужности; он је сваки дан, мало по мало, умирао кроз пуних 35 година!

Кад му пријатељ један, видећи то, рече:

— Престани; одмори се! Он одговори:

— Жетве је много; жетелаца мало: мора се журити.

— Тако ћеш сатрти себе пре времена!

— Ако! Само нека се изврши дужност!

— Одмори се бар за неко време!

— Ако ослепим, послушаћу те; а докле год видим, ово ми је дужност, као војнику стража!....

Такав посленик бејаше непрежаљени Даничић!

Ипак, поред све немарности према самом себи, у Даничићеву срцу бејаше и једна чисто лична жеља, коју

Digitized by Google

он изјављиваше врло ретко, и пред ретким пријатељима својим. Та је жеља: *да кости остави у Србији.*

4 септембра 1880 Даничић, с двојицом својих пријатеља, путоваше из Куршумлије преко Јанкове Клисуре у Крушевац. Уз пут бацаше он често очи на величанствени Копаоник, па ће у један мах више шанути него проговорити једноме од пријатеља:

— *Право има Панчић, што жели да се сахрани на Копаонику! А мени би сваки брешчић био Копаоник, само кад би ми Бог дао да оставим кости у Србији!*

Ђуро, брате слатки! Хвала по хиљаду пута Светломе Краљу, твоја се смерна жеља ето испуни!

Твоје ће кости почивати у недрима мајке Србије, а твоје име, твој спомен, и твоја дела, *као историјско наслеђе свега народа српскога и хрватскога,* предају се уму и срцу потоњих нараштаја српских и хрватских, да се делима твојим осветљавају, да се духом твојим задахњују, да се именом твојим диче и поносе!

Даничићу, пријатељу непрежаљени! Ти умре да текар од сада живиш!

Лака ти била српска земља, коју си толико прославио!

Од велике школе, спровод је прошао поред позоришта, Теразијом, поред Краљевог двора, па на гробље палилулско.

Над самом раком г. *Љуба Стојановић,* у име ђака свих школа наших, оплака покојника заветом: *да ће школска омладина српска вазда имати пред очима сјајни и животворни пример великога учитеља свога Даничића!*

Digitized by Google

Сахранисмо га; отпевасмо последње „*вечнаја памјат*!“

Сунце грејаше као у Августу, али жега његова не загреја ледених срдаца наших кад хладна земља покри ово животворно сунце српскога ума!.....

М. Ђ Милићевић

Digitized by Google

ГРАД ВИШЕСАВ И ВИДИНСКА ОБЛАСТ

од

Ст. Новаковића.

Град Вишесав спомиње се на два места у споменицама који су до сад нађени и обнародовани. Најпре се спомиње у запису јеванђеља које је писано по смрти деспота Стевана. Тај запис је нађен на кијевској археолошкој изложби 1874 од писца сих врста, и штампан је у књижици истога која носи наслов „Археолошке изложбе Београд 1874“. Калуђер који је писао то јеванђеље и запис на њему деспот Стеван је био послао на граду Голупцу, да се за неко време стани у храму Ваведенија код града Голупца, докле се у тамошњем крају не нађе место удесно за зидање новога храма. Калуђер тај нађе згодно место на извору речице Дарше, сала Дарше која се настиже села Кашне с десне стране у Пек улива. На томе месту и старањем тога калуђера буде подигнут и манастир, коме почну притицати духовници и народ. И данас имају развалине од цркве на извору реке Дарше. За њих се прича да су од некаква манастира који је имао седамдесет и седам сељана[1]. Али кад на крају 1427 заратише Турци, и

---

[1] М. Ђ. Милићевић. Кнежевина Србија [illegible]

Digitized by Google

кад им голубачки војвода Јеремија предаде Голубац, онда турске чете растерају наше калуђере из манастира с извора Дајте, којих се ту већ било скупило на тридесет и пет људи. И калуђери се разбегну **въ тоуждінхъ нѣко врѣме страньствовакше**. Чим се пак Ђурађ Бранковић с турским царем умири, калуђери се опет врате у манастир, и ту наставе своје послове. Али на скоро, у течају 1428, угарске чете које беху опколиле Голубац и које тај град почеле бејаху туђи да га узму, опет разјуре калуђере из манастира с извора Дајше. Уз овај рат је српски владалац Ђурађ Бранковић мировао, и калуђери су из околине Голупца заједно с осталим народом из исте околине страдали од угарских чета горе него од Турака за то што је Ђурађ — како је по свој прилици неизбежно морало бити — и војску турску кроз своју земљу на обрану Голупца пропуштао. Калуђери из манастира с извора Дајше опросте се угарских руку измучени и израњени, голи наги, те се тако одатле разбегну у горске дубљине. Тако су они *тумарали пет дана, без одела и без осталих потреба, докле се нису скупили у граду Вишесаву.* Ту се одморе, и пошто је угарска сила испод Голупца потиснута, и они се врате.

Ето у тим се приликама и у том времену град Вишесав први пут помиње у до сад познатим изворима старине наше.

После овога помињу град Вишесав летописи у 1458 години.

Летопис који је штампао В. Јагић Archiv f slav. Philologie II 96 бележи под годином 1458, да је 10 Маја у среду у очи Спасова дана освојена *Ресава* (тј. садашња Манасија и Војник), а по том *Голубац*. Летопис опет који је Шафарик наштампао забележио је да је 19 Септембра исте године узет Голубац. Као да ове исте догађаје само под 1457 бележи Цинкајзен I, 111, где помиње како је Махмуд паша, којега и наши летописци именују, и који је по

Digitized by Google

матери Србин а по оцу Грк био и Смедерево опсађивао, али га те године није могао узети по свој прилици за то што се Махмуд није био спремио за јачу и дужу опсаду. Поменувши то, пише даље Цинкајзен како се Махмуд са својом војском отискао *низ Дунаво и узео више градића и утврђења међу којима је најзнатнији био град Голубац.* Та утврђења и градиће Махмуд је или рушио и равнио са земљом, или их је оправљао и на ново утврђивао, постављајући у њих турску војску. Једно одељење војске посла у пљачку преко Дунава у Угарску, и оно се врати с великом гомилом заробљених људи, стоке и покретног имања натраг на југ, где се у Скопљу са султаном састало. Без сумње ове исте догађаје већина наших летописаца бележе под 1458 у суми овим речима: **хрини Махѣмутъ баша Вишесавоу** (или **Вишесавь**) **градь и Голубьць и Жрьнокъ и Ресавоу и Белоу Стеноу; и плени Срѣмь и попали Димитровицоу.**

У томе летописном сумарном запису догађаја од 1458 помиње се *град Вишесав* други и за сад последњи пут.

Народ је у својим традицијама сачувао много старих имена и градовима који су разваљени. Али Вишесава у прекоморавском крају ни међу тим именима нема. М. Ђ. Милићевић у Кнежевини Србији, 1035, пише да места граду Вишесаву није могао никако дознати, али по подацима који су напред изложени држи, да је „Вишесав био негде у Звижду или Хомољу, тек не далеко од Голупца“ и да *град Вишесав* никако није онај *вис Вишесава* који је над самом Дрином између Рогачице и Бајине Баште (страна 585) Даничић у Рјечнику из књижевних старина под **Вышесава** каже само ово: *као да је био негде близу Голупца.* Најодсудније се изрекао Драгашевић који често механичном наличношћу имена (коју у осталом не види свак тако брзо као он) размршује старинарске законетке. „На прилику ми знамо — пише он у Гласнику XLV, 68 — да су Немци словенски Бранибор изврнули у немачки Bran-

Digitized by Google

кад им голубачки војвода Јеремија предаде Голубац, онда турске чете растерају наше калуђере из манастира с извора Дајте, којих се ту већ било скупило на тридесет и пет људи. И калуђери се разбегну **въ тоуждіихъ нѣко краіе страньствовакше**. Чим се пак Ђурађ Бранковић с турским царем умири, калуђери се опет врате у манастир, и ту наставе своје послове. Али на скоро, у течају 1428, угарске чете које беху опколиле Голубац и које тај град почеле бејаху туђи да га узму, опет разјуре калуђере из манастира с извора Дајше. Уз овај рат је српски владалац Ђурађ Бранковић мировао, и калуђери су из околине Голупца заједно с осталим народом из исте околине страдали од угарских чета горе него од Турака за то што је Ђурађ — како је по свој прилици неизбежно морало бити — и војску турску кроз своју земљу на обрану Голупца пропуштао. Калуђери из манастира с извора Дајше опросте се угарских руку измучени и израњени, голи наги, те се тако одатле разбегну у горске дубљине. Тако су они *тумарали пет дана, без одела и без осталих потреба, докле се нису скупили у граду Вишесаву.* Ту се одморе, и пошто је угарска сила испод Голупца потиснута, и они се врате.

Ето у тим се приликама и у том времену град Вишесав први пут помиње у до сад познатим изворима старине наше.

После овога помињу град Вишесав летописи у 1458 години.

Летопис који је штампао В. Јагић Archiv f slav. Philologie II 96 бележи под годином 1458, да је 10 Маја у среду у очи Спасова дана освојена *Ресава* (тј. садашња Манасија и Војник), а по том *Голубац*. Летопис опет који је Шафарик наштампао забележио је да је 19 Септембра исте године узет Голубац. Као да ове исте догађаје само под 1457 бележи Цинкајзен I, 111, где помиње како је Махмуд паша, којега и наши летописци именују, и који је по

Digitized by Google

матери Сиоп[illegible] — ко-
али та [illegible] нигде
што се Маху[illegible] јербо
Поменувши[illegible] ница.
својом: војск[illegible] е јуж
и утврђе[illegible] чином
Та утврђе[illegible] остао
са земљо[illegible] е сам
стављаук[illegible] подир-
посла[illegible] луч и
с велико[illegible] У том
имања нати[illegible] имати
Без сум[illegible] но од
бележе[illegible] Овај
Константин[illegible] ија је
самог и [illegible] звору
У том[illegible] остаје,
помиње се[illegible] но од
Нар[illegible] ају и
рих имен[illegible] звора
у прекомора[illegible] би ако
Ђ. Миланов[illegible] не да-
граду [illegible] рских
цима ко[illegible] даћама
негде [illegible]
и да тре[illegible] е тачно
је на[illegible] у свему
страна[illegible] по белеш-
под [illegible] тој страни
Голупац[illegible] 158 и који су
механич[illegible] ували, на ћемо
тако б[illegible] ава јасније опре-
прилик[illegible]
су ће[illegible]

Digitized by Google

denburg, дакле начинили чисто немачку реч. Исто тако треба да знамо, да су Турци, задржавајући исти звук речи, наш Вишесав прометнули у Фетислам, и ми сад мислимо да је то турска реч, изнова ту посађена". Међу тим поред све ове одсудности и других прилика које би је на први поглед потврђивале, највећа је сметња то, што се зна, а и овде ће се мало после изложити, да су Турци Кључ и Крајину узели још 1398, и да је после тога времена из својих руку нису испуштали; а горе су наведени подаци који јасно сведоче да је Вишесав узет тек 1458 То јасно сведочи да је Вишесав друго а Фетислам друго, и још и то, да је Вишесав, ако је на Дунаву, морао стајати на Дунаву више Кладова.

Белешке летописаца кад би се тицале само дунавских места, па кад би се споредиле с оним што је Цинкајзен из других извора извадио, могле би нас барем на главни правац упутити. Али помињући уз Голубац Ресаву, скачући одатле на Жрнов који се и сада види у развалама на Авали више Београда, и на Белу Стену која је у околини Ваљева, белешке нас летописаца само упућују на сигурније ослонце. Један од таких ослонаца јесте податак који се налази у горе поменутом месту из записа на јеванђелу онога калуђера који се испред угарских чета у град Вишесав склонио био. По горе наведеном причању тога записа које у оригиналу гласи: **въ глоубины же горашь разбѣгьшимъ се намь; — петодьневное же времє въ горахъ сьтворьше**, и по свима осталим приликама тога времена, испред којих су и калуђери бегали, Вишесав је морао бити негде с друге стане оних истих планина које се око Голупца почињу. Планине те, и данас готово као и онда већином пусте, стеру се од Голупца, који је нашем догађају полазна тачка, на исток и на југоисток између Дунава и Пека. Њих с јужне и западне стране облива Пек. На тој јужној страни, на врху једне прито-

Digitized by Google

чице Пекове био и манастир на изворима Дајше, од којега се почиње догађај. Вишесав није могао бити нигде на тој јужној страни планина, где је долина Пека, јербо је баш тим правцем и пошло угарско гоњење од Голупца. Не би, по том, имало смисла тражити Вишесав ма где јужно у долинама Пека или Млаве. Ако пак овим начином искључимо те две долине, онда је нашим бегунцима остао био само источни правац. На исток идући простор је сам по себи довољно стешњен. Како смо већ један пут додирнули, и како ћемо мало даље опширније развити, Кључ и Крајину с Видином Турци су још од 1398 држали. У том пределу они, дакле, нису могли 1458 никакав град узимати. Тога ради би се Вишесав морао налазити или западно од Мироча, или некуд преко планина јужно од Млаве. Овај други правац би нас најпре изводио на Манасију, која је у оно време носила име Ресаве, и која се у истом извору под истим именом међу узетим градовима спомиње. Остаје, дакле, на расположењу и опет само предео западно од Мироча, негде око Поречке реке, јер се ту свршавају и пресецају планине које се од Голупца и Дајшиних извора на исток пружају. На тај ћемо предео свагда доћи ако полазимо с претпоставке да је Вишесав морао бити не далеко од Голупца и да је био на источној страни српских граница од 1458, које су многим дотадашњим недаћама јако већ стешњене биле.

Ово је у осталом основица, са које се иоле тачно тражење мора предузети. И да бисмо се боље у свему утврдили, ми ћемо најпре обележити које су, по белешкама што се даду похватати, могле бити на тој страни границе српске државе пред ратовање од 1458 и који су се останци од старина у тим местима сачували, па ћемо после предузети да положај града Вишесава јасније определимо и поставимо.

Digitized by Google

* * *

Кад су Турци 1455 узели јужну Србију, уговорили су с посланицима деспота Ђурђа Бранковића, *да султан задржи све градове које је узео и сву земљу коју је војском прегазио, а с осталим да управља Ђурађ*, или по речима нашега Михаила Константиновића: *цар је Мехмед узео од деспота сву Рашку земљу (што бисмо ми могли назвати Старом Србијом) до реке Мораве, и само му је оставио оно од Мораве до Смедерева.* Описујући те догађаје у Годишњици III, ми смо завршили речима: »да је деспоту Ђурђу остала још Шумадија са Смедеревом, Браничевом, Кучевом и Ресавом; чега ради и видимо да је од то доба столица деспотска више у Руднику него у Смедереву.« Али пошто се овде враћамо на тај предмет у намери да помоћу испитаних тадашњих источних граница српске државе изнађемо где је био град Вишесав, то ћемо се опширније забавити питањем шта су Срби још држали под својом непосредном влашћу пре него што ће са свим потпасти под Турке и пре него што ће се државна самосталност српска коначно угасити.

Последње српске границе одређиване су пред саму смрт Ђурђа Бранковића мало час поменутим миром од 1455, којим се завршио рат од 1454 и 1455. По томе миру Турци су, и по нашим и по турским изворима, узели од Ђурђа: *Ново Брдо, Ситницу* с околним градовима (међу којима турски извори поименце помињу Трепчу близу Вучитрна), *Призрен* и *Бихор* у Лиму. Познатим догађајима око опсаде Београда који су годину дана касније следовали, открива нам се да се султан Мехмед за опсаду Београда спремао у Крушевцу, имајући на том месту велике топове. Мало више би напоменуто казивање Мих. Константиновића, како је султан узео од деспота *сву Рашку земљу*, т. ј. Стару Србију, до Мораве оставивши му оно од

Digitized by Google

Мораве до Смедерева, што значи, да је западна Морава код Крушевца била граница српске државе на југу по миру од 1455 године. Разуме се и по себи, а и сви потоњи догађаји тврде да од тог времена у напредак Ниш, као једно од најзнатнијих места југоисточне Старе Србије, није био више у српској власти.

Даље на север у истом правцу налазимо опет једно место, које је било 1456 у српској власти. О том нам сведочи једно дубровачко писмо, писано у *Железнику* у *Кучеву* о некакоме товару олова, којега ради је дубровачки посланик у Србији ваљало да преговара с деспотом. Тај Железник у Кучеву без сумње је био у потоку Железнику који извире у западној страни мајданпечких висова и слива се у Пек с десна између Грабове реке и Волује.

Тим смо на југоисточној страни српске државе после мира од 1455 нашли две познате тачке. Границу пак њену на истоку моћи ћемо поуздано наћи једним дужим путем који ће нас за тренутак и од предмета одвести. Тога ради имаћемо да погледамо како су Турци заузели Видин и Тимочку Крајину онда кад су на крају XIV века коначно под своју власт покорили неке делове полуострва балканског; какве ли је судбе у историји имала видинска област као целина географска и политично-административна? А пре него што то у кратко додирнемо, постараћемо се да средствима која су нам на руци утврдимо шта се кроз неколико последњих векова географски разумевало под именом видинске области.

* * *

Први нам је извор у томе административно-географска традиција коју су Турци од свог освојења па готово све до почетка овога века верно чували. Поуздано се зна да су Турци до самог почетка овог века скоро недарнуте чували границе старих области онако како су их освојили,

Digitized by Google

И кад све те врлине поређамо; кад свакој одамо достојно поштовање: онда се тек устављамо пред *Даничићем на стражи дужности.*

Сви смо ми срећни кад можемо рећи да смо испунили по коју дужност спроћу отаџбине, спроћу народа свога. Војник, од кога се не тражи ништа мање него крв, кад куцне велики час, иставља прси своје ударцима непријатељским, да послужи своју отаџбину. Згоћен — он пада на пречац. Њега кади песма; њега кити слава. Поштеђен — враћа се у мир на одморак, где прима награде и одликовања. И други јавни радини, ко пре ко после, добијају одмену у служби, добијају одмор после труда.

Даничић, војник знања против незнања, не имаде смене ни одмора свега века свога! Даничићева битка траја равних 35 година!

За толико време, Даничић не зазнаде ни за срећу породичкога живота, ни за милину пријатељске доколице, ни за одмену у раду, нити за одмор у труду. Он је лагано венуо на стражи своје дужности; он је сваки дан, мало по мало, умирао кроз пуних 35 година!

Кад му пријатељ један, видећи то, рече:

— Престани; одмори се! Он одговори:

— Жетве је много; жетелаца мало: мора се журити.

— Тако ћеш сатрти себе пре времена!

— Ако! Само нека се изврши дужност!

— Одмори се бар за неко време!

— Ако ослепим, послушаћу те; а докле год видим, ово ми је дужност, као војнику стража!....

Такав посленик бејаше непрежаљени Даничић!

Ипак, поред све немарности према самом себи, у Даничићеву срцу бејаше и једна чисто лична жеља, коју

Digitized by Google

он изјављиваше врло ретко, и пред ретким пријатељима својим. Та је жеља: *да кости остави у Србији.*

4 септембра 1880 Даничић, с двојицом својих пријатеља, путоваше из Куршумлије преко Јанкове Клисуре у Крушевац. Уз пут бацаше он често очи на величанствени Копаоник, па ће у један мах више шапути него проговорити једноме од пријатеља:

— *Право има Панчић, што жели да се сахрани на Копаонику! А мени би сваки брешчић био Копаоник, само кад би ми Бог дао да оставим кости у Србији!*

Ђуро, брате слатки! Хвала по хиљаду пута Светоме Краљу, твоја се смерна жеља ето испуни!

Твоје ће кости почивати у недрима мајке Србије, а твоје ће тело, сјајна и твоја душа, као историјско наслеђе овога народа трајати и хранити, као и ти и сви остали вредни, а храбри и хрватски, па ће велика твоја сведоча, у да ће и ти, ми заједно, а ће и ти, ми дечо и унуци!

Даничић пријатељ [illegible] ти [illegible] на [illegible] живи.

Нека ти [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

Сахранисмо га; отпевасмо последње „*вечнаја памјат*!“

Сунце грејаше као у Августу, али жега његова не загреја ледених срдаца наших кад хладна земља покри ово животворно сунце српскога ума!.....

М. Ђ Милићевић

Digitized by Google

ГРАД ВИШЕСАВ И ВИДИНСКА ОБЛАСТ

од

Ст. Новаковића.

Град Вишесав спомиње се на два места у споменицима који су до сад нађени и обнародовани. Најпре се спомиње у запису јеванђеља које је писано по смрти деспота Стевана. Тај запис је нађен на кијевској археолошкој изложби 1874 од писца ових врста и штампан је у књижици истога која носи наслов „С археолошке изложбе Београд 1874“. Калуђера који је писао то јеванђеље и запис на њему деспот Стеван је био послао ка граду Голупцу, да се за неко време стани у храму Ваведенија код града Голупца, докле се у тамошњем крају не нађе место удесно за зидање новога храма. Калуђер тај нађе згодно место *на извору речице Дањше* сада *Дарше* која се испраћа села Каоне с десне стране у Нек улива. На томе месту и стараньем тога калуђера буде подигнут нов манастир, коме почну притицати духовници и народ. И данас имају развалине од цркве на извору реке Дарше. За њих се прича да су од некаква манастира који је имао седамдесет и седам одељења[1]. Али ка, на крају 14[illegible] заратише Турци, и

[1] М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 100.

Digitized by Google

кад им голубачки војвода Јеремија предаде Голубац, онда турске четe растерају наше калуђере из манастира с извора Дајте, којих се ту већ било скупило на тридесет и пет људи. И калуђери се разбегну **въ тоуждінхъ нако краме страньстковакше**. Чим се пак Ђурађ Бранковић с турским царем умири, калуђери се опет врате у манастир, и ту наставе своје послове. Али на скоро, у течају 1428, угарске четe које беху опколиле Голубац и које тај град почеле бејаху туђи да га узму, опет разјуре калуђере из манастира с извора Дајше. Уз овај рат је српски владалац Ђурађ Бранковић мировао, и калуђери су из околине Голупца заједно с осталим народом из исте околине страдали од угарских четa горе него од Турака за то што је Ђурађ — како је по свој прилици неизбежно морало бити — и војску турску кроз своју земљу на обрану Голупца пропуштао. Калуђери из манастира с извора Дајше опросте се угарских руку измучени и израњени, голи наги, те се тако одатле разбегну у горске дубљине. Тако су они *тумарали пет дана, без одела и без осталих потреба, докле се нису скупили у граду Вишесаву*. Ту се одморе, и пошто је угарска сила испод Голупца потиснута, и они се врате.

Ето у тим се приликама и у том времену град Вишесав први пут помиње у до сад познатим изворима старине наше.

После овога помињу град Вишесав летописи у 1458 години.

Летопис који је штампао В. Јагић Archiv f slav. Philologie II 96 бележи под годином 1458, да је 10 Маја у среду у очи Спасова дана освојена *Ресава* (тј. садашња Манасија и Војник), а по том *Голубац*. Летопис опет који је Шафарик наштампао забележио је да је 19 Септембра исте године узет Голубац. Као да ове исте догађаје само под 1457 бележи Цинкајзен I, 111, где помиње како је Махмуд паша, којега и наши летописци именују, и који је по

Digitized by Google

матери Србин а по оцу Грк био и Смедерево опсађивао, али га те године није могао узети по свој прилици за то што се Махмуд није био спремио за јачу и дужу опсаду. Поменувши то, пише лаље Цинкајзен како се Махмуд са својом војском отискао *низ Дунаво и узео више градића и утврђења међу којима је најзнатнији био град Голубац.* Та утврђења и градиће Махмуд је или рушио и равнио са земљом, или их је оправљао и на ново утврђивао, постављајући у њих турску војску. Једно одељење војске посла у пљачку преко Дунава у Угарску, и оно се врати с великом гомилом заробљених људи, стоке и покретног имања натраг на југ, где се у Скопљу са султаном састало. Без сумње ове исте догађаје већина наших летописаца бележе под 1458 у суми овим речима: **хрнии Махьмутъ баша Вишесавоу** (или **Вишесавь**) **градь и Голубьць и Жрьновъ и Ресавоу и Белоу Стеноу; и плени Срьмь и попали Дмитровицоу.**

У томе летописном сумарном запису догађаја од 1458 помиње се *град Вишесав* други и за сад последњи пут.

Народ је у својим традицијама сачувао много старих имена и градовима који су развађени. Али Вишесава у прекоморавском крају ни међу тим именима нема. М. Ђ. Милићевић у Кнежевини Србији, 1035, пише да места граду Вишесаву није могао никако дознати, али по подацима који су напред изложени држи, да је „Вишесав био негде у Звижду или Хомољу, тек не далеко од Голупца“ и да *град Вишесав* никако није онај *вис Вишесава* који је над самом Дрином између Рогачице и Бајине Баште (страна 585) Даничић у Рјечнику из књижевних старина под **Вышесава** каже само ово: *као да је био негде близу Голупца.* Најодсудније се изрекао Драгашевић који често механичном наличношћу имена (коју у осталом не види свак тако брзо као он) размршује старинарске законетке. „На прилику ми знамо — пише он у Гласнику XLV, 68 — да су Немци словенски Бранибор изврнули у немачки Bran-

Digitized by Google

denburg, дакле начинили чисто немачку реч. Исто тако треба да знамо, да су Турци, задржавајући исти звук речи, наш Вишесав прометнули у Фетислам, и ми сад мислимо да је то турска реч, изнова ту посађена". Међу тим поред све ове одсудности и других прилика које би је на први поглед потврђивале, највећа је сметња то, што се зна, а и овде ће се мало после изложити, да су Турци Кључ и Крајину узели још 1398, и да је после тога времена из својих руку нису испуштали; а горе су наведени подаци који јасно сведоче да је Вишесав узет тек 1458 То јасно сведочи да је Вишесав друго а Фетислам друго, и још и то, да је Вишесав, ако је на Дунаву, морао стајати на Дунаву више Кладова.

Белешке летописаца кад би се тицале само дунавских места, па кад би се споредиле с оним што је Цинкајзен из других извора извадио, могле би нас барем на главни правац упутити. Али помињући уз Голубац Ресаву, скачући одатле на Жрнов који се и сада види у развалама на Авали више Београда, и на Белу Стену која је у околини Ваљева, белешке нас летописаца само упућују на сигурније ослонце. Један од таких ослонаца јесте податак који се налази у горе поменутом месту из записа на јеванђелу онога калуђера који се испред угарских чета у град Вишесав склонио био. По горе наведеном причању тога записа које у оригиналу гласи: **въ глоубины же гораць разбѣгьшимъ се намь; — петодьневное же крѣме въ градѣ сьткорьше**, и по свима осталим приликама тога времена, испред којих су и калуђери бегали, Вишесав је морао бити негде с друге стане оних истих планина које се око Голупца почињу. Планине те, и данас готово као и онда већином пусте, стеру се од Голупца, који је нашем догађају полазна тачка, на исток и на југоисток између Дунава и Пека. Њих с јужне и западне стране облива Пек. На тој јужној страни, на врху једне прито-

Digitized by Google

чице Пекове био и манастир на изворима Дајше, од којега се почиње догађај. Вишесав није могао бити нигде на тој јужној страни планина, где је долина Пека, јербо је баш тим правцем и пошло угарско гоњење од Голупца. Не би, по том, имало смисла тражити Вишесав ма где јужно у долинама Пека или Млаве. Ако пак овим начином искључимо те две долине, онда је нашим бегунцима остао био само источни правац. На исток идући простор је сам по себи довољно стешњен. Како смо већ један пут додирнули, и како ћемо мало даље опширније развити, Кључ и Крајину с Видином Турци су још од 1398 држали. У том пределу они, дакле, нису могли 1458 никакав град узимати. Тога ради би се Вишесав морао налазити или западно од Мироча, или некуд преко планина јужно од Млаве. Овај други правац би нас најпре изводио на Манасију, која је у оно време носила име Ресавс, и која се у истом извору под истим именом међу узетим градовима спомиње. Остаје, дакле, на расположењу и опет само предео западно од Мироча, негде око Поречке реке, јер се ту свршавају и пресецају планине које се од Голупца и Дајшиних извора на исток пружају. На тај ћемо предео свагда доћи ако полазимо с претпоставке да је Вишесав морао бити не далеко од Голупца и да је био на источној страни српских граница од 1458, које су многим дотадашњим недаћама јако већ стешњене биле.

Ово је у осталом основица, са које се иоле тачно тражење мора предузети. И да бисмо се боље у свему утврдили, ми ћемо најпре обележити које су, по белешкама што се даду похватати, могле бити на тој страни границе српске државе пред ратовање од 1458 и који су се останци од старина у тим местима сачували, па ћемо после предузети да положај града Вишесава јасније определимо и поставимо.

Digitized by Google

* * *

Кад су Турци 1455 узели јужну Србију, уговорили су с посланицима деспота Ђурђа Бранковића, *да султан задржи све градове које је узео и сву земљу коју је војском прегазио, а с осталим да управља Ђурађ*, или по речима нашега Михаила Константиновића: *цар је Мехмед узео од деспота сву Рашку земљу (што бисмо ми могли назвати Старом Србијом) до реке Мораве, и само му је оставио оно од Мораве до Смедерева.* Описујући те догађаје у Годишњици III, ми смо завршили речима: »да је деспоту Ђурђу остала још Шумадија са Смедеревом, Браничевом, Кучевом и Ресавом; чега ради и видимо да је од то доба столица деспотска више у Руднику него у Смедереву.« Али пошто се овде враћамо на тај предмет у намери да помоћу испитаних тадашњих источних граница српске државе изнађемо где је био град Вишесав, то ћемо се опширније забавити питањем шта су Срби још држали под својом непосредном влашћу пре него што ће са свим потпасти под Турке и пре него што ће се државна самосталност српска коначно угасити.

Последње српске границе одређиване су пред саму смрт Ђурђа Бранковића мало час поменутим миром од 1455, којим се завршио рат од 1454 и 1455. По томе миру Турци су, и по нашим и по турским изворима, узели од Ђурђа: *Ново Брдо, Ситницу* с околним градовима (међу којима турски извори поименце помињу Трепчу близу Вучитрна), *Призрен* и *Бихор* у Лиму. Познатим догађајима око опсаде Београда који су годину дана касније следовали, открива нам се да се султан Мехмед за опсаду Београда спремао у Крушевцу, имајући на том месту велике топове. Мало више би напоменуто казивање Мих. Константиновића, како је султан узео од деспота *сву Рашку земљу*, т. ј. Стару Србију, до Мораве оставивши му оно од

Digitized by Google

Мораве до Смедерева, што значи, да је западна Морава код Крушевца била граница српске државе на југу по миру од 1455 године. Разуме се и по себи, а и сви потоњи догађаји тврде да од тог времена у напредак Ниш, као једно од најзнатнијих места југоисточне Старе Србије, није био више у српској власти.

Даље на север у истом правцу налазимо опет једно место, које је било 1456 у српској власти. О том нам сведочи једно дубровачко писмо, писано у *Железнику* у *Кучеву* о некакоме товару олова, којега ради је дубровачки посланик у Србији ваљало да преговара с деспотом. Тај Железник у Кучеву без сумње је био у потоку Железнику који извире у западној страни мајданпечких висова и слива се у Пек с десна између Грабове реке и Волује.

Тим смо на југоисточној страни српске државе после мира од 1455 нашли две познате тачке. Границу пак њену на истоку моћи ћемо поуздано наћи једним дужим путем који ће нас за тренутак и од предмета одвести. Тога ради имаћемо да погледамо како су Турци заузели Видин и Тимочку Крајину онда кад су на крају XIV века коначно под своју власт покорили неке делове полуострва балканског; какве ли је судбе у историји имала видинска област као целина географска и политично-административна? А пре него што то у кратко додирнемо, постараћемо се да средствима која су нам на руци утврдимо шта се кроз неколико последњих векова географски разумевало под именом видинске области.

* * *

Први нам је извор у томе административно-географска традиција коју су Турци од свог освојења па готово све до почетка овога века верно чували. Поуздано се зна да су Турци до самог почетка овог века скоро недарнуте чували границе старих области онако како су их освојили,

Digitized by Google

и да се у њиховој старијој административној подели још могу видети негдашње административне границе из времена пре турског освајања. Пред српски устанак на Турке у почетку овог века с Видином су у једној области били предели Крајине, Црне Реке, Тимока и Сврљига у садашњем књажевачком округу и негдашње нахије бањске, или садашњег бањског среза у алексиначком округу.[1] Исти тај опсег видинске области или видинскога пашалука да се посведочити турским географским изворима за прву половину XVII века. Турски географХаџи-Калфа који је умр'о 1658 помиње у видинском санџаку градове: Видин Фетислам (Кладово), Сврљиг, Сврљишку Бању (која се сад зове Алексиначком) и још један град у Демир-Капији, може бити кастел код Текије, или Адакале.[2] По старим турским законима видински је санџак имао ових седам нахија: Видин, Загорје (око Куле и Белграчика), Крајина (из које су турски географи истерали име Гиронија), Црна Река, Фет-Ислам (Кладово, а нахија Кључ), Бања, Сврљиг [3]

Још за старије доба може да нам ове исте границе потврди црквена подела, која је често била у стању да старе границе сачува боље и сигурније него државна власт. Нарочито после иноверног освојења, црквеној су власти сви разлози налагали, да оно што се затекло добро чува. Границе видинске митрополије могу пак да нам у

---

[1] В. С. Караџић Даница за 1827, 54—55; М. Ђ. Милићевић Кнежевина Србија.

[2] Вук С. Караџић у Даници за 1827 стр. 50 пише: Ниже Доњега Ђердаћа у острву које Турци зову Чиплак-Ада, а Власи славенском ријечи (која то исто значи) Острв гол, имају велике зидине; а према острву на десној страни Дунава познаје се да је био велики град, по коме је сад већ шума порасла.

[3] Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, ubersetzt v. Hammer, Wien 1812, стр. 47.

Digitized by Google

овом питању послуже нарочито ради једне околности, која се пред само турско освојење догодила у историји те митрополије. Кад се 1381 године видински владалац Јован Срацимир завадио с братом својим Шишманом који је у Трнову владао, и кад се од њега потпуно одцепио, он и митрополију видинску, која се дотле налазила под трновским патријархом, изузме испод трновске патријаршије и потчини је патријарху цариградском. Услед тога патријарх цариградски збаци дотадашњег митрополита, и за митрополита видинског посвети јеромонаха Касијана, којега је Срацимир за митрополита изабрао био. Од тога времена па све до овога века митрополија се видинска налазила под патријархом цариградским као митрополија која је једнако имала према трновској црквеној области положај независан.[1] Из тога имамо да забележимо да је пре ослобођења Србије и црква горе поменутих источних предела Србије била под Видином, а на југоисточној страни Видина, Врачанска епископија (у коју је улазило и Рахово) још у прошлом столећу није потпадала под митрополију видинску, него се рачунала у област митрополије трновске.[2] Из тога се види да су границе видинске митрополије биле оне исте које видимо кроз XVII и XVIII век као границе видинскога санџака. И како су границе видинске митрополије тако утврђене пре 1381, те како после 1381 није више било прилике да се мењају, то у границама горе показаним можемо слободно сматрати границе видинске области од врло старога времена.

Остаје питање, како је ова област од старине стајала према разним политичким и обласним средиштима

---

[1] Голубинскій, Краткій очеркъ, 97—98; Миклошић, Acta patriarchatus Constantinopolitani, II. 28.

[2] Јиречек, Периодическо списание, I. София. 1882, стр. 33.

Digitized by Google

балканскога полуострва с којима је у разним временима у заједницу улазила?

Почећемо од римских времена, која су први пут обележила историјске правце и путове балканским земљама.

За римско доба двоје се може казати као карактеристика видинске области. Она је у својим горе показаним границама или ишла у једну целину са Браничевом и Шумадијом, или је чинила засебну област. Цар римски Тиберије (37 год. по И. Х.) први је земље између Дунава и Балкана организовао у једну провинцију Мезију. Веспазијан († 79 по И. Х.) подели Мезију на Горњу и Доњу Мезију. У горњу је узео Шумадију са Колубаром, Браничево и Видинску област до Цибра-паланке, терајући на југ до висова планинских. Ниже низ Дунав у садашњој Бугарској била је Доња Мезија. Касније под Аурелијаном (207—275) видинска се област организује као *Dacia ripensis*, која је узимала место међу Мезијом Горњом и Доњом. У тој Прибрежној Дакији главно је место била Ratiaria, садашња Арчер-паланка. Та се деоба дуго одржала, јер је после деобе царства римског прешла и на источно римско царство. Међу Прибрежном Дакијом и Горњом Мезијом границе су биле природом засечене на Мирочу и после на западним планинским границама Тимокове водопађе. На исток границе су се налазиле негде међу Цибра-паланком и Раховом. На југу више Чипоровца има и сад Међа планина, која, без сумње, од далеке старине такво ретко име носи.

Кад се сеобом народа и сталним насељењем Словена у балканским пределима етнографска карта тих предела променила, много је којешта силом саме географске пластике задржало свој стари положај. Садашње народне целине српска и бугарска, које данас међу се деле словенске насељенике балканскога полуострва нису с места постале то што су данас. У састав једне и друге историјски су

Digitized by Google

догађаји утисли многа ситна засебна племена, која су као елементи будућих народних јединица или као народни ројеви настанила се по пределима испросецаним римским путовима и засејаним римским градовима, варошима и селима. У предео садашње видинске области пало је словенско племе, које се назвало не својим народним именом, него именом реке Тимока (Timacus) много старијим од словенских насеља. Ту ми видимо Тимочане. А на том истом месту још Плиније бележи трачко племе *Тимахе*. Прва велика државна целина која је словенска племена на истоку у једну целину збила, беше *држава бугарска*, коју несловенска бугарска најезда на источном делу балканског полуострва основа. У њу је ушло и племе Тимочана, а с њим и предео Прибрежне Дакије, коју ми данашњим читаоцима именом видинске области разумљивије представљамо. Али су Тимочани одмах с почетка показали своје засебне тежње. Године 818, три године после смрти Крумове, баш Тимочани бише они који се оцепише од бугарске државне заједнице, и у друштву са Словенима у садашњој источној Угарској, Ердељу и Румунији приступише уз Франке, премда то није за дуго трајало. С падом првога бугарског царства и ова је област потпала опет под Цариград.

С другим бугарским царством још већма избијају на видик засебне тежње видинске области. Она би се могла објаснити и познатим средњевековним обичајем, по коме је свак на своју страну ревао; али мењање положаја и сепаратизам у видинској области произлажаху без сумње и из других узрока. Један од првих биће гранични положај, који видинска област има међу чисто српским и бугарским земљама, и њено јако мешовито насељење, које се и данас види. Уз насеља чисто српска у њој и данас има елемента румунског, бугарског и мешовитог. Старо словенско племе Тимочана имало је неке дијалектичне особине

Digitized by Google

различите од српских и бугарских, које су се и до данас сачувале. То су њихове разлике у замени старога словенског *жд* и *шт*, где су Тимочани имали *ц* и *ч*, (меца, свеча), замене које се на оном крају и сад чују, ма да испред чистих српских говорних знака све већма ишчезавају. Овога ради и ради старих традиција о административној целини које још од римскога времена потичу, засебност се та нарочито јавља с обновом бугарске државе. Јер већ у самог почетку другога бугарског царства, у другој половини XIII века, 1271, помиње се у Видину деспот Јаков Светслав, који није био под трновским бугарским владаоцем, него је под угарском заштитом владао самостално. Такав готово положај заузимале су и остале видинске војводе[1]. Са XIV веком Видин са својом облашћу ступа потпуно у васалство српскога краља.

У архијепископу Данилу читамо у животу краља Милутина, где писац приповеда за кнеза Шишмана **въ ѕемли бльгарьсцѣи** који је живео **въ градѣ глаголюмѣмь Бьдинн, прѣдрьже окрьстьныѥ страны и многы ѕемлѥ бльгарьскыѥ**[2]. Он удари на српске земље, али му краљ Милутин врати зајам, освојивши сву област видинску, па и сами Видин. Кнез Шишман се спасе бегањем преко Дуиава. Ствар се смири тиме, што Милутин Шишмана покори, натера га да у знак васалства узме кћер његова жупана Драгоша, па му по том остави област као васалну под својом врховном влашћу. Та веза видинске области са Србијом, коју је Милутин основао, није се ни после прекидала. Касније се за утврђење истих веза кћи Милутинова уда за Михаила, сина тога видинскога кнеза Шишмана. Тај је Михаило, како и у нашем цароставнику стоји, позније постао **царь вьсеи**

---

[1] Јиречек, Период. списание I. София 1882, 35.

[2] Издање Даничићево, стр. 117 и д.

Digitized by Google

земли бльгарьсцѣи. Тада су му постале несносне раније утврђене васалске везе према српском краљу. Први знак васалства, жену своју, кћер краља Милутина, напусти и мало по мало доведе ствари дотле да зарати са Србијом, и 28 Јула 1330 у боју са краљем Ст. Дечанским погине. За Михаилом постане опет под српском заштитом цар Бугарима Александар, сувременик и шурак Душанов. Он је држао и видинску област. Иза њега од синова његових Шишман остане у Трнову и продужи владати правом Бугарском, а у видинској области предузме управу млађи брат Срацимир, који је по женидби био пашанац Душановоме сину цару Урошу[1], а кћи му се Доротија удала за краља босанског Стефана Тврткa. Како се овај Срацимир са својим братом Шишманом завадио тако да је и цркву видинску оценио од партијаршије трновске, то смо већ горе навели. У овом стању стању ствари навале Турци, и најпре 17 Јула 1393 узму из ненада Трнов, те завладају царством Шишмановим. Видинска област под Срацимиром задржи свој државни живот још неколико година. Али 1398 године Турци заузму и Видин и видинску област, којој се те године сваки државни живот угаси. Завладавши Видином 1398 на овај начин, Турци су онда завладали и свима земљама које су се под Видином налазиле, а то су: Кључ, Крајина, Црна Река, Сврљиг и Бања. Осим оправдане претпоставке, овоме се може наћи довољно доказа, тако да ће нам источна граница на целој линији изаћи потпуно јасна и разговетна.

Тако се из онога што Костантин философ приповеда у животу деспота Стефана о догађајима под султаном Мусом из 1412 види, да су градови Сврљиг и Соколник или Соколац (више Бање Алексиначке), који су по горњем

---

[1] Јиречек, Пер. спис I. 39.

Digitized by Google

граничену припадали у видинску област. било под влашћу турском, а градови Бовар и Липовац оба у околини Алексинца у држави српској, на коју је Муса војштио. Граница је, дакле, онда шњој српској држави била негде у клисури што је међу Бованом и Бањом Алексиначком. Константин изреком приповеда, како су се Мусине турске војводе, Хамуза нпр. у Соколцу, биле побуниле, и како их је Муса казнио смрћу за издајство, а народ оданде раселио.

Угарски ратови с Турском у првој половини XV века водени су два три пута без учешћа Србије, и тада би увек угарска војска прелазила на турску земљу код Оршаве Ушаве, па је оданде кроз Кључ и Крајину преко Florentina ишла на Видин. Описујући значај који је по турске планове за нападање Угарске у то време имао Голубац, пошто се из њега отворао лакши улазак у широке угарске равнине, ми смо у Годишњици III, 326 и д. забележили како се ратовање Турака с Угрима у 1427 пре уласка Голубца, водило не кроз српску земљу, јер се тада деспот Стефан био са султаном наравнао, него кроз турску видинску област. На једној страни је у том ратовању био Видин као главни град турски, на другој Оршава као главни чвор угарски. Исто се то још лепше види у ономе рату од 1444 у јесен, који су, после сегединског мира, без Ђурђа Бранковића, против Турака предузели краљ Владислав и Сисманин Јанко, и у коме је краљ Владислав и погинуо. Како Ђурађ Бранковић није хтео ништа да зна за тај рат, то је наравно да он није допуштао ни да се у његово границе дира, и за то се војска угарска упутила у Црному Мору и Цариграду. И она је прешла на турску земљу и на другу страну Дунава код Оршаве, а за шест дана је преко Florentina ударила на Видин, узела га и спалила. Овде нам догађаји сведоче, да је потпуно тачно оно што је напред о простору видинске области говорено.

Digitized by Google

Њима се потврђује и то, да су Турци од 1398 ту област заиста и држали[1].

Кад све на једно сведемо, онда су западне границе видинске области коју су Турци 1398 заузели, ишле западном границом Кључа по Мирочу, западном границом Црне Реке и западном и јужном границом тимочке водопађе заједно с бањским басеном Моравице између Озрена и Ртња. С овим упоредо навешћемо још један податак из наших извора који ће показати границе српске државе са српске стране.

Срацимир је видинском облашћу завладао још за живота оца му Александра око 1360, и као блиски рођак српскога двора живео је у љубави са Србима. Ово се продужило и после његове смрти, пошто му се кћи Доротија удала за босанског краља, а син му је Константин, после пропасти државе његове из Угарске прешао на двор српскога деспота Стевана Високог, где је 1422 године умр'о, стално се држећи српске политике у свакој датој прилици. Лепо бележи Константин философ како га деспот Стеван **како присьна брата плакаше и многаѭ о доуши егѡ растоуи.**[2] У оваквим приликама границе се нису мењале. У овом пак питању, пошто је посведочено да су Кључ, Крајина, Црна Река, Сврљиг (са данашњим Књажевачким округом) и Бања припадали Видину, нема сумње да је под Београд или Смедерево припадала осим водопађе Моравине, долине

---

[1] На цркви св. Тројице у Трговишком Тимоку има натпис од 1457 који показује да је ту цркву зидао Ђурђев син деспот Лазар, а на цркви Каменици има натпис од Михаила Абоговића. Да ли ти натписи могу сведочити да је Сврљишки (сад књажевачки) округ био уступљен Србији, мучно је по њима самим, без икаквих других доказа, пресудити. Да ли то није учињено при деоби од 1455 у накнаду за Ниш, који је извесно отишао Турцима?

[2] Гласник XLII, 314.

Digitized by Google

граничењу припадали у видинску област, било под влашћу турском, а градови Бован и Липовац (оба у околини Алексинца) у држави српској. на коју је Муса војштио. Граница је, дакле, ондашњој српској држави била негде у клисури што је међу Бованом и Бањом Алексиначком. Константин изреком приповеда, како су се Мусине турске војводе, Хамуза нпр. у Соколцу, биле побуниле, и како их је Муса казнио смрћу за издајство, а народ оданде раселио.

Угарски ратови с Турском у првој половини XV века вођени су два три пута без учешћа Србије, и тада би увек угарска војска прелазила на турску земљу код Оршаве (Ршаве), па је оданде кроз Кључ и Крајину преко Флорентина ишла на Видин. Описујући значај који је по турске планове за нападање Угарске у то време имао Голубац, пошто се из њега отворао лакши улазак у широке угарске равнице, ми смо у Годишњици III, 326 и д. забележили како се ратовање Турака с Угрима у 1427 пре узећа Голупца, водило *не кроз српску земљу*, јер се тада деспот Стефан био са султаном наравнао, него кроз турску видинску област. На једној страни је у том ратовању био Видин као главни град турски, на другој Оршава као излазна тачка угарска. Исто се то још лепше види у ономе рату од 1444 у јесен, који су, после сегединског мира, без Ђурђа Бранковића, против Турака предузели краљ Владислав и Сибињанин Јанко, и у коме је краљ Владислав и погинуо. Како Ђурађ Бранковић није хтео ништа да зна за тај рат, то је наравно да он није допуштао ни да се у његове границе дира, и за то се војска угарска упутила к Црному Мору и Цариграду. И она је прешла на турску земљу и на другу страну Дунава код Оршаве, а за шест дана је преко Флорентина ударила на Видин, узела га и спалила. Овде нам догађаји сведоче, да је потпуно тачно све што је напред о простору видинске области говорено.

Digitized by Google

Њима се потврђује и то, да су Турци [illegible] власта и држали[1].

Кад све на једно сведемо, онда [illegible] видинске области коју су Турци 1398 [illegible] падном границом Кључа по Мирочу, [illegible] Црне Реке и западном и јужном границом [illegible] пиће заједно с бањским басеном Моравице [illegible] и Ртња. С овим упоредо навешћемо још [illegible] из наших извора који ће показати границе срп[illegible] са српске стране.

Срацимир је видинском облашћу завл[illegible] живота оца му Александра око 1360, и као [illegible] српскога двора живео је у љубави са Србима. О[illegible] дужило и после његове смрти, пошто му се к[illegible] удала за босанскога краља, а син му је Конст[illegible] пропасти државе његове и Угарске прешао [illegible] скога деспота Стевана Високог, где је 1422 [illegible] стално се држећи српске политике у свакој да[illegible] Лепе бележи Константин Философ како та де[illegible] [illegible] У оваквим приликама границе се нису мер[illegible] пак питану, пошто је посведочено да су Кл[illegible] Црна Река, Свраљи са данашњим Књажевац[illegible] и Бања припадали Видину, нема сумње да је [illegible] или Смедерев припадала осим водотокаре Мора[illegible]

---

[1] И[illegible] Тројице у Трговишкој Тимоку [illegible] које показује да је ту цркву зидао [illegible] деспо[illegible] Каменица [illegible] Михаила [illegible]. Д[illegible] могу сведочити да је Свраљинско [illegible] Србије, мучно је [illegible] самим, без икаких других до[illegible] Да ли то [illegible] учињено при [illegible] од 1[illegible] у напад[illegible] извесно [illegible] Турцима.

[2] Гл[illegible] XLII, 34.

Digitized by Google

Млавине (Браничева) и долине Пекове (Кучева у горњем делу) још и Поречка Река, или управо онај планински троугао између Голупца, Кучева и Мироча. По Турској подели Поречка је Река увек припадала под Београд, и на Мирочу је увек била граница међу Београдским и Видинским пашалуком. Је ли тако било и за владе Срацимирове? У два документа кнеза Лазара од 1380 и 1381 имамо лепе доказе, да је и онда тако било. Први је повеља коју је кнез Лазар 1380 године издао Раваници. Том повељом кнез Лазар даје Раваници села Крушевицу и Каону у Звижду. И повеља их уврштује у тај предео. Али осим њих и осталих у томе крају кнез Лазар је дао Раваници **и вир госпођин на Дунаву**. Вир Госпођин, знатан по риболову, и сад је у Поречком срезу крајинскога округа а налази се на Дунаву наспрам села Бољетина, више виса Гребена. Некада је крај њега био манастир Богородичин, којега су се развалине до скора у целости држале, и од којега је Вир и своје име добио. Ка поменутим се развалинама о Великој Госпођи купио сабор из свега старога Браничева и Кучева. Развалине су те 1830 године навалице разрушене због тражења блага. Од њих ће се и сад познавати рушевине, а место је и сад обележено орашјем које је око манастира било.[1] У дипломи цркви коју је кнез Лазар сазидао у Ждрелу Браничевском (ман. Горњаку) 1380 спомиње се **Вир више Поречи и Гребен**, одмах испод горе поменутога. По тим подацима видимо да је и пре турске владе Поречка Река била заједно са Браничевом и Кучевом, и да је кнезу Лазару наспрам видинеке области граница била на Мирочу, одакле се висовима планинским савијала поврх горњих крајева оних долина које воде своје у Мораву спуштају.

---

[1] Ово ми је казао г. Данило Стефановић, коме су та места веома добро позната.

Digitized by Google

[illegible]

И тако поште су оне: [illegible] границе српске и турске [illegible] помењуто на ум узмо, за полочај: [illegible] предела Поречке Реке никакав [illegible] ложеню.

За то, да бисмо питање [illegible] даћемо најпре какаим је путем [illegible] Поречка Река за Пек и Голубац, [illegible] какви су се спомени [illegible] вале у томе пределу, [illegible] би требало градом [illegible]

Најприроднија комуникација [illegible] Голупца јесте [illegible] ми ћу оставити на страну [illegible] путем та места сувим [illegible]

У томе послу [illegible] [illegible] [illegible]

и да се у њиховој старијој административној подели још могу видети негдашње административне границе из времена пре турског освајања. Пред српски устанак на Турке у почетку овог века с Видином су у једној области били предели Крајине, Црне Реке, Тимока и Сврљига у садашњем књажевачком округу и негдашње нахије бањске, или садашњег бањског среза у алексиначком округу.[1] Исти тај опсег видинске области или видинскога пашалука да се посведочити турским географским изворима за прву половину XVII века. Турски географ Хаџи-Калфа који је умр'о 1658 помиње у видинском санџаку градове: Видин Фетислам (Кладово), Сврљиг, Сврљишку Бању (која се сад зове Алексиначком) и још један град у Демир-Капији, може бити кастел код Текије, или Адакале.[2] По старим турским законима видински је санџак имао ових седам нахија: Видин, Загорје (око Куле и Белграчика), Крајина (из које су турски географи истерали име Гиронија), Црна Река, Фет-Ислам (Кладово, а нахија Кључ), Бања, Сврљиг [3]

Још за старије доба може да нам ове исте границе потврди црквена подела, која је често била у стању да старе границе сачува боље и сигурније него државна власт. Нарочито после иноверног освојења, црквеној су власти сви разлози налагали, да оно што се затекло добро чува. Границе видинске митрополије могу пак да нам у

---

[1] В. С. Караџић Даница за 1827, 54—55; М. Ђ. Миличевић Кнежевина Србија.

[2] Вук С. Караџић у Даници за 1827 стр. 50 пише: Ниже Доњега Ђердаћа у острву које Турци зову Чиплак-Ада, а Власи славенском ријечи (која то исто значи) Острв гол, имају велике зидине; а према острву на десној страни Дунава познаје се да је био велики град, по коме је сад већ шума порасла.

[3] Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, ubersetzt v. Hammer, Wien 1812, стр. 47.

Digitized by Google

овом питању послуже нарочито ради једне околности, која се пред само турско освојење догодила у историји те митрополије. Кад се 1381 године видински владалац Јован Срацимир завадио с братом својим Шишманом који је у Трнову владао, и кад се од њега потпуно одцепио, он и митрополију видинску, која се дотле налазила под трновским патријархом, изузме испод трновске патријаршије и потчини је патријарху цариградском. Услед тога патријарх цариградски збаци дотадашњег митрополита, и за митрополита видинског посвети јеромонаха Касијана, којега је Срацимир за митрополита изабрао био. Од тога времена па све до овога века митрополија се видинска налазила под патријархом цариградским као митрополија која је једнако имала према трновској црквеној области положај независан.[1] Из тога имамо да забележимо да је пре ослобођења Србије и црква горе поменутих источних предела Србије била под Видином, а на југоисточној страни Видина, Врачанска епископија (у коју је улазило и Рахово) још у прошлом столећу није потпадала под митрополију видинску, него се рачунала у област митрополије трновске.[2] Из тога се види да су границе видинске митрополије биле оне исте које видимо кроз XVII и XVIII век као границе видинскога санџака. И како су границе видинске митрополије тако утврђене пре 1381, те како после 1381 није више било прилике да се мењају, то у границама горе показаним можемо слободно сматрати границе видинске области од врло старога времена.

Остаје питање, како је ова област од старине стајала према разним политичким и обласним средиштима

---

[1] Годубинскій, Краткій очеркъ, 97—98; Миклошић, Acta patriarchatus Constantinopolitani, II. 28.

[2] Јпречек, Периодическо списание, I. София. 1882, стр. 33.

Digitized by Google

балканскога полуострва с којима је у разним временима у заједницу улазила?

Почећемо од римских времена, која су први пут обележила историјске правце и путове балканским земљама.

За римско доба двоје се може казати као карактеристика видинске области. Она је у својим горе показаним границама или ишла у једну целину са Браничевом и Шумадијом, или је чинила засебну област. Цар римски Тиберије (37 год. по И. Х.) први је земље између Дунава и Балкана организовао у једну провинцију Мезију. Веспазијан († 79 по И. Х.) подели Мезију на Горњу и Доњу Мезију. У горњу је узео Шумадију са Колубаром, Браничево и Видинску област до Цибра-паланке, терајући на југ до висова планинских. Ниже низ Дунав у садашњој Бугарској била је Доња Мезија. Касније под Аурелијаном (207—275) видинска се област организује као *Dacia ripensis*, која је узимала место међу Мезијом Горњом и Доњом. У тој Прибрежној Дакији главно је место била Ratiaria, садашња Арчер-паланка. Та се деоба дуго одржала, јер је после деобе царства римског прешла и на источно римско царство. Међу Прибрежном Дакијом и Горњом Мезијом границе су биле природом засечене на Мирочу и после на западним планинским границама Тимокове водопађе. На исток границе су се налазиле негде међу Цибра-паланком и Раховом. На југу више Чипоровца има и сад Међа планина, која, без сумње, од далеке старине такво ретко име носи.

Кад се сеобом народа и сталним насељењем Словена у балканским пределима етнографска карта тих предела променила, много је којешта силом саме географске пластике задржало свој стари положај. Садашње народне целине српска и бугарска, које данас међу се деле словенске насељенике балканскога полуострва нису с места постале то што су данас. У састав једне и друге историјски су

Digitized by Google

догађаји утисли многа ситна засебна племена, која су као елементи будућих народних јединица или као народни ројеви настанила се по пределима испросецаним римским путовима и засејаним римским градовима, варошима и селима. У предео садашње видинске области пало је словенско племе, које се назвало не својим народним именом, него именом реке Тимока (Timacus) много старијим од словенских насеља. Ту ми видимо Тимочане. А на том истом месту још Плиније бележи трачко племе *Тимахе*. Прва велика државна целина која је словенска племена на истоку у једну целину збила, беше *држава бугарска*, коју несловенска бугарска најезда на источном делу балканског полуострва основа. У њу је ушло и племе Тимочана, а с њим и предео Прибрежне Дакије, коју ми данашњим читаоцима именом видинске области разумљивије представљамо. Али су Тимочани одмах с почетка показали своје засебне тежње. Године 818, три године после смрти Крумове, баш Тимочани бише они који се оцепише од бугарске државне заједнице, и у друштву са Словенима у садашњој источној Угарској, Ердељу и Румунији приступише уз Франке, премда то није за дуго трајало. С падом првога бугарског царства и ова је област потпала опет под Цариград.

С другим бугарским царством још већма избијају на видик засебне тежње видинске области. Она би се могла објаснити и познатим средњевековним обичајем, по коме је свак на своју страну ревао; али мењање положаја и сепаратизам у видинскзј области произлажаху без сумње и из других узрока. Један од првих биће гранични положај, који видинска област има међу чисто српским и бугарским земљама, и њено јако мешовито насељење, које се и данас види. Уз насеља чисто српска у њој и данас има елемента румунског, бугарског и мешовитог. Старо словенско племе Тимочана имало је неке дијалектичне особине

Digitized by Google

* * *

Кад су Турци 1455 узели јужну Србију, уговорили су с посланицима деспота Ђурђа Бранковића, *да султан задржи све градове које је узео и сву земљу коју је војском прегазио, а с осталим да управља Ђурађ*, или по речима нашега Михаила Константиновића: *цар је Мехмед узео од деспота сву Рашку земљу (што бисмо ми могли назвати Старом Србијом) до реке Мораве, и само му је оставио оно од Мораве до Смедерева.* Описујући те догађаје у Годишњици III, ми смо завршили речима: »да је деспоту Ђурђу остала још Шумадија са Смедеревом, Браничевом, Кучевом и Ресавом; чега ради и видимо да је од то доба столица деспотска више у Руднику него у Смедереву.« Али пошто се овде враћамо на тај предмет у намери да помоћу испитаних тадашњих источних граница српске државе изнађемо где је био град Вишесав, то ћемо се опширније забавити питањем шта су Срби још држали под својом непосредном влашћу пре него што ће са свим потпасти под Турке и пре него што ће се државна самосталност српска коначно угасити.

Последње српске границе одређиване су пред саму смрт Ђурђа Бранковића мало час поменутим миром од 1455, којим се завршио рат од 1454 и 1455. По томе миру Турци су, и по нашим и по турским изворима, узели од Ђурђа: *Ново Брдо, Ситницу* с околним градовима (међу којима турски извори поименце помињу Трепчу близу Вучитрна), *Призрен* и *Бихор* у Лиму. Познатим догађајима око опсаде Београда који су годину дана касније следовали, открива нам се да се султан Мехмед за опсаду Београда спремао у Крушевцу, имајући на том месту велике топове. Мало више би напоменуто казивање Мих. Константиновића, како је султан узео од деспота *сву Рашку земљу*, т. ј. Стару Србију, до Мораве оставивши му оно од

Digitized by Google

Мораве до Смедерева, што значи, да је западна Морава код Крушевца била граница српске државе на југу по миру од 1455 године. Разуме се и по себи, а и сви потоњи догађаји тврде да од тог времена у напредак Ниш, као једно од најзнатнијих места југоисточне Старе Србије, није био више у српској власти.

Даље на север у истом правцу налазимо опет једно место, које је било 1456 у српској власти. О том нам сведочи једно дубровачко писмо, писано у *Железнику* у *Кучеву* о некакоме товару олова, којега ради је дубровачки посланик у Србији ваљало да преговара с деспотом. Тај Железник у Кучеву без сумње је био у потоку Железнику који извире у западној страни мајданпечких висова и слива се у Пек с десна између Грабове реке и Волује.

Тим смо на југоисточној страни српске државе после мира од 1455 нашли две познате тачке. Границу пак њену на истоку моћи ћемо поуздано наћи једним дужим путем који ће нас за тренутак и од предмета одвести. Тога ради имаћемо да погледамо како су Турци заузели Видин и Тимочку Крајину онда кад су на крају XIV века коначно под своју власт покорили неке делове полуострва балканског; какве ли је судбе у историји имала видинска област као целина географска и политично-административна? А пре него што то у кратко додирнемо, постараћемо се да средствима која су нам на руци утврдимо шта се кроз неколико последњих векова географски разумевало под именом видинске области.

* * *

Први нам је извор у томе административно-географска традиција коју су Турци од свог освојења па готово све до почетка овога века верно чували. Поуздано се зна да су Турци до самог почетка овог века скоро недарнуте чували границе старих области онако како су их освојили,

Digitized by Google

и да се у њиховој старијој административној подели још могу видети негдашње административне границе из времена пре турског освајања. Пред српски устанак на Турке у почетку овог века с Видином су у једној области били предели Крајине, Црне Реке, Тимока и Сврљига у садашњем књажевачком округу и негдашње нахије бањске, или садашњег бањског среза у алексиначком округу.[1] Исти тај опсег видинске области или видинскога пашалука да се посведочити турским географским изворима за прву половину XVII века. Турски географ Хаџи-Калфа који је умр'о 1658 помиње у видинском санџаку градове: Видин Фетислам (Кладово), Сврљиг, Сврљишку Бању (која се сад зове Алексиначком) и још један град у Демир-Капији, може бити кастел код Текије, или Адакале.[2] По старим турским законима видински је санџак имао ових седам нахија: Видин, Загорје (око Куле и Белграчика), Крајина (из које су турски географи истерали име Гиронија), Црна Река, Фет-Ислам (Кладово, а нахија Кључ), Бања, Сврљиг [3]

Још за старије доба може да нам ове исте границе потврди црквена подела, која је често била у стању да старе границе сачува боље и сигурније него државна власт. Нарочито после иноверног освојења, црквеној су власти сви разлози налагали, да оно што се затекло добро чува. Границе видинске митрополије могу пак да нам у

---

[1] В. С. Караџић Даница за 1827, 54—55; М. Ђ. Миличевић Кнежевина Србија.

[2] Вук С. Караџић у Даници за 1827 стр. 50 пише: Ниже Доњега Ђердаћа у острву које Турци зову Чиплак-Ада, а Власи славенском ријечи (која то исто значи) Острв гол, имају велике зидине; а према острву на десној страни Дунава познаје се да је био велики град, по коме је сад већ шума порасла.

[3] Hadschi Chalfa, Rumeli und Bosna, übersetzt v. Hammer, Wien 1812, стр. 47.

Digitized by Google

овом питању послуже нарочито ради једне околности, која се пред само турско освојење догодила у историји те митрополије. Кад се 1381 године видински владалац Јован Срацимир завадио с братом својим Шишманом који је у Трнову владао, и кад се од њега потпуно одцепио, он и митрополију видинску, која се дотле налазила под трновским патријархом, изузме испод трновске патријаршије и потчини је патријарху цариградском. Услед тога патријарх цариградски збаци дотадашњег митрополита, и за митрополита видинског посвети јеромонаха Касијана, којега је Срацимир за митрополита изабрао био. Од тога времена па све до овога века митрополија се видинска налазила под патријархом цариградским као митрополија која је једнако имала према трновској црквеној области положај независан.[1] Из тога имамо да забележимо да је пре ослобођења Србије и црква горе поменутих источних предела Србије била под Видином, а на југоисточној страни Видина, Врачанска епископија (у коју је улазило и Рахово) још у прошлом столећу није потпадала под митрополију видинску, него се рачунала у област митрополије трновске.[2] Из тога се види да су границе видинске митрополије биле оне исте које видимо кроз XVII и XVIII век као границе видинскога санџака. И како су границе видинске митрополије тако утврђене пре 1381, те како после 1381 није више било прилике да се мењају, то у границама горе показаним можемо слободно сматрати границе видинске области од врло старога времена.

Остаје питање, како је ова област од старине стајала према разним политичким и обласним средиштима

---

[1] Годубинскій, Краткій очеркъ, 97—98; Миклошић, Acta patriarchatus Constantinopolitani, II. 28.

[2] Јпречек, Периодическо списание, I. София. 1882, стр. 33.

Digitized by Google

балканскога полуострва с којима је у разним временима у заједницу улазила?

Почећемо од римских времена, која су први пут обележила историјске правце и путове балканским земљама.

За римско доба двоје се може казати као карактеристика видинске области. Она је у својим горе показаним границама или ишла у једну целину са Браничевом и Шумадијом, или је чинила засебну област. Цар римски Тиберије (37 год. по И. Х.) први је земље између Дунава и Балкана организовао у једну провинцију Мезију. Веспазијан († 79 по И. Х.) подели Мезију на Горњу и Доњу Мезију. У горњу је узео Шумадију са Колубаром, Браничево и Видинску област до Цибра-паланке, терајући на југ до висова планинских. Ниже низ Дунав у садашњој Бугарској била је Доња Мезија. Касније под Аурелијаном (207—275) видинска се област организује као *Dacia ripensis*, која је узимала место међу Мезијом Горњом и Доњом. У тој Прибрежној Дакији главно је место била Ratiaria, садашња Арчер-паланка. Та се деоба дуго одржала, јер је после деобе царства римског прешла и на источно римско царство. Међу Прибрежном Дакијом и Горњом Мезијом границе су биле природом засечене на Мирочу и после на западним планинским границама Тимокове водопађе. На исток границе су се налазиле негде међу Цибра-паланком и Раховом. На југу више Чипоровца има и сад Међа планина, која, без сумње, од далеке старине такво ретко име носи.

Кад се сеобом народа и сталним насељењем Словена у балканским пределима етнографска карта тих предела променила, много је којешта силом саме географске пластике задржало свој стари положај. Садашње народне целине српска и бугарска, које данас међу се деле словенске насељенике балканскога полуострва нису с места постале то што су данас. У састав једне и друге историјски су

Digitized by Google

догађаји утисли многа ситна засебна племена, која су као елементи будућих народних јединица или као народни ројеви настанила се по пределима испросецаним римским путовима и засејаним римским градовима, варошима и селима. У предео садашње видинске области пало је словенско племе, које се назвало не својим народним именом, него именом реке Тимока (Timacus) много старијим од словенских насеља. Ту ми видимо Тимочане. А на том истом месту још Плиније бележи трачко племе *Тимахе*. Прва велика државна целина која је словенска племена на истоку у једну целину збила, беше *држава бугарска*, коју несловенска бугарска најезда на источном делу балканског полуострва основа. У њу је ушло и племе Тимочана, а с њим и предео Прибрежне Дакије, коју ми данашњим читаоцима именом видинске области разумљивије представљамо. Али су Тимочани одмах с почетка показали своје засебне тежње. Године 818, три године после смрти Крумове, баш Тимочани бише они који се оцепише од бугарске државне заједнице, и у друштву са Словенима у садашњој источној Угарској, Ердељу и Румунији приступише уз Франке, премда то није за дуго трајало. С падом првога бугарског царства и ова је област потпала опет под Цариград.

С другим бугарским царством још већма избијају на видик засебне тежње видинске области. Она би се могла објаснити и познатим средњевековним обичајем, по коме је свак на своју страну ревао; али мењање положаја и сепаратизам у видинскзј области произлажаху без сумње и из других узрока. Један од првих биће гранични положај, који видинска област има међу чисто српским и бугарским земљама, и њено јако мешовито насељење, које се и данас види. Уз насеља чисто српска у њој и данас има елемента румунског, бугарског и мешовитог. Старо словенско племе Тимочана имало је неке дијалектичне особине

Digitized by Google

различите од српских и бугарских, које су се и до данас сачувале. То су њихове разлике у замени старога словенског *жд* и *шт*, где су Тимочани имали *ц* и *ч*, (меца, свеча), замене које се на оном крају и сад чују, ма да испред чистих српских говорних знака све већма ишчезавају. Овога ради и ради старих традиција о административној целини које још од римскога времена потичу, засебност се та нарочито јавља с обновом бугарске државе. Јер већ у самог почетку другога бугарског царства, у другој половини XIII века, 1271, помиње се у Видину деспот Јаков Светслав, који није био под трновским бугарским владаоцем, него је под угарском заштитом владао самостално. Такав готово положај заузимале су и остале видинске војводе[1]. Са XIV веком Видин са својом облашћу ступа потпуно у васалство српскога краља.

У архијепископу Данилу читамо у животу краља Милутина, где писац приповеда за кнеза Шишмана **въ ѕемли бльгарьсцѣи** који је живео **въ градѣ глаголюмѣмь Бьдинн, прѣдрьже окрьстьныѥ страны и многы ѕемлѥ бльгарьскыѥ**[2]. Он удари на српске земље, али му краљ Милутин врати зајам, освојивши сву област видинску, па и сами Видин. Кнез Шишман се спасе бегањем преко Дунава. Ствар се смири тиме, што Милутин Шишмана покори, натера га да у знак васалства узме кћер његова жупана Драгоша, па му по том остави област као васалну под својом врховном влашћу. Та веза видинске области са Србијом, коју је Милутин основао, није се ни после прекидала. Касније се за утврђење истих веза кћи Милутинова уда за Михаила, сина тога видинскога кнеза Шишмана. Тај је Михаило, како и у нашем цароставнику стоји, позније постао **царь вьсеи**

---

[1] Јиречек, Период. списаніе I. София 1882, 35.

[2] Издање Даничићево, стр. 117 и д.

Digitized by Google

земли бѣлгарьскыи. Тада су му постале несносне раније утврђене васалске везе према српском краљу. Први знак васалства, жену своју, кћер краља Милутина, напусти и мало по мало доведе ствари дотле да зарати са Србијом, и 28 Јула 1330 у бој са краљем Ст. Дечанским погине. За Михаилом постане опет под српском заштитом цар Бугарима Александар, сувременик и шурак Душанов. Он је држао и видинску област. Иза њега од синова његових Шишман остане у Трнову и продужи владати правом Бугарском, а у видинској области предузме управу млађи брат Срацимир, који је по женидби био пашанац Душановоме сину цару Урошу[1], а кћи му се Доротија удала за краља босанског Стефана Тврткa. Како се овај Срацимир са својим братом Шишманом завадио тако да је и цркву видинску оценио од партијаршије трновске, то смо већ горе навели. У овом стању стари навале Турци, и најпре 17 Јула 1393 узму из ненада Трнов, те завладају царством Шишмановим. Видинска област под Срацимиром задржи свој државни живот још неколико година. Али 1398 године Турци заузму и Видин и видинску област, којој се те године сваки државни живот угаси. Завладавши Видином 1398 на овај начин, Турци су онда завладали и свима земљама које су се под Видином налазиле, а то су: Кључ, Крајина, Црна Река, Сврљиг и Бања. Осим оправдане претпоставке, овоме се може наћи довољно доказа, тако да ће нам источна граница на целој линији изаћи потпуно јасна и разговетна.

Тако се из онога што Костантин философ приповеда у животу деспота Стефана о догађајима под султаном Мусом из 1412 види, да су градови Сврљиг и Соколник или Соколац (више Бање Алексиначке), који су по горњем

---

[1] Јиречек, Пер. спис I. 39.

Digitized by Google

граничењу припадали у видинску област, било под влашћу турском, а градови Бован и Липовац (оба у околини Алексинца) у држави српској. на коју је Муса војштио. Граница је, дакле, ондашњој српској држави била негде у клисури што је међу Бованом и Бањом Алексиначком. Константин изреком приповеда, како су се Мусине турске војводе, Хамуза нпр. у Соколцу, биле побуниле, и како их је Муса казнио смрћу за издајство, а народ оданде раселио.

Угарски ратови с Турском у првој половини XV века вођени су два три пута без учешћа Србије, и тада би увек угарска војска прелазила на турску земљу код Оршаве (Ршаве), па је оданде кроз Кључ и Крајину преко Флорентина ишла на Видин. Описујући значај који је по турске планове за нападање Угарске у то време имао Голубац, пошто се из њега отворао лакши улазак у широке угарске равнице, ми смо у Годишњици III, 326 и д. забележили како се ратовање Турака с Угрима у 1427 пре узећа Голупца, водило *не кроз српску земљу*, јер се тада деспот Стефан био са султаном наравнао, него кроз турску видинску област. На једној страни је у том ратовању био Видин као главни град турски, на другој Оршава као излазна тачка угарска. Исто се то још лепше види у ономе рату од 1444 у јесен, који су, после сегединског мира, без Ђурђа Бранковића, против Турака предузели краљ Владислав и Сибињанин Јанко, и у коме је краљ Владислав и погинуо. Како Ђурађ Бранковић није хтео ништа да зна за тај рат, то је наравно да он није допуштао ни да се у његове границе дира, и за то се војска угарска упутила к Црному Мору и Цариграду. И она је прешла на турску земљу и на другу страну Дунава код Оршаве, а за шест дана је преко Флорентина ударила на Видин, узела га и спалила. Овде нам догађаји сведоче, да је потпуно тачно све што је напред о простору видинске области говорено.

Digitized by Google

Њима се потврђује и то, да су Турци од 1398 ту област заиста и држали[1].

Кад све на једно сведемо, онда су западне границе видинске области коју су Турци 1398 заузели, ишле западном границом Кључа по Мирочу, западном границом Црне Реке и западном и јужном границом тимочке водопађе заједно с бањским басеном Моравице између Озрена и Ртња. С овим упоредо навешћемо још један податак из наших извора који ће показати границе српске државе са српске стране.

Срацимир је видинском облашћу завладао још за живота оца му Александра око 1360, и као блиски рођак српскога двора живео је у љубави са Србима. Ово се продужило и после његове смрти, пошто му се кћи Доротија удала за босанског краља, а син му је Константин, после пропасти државе његове из Угарске прешао на двор српскога деспота Стевана Високог, где је 1422 године умр'о, стално се држећи српске политике у свакој датој прилици. Лепо бележи Константин философ како га деспот Стеван **како присьна брата плакаше и многаѭ о доѹши него растоѹи.**[2] У оваквим приликама границе се нису мењале. У овом пак питању, пошто је посведочено да су Кључ, Крајина, Црна Река, Сврљиг (са данашњим Књажевачким округом) и Бања припадали Видину, нема сумње да је под Београд или Смедерево припадала осим водопађе Моравине, долине

---

[1] На цркви св. Тројице у Трговишком Тимоку има натпис од 1457 који показује да је ту цркву зидао Ђурђев син деспот Лазар, а на цркви Каменици има натпис од Михаила Абоговића. Да ли ти натписи могу сведочити да је Сврљишки (сад књажевачки) округ био уступљен Србији, мучно је по њима самим, без икаквих других доказа, пресудити. Да ли то није учињено при деоби од 1455 у накнаду за Ниш, који је извесно отишао Турцима?

[2] Гласник XLII, 314.

Digitized by Google

Млавине (Браничева) и долине Пекове (Кучева у горњем делу) још и Поречка Река, или управо онај планински троугао између Голупца, Кучева и Мироча. По Турској подели Поречка је Река увек припадала под Београд, и на Мирочу је увек била граница међу Београдским и Видинским пашалуком. Је ли тако било и за владе Срацимирове? У два документа кнеза Лазара од 1380 и 1381 имамо лепе доказе, да је и онда тако било. Први је повеља коју је кнез Лазар 1380 године издао Раваници. Том повељом кнез Лазар даје Раваници села Крушевицу и Каону у Звижду. И повеља их уврштује у тај предео. Али осим њих и осталих у томе крају кнез Лазар је дао Раваници **и вирь господичинь на Доунавоу**. Вир Госпођин, знатан по риболову, и сад је у Поречком срезу крајинскога округа а налази се на Дунаву наспрам села Бољетина, више виса Гребена. Некада је крај њега био манастир Богородичин, којега су се развалине до скора у целости држале, и од којега је Вир и своје име добио. Ка поменутим се развалинама о Великој Госпођи купио сабор из свега старога Браничева и Кучева Развалине су те 1830 године навалице разрушене због тражења блага. Од њих ће се и сад познавати рушевине, а место је и сад обележено орашјем које је око манастира било.[1] У диплому цркви коју је кнез Лазар сазидао у Ждрелу Браничевском (ман. Горњаку) 1380 спомиње се **Вирь више Пореча и Гребень**, одмах испод горе поменутога. По тим подацима видимо да је и пре турске владе Поречка Река била заједно са Браничевом и Кучевом, и да је кнезу Лазару наспрам видинеке области граница била на Мирочу, одакле се висовима планинским савијала поврх горњих крајева оних долина које воде своје у Мораву спуштају.

---

[1] Ово ми је казао г. Данило Стефановић, коме су та места веома добро позната.

Digitized by Google

* * *

И тако пошто су овим потпуно на чисто изведене границе српске и турске државине, и кад се све напред поменуто на ум узме, за положај Вишесаву не остаје осим предела Поречке Реке никакав други предео на расположењу.

За то, да бисмо питање коначно расправили, погледаћемо најпре каквим је путем од пре везана била Поречка Река за Пек и Голубац, па ћемо онда размотрити какви су се спомени од старине и какве развалине сачувале у томе пределу, те да ли се налазило положаја који би требало градом заштићавати.

Најприродније комуникација између Поречке Реке и Голупца јесте од вазда комуникација лунавска; али ћемо ми њу оставити на страну, па ћемо потражити којим су путем та места сухим везивана.

У томе послу треба са свим оставити на страну садашње вештачки просецане колске друмове. У средњем веку се и по планинским местима а и иначе највише путовало на коњма. Пут од Голупца за Поречку Реку ишао је јужно од Голупца на манастир Туман, а после одатле на села Турију и Ракову Бару, од које се даље двојио пут за Дубоку и Волују, држећи се више венаца планинских него долине Пека. Код Волује се јасно види разлика старога и новога пута. Данашњи пут, држећи се непрестано Пека, пролази ниже Волије Нересницу, хвата десно уз Пек преко широке косе Маркове крчме, те нашавши ушће Малога Пека пролази Мајдан Пек (у старо време Медени Пек) и преко виса Лишковца спушта се у Доњи Милановац ниже Бољетина који остаје лево. Стари пут, изашавши висовима на Волују, терао је одмах одатле к Дунаву уз реку, која и сад носи име Чес-

Digitized by Google

тобродице[1] до под Бабино Машило, превој једног виса који се од Дунава покрај Мајдан-Пека од севера на југ пружа и у Старици више Мајдан Пека свој највиши врх достиже. Прешавши на Бабином Машилу тај вис, пут се спуштао к Дунаву у Бољетинску реку и у Бољетин, скоро правце на Госпођин Вир више Гребена и Пореча. Одатле се тај пут спуштао даље низ Дунав све до Мироча који је прелазио правцем којим га и сад прелази и који се од старина није мењао. Садашњи пут уз Пек за Мајдан-Пек и Доњи Милановац удешаван је према Мајдан-Пеку и Д. Милановцу, вароши са свим новој. Стари мало час описани пут имао је правац северније и западније од садашњега и држао се старинских средишта. Линијом тога старог пута ишао је, по моме мишљењу, и стари средњевековни пут. Држим да су њега нашли калуђери из манастира с извора Дајше. А што су, гоњењем потиснути, неколико дана тумарали по планиннма, као што запис приповеда, за то се може мислити да се догодило у омољским планинама, из којих су мало по мало нашли пут к Дунаву и Поречкој Реци.

Пошто нас овако све комбинације упућују да Вишесаву тражимо место у пределима Поречке Реке, очи нам се саме заустављају на развалинама крај Дунава између Пореча (острва) и ушћа Поречке Реке, где их има читава гомила. Тога ради ћемо навести шта је о тим развалинама забележено. „Испод вароши Доњега Милановца — пише М. Ђ. Милићевић — на по сата низ Дунаво идући наспрам реке Папренице, имају зидине од два стара града које сељаци зову *Мали Градац* и *Велики Градац*. Мали

[1] Најчистије се види овај пут на карти И. Пчелара уз Гласник XI, у ком је од истога писца и опис округа крајинског. Ту је име реци како ваља записано. О путу ја сам у осталом и непосредно распитивао старе људе који те пределе знају још од пре 1830 године, не хотећи се ослонити на саме карте.

Digitized by Google

има око себе опкоп, и познају се на њему места као табље за топове. — — А прича се, да је ту била најпре стара и велика варош *Пореч*, па је тек после пресељена на острво, с којега је 1832 враћена на десну Дунавску обалу, где се находи и сада под именом *Милановац*. На утоку Поречке Реке у Дунаво, на левој њеној обали. под висом Главицом има зидина која се зове *Стража*. На десном брегу пак има друга која се зове *Кула*, и још се доста добро држи. Још више на брегу има *стара градина* већа од *Куле*. Ништа се за њу не прича« [1]

Драгашевић у својим „Археологијско-географским истраживањима« Гласник XLV, 24—26 меће на место садашњега Малога и Великога Градца римску Талијату, и пише о старинама тога краја ово: „По Tab. Peuting. била је Taliata 24 миље од Novae, или 36 миља од Cuppae. Мера пада између Д. Милановца и Шашке (поречке) Реке. Баш на томе месту, ја сам и нашао године 1863 римски castellum. Уз њега нашао сам и један редут из немачког рата с Турцима, а то место људи тамошњи зову „Црквиште«. По свему томе види се да је не само ту била Taliata, него да је и кашње ту била варош«.

Од г. Данила Стефановића, који та места добро познаје, сазнао сам да на Гребену нема трага ни од каквих развалина осим заравњених места која су у првом нашем устанку на Турке била топовима заузета. Али ниже виса Гребена, на коси која се од Гребена на ниже пружа и на којој су сад виногради, четврт сата ниже гребенског виса а на 150 корака од Дунава, имају у виноградима развалине града које се још на један метар од земље виде, и које се зову *Градац*.

---

[1] Непосредно сам од тамошњег једног човека дознао да се из те градине ваде широке а танке цигле, по чему држим да је из римског времена.

Digitized by Google

Осим овога што из нашег времена знамо, о овим местима имамо да наведемо још и старије белешке грофа Марсиљија, који је Дунав и све што је око њега дивно описао у делу Danubius pannonico-mysicus, observationibus geographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. com. Marsili. Hagae. Amstelodami 1726. Опажања и белешке што су ту и о нашим земљама у сјајном издању саопштени, скупљени су у почетку аустријске окупације после пожаревачког мира од 1718. За познавање римских старина у томе делу има драгоцених прилога. На опширној карти Дунава. којом се ту први том почиње, у секцији XVI могу се видети старине и насеља на дну Бољетинске реке. Орешковице и Поречке Реке овако побележена. Ниже Бољетинске реке, којом се пут из Звижда спуштао, на југоисточној страни виса Гребена, према острвима Поречју (којих је на тој карти такође три обележено) стоји развалина малене римске тврђавице. У тому II пише, како се „два сата више села Пореча врх дунавске обале налази градић облика четвртастог, сазидан од камена и цигле, од којега тачнијега снимка немамо. Близу су дунавске стене, и то две најзнатније од којих се једна зове Tatalia. По свој прилици је ради њих и подигнут овај градић“.[1]

На острвима Поречу Марсиљи није ништа забележио. На десној страни ушћа Орешковице у Дунав, спрам садашњег Доњег Милановца стоји *pagus Poreč* То је стари Пореч, о коме се прича да је био најпре на суху, па се после на острво преселио, одакле га је 1832 кнез Милош

---

[1] Duas horas supra pagum Poreč ad ripam cisdanubialem fortatitium, figurae quadratae et ex glarea et lateribus factum, sed cuius accurata delineatio nobis deficit Sunt in vicinia cataractae e duabus in Danubio celeberrimis, unae Tatalia vulgo dictae, propter quas etiam errectum hoc fortalitium, credibile est II- 12 Над тим речима стоји *Creben vetus.*

Digitized by Google

опет на сухо вратио и Милановцем прозвао. Бежање, дакле, са суха на острво морало је бити око 1739 или после тога времена. За тим на средини између села Пореча, на десној страни ушћа Орешковице и ушћа Поречке Реке, стоје Велики и Мали Градац као што Милићевић бележи, само што је Велики Градац Марсиљију *Стара Варош* (Starevare, Starivados). За те исте развалине казивао ми је г. Данило Стефановић, родом из Пореча, да се зову *Стари Пореч*, а да се поток који поред њих тече и који је Милићевић забележио именом *Паиренице*, зове *Варошки поток*. Вук С. Караџић у Даници за 1827, стр. 51 бележи такође ово: „Ниже Пореча (острва) у равни крај Дунава познаје се да је била некака велика варош.“ Мали Градац М. Ђ. Милићевића Марсиљију је просто *Градац* (Gradaniza). Ситуација и једнога и другога обележена је на његовој карти врло добро. Фигура није потпуно квадратна. Великом Градцу једна страна забележена је преко 60 хвати. За зидине је забележено да су од цигље и камена. Нацрт М. Градца[1] је такође квадратан с јарком, али је од Великога мањи, јер му једна страна износи 20 хвати. Сав је од земље. На супротној страни Дунава развалине су од *Три куле* које Марсиљи држи за средњевековни посао. Даље мало од Малога Градца има нека зидина косом покрај Поречке Реке, дугачка на 80 хвати. То је зидина која се данас зове *Стража*[2], а стоји под висом Главицом, на левој обали Поречке реке. На десној пак страни Поречке Реке има

---

[1] Ово ће бити *Црквиште* Драгашевићеве белешке. По недостатку зидина Драгашевић је мислио да је то редут из немачких ратова Пошто пак овако давнашње белешке као што су Марсиљијеве држе још име Градац, које гдекоји и данас памте, то држим да ће и име Градац бити правије него Црквиште, ако је само предмет назвања идентичан.

[2] Милићевић, Кнез. Србија 950

Digitized by Google

округла кула која се по Марсиљију зове *Градишка* (Gradiska audit)[1], а Милићевић је забележио да се зове *Кула*.

Ово обиље старинских останака које видимо у пределу Поречке Реке од Гребена до првих коса Мироча, несумњиво нас уверава, да су на том месту била и насеља и утврђења. И нови ратови показали су стратегичност тога места. За време нашег првог устанка године 1808 била је на Гребену батерија која је нарочито тукла пролазак Дунавом[2]. Лађе које пловеј нашом страном задржаване су и прегледане на Дунаву. Тако кад је и после бомбардања Београда 1862 Србија утврђивана, на Гребену је ископан био један велики шанац. Само раздељење и сам положај теснаца дунавских обележио је места за утврђења и градове. На уласку у горњи дунавски ђердап видимо Голубац. На изласку из њега видимо утврђења код Гребена и око Поречке реке, која уједно служе и за обрану доњега ђердапа који мало ниже настаје. Излазак из тог доњег ђердапа имао је обрану у граду Адакалу и Кастелу, у Оршави и у останцима градова који се још ниже на Дунаву виде. Водопад дунавски имао је пред собом град Кладово.

Кад су Турци намерили били да коначно освоје Србију, њихова је намера била и да покоре земљу и да освоје добру базу за нападање Угарске. Ова друга намера није била мање знатна од прве, и прва је управо била проста последица ове друге. А кад тако главну намеру рата уочимо, онда ће нам бити јасно. да су Турци имали великог интереса да дунавску линију, тако згодну за превоз материјала, потпуно у своје руке заузму. Држећи из раније Кладово и предео испод дунавских теснаца они су

---

[1] Marsilius, Danubius, II 13

[2] Милићевића Кнеж. Србија 945 по реферату очевидца мајора Грамберга који је поднесен Прозоровском.

Digitized by Google

после непрестано тежили за Голупцем, градом од којега на више теснаци престају, а отварају се за упадање згодне широке равнице угарске. Тај Голубац они на послетку и узеше 1458 године. Ма колико је белешка нашега летописца кратка и свакога стила лишена, опет у ономе „**Прими Махьмоутъ баша Вишесакоу градъ и Голубьць . . . . . и Жрьновъ и Ресакоу и Бехоу Стеноу**, ја бих видео како је писац, знајући где су места, полазио с источне границе од Кладова; и поменуо најпре Вишесав, па онда Голубац. Како је Голубац познат, и он брани улазак у горњи Ђердап озго — тако се, мислим, може на основу свега што је довде наведено држати, да је Вишесав бранио улазак у горњи Ђердап оздо, и Турци су, имајући и њега у рукама могли држати у својој власти целу линију дунавску од Видина до Голупца. После тога тешко је и немогућно било држати се и Смедереву, а улазак је у угарске равнице био широм отворен. То је у ствари и био задатак рата и главна тежња турске политике тога времена.

Остаје питање, на ком се месту поречке обале дунавске налазио Вишесав. Пошто се, на жалост, имену сваки и најмањи траг изгубио, то је о томе тешко штогод одређено казати. Градац четврт сахата испод гребенског виса, а 150 корака од Дунава, за који ми је казао г. Данило Стефановић, држим да је исти с оним о коме пише Марсиљи под именом Creben vetus. И по моме мишљењу тај је град могао 1458 бити град Вишесав. Ако ли није био ту испод Гребена, онда је с његовим именом морала бити везана која год од развалина напред поменутих. Пошто су доња места некако тешње везана за име Пореч, и пошто градина у виноградима испод Гребена нема везе ни с којим именом, а налазила се управо на путу у унутрашњост и ка Голупцу, а исто тако и спрам Дунава, то ми се све чини, да је она најприкладнија за један средњевековни град.

Digitized by Google

Али стратегичност Вишесава зависила је од положаја границе. Докле је граница била на Мирочу, донде су Вишесав с једне и Кладово и Текија с друге стране имали друкчију стратегичну вредност него после, кад је границе на Мирочу нестало. Освојење Вишесава 1458 уништило је границу на Мирочу, уништивши с тим заједно и вредност Вишесаву.

Какве је судбине тај град у течају времена претрпео, кад је разваљен, како му је име тако потпунце пропало, то се по садашњим изворима казати не може. Што је садашњи Д. Милановац најпре био на суху у Старом Поречу, око 1720, после на острву Поречу, а после опет на суху од 1832, то показује најјасније, како су се у том крају насеља мењала. Али ма да су се и мењала, не треба заборавити да их никад није нестајало, и да су стратези свију времена признали стратегични положај тога предела. То и нас највише оправдава што изгубљено име Вишесава баш на ово место мећемо. За историју је у осталом потпуно довољно, ако се положај једнога града и оволико може одредити.

Digitized by Google

ОДЛОМЦИ

из

ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА.

БЕОГРАД

1688 г.

Турска је држава дуго била срећна, да њоме управљају људи мудри, одважни и постојани; људи велики који су познавали свет па умели и знали да га покрећу тамо куда им је њихова памет говорила да треба у интересу земље и њихове вере. А и народна вера у ове велике људе и државнике беше јака и безгранична; сваки вероваше у њихову мудруст и велику моћ, и сваки и сви беху им предани и срцем и душом те за то турска сила биваше из дана у дан све већа и све јача а у XVII веку. из кога је догађај о коме ће се овде причати, већа и силнија него ма кад пре а сабља љућа и оштрија но икад дотле. Границе турске државе протезаху се у овоме веку далеко у Угарску, и у свима побеђеним државама и провинцијама, покорна раја слушаше вољу Турака освојача.

Жеђ за освајањем и пленом доведе 1683 год. турску силу по други пут под Беч; 200.000 јаничара и крвожедних спахија, под командом великог везира, силовитога *Кара Мустафе* паде 2 Јула по новом (22

Јуна по ст.) 1683 под ћесаров престони град, опседа га бије и мислиш из темеља потреса. Мала бечка посада од 13.000 војника и 7.000 наоружаних грађана бечлија, одбија 18 силовитих јуришпа турских, ал престоница из дана у дан малаксава и прети да падне

Ал је промисао хтео, да поплави турској, овде буде крај. Страх од љуте турске силе и тешког ропства, помогао је овоме граду баш у часу, кад га је само људска помоћ и могла да спасе; 12 (по н.) 2 (по ст.) септембра 1683 Херцог Карл Лотришки, Курфирст Јован III саксонски, под командом краља пољског Јована Собјеског и његових пољака долазе му у помоћ са 170.000 војника. Собјески бије Кара Муставу, разбија му војску и ова напушта Беч па растројена одступа далеко и дубоко у Угарску. Немачка је војска и тамо гони, и, за неколико само година, све су готово угарске земље, које је Турчин скоро 150 година држао, слободне од Турака, а силни војсковођа турски Кара Мустафа, крив што ни је имао среће, добија свилен гајтан, да вечан санак у српском Београду борави.

До 1688 год. Турци су, одступајући од Беча у три различна правца, допрли у једноме правцу до Ердеља, гоњени од херцога лотришког, у другом правцу до Славоније, где их је гонио принц баденски, и у трећем, у средини између ових, до граница краљевине Србије и Угарске, потискивани и гоњени принцем баварским Максимилијаном Еманујлом. Овај део турске војске што је одступао према Србији, у пркос свију вртлога од несрећних пораза, који је сустизаху сваки дан и тако у брзо једно иза другог, успео је ипак, да са 25 до 30.000 људи пређе преко водâ, које деле ове две краљевине једну од друге, и сераскер Јеген разместио ју је у логоре под зидове Београда. Курфирст бајерски и саксонски Максимилијан Еманујило, који ју је довде беспрекидно гонио, доспео је

Digitized by Google

такође са својом војском, која је бројала до 53.000 војника, до Земуна и 6 (н.) Августа 27 (ст.) Јула улогорио ју је по висовима земунским, одакле је гледао и посматрао шта се око Београда и у Београду збива. Његова је задаћа била да Турке и даље гони и да, ако се може и Београд освоји, па и даље иде, а сераскер је изгледао као да хоће да га брани, да га не да, па и да се бије још док царска војска буде прелазила Саву.

Више него један и по век Београд је био турски; 167 година безпрекидно држао га је Турчин, те су и његове ледене стене морале зажудети да се избаве. И избавитељ им се приближавао да их избави, али за себе, а не за оне чиј Београд јесте. Приближавао се *Немац* да отме Београд од *Турчина!* И тако је стони град Србије, место избављења, имао само да дочека промену господара!

8 Августа (н.) Јула 29 (ст.) 1688 ноћу, Курфирст је пребацио неки део своје војске преко Саве, а одмах за тим превео је по намештеном мосту и осталу војску на српску страну. Још док је ова војска прелазила Саву, опазило се је да сераскер не мисли на озбиљну обрану Београда, са оном војском, која је под његовом командом, лежала, у логору и ако су некоја оделења излазила на сусрет аустријској војсци и кушала да јој прелаз преко Саве спрече или бар отежају, јер, како су га напала она прва оделења што су Саву прешла, он је узмицао Смедереву, а Београд оставио команданту београдског града, *Оки Алдур-Ахмеду* да га са својих 10.000 војника београдске посаде, брани.

Пре поласка, Сераскер је свој логор и оба подграђа која бејаху једно на Сави више града а друго на Дунаву ниже града, ван градских бедема, запалио и претворио у пепео!

Digitized by Google

Одмах по прелазу аустријске војске на српску страну, одпочели су Аустријанци бомбардање града из неколико својих мерзера, а и Турци су неколико пута испадали из града и нападали на Аустријанце, но су увек били одбијани; ал то још не беше прави почетак опсадне радње против града. На ово у осталом као да се није тако журно ни мислило, и ако пламен хоће да прождере, београдска подграђа па да би се због тога хришћански војници журили да пожар обуставе, јер су по ондашњем обичају, после турских јаничара требали и хришћански јаничари да засите своју грамзљивост отимањем туђе муке, па све једно ма та мука и не била турска већ братска хришћанска. Јаничари су већ били покупили, што је било боље у Београду и што је нешто вредило, и пет стотина лађа, натоварених опљачканим благом Београда, пловило је низ Дунав, и измицало испред носа и очију гњевних ћесарових војника; ал су и ови мислили да је још остало туђе уштеде, да се и они наплате.

И чудновато је, да је готово сва аустријска војска јурнула у пљачкашку бербу, оставивши према граду најнужнији број својих бораца, колико да их од испада турских чува. И спомогла се је, јер је уграбила четири турске натоварене лађе што још не беху одмакле од обале а и обогатила се пљеном који и ако не беше турска својина већ оних 15 до 20000 хришћана, Срба и Евреја што живљаху у сагорелим подграђима и беху изишли Курфирсту на сусрет те их он милостиво за царске поданике прими.

Тек пошто је овако и грамзљивост избавиоца коју толико засићена, а београдска подграђа постала прах и пепео, одпочета је прáва опсадна радња против града.

Digitized by Google

Колико је у ово време Београд био чувен, утврђења му нису била таква да би одговарала његовом имену; она беху и мала и слаба. Ал је Београд био тада мал не у средини турске царевине; турска је сила допирала до Беча а толико је редова градова било између Беча и Београда, па на што онда, — по турски, — мислити и на утврђивање Београда. Београд је више него $1^1/_2$ век у турској власти, тако далеко иза леђа турској сили под којом се под Бечом и земља угиба, па зар се је смело да мисли да Београд може бити у опасности те да се утврђује, оправља и дотерује.

Немамо никаквих нарочитих описа какав је био Београд у ово време и каква су му била утврђења, осим онога што се о овоме у кратко напомиње у описима опсаде и освајања Београда у ово доба, али има од Београда из овог времена два плана, који могу у неколико ово да надокнаде, и ако и они нису ни тачни а ни потпуни, да би се из њих могло да прочита баш све шта би се желело.

Један је од ових планова „*ситуациони план*“ Београда[1] на коме су уцртани и вароши и град, ал са врло непотпуно и нетачно престављеним земним површјем и без икакве размере, са оваквим натптсима: „Waerachtighe af-beldinghe van de vermaerde Koop-stadt *Belgrade*, hoe de selve door de Christeljcke Wapenen nu teghenvvoordigh is beleghert, ende stormender-hant in ghenomen op den 6 September 1688 onder de directie van den noyt volpresen en glorieusen Heere den Keurvorst van Beyeren. Afgeteeckent voor ende in de Stadt Belgraede, door den eersten Ingenieur des altijdts verwinnenden Keyser Leopoldus den I“.

---

[1] Има га у нашој народној библиотеци под бројем 6 9 к. копија његова иде уз овај опис.

Digitized by Google

„Men vintse de coop tot *Antwerpen* by Gacper Bouttats inde Pruym-stract. Fnde by Hendrick Vandunwalt op de Eyer-marckt«.

„Veritable representation de la fameuse Ville Marchande de *Belgrade*, comment elle a esté assiegée par les Armes Chrestiennes, et prise d'assaut le sixiéme Septembre 1688 sous la conduite de son Altesse Electorale Monseigneur le Due de Baviere, selon lè plan qu' en a fait devant et dans la Ville le premier Ingenieur de S. M. J. Leopold I. tousjours Auguste et victorieux«; а други представља изглед Београда гледаног са дунавске стране, који је издао 1685 год. Johann Christoph Wagner у своме делу „Eine gründliche Beschreibung des ganzen Aufgangs, sonderlich aber des Hoch lœblichen Kœnigreichs Ungarn und der ganzen Tourkey и т. д. Augspurg. Gedruckt und verlegt durch Jacob Kopdmayer. Anno M.DC.LXXXV[1]

По ова два цртежа судећи, Београд је у ово време имао два засебна и једно од другог одвојена утврђења. Прво је био прави град (Schloss, Chatteau, Het Kasteel.) у виду великог четвороугла који је обуватао оба она простора, које ми данас зовемо „горњи и доњи град« који су и тада били одељени један од другог засебним зидом по ивици оног стрмог пада с којим се висораван београдски на спрам ушћа Саве у Дунав свршава, а друго је био одвојен град, пред овим, у виду полукруга који је почињао на Сави код прво поменутог града па обухватао варош која је била свуда у наоколо око града са суве стране, и свршавао се на Дунаву у виду две, једна од друге по удаљене линије које су за себе обухватале један део вароши који се је звао „паланка.«

---

[1] Има га у библиотеци нашег главног генералштаба; и његова копија иде уз овај опис.

Digitized by Google

Пред овом другом утврђеном градском линијом било је доле у низини на обалама Саве и Дунава по једно подграђе у коме су живели махом Срби Евреји, и странци Хришћани. а гребен висоравња пред овим био је чист и без икаквих зграда.

Унутрашњи онај град био је утврђен дебелим зидовима у којима су биле направљене пушкарнице и топарницеи округле и четвртасте куле такође са топарницама и пушкарницама, које су биле веће него што су зидови града, те су тако излазиле испред и по зади зидова те се је могло са њих бранити и туђи и дуж зидова — фланкирајућом ватром. —

Оваких кула било је на оној страни града што је окренута к вароши — садањој — гди је сада „сат-кула“, пет, и то: три округле, на крајевима фронта по једна и на десном делу фронта у средини, једна, и две четворостране у средини између оне две округле на левом крају стране и оне у средини десног дела; ту између ове две четвртасте куле био је једини улазак у град. На оној страни града према утоку Саве у Дунав и према Дунаву одма до утока Саве, било је на левом крају три четвртасте куле а десно је крило имало зидове у виду бастионираног фронта по старијем начину. Између доњег и горњег града на ономе зиду што је на оном стеновитом окомку што дели ова два простора један од другог, било је пет кула и то на крајевима и у средини по једна округла и између сваке две округле, по једна четворострана. Она градска страна према Сави, осим поменутих крајњих кула, описаних већ паралелних страна, имала је између ових још по једну четворострану кулу, а супротна овој страни, страна према Дунаву и то само онај њен део што је обуватао горњи град, имао је у средини још једну округлу кулу, а онај други њен део што је затварао доњи град на овој страни, имао је опет половину једног бастионираног фронта, који се је

Digitized by Google

састављао са оним бастионираним зидом што је окренут Дунаву према Земуну.

Обе градске половине т. ј. и она горњег, као и она доњег града, имале су свака за себе још и особене просторе који су им служили за последње прибежиште посаде (Casstelle), који су, као и обимни градски зидови имали и то: онај у горњем граду, две четворостране куле а онај у доњем граду само једну, оваку исту кулу.

По ономе Wagner-овом цртежу, на коме је изглед Београда с дунавске стране, био је и доњи град насељен т. ј. и у њему је био један део вароши у коме су грађани имали своје куће и ту обитавали, а за комуникацију између горњег и доњег града био је исти онај отвор који и данас за ово служи, на средини оног средњег зида, и ишло се је истом стазом која се вијугајући уз брдо пење, као што је и сада. На дунав се је излазило из доњега града кроз једну од средњих кула градских.

Штета је што онај први т. ј. ситуацијони план, нема обележене размере, те се не могу с никаквом мером да одреде дужине појединих градских страна а ни то: колико је била далеко од садањег града, она градска линија, што је била пред овим и опасавала варош, која је била свуда око града. Међу тим као да се неће млого погрешити, ако се узме, да је и онда онај горњи, предњи фронт града, што је према вароши, ишао истом пругом, којом иде садањи онај бедем на коме је сат-кула; да је с њоме од прилике паралелно ишао, као што је и данас, онај фронт, доњег града спрам Дунава, као и онај у средини између ових и да су оне друге две стране према Сави и Дунаву ишле с крајева спољнег фронта горњег града, према крајевима фронта доњег града држећи се ивице висоравња на коме је Београд.

Digitized by Google

Предња градска утврђена линија, т. ј. она, што је опасивала варош, ишла је на Сави од самога града починући, у почетку низином савском и дуж обале ове реке а после се је пела на висоравањ и ишла је по свој вероватности правцем на бившу „варош капију“, одавде даље на бившу „стамбол капију“ гди је сада народно позориште. па на „видин капију“ и сишав сасвим у дунавску равнину, делила се је у два крака од којих је један ишао поред садање г. Панчићеве ботаничне баште а други по даље пред овом, до на сами Дунав. Сва ова линија, као што је већ напоменуто, имала је вид полукруга и састављена је из испреламаних правих линија које су се састављале једна с другом у виду испадних и упадних углова или су имале између себе мање или веће флеше, како је гди, према облику месности било нужно за фланкирање и узајамно помагање линија у одбрани.

На овој линији било је пет великих вратница за улазак у варош и то: на Сави „Савска вратница“ и на Дунаву, дунавска вратница, а остале три биле су горе на висоравњу и то једна у средини, мал да не баш на истом месту где је до скора била „стамбол капија,“ а оне друге две, у средини између ове и савске и дунавске капије, а све су биле озидане у виду омањих кула и угођене за обрану.

У Београду било је у време ове опсаде у његовим утврђењима хране и муниције у изобиљу.

Пошто се је, као што је већ речено, грамзљивост војника заситила пљачком и отимањем туђе сопствености, Максимилијан је, пре него што је одпочео опсадну и нападну радњу против београдских утврђења, понудио неколико пута команданта града Оки Алдер Ахмеда на предају, што је овај с пуно војничког поноса свагда одби-

Digitized by Google

су из града бацали; испало им је једном за руком те су с овима потпалили један аустријски барутни магацин који је опсађивачима доста штете починио; бранили су се и противминама с којима су из града, испод земље, ишли нападачима у сусрет хтевши с њима да руше и кваре нападачеве опсадне послове, ал у овоме нису били срећни, јер и она једна једина мина, коју су испалили, није им била довољно дугачка те није ни допрела до опсадних нападачевих послова.

Но код све ове успешне радње нападачеве, Београд је још увек био у једном преимућству које му је знатно олакшавало тегобе, које се иначе у опсађеном једном месту јако осећају, а чувају опсађене и од великих губитака којима су и обитаоци а и браниоци опсађеног места изложени; Београд је био на име, слободан са стране Дунава те је посада градска вољно комуницирала са градском спољашности на овој страни. Како се је ово распознало, нападачи су похитали да и с ове стране Београд осаме и опколе, и од иста једне тавне ноћи успеју, те спусте поред града низ воду 150 својих лађа и с њима мало даље испод Београда начине мост на Дунаву и тако овладају са спољашности градском и на овој страни.

Курфирст Максимилијан баварски, главно командујући све ове опсадне аустријске војске, суревњив према херцогу лотришком, који је командовао војском у Ердељу и постигао већ знатне успехе, а при томе и жудан славе, трудио се је свом својом душом да ову. освојењем Београда постигне и добије, и за то је често долазио у опсадне копове и ободравао своје војнике и говором и новчаним наградама, служећи им у исто време и као пример у умењу и издржљивости свију тегота и опасности.

Међу тим су опсадни послови ишли живо у напред; они у опште већ напоменути радови на паралелама и батеријама, скоро су већ завршивани; септембра

Digitized by Google

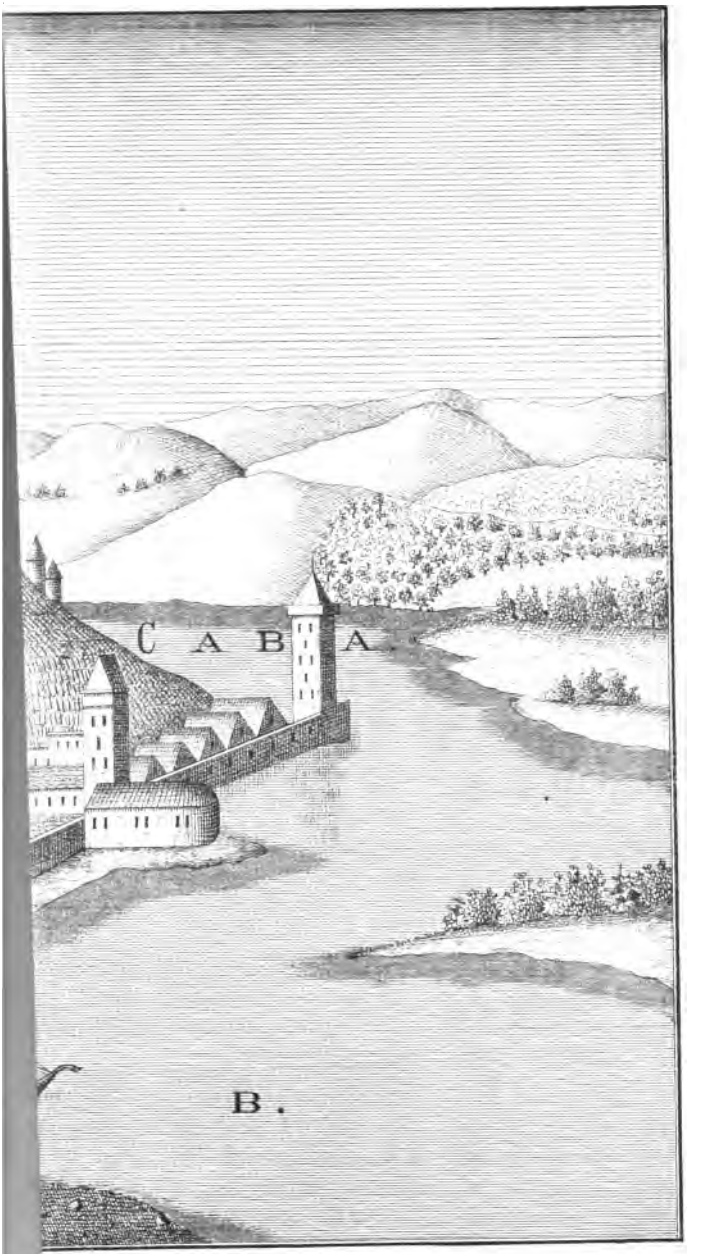

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

1 (н.) 22 августа (ст.) сапери су били само још 4 корака далеко од предњих градских зидова. Принц Јевђеније Савојски, који је од неколико година у аустријској војсци, па је сад и у овоме нападу на Београд под командом Курфирста Максимилијана, заузео је већ неке од спољних градских ровова, и употребио је против града и мине и с њима јако потресао она градска платна на којима је артилерија проваљивала бреше, и правила пута колонама које ће на град јуришати.

Приближавало се време јуришању на град и за то се опет командант града понуди на повољну предају, за коју храбри Оки Алдур Ахмед опет неће да чује. Упоран, јогунаст а у исто време храбар и одважан командант обране, с војском дурашном и јуначном на једној страни; храбар и одважан командант нападача, који хоће, коме треба успеха и славе, а у опсадним пословима до сада напредан и срећан, на другој страни, те тако не остаје ништа друго, већ да се покуша последње сресто да се град на силу узме; да се покуша општи напад и заузеће града на јуриш.

План је за ово смишљен и углављен; наређено је да 6 Септембра (н.) 27 Августа (ст.) 1688 год.[1] у 5 сати из јутра све трупе буду приправне, да нападну на град са пет разних страна, да ако би тако бар на једној, било успеха. Најзгоднија страна за освајање на јуриш била је она, десно на висоравњу, на којој су биле оне две проваљене бреше. То ће бити од прилике на простору између садањег нашег позоришта и доскорашње „Видин-капије". Прва јуришна колона, којој је био ко-

[1] Погрешно је, што је код Матије П. Катанчића, у Гласнику свеска V 1853 г. у саставу „*Споменик Београда, негдашњег Сингидуна* на страни 201 забележено „1687".

Digitized by Google

Digitized by Google

1 (н.) 22 августа (ст.) сапери су били само још 4 корака далеко од предњих градских зидова. Принц Јевђеније Савојски, који је од неколико година у аустријској војсци, па је сад и у овоме нападу на Београд под командом Курфирста Максимилијана, заузео је већ неке од спољних градских ровова, и употребио је против града и мине и с њима јако потресао она градска платна на којима је артилерија проваљивала бреше, и правила пута колонама које ће на град јуришати.

Приближавало се време јуришању на град и за то се опет командант града понуди на повољну предају, за коју храбри Оки Алдур Ахмед опет неће да чује. Упоран, јогунаст а у исто време храбар и одважан командант обране, с војском дурашном и јуначном на једној страни; храбар и одважан командант нападача, који хоће, коме треба успеха и славе, а у опсадним пословима до сада напредан и срећан, на другој страни, те тако не остаје ништа друго, већ да се покуша последње сресто да се град на силу узме; да се покуша општи напад и заузеће града на јуриш.

План је за ово смишљен и углављен; наређено је да 6 Септембра (н.) 27 Августа (ст.) 1688 год.[1] у 5 сати из јутра све трупе буду приправне, да нападну на град са пет разних страна, да ако би тако бар на једној, било успеха. Најзгоднија страна за освајање на јуриш била је она, десно на висоравњу, на којој су биле оне две проваљене бреше. То ће бити од прилике на простору између садањег нашег позоришта и доскорашње „Видин-капије“. Прва јуришна колона, којој је био ко-

---

[1] Погрешно је, што је код Матије П. Катанчића, у Гласнику свеска V 1853 г. у саставу „*Спомен Београда, негдашњег Сингидуна* на страни 201 забележено „1687“.

Digitized by Google

мандант Шерфенберг, одређена је била да јуриша на ону десну проваљену брешу; њени су војници, којих је било на 6000, добили тврде качкете за покривало главе, да се тако боље заштите од оштрих турских сабаља; друга колона, којој је био командант Штајинау, имала је као и све остале, такође по 6000 војника и ова је била одређена да напада на ону другу проваљену брешу, лево; трећа је колона одређена за напад на дунавску капију под командом Комерсија; четврта под командом Хајзлера, на капију савску; и пета, под командом Пина, са стране Дунава; општи командант свију колона које нападају био је Серини. Принц Јевђеније Савојски, жудно је тражио да и он лично добије активног дела у овоме нападу на град, ал му главнокомандујући ово није допустио, говорећи му: да он треба да остане код њега и да буде уза њ, па да обојица, у часу кад устреба нађу се тамо, где ће њихово присуство бити најнужније.

У одређени дан, а то беше 29-ти дан од кад је аустриска војска прешла преко Саве и ступила на српску обалу, и у заказано време, све су колоне биле спремне и за јуриш готове. Узвик је био „С нама Бог“ и „Еманујел“ и кад је тога дана у 10 сати три пута једно за другим опаљено из топова из свију батерија, све су се јуришне колоне, са развијеним заставама уз свирање музике кренуле напред; прва јуришна колона продрла је у брзо кроз начињену на граду брешу; одма за тим заузела је своју брешу и она друга колона; Турци беху силно устукнути на обема брешама; ал брзо опет долазе к себи, искупљају се, враћају, сузбијају нападаче и терају их далеко натраг; општи нападачки командант Серини, готов и за овакав случај, доводи у брзо нове баталионе, који поново заузимљу обе бреше. Но сад настају нове тешкоће, којима се није надало; иза првог градског платна, био је још један ров са палисадима и

Digitized by Google

друго градско платно, па је и ово све требало прећи и освојити; посао тежак; на другом платну нема бреше, а бранилац под заклоном, успешно пуца и срећно се брани. Борба се води овде већ два сата а никаквог изгледа на успех; покушава се и заодење и обилажење ал и то, нит успева нит помаже; оштра сабља храбрих бранилаца покоси све што доити. На другим тачкама, на које се је нападало и јуришало, још мање успеха; сасвим природно, пошто тамо и не беше никаквих направљених бреша, а ових колона и беше задатак да разделе браниочеву снагу, те да их је што мање на главним тачкама на којима се мислило да се одиста продре и град заузме. Јуришајуће колоне на градским брешама, које су заузете, почињу и опет да се колебају; ал баш у том часу, појављују се међу њима главнокомандујући, Курфирст Еманујило са принцем Јевђенијем Савојским, кличући својим војницима и сећајући их на дела њихових предака; ово војнике охрабри; они поново поскачу у овај други ров, пређу га и заузму, а брзо се за тим испужу и на друго градско платно па и ово заузму и поседну; првим јуришајућим редовима следовали су и други те тако одморни другови, помогну већ уморнима, да Турци, једном изгубљено, не могаху више да поврате.

Устрављена посада градска повукла се је неуредно у сокаке кућа изгубљеног градског дêла; паничан страх лети на мњевитим крилима, те и посаде других делова предњег градског платна, уступају и беже у варош; за њима кољају немачки војници убијајући, секући и кољући све што им до руку дође; неки део посаде бежи у унутарњи градић, ал се у њега улази из вароши само по једном јединому мосту; пренеражени Турци и не опажају да с њима заједно улетају у град и масе Немаца; и сад се тек продужава сеча и клање у оба градска дела; сад се више није обзирало ни на беле заставе које су на

Digitized by Google

више места у граду, у знак предаје, биле истакнуте и храбри Немци, купали су се ненасито у крви побеђених и више и небранећих се Турака; секло се је и клало све од реда; ни је се гдедало ни ко се брани и бори, нит ко је за обрану неспособан или немоћан; све, и старо и младо и мушко и женско, све што је под сабљу и пушку дошло секло се је, клало, давило и убијало; никоме не беше пардона и улице беху закрчене и испуњене лешевима, који лежаху у гомиламе један на другом.

Неки, још заоставши део турских војника бегао је сад у оно последње прибежиште града; бегао је у *замак* (Kastell), ал га је нападач и тамо живо гонио. У овоме градском делу, држали су Турци сужње и заробљене хришћане; ту беху Срби, Јевреји, Мађари и сви, који беху осуђени на тешке турске ланце и ледене и тамне турске тамнице; и њима баш би суђено, да буду последњи бедем, брана и заштита својих тирана. Њих су Турци наместили овде у три реда једне иза других, а они — Турци — су се, колико их је још било живо заостало и овде добегло, посакривали иза њих згурени и клечећи. Кад су немачки војници продрли и у ово последње градско прибежиште, чули су заробљенике где сваки на своме језику вичу: да су Хришћани, сужни и заробљеници; ово умилостиви курфирста баварског, те обустави даљу сечу и опрости живот оним турцима, које заклањаше живи бедем њиховог доскорашњег робља. Паша београдски клечао је пред Курфирстом, благодарећи му што му је живот опростио и поклонио, молећи га, да га не даје у варварске руке мађарских војника већ да га задржи код немаца, на што му Курфирст одговори: »Ми, као и сви други Немци немамо обичај, као што је код вас Турака, да са побеђеним и заробљеним непријатељем сурово поступамо (!!??) и ако сте ви ово заслужили, и за то ћемо тебе послати римском цару.

Digitized by Google

Аустријско-немачка војска отпочела је опсаду Београда пљачком па ју је пљачком и свршила. Како су сви делови београдског града постали њена својина, све се је одма по ново дало у грабеж и пљачку; све се је журило да покупи и пограби још и оно што је иза прве пљачке заостало; и град и варош и сагорела подграђа, понова су били пуни немачким пљачнацијама. Па и ако су Турци млогу своју имовину, уз оно што су јаничари и спахије великог везира од раје поотимали, били испратили низ Дунав, опет је и оно, што је још било заостало, било довољно, да зајази немачку грамжљивост; они су се с пуно срца хвалили, како су задовољни са богатим пленом а београдски град шаренио се са војницима са немачком качкетом а огрнутим хануминим ферецама, или са турским турбаном на глави, у турским шалварама, женским еменијама или жутим папучама, у богатом турском бињишу, широким чалмама с чибуком у руци и другим сличним украсима и потребама побеђеног непријатеља.

Од 16000 војника турске посаде, пало је при овој борби на Београду 2000 мртвих а од немачких војника погинуло је 2400 а рањено 1500 војника.

По освојењу Београда, дошли су у логор турске војске изасланици турски, да раде на миру између ратујућих страна, но Курфирст им, примивши их, одговори: да је он послат да освоји Србију, а они, ако имају што год са царем, ено им цара у Бечу па нека иду к њему и с тим их је одговором отпустио.

Тако је пропао Београд у години 1688-ој, а шта је било даље, о томе други пут.

Кад је са, овде говор о Београду из овога доба вредније да се спомене за ово и један доказ, који се је мало пре тог времена збио у Београду, ако не баш само

Digitized by Google

због тога, што се је ту десио а оно бар за то, што је он био последица оних великих историских догађаја и поворака у које је после и судбина Београда, па и судбина Србије, за неко време била уплетена.

Тај је догађај: чудновата судбина великог везира *Кара Мустафе*, његова трагична смрт и његов још и данас гроб у Београду.

За овога великог државника, са тако дрским и великим плановима, причају неки, да је био спахијски син, а неки опет, да је био дете некаквога говедара из Караманске, које је дошло као коњушар, у службу код великог везира Мохамеда Ћуприлића. То дете покаже се у скоро, као младић особитога и великога духа па добије у брзо угледан положај у државној служби и постане зет у фамилији Ћуприлића; као зет и рођак овако угледне фамилије био је после паша у Силистрији и Дамаску, за тим велики чиновник у турској марини па чак и помоћник великог везира.

У ово време, био је и положај великог везира, у Турској, тако значајан и важан да се је за мало не, равнао са положајем султана. Таким га је учинио Мохамед Ћуприлић, први велики везир из фамилије Ћуприлића, који је, осигуравши султански престо од честих збацивања и протеривања султана, учинио и велико везирство наследним у својој фамилији. За дуго време, само су Ћуприлићи у лицу синова, после очева ил после старије браће долазили на велико везирство; једини Кара Мустафа учинио је, у овоме 1676 под султаном Мухамедом IV, изузетак, дошавши после Ахмеда, првог Мохамедовог сина. на велико везирство пре другог му сина Мустафе Ћуприлића: но у овоме му је, поред његових одличних врлина и способности, помогло млого и то, што је био зет у тој фамилији.

Digitized by Google

Кара Мустафа је био човек пун духа, славољубив, горд и поносит, грамжљив али уметан и јуначан, те је зато и у војсци јако вољен. Пребацује му се: да је само са своје грамжљивости и што је жудио за што већим благом, побудио и султана и цео турски простији свет, на рат против немачког царства 1683 г. стављајући им у изглед, да ће ускоро сва Угарска, постати турска провинција, да ће се Беч, ничке поклонити падишином Стамболу и да ће Турци из Цариграда, и преко Рима управљати и заповедати целим западом, и ако се овоме противљаху сви други угледнији и већи турски држављани, њихове улеме, па сем султана, и цео царски двор; ал све ово није помогло код лепих Кара Мустафиних снова о бечком благу, које ће да пређе у његове азне.

Кад је покушај, да се Беч заузме и освоји, онако несрећно, 1683 по турке испао; кад је славни Собјески, проливши онолику славенску крв, спасао немачки Беч и покварио све Кара Мустафине рачуне, и кад је за тим турску војску несрећа за несрећом сустизала, целом турском свету беше за ово крив Кара Мустафа. Али мајстор као што беше овај држављанин, умео је он да се оправда па чак и друге због овога да окриви. Но све ово није за дуго могло да помогне јер је и он сам на послетку за све платио главом. Schimmer, у његовом Wien's Belagerung 1783. стр. 321 овако описује његову смрт.

„Само неоправданим свирепством и злоупотребом свога угледа, који је Кара Мустава знао и умео да придобије у војсци, остао је он и после погибије на Бечу (12 септембра (н) 2-ог (ст.) 1683 у извесном надмоћију баш и према самом султану. Он је бацао кривицу, која се је доста јавно против њега дизала, на свог опасног противника, будимскога Ибрахим пашу, зета султановог, који у војски беше и чувен и уважен. Он је, како је турска војска одступила од Беча, под видом неког важног саве-

Digitized by Google

товања, позвао к себи, како овога тако и осечког и пожешког пашу са доста још других старешина, који су били противни његовој мисли, да треба ићи на Беч, па је у своме присуству, паше дао подавити а осталима осећи главе, а међ своје војнике пустио је глас, да су они једини узрок свој несрећи а за то, што нису хтели тачно да врше његове заповести и што су у бој у на Бечу, први окренули непријатељу леђа, па да су за то морали искусити заслужену казну. Слично овоме кривио је он за ово и самога султана, а при томе је придобијао за себе, своју околину богатим поклонима тако, да је и сам султан, које из страха а које баш и из уверења, одобравао му што је ове паше и остале старешине погубио и послав му на поклон богато украшен ћурак, на ново га је утврдио у звању највећег везира и команданта целе турске војске. После овога Кара Мустафа се је опет служио истим мерама и неистиним окривљивањима, па је тако исто погубио гранског пашу са многим официрима од посаде овога града и вребао је згодну прилику да и татарског хана, који му је најдрскије за све његове погрешке пребацивао, смакне са овога света; али га је у овоме предухитрио његов последњи, суђени му час. Удовица погубљеногa будимског паше, сестра султанова, татарски хан, јаничарски ага, па и сам Текелија, кога је такође Кара Мустафа био почео да окривљује, сложили су се против њега а кад им се у скоро придружила и султана Валида (мајка султанова) која му није могла да опрости насилну смрт њенога зета, лако им је било преставити султану и уверити га: да је жртва великог везира једино сресто да и свој сопствени живот спасе. Слабомоћан султан, потчињен увек туђој вољи, пристане и дозволи жртву свог великог везира, кога је до јуче са свима почастима онако богато обасипао.

Digitized by Google

Кара Мустфа беше у ово време у Београду и занимаше се уређењем и допуњавањем своје војске; јаничарски ага посаветује га једном, да искупи у овој цељи ратни савет и посаветује се и с њиме о овом раду. Велики везир, немајући узрока да о чему ни буд посумња, пристане на ово и скупи ратни савет у који беху дошли и они весници султанови што су му донели смртну пресуду; одевен у богато одело, везир седне на своје место и одпочне рад, ал кад је прво питање било решено, приближи му се јаничар ага и сдере му са врата скупоцене знаке његовог достојанства и везирства, па му заиште и царски печат. Везир на ово пребледи и упрепашћено се обазре око себе, али се његови погледи нигде не сусретоше са погледима учешћа и сажаљења већ беху на против испуњени мрзошћу и презирањем и он се на то преда својој судбини; преда царске печате и питаше шта се још од њега тражи; на ово му се поднесе на златном јастучету самртна пресуда коју су весници султанови били донели и у овој увијен свилен гајтан. Знајући да против оваких осуда нема апелације ни касације, везир замоли за неколико тренутака да се смирено Богу и Пророку препоручи и за тим клекне на свој ћилим, намести сâм, гајтан око врата и замоли своје робове да ствар не отежу дуго; и брзо беше удављен.

Тело је Кара Мустафино било неко време изложено јавном угледу, а глава одсечена и послата султану но од овога на скоро натраг враћена, те је обоје укопано у џамији, коју је он сам (идући на Беч и пролазећи том приликом кроз Београд) подигао. Кад су скоро за тим Аустријанци отели од Турака Београд, 1688 г. извађена је Кара Мустафина глава из гроба и послата кардиналу Колоничу и овај ју је метуо у нарочиту кутију и заједно са гајтаном и кошуљом, која је била ишарана по турском начину, како се обично граде кошуље за оне, који су на

Digitized by Google

смрт осуђени, предао бечком општинском суду на чување у општинској збирци, где се и данас налази.

Тако је завршио свој живот чувени Кара Мустафа и тако су се испуниле његове наде и осветиле оне његове претње прелатима аустријским, да ће он њихове главе послати султану, натакнуте на копља и потврдила она изрека која каже »каквом мером мерите, таквом ће се и вама мерити.«

Гроб Кара Мустафин и данас је још у београдском граду у оној тулби у парку горњега града, пред конаком градскога команданта.

Примедба. При изради овог састава, употребљена су ова дела:

1-во. Die Belagerung von Belgrad unter der Aufführung des Prinzen Eugen итд. Von Johann Christian Herchenhahn. Leipzig in der Weygandschen Buchanlung 1788.

2-го. Vollstændige Geschichte von der Belagerung und Einnahme des Festung Belgrad durch и т. д. Loudon и т. д. Von einem k. k. Offizier der dieser Belagerung beywohnte. Zweite, verbesserte Auflage. Prag, in der o. Schœnfeld-Meissnerischen Handlung 1790.

3-ће: Geschichte der Stadt und Festung Belgrad von der æltesten bis auf die jetzigen Zeiten, и т. д (писац није именован) Frankfurt und Leipzig, in der Jægerischen Buchhandlung 1790.

4-то. Wien's Belagerungen durch die Türken und ihre Einfælle in Ungarn und Oesterreich и т. д Von Karl August Schimmer. Wien 1845. Verlag von J. G. Heubner.

О овоме истом догађају на Београду, постоји још један састав и то: Relation von Eroberung der Festg. Gross-

Digitized by Google

Weissenburg 1688 који може бити да ће бити најпотпунији и најтачнији, али га писац ових редова није могао никако да добави и при овоме употрêби. Коме би овај састав до руку дошао, учинио би добро, да према њему ове белешке допуни и исправи, ако устреба.

Digitized by Google

Digitized by Google

1 (н.) 22 августа (ст.) сапери су били само још 4 корака далеко од предњих градских зидова. Принц Јевђеније Савојски, који је од неколико година у аустријској војсци, па је сад и у овоме нападу на Београд под командом Курфирста Максимилијана, заузео је већ неке од спољних градских ровова, и употребио је против града и мине и с њима јако потресао она градска платна на којима је артилерија проваљивала бреше, и правила пута колонама које ће на град јуришати.

Приближавало се време јуришању на град и за то се опет командант града понуди на повољну предају, за коју храбри Оки Алдур Ахмед опет неће да чује. Упоран, јогунаст а у исто време храбар и одважан командант обране, с војском дурашном и јуначном на једној страни; храбар и одважан командант нападача, који хоће, коме треба успеха и славе, а у опсадним пословима до сада напредан и срећан, на другој страни, те тако не остаје ништа друго, већ да се покуша последње сресто да се град на силу узме; да се покуша општи напад и заузеће града на јуриш.

План је за ово смишљен и углављен; наређено је да 6 Септембра (н.) 27 Августа (ст.) 1688 год.[1] у 5 сати из јутра све трупе буду приправне, да нападну на град са пет разних страна, да ако би тако бар на једној, било успеха. Најзгоднија страна за освајање на јуриш била је она, десно на висоравњу, на којој су биле оне две проваљене бреше. То ће бити од прилике на простору између садањег нашег позоришта и доскорашње »Видин-капије«. Прва јуришна колона, којој је био ко-

---

[1] Погрешно је, што је код Матије П. Катанчића, у Гласнику свеска V 1853 г. у саставу *„Споменик Београда, негдашњег Сингидуна* на страни 201 забележено „1687“.

Digitized by Google

мандант Шерфенберг, одређена је била да јуриша на ону десну проваљену брешу; њени су војници, којих је било на 6000, добили тврде качкете за покривало главе, да се тако боље заштите од оштрих турских сабаља; друга колона, којој је био командант Штајинау, имала је као и све остале, такође по 6000 војника и ова је била одређена да напада на ону другу проваљену брешу, лево; трећа је колона одређена за напад на дунавску капију под командом Комерсија; четврта под командом Хајзлера, на капију савску; и пета, под командом Пина, са стране Дунава; општи командант свију колона које нападају био је Серини. Принц Јевђеније Савојски, жудно је тражио да и он лично добије активног дела у овоме нападу на град, ал му главнокомандујући ово није допустио, говорећи му: да он треба да остане код њега и да буде уза њ, па да обојица, у часу кад устреба нађу се тамо, где ће њихово присуство бити најнужније.

У одређени дан, а то беше 29-ти дан од кад је аустриска војска прешла преко Саве и ступила на српску обалу, и у заказано време, све су колоне биле спремне и за јуриш готове. Узвик је био „С нама Бог“ и „Еманујел“ и кад је тога дана у 10 сати три пута једно за другим опаљено из топова из свију батерија, све су се јуришне колоне, са развијеним заставама уз свирање музике кренуле напред; прва јуришна колона продрла је у брзо кроз начињену на граду брешу; одма за тим заузела је своју брешу и она друга колона; Турци беху силно устукнути на обема брешама; ал брзо опет долазе к себи, искупљају се, враћају, сузбијају нападаче и терају их далеко натраг; општи нападачки командант Серини, готов и за овакав случај, доводи у брзо нове баталионе, који поново заузимљу обе бреше. Но сад настају нове тешкоће, којима се није надало; иза првог градског платна, био је још један ров са палисадима и

Digitized by Google

друго градско платно, па је и ово све требало прећи и освојити; посао тежак; на другом платну нема бреше, а бранилац под заклоном, успешно пуца и срећно се брани. Борба се води овде већ два сата а никаквог изгледа на успех; покушава се и заодење и обилажење ал и то, нит успева нит помаже; оштра сабља храбрих бранилаца покоси све што доити. На другим тачкама, на које се је нападало и јуришало, још мање успеха; сасвим природно, пошто тамо и не беше никаквих направљених бреша, а ових колона и беше задатак да разделе браниочеву снагу, те да их је што мање на главним тачкама на којима се мислило да се одиста продре и град заузме. Јуришајуће колоне на градским брешама, које су заузете, почињу и опет да се колебају; ал баш у том часу, појављују се међу њима главнокомандујући, Курфирст Еманујило са принцем Јевђенијем Савојским, кличући својим војницима и сећајући их на дела њихових предака; ово војнике охрабри; они поново поскачу у овај други ров, пређу га и заузму, а брзо се за тим испужу и на друго градско платно па и ово заузму и поседну; првим јуришајућим редовима следовали су и други те тако одморни другови, помогну већ уморнима, да Турци, једном изгубљено, не могаху више да поврате.

Устрављена посада градска повукла се је неуредно у сокаке кућа изгубљеног градског дêла; паничан страх лети на мућевитим крилима, те и посаде других делова предњег градског платна, уступају и беже у варош; за њима кољају немачки војници убијајући, секући и кољући све што им до руку дође; неки део посаде бежи у унутарњи градић, ал се у њега улази из вароши само по једном јединому мосту; пренеражени Турци и не опажају да с њима заједно улетају у град и масе Немаца; и сад се тек продужава сеча и клање у оба градска дела; сад се више није обзирало ни на беле заставе које су на

Digitized by Google

више места у граду, у знак предаје, биле истакнуте и храбри Немци, купали су се ненасито у крви побеђених и више и небранећих се Турака; секло се је и клало све од реда; ни је се гдедало ни ко се брани и бори, нит ко је за обрану неспособан или немоћан; све, и старо и младо и мушко и женско, све што је под сабљу и пушку дошло секло се је, клало, давило и убијало; никоме не беше пардона и улице беху закрчене и испуњене лешевима, који лежаху у гомилама један на другом.

Неки, још заоставши део турских војника бегао је сад у оно последње прибежиште града; бегао је у *замак* (Kastell), ал га је нападач и тамо живо гонио. У овоме градском делу, држали су Турци сужње и заробљене хришћане; ту беху Срби, Јевреји, Мађари и сви, који беху осуђени на тешке турске ланце и ледене и тамне турске тамнице; и њима баш би суђено, да буду последњи бедем, брана и заштита својих тирана. Њих су Турци наместили овде у три реда једне иза других, а они — Турци — су се, колико их је још било живо заостало и овде добегло, посакривали иза њих згурени и клечећи. Кад су немачки војници продрли и у ово последње градско прибежиште, чули су заробљенике где сваки на своме језику вичу: да су Хришћани, сужни и заробљеници; ово умилостиви курфирста баварског, те обустави даљу сечу и опрости живот оним турцима, које заклањаше живи бедем њиховог доскорашњег робља. Паша београдски клечао је пред Курфирстом, благодарећи му што му је живот опростио и поклонио, молећи га, да га не даје у варварске руке мађарских војника већ да га задржи код немаца, на што му Курфирст одговори: »Ми, као и сви други Немци немамо обичај, као што је код вас Турака, да са побеђеним и заробљеним непријатељем сурово поступамо (!!??) и ако сте ви ово заслужили, и за то ћемо тебе послати римском цару.

Digitized by Google

Аустријско-немачка војска отпочела је опсаду Београда пљачком па ју је пљачком и свршила. Како су сви делови београдског града постали њена својина, све се је одма по ново дало у грабеж и пљачку; све се је журило да покупи и пограби још и оно што је иза прве пљачке заостало; и град и варош и сагорела подграђа, понова су били пуни немачким пљачкацијама. Па и ако су Турци млогу своју имовину, уз оно што су јаничари и спахије великог везира од раје поотимали, били испратили низ Дунав, опет је и оно, што је још било заостало, било довољно, да зајази немачку грамжљивост; они су се с пуно срца хвалили, како су задовољни са богатим пљеном а београдски град шаренио се са војницима са немачком качкетом а огрнутим хануминим ферецама, или са турским турбаном на глави, у турским шалварама, женским еменијама или жутим папучама, у богатом турском бињишу, широким чалмама с чибуком у руци и другим сличним украсима и потребама побеђеног непријатеља.

Од 10000 војника турске посаде, пало је при овој борби на Београду 9000 мртвих а од немачких војника погинуло је 2400 а рањено 1500 војника.

По освојењу Београда, дошли су у логор царске војске изасланици турски, да раде на миру између ратујућих страна, но Курфирст им, примивши их, одговори: да је он послат да освоји Србију, а они, ако имају што год са царем, ено им цара у Бечу, па нека иду к њему и с тим их је одговором отпустио.

Тако је прошао Београд у години 1688-ој, а шта је било даље, о томе други пут!

Кад је сад овде говор о Београду из овога доба, вредиће да се спомене уз ово и један догађај, који се је мало пре тог времена збио у Београду, ако не баш само

Digitized by Google

због тога, што се је ту десио а оно бар за то, што је он био последица оних великих историских догађаја и поворака у које је после и судбина Београда, па и судбина Србије, за неко време била уплетена.

Тај је догађај: чудновата судбина великог везира *Кара Мустафе*, његова трагична смрт и његов још и данас гроб у Београду.

За овога великог државника, са тако дрским и великим плановима, причају неки, да је био спахијски син, а неки опет, да је био дете некаквога говедара из Караманске, које је дошло као коњушар, у службу код великог везира Мохамеда Ћуприлића. То дете покаже се у скоро, као младић особитога и великога духа па добије у брзо угледан положај у државној служби и постане зет у фамилији Ћуприлића; као зет и рођак овако угледне фамилије био је после паша у Силистрији и Дамаску, за тим велики чиновник у турској марини па чак и помоћник великог везира.

У ово време, био је и положај великог везира, у Турској, тако значајан и важан да се је за мало не, равнао са положајем султана. Таким га је учинио Мохамед Ћуприлић, први велики везир из фамилије Ћуприлића, који је, осигуравши султански престо од честих збацивања и протеривања султана, учинио и велико везирство наследним у својој фамилији. За дуго време, само су Ћуприлићи у лицу синова, после очева ил после старије браће долазили на велико везирство; једини Кара Мустафа учинио је, у овоме 1676 под султаном Мухамедом IV, изузетак, дошавши после Ахмеда, првог Мохамедовог сина. на велико везирство пре другог му сина Мустафе Ћуприлића: но у овоме му је, поред његових одличних врлина и способности, помогло млого и то, што је био зет у тој фамилији.

Digitized by Google

Кара Мустафа је био човек пун духа, славољубив, горд и поносит, грамжљив али уметан и јуначан, те је зато и у војсци јако вољен. Пребацује му се: да је само са своје грамжљивости и што је жудио за што већим благом, побудио и султана и цео турски простији свет, на рат против немачког царства 1683 г. стављајући им у изглед, да ће ускоро сва Угарска, постати турска провинција, да ће се Беч, ничке поклонити падишином Стамболу и да ће Турци из Цариграда, и преко Рима управљати и заповедати целим западом, и ако се овоме противљаху сви други угледнији и већи турски држављани, њихове улеме, па сем султана, и цео царски двор; ал све ово није помогло код лепих Кара Мустафиних снова о бечком благу, које ће да пређе у његове азне.

Кад је покупај, да се Беч заузме и освоји, онако несрећно, 1683 по турке испао; кад је славни Собјески, проливши онолику славенску крв, спасао немачки Беч и покварио све Кара Мустафине рачуне, и кад је за тим турску војску несрећа за несрећом сустизала, целом турском свету беше за ово крив Кара Мустафа. Али мајстор као што беше овај држављанин, умео је он да се оправда па чак и друге због овога да окриви. Но све ово није за дуго могло да помогне јер је и он сам на послетку за све платио главом. Schimmer, у његовом Wien's Belagerung 1783. стр. 321 овако описује његову смрт.

„Само неоправданим свирепством и злоупотребом свога угледа, који је Кара Мустава знао и умео да придобије у војсци, остао је он и после погибије на Бечу (12 септембра (н) 2-ог (ст.) 1683 у извесном надмоћију баш и према самом султану. Он је бацао кривицу, која се је доста јавно против њега дизала, на свог опасног противника, будимскога Ибрахим пашу, зета султановог, који у војски беше и чувен и уважен. Он је, како је турска војска одступила од Беча, под видом неког важног саве-

Digitized by Google

товања, позвао к себи, како овога тако и осечког и пожешког пашу са доста још других старешина, који су били противни његовој мисли, да треба ићи на Беч, па је у своме присуству, паше дао подавити а осталима осећи главе, а међ своје војнике пустио је глас, да су они једини узрок свој несрећи а за то, што нису хтели тачно да врше његове заповести и што су у бој на Бечу, први окренули непријатељу леђа, па да су за то морали искусити заслужену казну. Слично овоме кривио је он за ово и самога султана, а при томе је придобијао за себе, своју околину богатим поклонима тако, да је и сам султан, које из страха а које баш и из уверења, одобравао му што је ове паше и остале старешине погубио и послав му на поклон богато украшен ћурак, на ново га је утврдио у звању највећег везира и команданта целе турске војске. После овога Кара Мустафа се је опет служио истим мерама и неистиним окривљивањима, па је тако исто погубио гранског пашу са многим официрима од посаде овога града и вребао је згодну прилику да и татарског хана, који му је најдрскије за све његове погрешке пребацивао, смакне са овога света; али га је у овоме предухитрио његов последњи, суђени му час. Удовица погубљеногa будимског паше, сестра султанова, татарски хан, јаничарски ага, па и сам Текелија, кога је такође Кара Мустафа био почео да окривљује, сложили су се против њега а кад им се у скоро придружила и султана Валида (мајка султанова) која му није могла да опрости насилну смрт њенога зета, лако им је било преставити султану и уверити га: да је жртва великог везира једино сресторо да и свој сопствени живот спасе. Слабомоћан султан, потчињен увек туђој вољи, пристане и дозволи жртву свог великог везира, кога је до јуче са свима почастима онако богато обасипао.

Digitized by Google

Кара Мустфа беше у ово време у Београду и занимаше се уређењем и допуњавањем своје војске; јаничарски ага посаветује га једном, да искупи у овој цељи ратни савет и посаветује се и с њиме о овом раду. Велики везир, немајући узрока да о чему ни буд посумња, пристане на ово и скупи ратни савет у који беху дошли и они весници султанови што су му донели смртну пресуду; одевен у богато одело, везир седне на своје место и одпочне рад, ал кад је прво питање било решено, приближи му се јаничар ага и сдере му са врата скупоцене знаке његовог достојанства и везирства, па му заиште и царски печат. Везир на ово пребледи и упрепашћено се обазре око себе, али се његови погледи нигде не сусретоше са погледима учешћа и сажаљења већ беху на против испуњени мрзошћу и презирањем и он се на то преда својој судбини; преда царске печате и питаше шта се још од њега тражи; на ово му се поднесе на златном јастучету самртна пресуда коју су весници султанови били донели и у овој увијен свилен гајтан. Знајући да против оваких осуда нема апелације ни касације, везир замоли за неколико тренутака да се смирено Богу и Пророку препоручи и за тим клекне на свој ћилим, намести сâм, гајтан око врата и замоли своје робове да ствар не отежу дуго; и брзо беше удављен.

Тело је Кара Мустафино било неко време изложено јавном угледу, а глава одсечена и послата султану но од овога на скоро натраг враћена, те је обоје укопано у џамији, коју је он сам (идући на Беч и пролазећи том приликом кроз Београд) подигао. Кад су скоро за тим Аустријанци отели од Турака Београд, 1688 г. извађена је Кара Мустафина глава из гроба и послата кардиналу Колоњу и овај ју је метуо у нарочиту кутију и заједно са гајтаном и кошуљом, која је била ишарана по турском начину, како се обично граде кошуље за оне, који су на

Digitized by Google

смрт осуђени, предао бечком општинском суду на чување у општинској збирци, где се и данас налази.

Тако је завршио свој живот чувени Кара Мустафа и тако су се испуниле његове наде и осветиле оне његове претње прелатима аустријским, да ће он њихове главе послати султану, натакнуте на копља и потврдила она изрека која каже »каквом мером мерите, таквом ће се и вама мерити.«

Гроб Кара Мустафин и данас је још у београдском граду у оној тулби у парку горњега града, пред конаком градскога команданта.

Примедба. При изради овог састава, употребљена су ова дела:

1-во. Die Belagerung von Belgrad unter der Aufführung des Prinzen Eugen итд. Von Johann Christian Herchenhahn. Leipzig in der Weygandschen Buchanlung 1788.

2-го. Vollstændige Geschichte von der Belagerung und Einnahme des Festung Belgrad durch и т. д. Loudon и т. д. Von einem k. k. Offizier der dieser Belagerung beywohnte. Zweite, verbesserte Auflage. Prag, in der o. Schœnfeld-Meissnerischen Handlung 1790.

3-ће: Geschichte der Stadt und Festung Belgrad von der æltesten bis auf die jetzigen Zeiten, и т. д (писац није именован) Frankfurt und Leipzig, in der Jægerischen Buchhandlung 1790.

4-то. Wien's Belagerungen durch die Türken und ihre Einfælle in Ungarn und Oesterreich и т. д Von Karl August Schimmer. Wien 1845. Verlag von J. G. Heubner.

О овоме истом догађају на Београду, постоји још један састав и то: Relation von Eroberung der Festg. Gross-

Digitized by Google

Weissenburg 1688 који може бити да ће бити најпотпунији и најтачнији, али га писац ових редова није могао никако да добави и при овоме употрêби. Коме би овај састав до руку дошао, учинио би добро, да према њему ове белешке допуни и исправи, ако устреба.

Digitized by Google

НАСЛЕДНО ПРАВО

у

СТАРОМ ПРАВУ СРПСКОМ

Дајући овај историјски преглед старог српског наследног права, ми се нећемо управљати према границама, које су делиле једну српску самосталну или туђину потчињену област од друге. Историја једне чисто унутарње установе друштвеног живота народа нашег, установе која се најчвршће спаја са народним духом и обичајима народним, нема ни најмање да рачуна са тим, што је Србија била поцепана и раскомадана. Јер та спољна поцепаност није ни најмање ударила други тип животу народном у разним областима српским, које су разним господарима потчињене биле. Дух народни свугде је остао један и исти. Ни Угарска, ни Грчка, ни папски католицизам, ни византијско православље нису били толико јаки, да упливом својим поруше онај самостални дух словенски, који провејава кроз читав живот српског народа. Ми ћемо дакле Србију и ако поцепану и раскомадану под разним господарима својим, кад говоримо овде о једној црти из социјалног живота народног, сматрати као једну целину.

Српско право у старој држави српској показује нам исту карактеристичну слику са којом се сусрећемо у свима скоро средњевековним правима. Као год што су се на за-

Digitized by Google

паду германско обичајно и римско право, а наскоро затим и канонско напоредо развијали утичући у појединим питањима једно у друго: тако се исто и у старој држави српској сутицало домаће обичајно право, освештано живим традицијама, и византијско-канонско право, које је моћна црква у своје закриље узела била.

Још за Стевана Првовенчанога краља, св Сава реорганишући цркву српску наложио је у исто доба хиландарским калуђирима, да збирку фотијеву црквених права преведу на српски језик. Тај превод, то је чувена књига „Крмчија". Но ова, као канонско право у опште, није била просто црквено право, које се ограничавало просто на регулисање унутарњих црквених односа. Довољно је да се погледа само у садржину Крмчијину, па ће се одмах видети, да она говори и о многим и многим грађанским правним односима, као што је нпр. брачно право, родитељска власт, а поглавито и о законском и тестаменатском наследном праву што се нас на овом месту једино и тиче.

Овом је књигом у старом српском праву био учињен епохолан догађај. Византијско-римско право било је пренесено у свој својој развитости на српско земљиште, које је њему било са свим туђе. Народ је био ту други, са другим појмовима, живећи другим животом и другим обичајима, који су још сувише чвршће укорењени били у живој свести његовој. С тога ја мислим да је неоспорно (јер из природе саме ствари потиче), да је ово византијско црквено право, поред све своје законске силе, која му је придана била, слабе примене имало. Народни дух словенски, који носи толике карактерне знаке на себи, није се могао тако једним махом уништити. А сем тога ова књига, и ако тако пуна разноликих одредаба није могла обухватити у целини односе онога живота, који она није ни познавала. За питање које нас интересује овде, ми

Digitized by Google

ћемо да поменемо, да је она поникла у народа, чије је имаовно право било положено на сасвим другим основама но што су оне у Срба биле, није могла ни засновати оно наследно право, које би одговорило животним потребама народним, с тога многе њене одредбе о наследном праву остају са свим на празно, док јој многе друге, за српски правни живот посве битне, недостају. Те како маса народа, која је непрестано живела у својим задругама, управља се и даље својим обичајним правом, исто као и раније, кад се за Крмчију ни знало није.

Према томе, ево какову нам одлику даје тадашње српско право: На једној страни стајао је писани закон у духу византијско-римском, који лагано врши свој утицај на правне обичаје народне, и мало по мало продире у њих; докле на другој страни стоји *задруга*, у којој је већина народа живела, и која се и даље управља старим словенским обичајима, а такође и *инокоштина*, т. ј. одељена породица, на уже границе сведена, у којој је већином властела живела, у главноме задржава стари дух породични, који тек полако стопу по стопу уступа пред црквено-византијским правом.

Таково стање живо је искало реформе. И одиста Душан реформишући читав унутарњи склоп државе српске незаборављајући ни на право и издаје у два маха, 1349 и 1354 год. свој „законик", у којему се труди да помири оне несугласице, које су се могле помирити, и у којему такође многе установе и одредбе византијскога права замењује другима, које боље одговарају духу и потребама народним. Управо Душанов законик, у колико се он односи на приватне и правне односе, може се узети само као и замена и допуна византијско-црквеног права. И једино тиме може се објаснити она непотпуност и распарчаност у њему; јер иначе би се могли с правом упитати, шта ли је хтео силни цар са оном гомилом чланака

Digitized by Google

поређаних често без икаквог реда и свезе један крај другог! И како је према томе Душановом Законику једина задаћа била (вазда овде мислимо на приватне — правне одредбе његове) да византијско право у оним одредбама које сувише противне народном духу нису могле да продру у његове обичаје, замени другима, које би том духу боље одговарале, то се он никако и не бави оним односима, који по тадањим појмовима чисто у домен црквени спадају, и које црква није ни данас још престала да рекламира, као што је нпр. брак; нити пак онима, којима се ни Крмчија није бавила, те тако задруга и после њега остаје уређена по прастарим обичајима народним, којима је се пре тога вековима управљала, и које Душан није имао никакове потребе да позакоњава.

У расправи овој ми се нећемо упуштати у потанко излагање наследног права по књизи Крмчији. Нама је доста да поменемо само, да је то у главном римско право у византијским издањима, проткано само наредбама светих отаца, подешеним према тадањим појмовима хришћанским, као што су нпр. све одредбе, које се односе на оставе црквама итд. Закони ред наслеђа је готово исти, који и у 118 новели Јустинијановој. Потомци наслеђују пре свију сродника, затим преци и најзад побочни сродници редом према близини сродства. Жена долази после свију тих у шестом наслндном реду, а иначе има право, нарочито ако је сирота, на неки део имања. Право завештања имаовине — тестирања – такође је целокупно пренето. Све главније одредбе римскога права, из последње стадије развића његовог, које су се на њега односиле, ту су изложане. Тако нпр. тестаменат по њему пада, ако се покојнику роди посмрче, или ако син, који је под родитељском влашћу очевом не буде поменут у њему. Даље, ту се по чисто римским принципима разликују тестаменти (завети) слободних, који нису под родитељском влашћу,

Digitized by Google

и оних, који су под родитељском влашћу и ослобођених робова. Одредбе о миразу такође су потпуно развијене. За нас је доста значајно, што се и ту у Крмчији употребљава, да се он означи, иста реч, која и у пољском и чешком праву: *вено*.

Као што смо већ поменули ово наследно право, узевга у целини морало је остати без практичне примене. Задруге народне зарад оно мало личне тековине појединих задругара, о чијем наслеђивању једино може бити речи, нису имали потребе од свог тог тако развијеног наследног система, но су се лепо задовољавале са оно старих обичаја словенских, што је о том предмету утврђено било. Инокосне пак породице властêлске усвојивши по што шта од свег овог у главноме су сачувале ипак карактерне знаке старе породице словенске, чувајући тако и у наследном праву основне појмове народне. Оваковој смеси народних и византкијских појмова, но далеко више народних, био је израз Душанов законик. Ми ћемо овде дадамо кратак преглед наслеђивања у задрузи (у колико ту о њему речи може бити), а затим ћемо покушати да изложимо како је наследно право било уређено по Душановом Законику.

Као извор за нацрт тога наследног права, послужиће нам сем самог Душановог Законика и разне грамате српских и босанских владалаца и велике властеле. А такође, где год се буде појавила велика празнина, која се не дâ попунити овим изворима, осврнућемо се и на правне обичаје народне и́ на Крмчију књигу, коју је такође и Душан имао у виду. Јер шта може друго бити оно упућивање Душаново на законе св. отаца! А такође и оно упућивање на законе деда му, светога краља, по свој ће прилици бити на Стевана Првовенчанога, за чије је владе Крмчија на српски преведена, а не као што је до скора узимано, а још се и данас узима, на краља Милутина.

Digitized by Google

Да би питање о наследном праву могли основније да проучимо, нужно је пре свега, да у неколико кратких потеза изложимо карактер имаовнога права у Срба за то доба.

Као у свих Словена у опште, тако је и у Срба породица била основ имаовноме праву. Имање је припадало читавој кући или породици. Ова општност имаовна у породици оличена је у словенској задрузи. Непокретна имаовина (стожер, баштина) својина је читаве породице (задруге) и то не само садањих него и будућих чланова њезиних. Ови чланови породице добијају имаовна права на општа добра породична самим својим рођењем у породици, т. ј. они од рођења постају савласници опште имаовине породичне. Према овом појму поједини чланови задруге имали су само права, да сви укупно, подједнако уживају, која је општа свију њих, и на коју баш за то што тај тип општности носи, нико посебице ни на један и најмањи делић не може имати онакових самосталних права, која индивидуална својина даје. И зато они чланови задружни, који држе привремено имаовину задружну, не могу ни у коме случају располагати њоме, нити је ма на који начин задужити или отуђити. Узмемо ли све ово на ум јасно је, да према оваковим принципима својине, није могло ни речи бити о наслеђивању стожера у задрузи. Где својина није право једне особе, ту право наслеђа не постоји, јер имаовина која се не своди на једну особу, не може се са једне особе ни пренети. Породично се имање не дели ни по смрти старешине породичнога, као ни по смрти икојег другог члана њезиног, почем ни који није имао у својини имаовину задружну. Исти ти принципи владају и данас о непокретној задружној имаовини у свију Словена, где је се год задруга одржала, а и у свију других племена која још породичну својину чувају. Све ово од речи до речи односи се и на покретну

Digitized by Google

имаовину, која служи на употребу свију чланова породичних, као што је нпр. алат земљораднички. Једино оне ствари које по самој природи својој служе појединцима, као што је нпр. рухо, биле су у неограниченој власти појединих особа, којима су припадале, и које су их по смрти остављале потомству својему у наслеђе: па и ако је се у осталом задруга вазда састаравала да поједине чланове своје снабде и тиме.

Но сем те непокретне и покретне опште породичне имаовине, коју је сваки члан породице затицао у задрузи, и која се у њојзи пренаша са поколења на поколење (а не с једне особе на другу), могли су поједини задругари стећи трудом својим или иначе добити на којим начином покретне или непокретне имаовине. Шта је тада бивало са том имаовином? Гледајући на сам појам својине, која је чврсто везана са идеалном особом породице, и који појам по свим изгледима у раније доба задругама српским није још био помућен, мислим, да се може с основом нагађати, да је све оно што је од опште употребе било, постајало одмах општа својина читаве породице. јер ствари које не служе искључиво једноме нису никако могле да буду предметом индивидуалне својине.

Ове идеалне везе које су везивале чланове породице у овако јаку, неразлучну везу почеле су мало по мало да слабе и да попуштају пред процесом индивидуализма, који почиње да се јавља, нешто из самог унутарњег развића народног а нешто са спољнога уплива, који се порађа при ближем додиру са Византијом. Те тако ми и видимо да задруге почиње местимице да нестаје, нарочито међу властелима, а на место ње да се образују инокосне, одељене породице, које у свој круг не обухватају, до само претке и потомке. А са овим распадом задруге и индивидуалисањем чланова њезиних са свим напоредо индивидуалисала је се и својина. И мало по

Digitized by Google

мало сваки појединац може да добије права имаовна над појединим стварима, па и на земљу, а отуда се природно рађају и сва права, која са индивидуалисаном својином у свези стоје, а на име и право наслеђа.

Међутим ово индивидуалисање није се ограничило само на особе које су раскинуле идејалну везу, што их је спајала у породицу. И у самој задрузи индивидуалност појединих чланова почела је се истицати јаче, тако да су временом и у њој чланови њезини добили право да располажу оном имаовином, коју би сами стекли, или буди којим начином добили. Тако и у задрузи крај опште имаовине, могао је и сваки члан имати своју посебичну имаовину (peculium), која је као и иначе свака индивидуална својина повлачила за собом сва разна права, која с њоме у свези стоје, и од којих се нас на овом месту тиче само право наследно.

Као што се још и данас види по правним обичајима оних народа словенских, у којих се још може наћи задруге, кад би какав задругар умро, peculium би његов наслеђивали му сви синови подједнако, а ако ни њих не би било, онда кћери. Ако пак деце или потомства у опште никако не остави по себи, онда даљи сродници нису имали никакова права на peculium, но га је тада наслеђивала задруга,

Но с друге стране, стари дух породични није сасвим ишчезао пред принципом индивидуализма из одељених, инокосних породица. Не, он уступа поступно, корак по корак. Те тако док се упливом индивидуализма на имаовно право омогућио рођај приватне личне својине, дотле с друге стране стари принцип породичне имаовине, не дâ, да се са свим забаци на страну интерес породични. Главни део имаовине не може још никако да изиђе из круга породичнога, те према томе и наследно право остаје скроз и скроз прожмано интересима породичним.

Digitized by Google

Најглавнија добра непокретна биле су баштине. Овде није место, да се дубље упуштамо у испитивање о постанку баштине, и о томе, каква су права имали власници њезини, и какове су дужности са њом спојене биле. Ми ћемо само да поменемо оне главне црте о њој, које се нас тичу у питању што га овде расправљамо.

Баштина је била са свим што је на њој: отроцима, селима црквама, итд потпуна имовина, која се никоме није могла одузети, као што то потврђује § 7[1] Душановог законика, велећи: „**Да нѣсть кольнь господинь царь ни краль ни госпожа царица никомꙋ оꙋзети баштине по силѣ, ни коꙋпити ни ꙁаселити, раꙁвѣ ако си кто самь полюбкїи**“.

По постанку својему баштина је била својина: наслеђена и стечена или дарована. У ове последње долазе нарочито оне, које је цар властели својој даровао, да је награди за храброст или буди какве услуге. Видећемо, каквих је права власник имао према једној и према другој.

Баштину је могао имати сваки од цара па до неропха (отроци су једино били изузети). Њу су могле имати и идејалне правне особе, као цркве, манастири итд. Но ипак баштина властеоска и себарска није била једно исто. Главна је разлика између њих, што је властелинова баштина била настањена, док себар као поданик није могао имати никог на својој баштини, но ју је морао сам обрађивати.

Да поставимо сад питање од великог значаја по наследно право да ли је власник могао слободно располагати или не. Душанов законик стоји са већином споменика и хрисовуља (даровна писма) у њеној извесној, до душе више приватној него стварној, контрадикцији односно овог питања. Мацјејевски, Мајков, а и многи други, поводећи се за другом полом 88 § Душановог законика, који

[1] Бројеви §§ узимани су по издању г. Новаковићевом.

Digitized by Google

у целини овако гласи: „**И вьси хрисоволме и простагьме, што ѥст комѹ оучинило царство ми, и што ке комѹ оучинити, и тезїи баштине да сѹ твердѣ каконо и прьвыхь правовѣрньнхь царь; да сѹ кольны нымн и подь црьковь дати или за доушѹ нздати, или иномѹ продати комѹ любо;**“ и за 89 §, који исто право даје и себрима: „**да сѹ кольны оть сконхь винограда и оть земле оу прикню нздати или црькви подложити....**“, дају на ово питање сасвим категорично одговор, да је власник могао апсолутно да располаже свом имаовином својом, не гледећи на то, којим ју је начином он у својину добио (наслеђем или ју је са̂м стекао). За потврду овог мишљења, Мајков наводи и оно Косачино писмо, којим прети синовима, да ће имање своје другоме дати, ако му они не буду послушни, и још неке друге грамате властеле српске.

Но ма колико ови разлози на први поглед јаки изгледали, ми се нећемо нити можемо за њима повести. Даровна писма (хрисовуље) говорећи о баштинама чешће веле, да се оне дају на вечита времена не само обдареноме, него и његовој деци, унуцима, праунуцима и осталом потомству. А дане поједине грамате, којима се баш Мајков служи у својему чланку „Баштина у Срба“ да би своје мишљење поткрепио, сведочи да су властели могли истина своје баштине заветовати црквама, али да су то готово увек чиниле у договору с владаоцем, и да је вредност такове оставе зависила од потврде владалачке. Но и то није све. Ови услови које сада наведосмо, тј. да баштина није у исто доба кад и власнику подарена изрично и потомству његову на вечита времена, и да сваку овакову оставу или отврђивање владалац ваља уз потврди, нис никако давали власнику права да располаже како хоће целокупном својом имаовином. Дајући тако широк значај 88 и 89 §§. Законика Душановог, ми би

Digitized by Google

дошли у судар не само са општим карактпром имаовног права словенског, но и са оним назорима о имаовном праву, који су превлађивали у то доба у читавој Европи.

Под условима које горе наведосмо, власник је могао располагати само оном својом баштином, коју је сам стекао или добио, што се у осталом врло јасно даје видети баш из самога првога става 88 §, који са другом полом његовом у неразлучној вези стоји; али то се право никако није могло простирати и на она добра, која је он од предака својих наследио, а с њима заједно и дужност, да их преда потомству својему. Ово мишљење најзад налази потпоре и у томе, што је иста разлика у праву располагања над стеченим и наслеђеним добрима постојала у исто доба и у свију словенских народа и у опште у савршенијим идејама правним у читавој скоро Европи.

Друга главна врста непокретне имаовине, која нам је далеко мање позната јесте пронија. Она је се у многоме разликовала од баштине. Пронијар — власник њезин — имао је над њом само право државине и уживања. У § 95 Душановог законика закраћује се пронијару право да пронију коме прода или поклони, а такође и свакоме у опште да је купи. ако не би имао баштине.

Изложив овако све што нам је потребно било за лакши и јаснији преглед наследног права у Душановом законику, а и што је такође нужно било да потврди извесне закључке, које хоћемо у овом прегледу изнети, да прођемо сад на питање, како је и којим редом наслеђивана непокретна и покретна имаовина по закону Душановом, а такође и ко је имао права да наслеђује?

Основа је наследног права у законику Душановом фактично, евентуално право читаве породице на имаовину свакога члана њезинога, и којега је права власник не може лишити сем из у напред одређених законих узока. Ово сродничко право, које није ништа друго, доd

Digitized by Google

продужена идеја опште породичне задружне имаовине, изведено је по крвној вези сродничкој. У 101 § Душановог законика, који говори о наслеђу непокретне имаовине властеоске, вели се, да кад властелин умре без деце наслеђују га најближи сродници његови до четвртога колена закључно, или као што се тамо вели „**до третнега братвуеда**“ (тј. до праунука братовљевог) Ако ли ни њих не би било, ништа се не вели, коме би онда баштина припала. Мајков мисли да је се баштина делила тада међ племе властелиново. Но тешко да ће тако бити. Из онога израза *баштина пуста*, док се не јави ко од његовог рода до трећега братучеда“, ја мислим да ако се нико од њих не би јавио, баштина је тада остала и даље пуста, а то ће рећи да је прелазила у добра државна или царска У овом мишљењу поткрепљава ме и то, што је и у другим словенским земљама, Пољској, Чешкој, а нарочито Русији пусто добро прелезило у владалачку имаовину, кад се не би јавили сродници до извесног степена. А даље и то је ш, што је, као што ћемо видети кад будемо говорили о наслеђу покретне имаовине владалац и иначе имао неких права на наслеђе. Такову баштину, владалац је после тог подаривао другој заслужној властели из племена покојниковог или иначе.

Да обратимо овде одмах пажњу на једну врло карактеристичну појаву. 101 § Душановог законика, који сродници имају права да наследе покојника, не помиње децу покојникову изрично као наследнике, веће њих подразумевајући, одређује, који ће сродници наслеђивати ако деце не буде било. У старом римском цивилном праву, у XII таблица, налазимо потпуно истоветну појаву: „Si suus heredes nec sit, adgnatus proximus familiam habeto“, вели се тамо,.... „**Кои властелинъ не оуѕима дѣце, али пакы оуѕима дѣцѹ, тере оумре, по егове сьмрьти баштина поуста, догде се обрете отъ негова рода до третнега братвуеда. Тьѕи**

Digitized by Google

да нма егову баштину«. Шта значи то? — Ми мислимо, да се нећемо преварити, тврдећи с највећим поуздањем, да је овај параграф очити доказ, да је својина и у одељеним породицама чувала свој стари породични карактер у великој мери. С тога Душан и не позива децу покојникову на наслеђе, јер њима као савласницима оца (или у опште претка) њиховога није ни најмање нужно наслеђе, па да добију ону имаовину, коју су већ имали, којом је само отац њихов за живота својега управљао као старешина и представник породичин, у коме су сва права породична оличена била. Управо рећи законик Душанов и не отвара наслеђе до једино у случају, ако у покојника није било деце, или ако их је било па су сва раније помрла. Тада тек имање његово остаје без господара, остаје пусто, како вели законик, докле се не јави који од сродника, којему Душан даје право да наследи покојника.

У разним споменицима старим имамо неколико примера, како је се примењивало наследно право, и којим су редом позивани сродници на наслеђе. По свима тако вим споменицима непокретно имање припадало је најпре деци, па онда браћи, затим њиховој деци итд. Но Мајков а по њему и Калај, ослањајући се на податке из неких старих писама, мисле, да су под оним изразом деца, само синови подразумевани, и да по Душановом законику кћери нису имале никако права да наследе непокретну имаовину очеву. Ми ћеме овде изнети податке, да дамо на њих наше противразлоге. — Сандаљ и Радослав Павловић обричу само за се и за мушко потомство своје, да ће пазити на конаваоску жупу дату Дубровнику; а ту обавезу могли су иза њих примити само они, којима ће у наслеђе пасти земље њихове. — Исто тако Сандаљ оставља својему мушком потомству баштину, коју је стекао на дубровачкоме земљишту. Ето то су податци на

Digitized by Google

којима Мајков базира мишљење своје, да ни у ком случају кћери нису могле наследити непокретну имаовину очеву. — Но ови подаци, које Мајков наводи, никако не потврђују закључак његов, шта више, како се мени бар чини, никако му ни у прилог не иду. Сандаљ и Радосав Павловић обвезују само мушко потомство, а не и кћери зато, што су мушког потомства имали, а кад је оно ту, онда су кћери разуме се искључене из наслеђа. А да је то тако сведочи и та околност, што они, исто као ни кћери, не обвезују ни браћу ни остале сроднике своје. Из овог би се дакле могао само тај закључак извести, да су браћа искључавала сестре своје из наслеђа, тј. да је владао мушки приоритет, закључак, који се из 100 §. Душановог законика даје сасвим јасно извести за наслеђе покретне имаовине, и који нико ни спорио није. У осталом нарочито у овом случају, што Сандаљ и Радосав Павловић не обвезују и женско потомство своје, долази и отуда, што је та обавеза могла да падне само на оне, који су били не приватни наследници њихови, веће наследници власти њихове, што женске нису могле да буду, бар све дотле докле је рођака мушких било. — А што Сандаљ оставља својему роду по мушкоме колену баштину стечену на дубровачкоме земљишту, то он чини једно стога, што мушкога блиског рода (потомства) има, а с друге стране то је његово стечено добро, којим је он могао располагати, како је хтео. И ми не можемо ослањајући се на један прост завет изводити тако капиталне закључке у наследном систему, кад се они ничим другим не дају потврдити ни оправдати. Јер из законика Душановог јасно се види, да су и женске могле држати баштину. Даље из 88 и 89 §§ јасно је, да су оне могле такође баштину у прћију добити, и то не само властеоске веће и себарске кћери (истина, према ономе што смо већ рекли, кад браће имају само стечену баштину). Па за-

Digitized by Google

што као онда да женске пошто су већ та права имале, немају и то право да наследе баштину оца својега, кад нису браће имале, која би им у том праву предходила. Ми овим констатујемо само, да се дух законика Душановог никако не противи праву кћери да наследе имаовину оца својега.

Но то није све. Сем ових разлога, који би још сами за се могли доста сумњиве вредности бити, јер би им се значење могло свести само на стечене или дароване баштине, има још један, по моме схватању од апсолутне вредности. Нема просто никакова основа мислити, да се у 101 § Душановог законика под изразом *деца* само мушка деца — *синови* — подразумевају. Да је то израз општи под којим се подразумевају и синови и кћери, најјасније нам сведочи та околност, што се на више места у Душановом законику, где се хоће да повуче разлика између мушке и женске деце, означавају они именима; *син* и *кћи*. Треба ли зато очевиднијега доказа, но што је 100 § законика, у којем се баш такође говори о наслеђу, и по овим речима: „да велику свиту бисерну и златан појас властелинов наслеђује *син* му, а ако њега не би било *кћи* властелинова". — Кад је овде тако јасна разлика повучена између мушке и женске деце именима син и кћи, с којим би се основом онда могло посумњати, да 101 § Душановога законика, коме је реч *син* позната, под општим именом *деца*, што свугде где се српски говори означава укупно и синове и кћери, само мушку децу, синове, подразумева.

Ослањајући се на све ове разлоге, моје је мишљење, да се из душановог законика јасно може закључити, да су кћери имале права на паслеђе непокретне имаовине оца својега, и да су га наслеђивале пре стричева и својих и свију осталих сродника, сем једино, кад су браће

Digitized by Google

имале, која су их по начелу мушког приоритета искључивала из наслеђа.

Међу синовима, који су, као што смо поменули, у првој линији наслеђивали, није прављена никакова разлика према старешинству. Сви су они имали подједнака права на имаовину оца својега, и наслеђе је међу њих дељено на равне делове. Па не само имаовину, но и чин. па и власт очеву делили су сви синови. Два сина Николе Радосављевића, Иваниш и Петар, звали су се у исто време оба војводама. Тако и Санковићи, Радиновићи, Храњићи носе сви у исто доба чин и титулу отаца својих. У Србији дакле није било тада ни сенке од примогенитуре и мајората, који су у то доба на западу у највећем јеку били.

Покретно имање наслеђивали су потомци покојникови исто као и непокретно. Синови су и овде претходили кћерима, а кћери браћи покојниковој и свима осталим рођацима. Овде имамо само да наведемо једну особиту црту, која се у измењеном облику налази још само у старом руском наследном праву. То је владаочево право на неке ствари из наслеђа властелинског. § 100-ти Душановог законика вели да кад умре властелин, коњ добри и оружје иде цару, а остало сину или ако њега није кћери властелиновој. Крстић у својим »Расматрањима о Душановом законику« мисли да је владалац ово узимао као неки знак почињености и покорности властелинове. и да је по свој прилици увек кад је властелин сина имао враћао ове ствари сину његову. Ово мишљење има у себи доста вероватности, и за сада нема никакових разлога да се не прими.

Не може бити никакве сумње да су и унуци и остали потомци мушки од синова имали права да наследе покојника, и то вазда пре кћери и свију осталих рођака покојникових. Но сви су изгледи да су они долазили вазда

Digitized by Google

на наслеђе по својем властитом праву, а да право представљања, којему се у Душановом законику нигде трага не налази, није ни у колико примљено било. У осталом ближи подаци о овом питању са свим нам недостају Потомци кћери исто су тако могли наслеђивати.

Но сада пошто смо успели, да на једно сведемо и у свему изједначимо закони ред наслеђивања непокретне и покретне имаовине, а у једно да поставимо принципе по којима је потомство покојниково долазило на наслеђе, да поставимо друго једно питање, на које се такође са сумњом одговара, а то је: да нису женске из побочне линије сродства покојникова могле да наслеђују?

У Душановом законику не можемо на ово питање наћи никакова ни позитивна ни негативна одговора; он то питање никако и не поставља, но ћутке прелази не правећи никакову разлику између мушког и женског сродства. Мајков тврди да женске у сродству са стране нису могле никако да наслеђују Подаци, које он за ову своју тврдњу наводи, нису такође никако убедљиви. Он је оснива у главном на једном завету Сандаљеву за покладе његове. Но ако би се из такових доказа хтели изводити општи закључци у наследном систему, отишло би се врло далеко. Тако нпр. Косача оставља свој поклад синовима, ако ли њих не буде жени и кћерима, па ипак зато не изводи отуда нити Мајков, нити ико други, да су, ако у ког мушке деце није било, наслеђивале имаовину његову кћери заједно са женом покојниковом. У оба ова завета морамо ми да гледамо само вољу завештаочеву, који располаже оном имаовином, којом му је дато право да располаже, а никако наследни ред законски да по њима одређујемо. И с тога ми пошто смо већ раније усвојили мисао, да су кћери наслеђивале кад није било синова, а с тиме уједно начело, *да су женске имале права на наслеђе*, не можемо никако без икаквог озбиљнијег разлога

Digitized by Google

то право женских да ограничимо само на кћери, искључујући све остале сроднице покојникове. Изводећи дакле из питања, које имамо већ решено најприродније закључке за друга даља, наше је мишљење, да су и женске у сродству са стране имале право на наслеђе до истог степена сродства докле и мушки, само да су мушки, по општем начелу мушког приоритета, искључивали вазда из паслеђа женске у истом степену сродство.

Према свему овом, ослањајући се у главном на 100-ти и 101-и §§ Душановог законика мислимо, да би се могао овако формулисати законски ред наслеђивања и непокретне и покретне имаовине у старом српском праву: Синови су сви подједнако наслеђивали целокупну имаовину оца својега; ако ли није било синова, ни њихова мушка потомства, наслеђивале су кћери, а за њима даље женско потомство од синова и мушко и женско потомство од кћери према близини сродства и вазда према начелу мушкога приоритета; нема ли ни њих онда наслеђују у побочној линији сродници до четвртога степена сродства закључно, редом према близини сродства, али вазда тако, да су мушки искључивали женске из наслеђа у истоме степену сродства. Ово наслеђе је једино тим било ограничено, што је цар добра коња и оружје властелиново задржавао за себе. Ако ли пак не би било сродника ни до четвртога колена, онда је она имаовина, којом власник или не може да располаже, или није расположио, остала пуста, и као такова припадала цару.

Све ово према Душановом законику односи се на властеоско наслеђе. О наслеђу себара не помиње се у њему нигде ништа. Да су за њих остале вазда у снази оне одредбе из Крмчије књиге не да се ни замислити, јер су се баш они далеко чврсће него властели држали старине народње. Исто би тако судећи по њиховом положају

Digitized by Google

друштвеном у опште, и по осталим правима, која им законик Душанов утврђује неоснована била мисао да они нису никако ни имали права наслеђа. Томе прећутивању сигурно ће бити најглавнији, а можда и једини узрок, што је сеоско становништво огромном већином живело у задругама, тако да је инокоштина била у њих изузет појав, те тако сабор Душанов није сматрао да је нужно да прописује у законику нарочитих одредаба о томе, како да се у њој пренос имаовине наслеђем врши. Но да ли су себри у инокоштини сем потомака могли да наслеђују — разуме се, кад није по себи потомства оставио — и побочни сродници до четвртога колена или не, не зна се ништа позитивно. Тек толико сигурно изгледа, да кад би се законски ред наслеђа исцрпао, па какав он већ био да био, баштина је себрова у том случају припадала властелину, господару његову.

Преци у Душановом законику се нигде не помињу као наследници. У Крмчији књизи преци се помињу као сродници, који имају право на наслеђе одмах после потомака покојникових, а заједно са рођеном браћом његовом. Но не треба мислити да је Душанов законик, обишав ћутке ово питање, усвојио оне одредбе, које је Крмчија о њему поставила. Све прилике сутичу се, да се такова постава дефинитивно одбије. Тако најпре у споменицима и заветима властеле српске нигде се не налази примера, да је родитељ био наследник синовљев, или да је син што родитељу свом завештао. А даље кад се сетимо да у свих словена, а и у свих племена у опште, док су у њих још у јакој мери породични принципи имаовни на влади били, о наслеђу родитеља и осталих предака ни помена нема, и то с тога што су за живота очева сви синови били са њим у заједници имаовној, а доцније и с тога што најглавнији део имаовине своје имао је син обично тек пошто по смрти очевој наследи

Digitized by Google

породична добра — онда можемо с поуздањем рећи, да оне одредбе из Крмчије нису у Срба никад примењиване, и да о наслеђу предака у старом српском праву не може ни речи бити.

О праву женином на наслеђе Душанов законик такође ништа не помиње. Не помињући је међ онима, за које вели да могу пусту баштину покојникову заузети, Душанов закеник јој оспорава оно право наследно, које би она према Крмчији имала. Она је једино наслеђивала по завету мужевљевом. Но ово не треба разумети тако, да је жена остајала по смрти мужевљевој без игде ичега. Не, она је и даље по смрти мужевњевој остајала заједно са децом својом, која су била обавезна да се брину о нојзи. Што пак ово није законом ујамчено мислим, да ће узрок једини бити тај, што је дужност издржавања матере била тако света и толико спојена са карактером и обичајима народним, да би била највећа излишност наређивати у законику нарочито што о томе.

Материнство су деца наслеђивала исто онако као и очевину, а кад деце није било она је падала у наслеђе рођацима жениним по већ утврђеном наследном реду. Но овде има једно питање, које се према самом законику Душановом не меже решити, а то је: како су наслеђивала деца материнство своје онда, кад би удовица, која деце има, у други брак ступила, па и у њему опет деце имала? Како су пак сва ова брачна питања спадала у домен црквин и решавана по црквеном праву и црквеним судовима, то је јамачно за тај случај вредила она одредба из Крмчије, по којој су тада деца из првог реда из првог брака добијала половину, а из другога брака другу половину имаовине материне.

Да видимо сад у главним цртама, како је се тада давала прћија у Срба. Ми смо раније већ једном приликом поменули шта је могло, шта ли не, у њу да уђе.

Digitized by Google

Душанов законик ништа не говори о том, шта је било са прћијом, ако би жена умрла не оставив по себи порода, да ли ју је муж наслеђивао, или је она враћена родбини њезиној, нити о томе, какових је права муж имао над прћијом за живота женинога? У Крмчији су сви ови односи потанко развијени. Муж по њој није имао права да располаже боз дозволе женине прћијом њезином; кредитори његови нису се такође могли наплаћивати из ње. Ако би она надживела мужа, имала деце или не, прћија заједно са свим даровима мужевљевим предавана јој је безусловно. Само у случају да пође за другога, пре него што протече уобичајно време жалости, а то је година дана, губила је право не само на све дарове мужевљеве, но и на две трећине своје прћије, које су тада добијала деца њезина, или ако их није имала, она родбина мужевљева. Умре ли пак она без порода пре мужа својега, муж је био обавезан да прћију врати родбини њезиној. Како је брак, као што смо већ поменули, у свему спадао у област црквену, то су сигурно и односно мираза примењивана сва ова правила из Крмчије, која је важила као закон светих отаца.

Прегледав законски ред наслеђа у старом српском праву, да видимо сад, у колико је било дозвољено покојнику да последњом вољом својом, заветом (тестаментом) овај ред помери, тј. колико је право заветовања дозвољено било, и какав је карактер оно на себи носило.

Сам појав породичне имаовине искључивао је и у старих Словена и у Ђермана тестаменте. Но поступним упливом византијскога права, које је Крмчијом књигом у нас пренесено, почело је право тестирања да се одомаћује у Срба. У Душановом законику се до душе још ништа не помиње о тестаментима. Но ипак из извесних одредаба његових може се на сигурно закључити, да је њему било познато право тестирања, а такође и у којој су мери за-

Digitized by Google

вети по њему дозвољени били. Тако према §§ 88 и 89, давши им онај значај који смо им ми напред дали, излази, да су и властели и себри имали права да завештају сву покретну и стечену непокретну имаовину своју. Исто тако можемо извести из 41 §, који жени даје право да ослобоби отроке, а такође ослањајући се и на друге одреобе, које женама доста пространа права дају, да су и оне могле завештавати слободно прћију своју, особито кад деце нису имале, а и иначе своју имаовину, коју би буди којим начином стекле.

Но у питањима, која се односе на форму тестамента, ми се морамо у главном ослонити на Крмчију. Јер и на истоку и на западу у средњем веку тестаменти су падали у домен црквени и били расправљани по црквеном-канонском праву. Тако је било у суседној Византији, која је била модел нашој цркви, и држави; а тако исто, да не тражимо даље примера, и у свију Словена који су тестаменте такође усвојили или из Византије, или из Рима посредно преко Немаца или и непосредно преко свештенства. С тога је са свим природно, да су и у нас тестаменти у свим тим питањима били подвргнути оним правилима, која су у Крмчији о томе прописана била. О тим пак правилима ми смо напред већ рекли, да су потпуно позајмљена из римскога права, и с тога се нећемо више овом приликом на тај предмет повраћати.

Писмених тестамената имамо сачуваних већином из XV века. Нарочито је знатан међу њима тестаменат Стевана Косаче. У њему налазимо шта више и постовљање супсидуарних наследника, тј. наследника у другоме реду, који наслеђују тек онда, ако смрт или буди какав случај спречи наследнике у првом реду те не могну да приме наслеђе, или га они сами не хтедну да приме. Он оставља поклад свој синовима, а *ако њих не буде*, онда жени и кћерима.

Digitized by Google

Из овог права слободног располагања и завештавања своје стечене имаовине сљедује, да је отац могао вазда лишити ње своје синове. Но да ли је отац могао, и у ком случају лишити сасвим наслеђа децу или ти остале сроднике своје, о томе Душанов законик ништа не помиње. У Крмчији су пак тачно набројани узроци, из којих је могао покојник да лиши наслеђа законе наследнике своје. Сви ти узроци позајмљени су из 116 новеле Јустинијанове.

Ова друга егзередација разликује се од прве у главном у томе, што је њу могао отац да употреби једино у случају, кад је наступио који од законом одређених узрока; док је се првом могао вазда по вољи служити. Ствар је веома сумњива, да ли је њу Душанов законик усвоио или не. На сваки начин тек примена овог права мора да је веома слаба била, јер међу свима споменицима, у колико је мени познато, налази се један једини само, који може овоме праву да послужи као потврда, а то је писмо Косачино, којим прети деци својој, да ће имање своје другоме дати, ако му они не буду послушни.

Но сем овог тестаментарног искључивања из наслеђа, које потиче више мање из саме воље покојникове, постојала је и друга врста, вршена против воље власникове, а то је конфискација. Мајков даје о томе више примера у својему чланку »Баштина у Срба.« Ми ћемо се задовољити да их овде изложимо у кратко. Тако нпр. из једне хрисовуље Јурја Војиновића, синовца Хрвојева, види се да је по извршењу смртне казни конфисковано имање онога, над ким је она извршена, и тиме прекраћено свако наслеђивање. (Ово је опште правило свију средњевековних законодавстава). за конфискацију налазимо још такође пример у једном писму Стевана Лазаревића којим он даје једном свом верном властелину цркву на Ибру у баштину, коју је раније даровао био Обраду Драгосав-

Digitized by Google

љевићу, па му је одузима сад због неверства. — Сем овога најзад у Душановом законику прописана је за више кривица крај других казни и та, да се имање разграби кривцу, што је такође нека врста конфискације, само не у корист државну.

Има још једна врста конфискације, специјална за баштину себарску. 89 § Душановог законика наређује да ако себар има баштину, а не обрађује је, буде ње лишен. Такову баштину присвајао је тада себи онај властелин, чији је поданик себар био.

Односно примања наслеђа, из неких споменика изгледа, да га недорасли нису могли примити пре него што напуне четрнајест година. Извор овом правилу је такође у Крмчији књизи, у којој су одредбе о примању права са свим разгранате.

Париз, Децембра 1882 год.

М. Ђ. Мнловановић

Digitized by Google

ИЗ НИКШИЋА НА ГОРАНСКО

(ЦРТИЦЕ ИЗ ПУТОВАЊА ПО ЦРНОЈ ГОРИ)

ОД

Д. Ж. БРАТИНИЋА

Ми се нијесмо Бог зна како припремали за наш пут. Ту не требају „куфери“, ни путне торбе, ни друге спреме, које путнику задају и сметње и бриге. Такође нијесмо имали ни главобоље око погађања коња или кола, којих, благодарећи промислу надлежних, овдје никако и нема, осим њеколико, што по пољу Никшићком возе »Господинима« сијено. Ми смо дакле били припрани кренути у свако доба; једина је припрема била: притегни опанке, а торбу на леђа.

Освану наш одређени дан. Узесмо торбе, куписмо хљеба, пописмо по чашицу ракије (која је за пута врло добра и гаси жеђу), па се упутисмо пут *Дробњака*. Дан бијаше ведар и јако врућ, па премда бијасмо у сасвим лаком одијелу, јако се знојасмо, јер, кад кренусмо, бијаше сунце већ огријало, а у поље још жешће припече.

За једно пола сата иде се пољем Никшићким и треба прегазити *Грачаницу*, која бијаше пресушила. Први је примамљиви поглед на *Луково*, које се у даљини пружа. Све

Digitized by Google

је поље, а с једне и друге стране подижу се прилично високе планине. За тим се иде *Лукавицким* пољем.

У ручано доба стигосмо на *Дубовик* и починусмо у једној малој колибици у њеке бабе, код које обично путници сврћу, да попију вилцан (шољицу) црне и грке кафе.

Уљегосмо у колибу, али је требало добро погнути главу, јер су врата била сасвим малена, као што су обично по свим кућама и колибама по Црној Гори. У колиби бијаше њеколико људи, који иђаху пут Никшића, а баба при огњу »*пецијаше*« кафу. (По овим крајевима свуда говоре: »*пећи*,« кафу, мјесто „*кувати*“).

„Помага ви Бог!“ поздрависмо присутне, који нам одговорише:

„Добра ви срећа и добро дошли!“

Сједосмо поред огња и написмо се хладне воде. Ја се опет поздравих с бабом. Она ме погледа и познаде, јер је ово пети пут, како код ње свраћам на кафу.

„А гле, ти опет идеш у Дробњаке“, рече ми баба.

„Јест бако, опет идем; али ћу овога пута само свратити, а идем да ми се пети на Дурмитор, па ћу одатле на Горанско“.

„А што ћеш тамо опет?“

„Ништа. Идем да се мало прођем, јер и тако немам никаква посла.»

„Е! е! што ли ти је младост и млада крв! И ја сам некада свуда могла, а данас не могу више ни преко прага. Старост, старост синко» ..... и стаде баба жалити за својом прошлом младости. У то и кафа бијаше готова. Кад пописмо кафу, запитасмо бабу, да ли има штогод да ручамо, јер ми осим хљеба немамо ништа.

„Немам бога ми, јер се данас не мрси, а знате како се у нас пости.“

„Имаш ли сира и млијека?“

Digitized by Google

„Ја имам, ма се то данас не једе, да ли не знаш, да је данас пост?«

„Батали бако лакрдије!.... ми смо путници, па ће Бог опростити, а ти не ћеш јести, него ми двојица, па гријех на нас.«

Залуду доказивасмо баби! Она неће да дâ ништа мрсна, него све говори, како је то гријех, и, како ће њу Бог казнити. Ко зна како хоћасмо проћи, да јој један од оних људи не рече: »Јадна не била, њима није грехота јести мрснога ни на велики петак, него им дај што имаш, па не будали!«

„Ја ћу вам дати; али вас гријех на вашу душу, јер ја нећу, да огријешим душу овако стара,« рече баба климајући главом, бојећи се ваљда пакла

»Па добро, вас гријех нека пада на ову моју душу.« одговорих јој ја, и она тек тада даде нам сира; али је све гледала, да јој штогод не омрсимо!

Пошто ручасмо платисмо баби и одосмо, али јадна бака све нешто гунђаше у себи.

Бабина је колиба управ на пола пута и до варошице *Шавника* нема но четири сата, а може се и прије уграбити. Сада настају за око красни погледи. Камена никуда нема, него је све застрто травом — све се зелени. Поређани стогови сијена по околним брдашцима, изгледају кано пирамиде, па се трава зелени, а они по мало жуте! Уз то путника зауставља и милогласна пјесма косача и косачића, који косе ону таласећу се траву. ....

Ми ићасмо напријед; али нас жеђа јако моријаше, јер воде нема никуда по овим пољима, што неби далеко зашли. Путем има по која кућа, али у њима нема никога, јер су сви на раду, те смо онако жедни ишли обзирући се на сваки крај, гдје би могли воду наћи. У нашој жеђи чинило нам се, да чујемо лаки поточић гдје жубори и чесму гдје точи, али то бијаше само машта,

Digitized by Google

која се рађаше од велике жеђи, како ће нас још више мучити. Тако ићасмо око два сата и кога год би срели, свакога би запитали „имали гдје у близини воде?“ — философирасмо, како мора негдје у близини бити воде, јер како би иначе ови људи по овим кућама, могли живјети?!.... Но то нам ништа не поможе, јер прије *Крнова* не нађосмо воде. О, како ли се обрадовасмо кад видјесмо малени један поточић!... Удвостручисмо кораке, као да се бојасмо, да нам не побјегне, па јуришисмо на њега. Чини ми се, да би у оном часу прије били захвалили на круну, него се не напили воде! Колико је пописмо, па како ли нам се слатка чињаше и ако бијаше мутна!

Даље ићасмо пољем *Крновачким*, које је доста пространо, а и село *Крново* прилично је велико. Овдје се 1827 године догодио онај познати бој, који је Његуш спјевао под именом **„Чардак Алексића“** и гдје је *Ружа Лаковића* показала особито јунаштво, о којој Његуш пјева:

„Није чудо драги побратиме,
„Јер Ускоци посјекоше Турке,
„Јер Ускоци узеше оружје:
„Тако су се вазда научили,
„Но је чудо од те женске главе,
„Што учини Ружа Лаковића:
„У пећеру пошла за Турцима
„Те с двојице скинула оружје.
„То је теже свој Турској крајини
„Но њихове посјечене главе.“[1]

Ова славна јуначица још је жива, а за њено јунаштво има „Обилићеву медаљу“.

---

[1] «Кула Ђуришића и Чардак Алексића 1847 године», У Бечу 1851. – стр. 36.

Digitized by Google

Прешав Крново остаде нам најљепши дио пута. Уљегосмо у густу шуму, која је пуна разног дрвећа, понајвише лијеске, па и ако је узбрдице, опет се човјек не мори, јер се у оној хладовини и одмара. На неким мјестима находи се испрекидани њеки стари друм, који се налази и на путу међу Никшићем и Луковом. На једном га мјесту има 80 корачаја, доста је добро сачуван, а прилично је широк. Ширину сам му био измјерио; али сам доцније мјеру изгубио, јер ко може по оваквим „путешествијима“ и „званичним интернирањима“, да све држи у реду! Ипак мислим, да ће од прилике бити широк око 5 стопа. За једну стопу висине уздигнут је од земље, а грађен је од лијепог тесаног камена. Камени су понајвише пачетворасти и обично их је по четири или пет у реду, а у њеким редовима има малих камена. На њеким мјестима многи је камен упануо сасвим у земљу, а други опет искочили су из равни осталих. Друм је доста прав, није грађен на канице, премда кривуда. Народ вели, да је овај пут њеки Немањић градио. У истини, народ не гријеши много, јер је ово исторични друм, па и ако га није градио какви Немањић. По К. Ј. Јиричеку ово је стари трговачки друм, који је водио из Котора у Пљевље и о коме Јиричек сљедеће вели; „Од Никшића ишао је даље друм преко високе планинске греде (до 1520 м.) на извор Пивин. На овоме друму било је једно веће насељење у долини *Лукавици*, овђе је сједио један турски кадија 1396 г. када је потпала Србија под турску врховну власт. На Буковици, уточици Пивиној код села Шаника (*Шавника*, а не *Шаника* и то је варошица — Бр.) има једна „латинска ћуприја“.[1] — Да је то заиста тај друм увјерава ме и то, што сам такође на ве-

[1] Види: „Трговачки друмови по Србији и по Босни у средњем вијеку“ од К. Ј. Јиричека у „Отаџбини“ књига осма. Свеска 30. — стр. 223.

Digitized by Google

лики комад друма наишао, идући од Грахова к Никшићу и то са свим близу Никшића, а у истој студији Јиричека стоји: „Са Грахова долазили су каравани у Никшићко поље, које је некад било дно језерско[2]“.

Кад се успесмо на *Градац*, тад угледасмо *Шавнике* и почесмо силазити низ брдо. Прегазивши *Бијелу* и *Буковицу*, које бијаху сасвим малене, стигосмо у наше Шавнике око три сата послије подна — Народ обично рачуна од Никшића до Шавника осам сати.

Шавници су малена варошица, која има њешто више од 20 кућа, а није ни стара варошица, него се од скоро почела развијати. Људи причају, да хоћаше бити виша и љепша, да је ратно доба није оназадило, као што је у опште задњи рат све оштетио и сваки живљи покрет убио. Куће су доста лијепе и прилично високе. Скоро су све на два ката, премда их има и на једном. Зидане су од јаког камена, а подијељене су у собе. Свака кућа има и једну малену собу, у којој се храни млијеко, сир, кајмак, и ако има, други мрс. а ту собицу називљу „*ћилер*“. Ради велике зиме, у свакој соби озидана је, по турском начину, фуруна (која се с двора ложи), коју и овдје, као по Црној Гори, зову: „соба“, а собу, по талијанском: „*Камара.*“ Куће су покривене штицом, а има их њеколико и са сламом покривених. На крову сваке куће има по два крста, а њеке куће имају и тријемове, које зову турском ријечи „*диванана*“

Варошица се станила у големој јами те би човјек рекао, да ће се на њу свалити околна брда. Са свим тим природа је украсила лијепим зеленилом, да је милина наоколо разгледати. Изађе ли се мало по околици, ето сваког уживања, да разматраш и да се чудиш природи,

---

[2] Цит. књ. стр. 222.

Digitized by Google

која је овдје показала све своје могућности. Ту су дивне горе обрасле разним дрвећем. Ту пространа поља са мирисавом травом. Идеш ли даље, дивиш се великим јамама, пећинама и провалијама, а мало напријед, гроза те хвата од непрегледних стијена, које сâм бог зна, одакле је вода донијела, да смртнима покаже своју огромну силу! Гледаш красне водопаде и вирове — гледаш триста љепота и красота; триста чуда и невоља, које природа чини.

Кроз *Шавнике* теку три ријеке: *Бијела*, *Буковица* и *Шавник*. Оне се ту укрштају и слијевају се у *Буковицу*, па састављају *Комарницу*, а ова се слијева у *Пиву*. Све три ријеке љети су малене, те се дају прегазити, али зими нарасту јако и праве велике штете, особито Шавник, који је порушио више од једне куће и више од једног млина (воденице), а пријети још њекима. За Шавник веле, да извире управ из Дурмитора, но се то не може вјеровати, јер тече испод земље и планина. Глава му је особито занимљива. Велика је пећина, из које он на махове излази, и као да у свом току мора да савлађује велике препреке, јер се за један дан у најмање по 15 до 20 пута зауставља и воде скоро нестане, те млинови и *ступе* (ваљавице) прекидају своје радове. Народ вели, да га је „*мукавица*“ ухватила, с тога и има њеких, који не ће да пију воду из Шавника, него пију из Бијеле или Буковице. Од ријеке Шавника и варошица је добила име али се не зове *Шавник*, него у множини „*Шавници*“.

Буковица добија своје име од села *Тушине*, а до тог села тече ријека *Тушина*, која извире под *Сомином* (планина у Горњој Морачи.) На њој се налази лијепи Мост, који се зове „*Ускочки Мост*“, а добио је то име, што је неки *Ускок* с њега скочио, кад су га гонили Турци па премда је мост висок, веле, да му није било ништа, и да се спасао од турске пођере. Архимандрит Н. Дучић

Digitized by Google

у својој изврсној књизи **„Црна Гора“** на страни 37 вели, да је овај „Мост још из римског времена.“

У свим овим ријекама има рибе, али је сасвим мала — најобичнија је пастрмица. Дјеца заграђују вирове и плету врчеве, па их постављају на вир, а вода уноси рибу у врч. Удицом је сасвим трудно ловити, јер је тек јак. Више пута бих по цијели дан пецао, па опет ништа не ухватио. Народ рибу понајвише пржи на масти

У Шавницима има школа четвероразредна са једним учитељем, а сада чујем, да је добила и другог учитеља. Друга школа налази се у Језерима. Поред школе је црква Св. Ђорђија, која спада под Превишку парохију. — У Шавницима сједи капетан, а сада има и општина са кметовима, које су по Црној Гори прије године дана постављене.

Шавници су њеко средиште цијелих Дробњака, и ту се Нећељом сакупе Дробњаци из свију крајева, премда у Шавницима нема пазара, јер га влада црногорска не допушта, бојећи се, да се не би оштетио Никшић. Стога у Шавницима једва има пет до шест дућана, а у њима је све троструко скупље од обичних цијена. Гостионице или механе нема никакве; али ипак човјек ту може наћи сваке услуге у приватним кућама, које човјека примају више из гостољубља, него из користи.

Ја сам у три пута у Шавницима, њешто више од мјесеца дана провео и то су, за годину дана, по Црној Гори, моји најљепши дани. С тога су ми Дробњаци дубоко зарезани у души останули. Њихову љубав, њихово гостопримство, никада нећу заборавити. Они су у свему настојали, да и мени и мојим друговима буду што боље на руци, и олакшају наш тешки положај. Они су то све по искуству знали. Доста су Дробњаци страдали; доста муке видјели, борећи се са Турцима, и бранећи Дробњаке и слободу му, с тога су они скоро вазда били независни

Digitized by Google

од Турака. Много и много пута, кад би се били с Турцима смјестили би све своје робље у Морачи, а Морачани, мјесто да их угосте, они их покраду, те би се јадни Дробњаци враћали својим згариштима са голим животом. Њеке путе жито су тражили у коњском ђубрету, па би га сијали! — Красне ли овдје има грађе за историју српског народа и лијепих споменика, а занимљива ли би била топографска студија о Дробњацима.

Народ прича, да је име Дробњаци, дошло од именице *дроб*, а то с тога, што су убили њеког пашу, па му дроб послали „Цару у Стамболу". Колико у томе има истине, не знам; али је сасвим природно, да су Дробњаци постали од *дроба*. Како су се звали Дробњаци прије, то ми не знадоше казати.

Људи много причају о Дробњацима и о њиховим борбама са Турцима; али ко би то могао све запазити и побиљежити, премда се данас кајем, што много којешта нијесам забиљежио, јер би било занимљивих цртица. Али, да ако Српкиња породи другога Милићевића, који ће издати »Кнежевину Црну Гору« или Босну и Херцеговину.

Чистина у народу влада велика, чиме се одликује сав Херцеговачки народ. Као примјер њихове чистоће нека и ово послужи, на што би се далеко веће вароши по Црној Гори могле угледати. Кметови Шавнички најстрожије су забранили сваку нечистоту, уз то, коме би се прасе видјело изван куће, да плати по *цванцику* глобе. Исто тако на јавним мјестима не смију се пуштавати кокошке или какве друге животиње. — По дробњачким кућама види се у свему ред и отмјеност. Свуда су по кућама ћилими, које жене раде, а скоро све што је год потребно за кућу и одијело — све жена изатка. У неким селима на човјеку ништа нема куповнога.

Digitized by Google

Људи су добро развијени и умно и тјелесно, те се човјек мора чудити њиховој бистроћи и уму. Они нијесу само Дробњаци или Црногорци, него су прави Срби, с тога имају шире погледе на Српство и на уједињење српскога народа. Колико ли се само весељаху проглашењу Краљевине Србије. Код њих су и јако развијени појмови о нутарњој слободи, и на моје велико чудо, тамо сам видио више књига пок. Светозара Марковића и В. Пелагића. Мало их има, који незнају читати, а сваки радо чита. Ја сам тамо био добавио неколико књига, па кад би дошли к мени, они би то све разграбили па сједи и читај.

Велика је грехота, што је овај народ овако запуштен, и што га од њеког времена копају којекакве сеоске размирице, које би се ласно могле свршити, само кад би надлежнима ишло у рачун. Овако се народ с једне стране завађа међу собом, а с друге се јако троши. Да је ближе свијету и просвијети, какви ли би то били људи а овако су, што но код нас веле, заборављени и од бога и од народа. Немају ни поште, ни телеграфа, а зими кад падну велики сњегови, они изван својих тијесних граница, скоро никуда не могу!

Њиховој бистроћи и досјетљивости треба се дивити Као илустрација томе нека послуже ова два случаја:

Народ на Лукову, никако није био задовољан са својим Капетаном. Више пута ишли су Луковљани к Војводи Мирку на Цетиње, да им га макне и постави бољега. Војвода Мирко за то ни да чује, а кад су га они једнако молили, он им категорично одговори: „Валај ви га не ћу мићи, док не „*проблеји!*“ Многи би климнуо главом на овакав одговор, па морао да трпи, јер у кога су маказе, може да стриже како му је воља. А гдје ли ће опет човјек да *проблеји!?*.... То је немогуће, дакле ваља Капетана трпљети, па ма какав био. Али

Digitized by Google

јадни Србо, зна се наћи у свакој муци. На једном сијелу, гдје бијаше и Капетан, почеше да играју њеку игру у којој сваки је морао нађенути себи име њеке животиње, па кад би је чобан зовнуо, он би морао да одговори гласом животиње, коју преставља. Капетану одредише, да буде *овца*. — Поче игра. Чобан зове: кучку, мачку, гуску, вука, кокош и т. д. а они му сви одговарају, Зовну и овцу, а наш Капетан поче: *бе, бе, бе!* ..... Прекидоше игру, па весели сутра дан кренуше пут Цетиња. Кад их Војвода Мирко виђе пред *Биљардом*, запита их, што су дошли?

„Проблеја нам Капетан, па смо дошли, да нам га сада макнеш, као што си рекао.“

„То није могуће!“ одговори срдито Војвода Мирко.

„А ти га питај.“

Послаше по капетана, а када дође призна своју злу срећу. Војвода Мирко одржа ријеч и промијени Капетана.

Друго. Они су преварили комесаре, кад су били дошли да одреде Црној Гори границе. Граница је била установљена на Ускочком мосту, а то је на ријеци Буковици. Жао бијаше Дробњацима, што ће њих велика већина, да подпадне под Турску, па мјесто да покажу комисији прави Ускочки мост, они их поведоше у *Језера* и тамо им показаше њеки мали мостић. Шта зна комисија, па им повјерова и ту забиљежи границу, а у мапама и данас тај мостић називају „Ускочким Мостом.“ При биљежењу један од њих рече: „Валај су ови људи глупи, ја бих свијема изврнуо вратове!“ — Њеки га од комесара разумје и поче га псовати, а потражи му име. Овај се Дробњак нимало не препаде, него му каза такво име и презиме, које ја из уљудности овдје не смијем изнијети. Комесар извади свој биљежник и записа то славно име Кад дођоше на Цетиње пожали се Књазу и захтијевајући, да се тај човјек казни, каза то презиме. Сви присутни ста-

Digitized by Google

доше се смијати, а овај зачуђен тим призором, запита шта се смију? — Кад му њеко каза, шта значе та имена веле, да је поцрвенио, и наравно, одустао од сваког даљег истраживања! l

— — — — — — — — — — — — — — —

Дробњаци су шаљиви и весели, као и сви Херцеговци. Ко их не познаје рекао би, да ће се међу собом закрвити, како стану једни друге исмијавати. Понајвише се шале на сијелима, а кад пију један служи редом с десна пут лијева, па неће да прескочи никога, ма онај у сриједи био војвода или владика. Прва чаша је обично слугина, а негдје и задња. На другим мјестима влада правило, да је *на задњега крчма*. То значи, ко задњу чашу попије, мора да донесе опет ракије и тако, с тим „на задњега је крчма“, може да се уз ракију и осване. Уз пиће чују се сваковрстне шаљиве здравице, намијењене домаћину, домаћици и по реду гостима.

Што се тиче материјалног стања народа, Дробњаци стоје у средњем реду и живе прилично, премда има и сиротиње; особито од пошљедњег рата. Извор њиховог благостања, то је стока. Одатле имају доста користи, и то је скоро једини производ одакле добијају новац. Понајвише држе овце, има коза, волова и крава, а по мало и свиња. Мал, да не свака кућа има коња, који служи за пренос. Мазги нема. По неким мјестима држе и пчеле.

Стока дробњачка јако је разглашена и њу понајвише купују Рисански трговци за пастрму (*каштродину*) Она је тако дебела, да по њекада у овци има по девет ока лоја. У пошљедње вријеме дробњачка стока извози се у Италију.

С млијеком, сиром и маслом народ се сасвим мало користи а томе је узрок, што народ то не зна обрађивати. Држећи многу стоку, наравно је, да и млијека имају доста, па би одатле могли вући велику корист.

Digitized by Google

Љети предижу по планинама, гдје имају за стоку доста паше, али само траве. С тога сир и нема особитог куса, па се у томе и разликује од сира Приморског и Његушког, који је на гласу, а то највише с тога, јер је паша дивља и стока гризе сваког цвијета. По планинама куће су већим дијелом дрвене или од прућа плетене а изгледа су попут пирамида. Изнутра су у наоколо изредане *карлице* пуне млијека, *крављаче* (*каблови*) и мјешине са скорупом и сиром. Млијеко је сасвим добро. а кајмака има таквога, да људи мећу по двије леденице на кајмак у карлици, и оне стоје на њему, а да не пропадну у млијеко! — Кајмак смичу с карлица, па га соле и у мјехове слажу. То је *скоруп*, који понајвише продају Рисанским трговцима; али га сасвим мало продају. него га за кућу хране. Сир не знају правити у *тсорилу*, него имају сир, који зову „*пресукача*“ и „*превијача*“. Кад усире млијеко, разлисте га, те није дебље од листа хартије, па га превијају у груду и одатле: *Превијача*. Други га пресукивају, одакле: *пресукача*. Тај је сир добар и доста кусан, али само за мало. Потраје ли, више не вриједи ништа. Народ га обично искида на комаде и посоли, па га неколико дана држи у каци, а послије га тура у мијех, и тај сир зову: *сир из мијеха*, који се понајвише једе са кромпиром без хљеба. Другога сира по Дробњацима, Језерима, Пиви и Зети народ не зна правити, а да се у томе подучи, та би мјеста могла бити српска Швајцарска[1])

---

[1]) У Подгорици се у ортачно један трговац из Италије са једним Црногорцем, те су закупили све млијеко по Зети по грош оку. Добавили су раднике из Италије и раде лијепи сир, по талијанском начину. Из Подгорице га преносе преко Бара у Италију, а одатле по бијеломе свијету. Веле да ће ти предузимачи одатле имати добре користи.

Digitized by Google

У Никшићу постоји од неколико година Књажева штала, у којој ради неки Швајцар и прави сир по швајцарском начину. Сир је врло добар, у свијету признат и одликован. Мислим, а и право би било, да та штала буде расадником, одакле би младићи излазили изучени у том раду. Они би послије учили своје сељаке како се обрађује сир и масло. На жалост, не знам из којег узрока, тако није; нити у ту шталу има приступа икакав младић Црногорац!... Ваљда се онај Швајцар боји, да му не преотму занат?! — Признајем, да народ не би могао имати све оне фине справе, па још од метала; но цијеним да ни швајцарски сељак све то нема. Али наш је народ вјешт у израђивању разног посуђа, па би најпотребније ствари од дрвета израдио; или би се имућнији сељаци удружили и заједнички радили. На тај начин, народ би се користио, а гдје је народ богат, ту је и држава богата.

Још, још, може да поднесе са сиром, али масло не знају мести. Кад им треба масла, топе скоруп и у томе не воде никакву економију, него се ту просто расипље и скоруп и сир и млијеко. Гледао сам, гдје дјеца узму по пуну крављачу млијека кисела, па сркају. Једва да посркају трећину, а оно остало проспу. Дјетету наћи ћете у шакама по груду сира, у којој има готово цијела ока. Он то тако без хлеба једе, а кад му се додије, баци у какав крај. Једном ријечи: ту се не штеди!

Скуп њихових колиба по планинама — зову *катун* Свако село има свој катун. Овој сам се ријечи много чудио и питао за њен коријен; али од никога не добих повољна одговора. — Око млијека раде само домаћице а зову их *планинкама*. Свака жена није планинка. Хоће јој се особите вјештине, да то постане.

Жене су чисте и не раде друге послове изузев млијеко и домаће радове. Оне нијесу робиње, као у старој

Digitized by Google

Црној Гори, нити за њих влада право чибука. Муж је неће никада пустити, да иде у дрва, него обично он иде или најамник. Жене су јако развијене, а дјевојке су врло лијепе, и своју љепоту уздрже за дуго и пошто се удају. Очи су им понајвише црне и живахне.

Жене и дјевојке носе право херцеговачко одјело. Људи су примили црногорске хаљине, а шњима и онај велики раскош, који иде са тим хаљинама.

Земљу обрађивају доста добро; али она даје слабо плода, ради велике зиме[1]. Најбоље рађа кукуруз, затим: пшеница; рж; јечам; елда и просо, те народ од свих тих жита мијеси хљеб. Ја сам јео свих тих хљеба, изузев просани, за који веле, да је са свим слаб и нездрав; али га сиротиња за невољу једе. Ни елдани хљеб, мени се чини, да није даље измакао од просаног. Турци елду и просо сију само за коње, које у ергелама хране, па их пуштају, да то пасу мјесто траве!!.... Иза жита најбоље рађа зеље, које спремају у бадањима за зиме и поста. Кромпира већ је мање, а и друге зелени нема бог зна обилато, само од њеког времена лукац марљиво пазе. Повртарства и воћа ту нема, осим какве дивље крушке, јабуке и љешњика, којих има обилато. Има и јагода на њеким мјестима. Расте и дуван, али не онај фини, него њеки црни и јаки дуван, који се по овим крајевима, по Црној Гори и Приморју зове *дограм*. Он је најскупљи осам гроша ока, а не режу га, него мало само истрљају међу длановима, па га пуше у „симсијама". Када задиме тим дуваном, ко га не пуши, свакога спопане кашаљ од његове јакоте. — Поред свега тога, у њеким селима брижљиво гаје конопљу, од које жене праве себи кошуље.

---

[1] Од њеког времена њихове усјеве, а и траву, јако тамани њеки црв, који они зову *моль*.

Digitized by Google

Љети се народ добро храни, јер има доста млијека, кајмака и сира, а има и меса. Јела су им добра и пријатна. На ручку или вечери најпрво изнесу на једноме тањиру издробљенога сира са кајмаком и исјеченим црним лукцем, па се једе као мезе уз ракију, а иза тога настаје прави ручак. Ручак скоро вазда почиње киселом чорбом, а завршује се киселим млијеком. Подразумијева се, да на свечанијем ручку не ће изостати цицвара, пита или бурек. — Зими није тако, него је храна слаба, а пости управо убијају народ. Сочива има мало или нимало, а зејтина нема никако, те је свакидашња храна тада: кисело зеље или просто хљеб и вода. Неће Дробњаци, као у опште Срби, да се омрсе, премда слабо иду у цркву.

Од посљедњег рата народ се доста покварио, а не само по Дробњацима, него у опште по Црној Гори. То су обичне посљедице рата, које се још више осјећају међу маленим народима. За вријеме рата било је много странаца, особито Руса, па је народ многа зла од њих примио, а доста свог поштења изгубио! У Дробњацима је у опште народ здрав и чио; али је једно зло — зло доста велико, јер се међу њима опажају венеричне болести. Уз то су примили и њеколико туђих ријечи; али исто говоре лијепо и чисто правих херцеговачким нагласком.

Дробњаци су подијељени у читири Капетаније, најме *Дробњачка*; *Језерска*; *Ускочка* и *Шараначка*. Ове двије посљедње Капетаније могле би се узети сасвим засебно; али са Дробњацима састављају цјелину. Пета Капетанија *Луково*, одијељена је и спадала је у Катунској нахији. Дробњаци Луково присвају себи, а запитате ли становника Лукова, он вели, да је Луковљанин. Кад је Црна Гора добила Никшић, тада су Дробњаци са Луковом и Пивом припали Окружном Капетану у Никшићу. По нај-

Digitized by Google

новијој установи, данас је све то *Никшићка Губернија*, гдје је великим Гувернером бивши Министар финанције и просвијете Војвода Ђуро Церовић. Тако сада има у Црној Гори: *Нахија, Округа и Губернија!*

По војничкој подијели Дробњаци и Пива принадлеже Бригади Војводе Лазара Сочице, а по духовној припадају Епархији *Захолмско — Расиској*, чији Владика сједи у Острошком Манастиру. — О овој Епархији сљедеће стоји на првом листу у „Шематизму“ исте Епархије:

„Јепархија Захолмска до год. 1667. имала је свога Епископа у Требињу, који је носио наслов »Митрополита Захолмског и Херцеговачког«. Посљедњи Србин владика ове Јепархије био је Митрополит Василије (свети) родом из села Попова. Видећи Митрополит Василије, да Патријаршија Цариградска, угледајући се на централизирање ондашње турске царевине, присваја под своју управу и српску народњу цркву, која, до пресељења Пећског Патријарха Арсенија I. Црнојевића у Угарску, бијаше неодвисна; — и видећи да грци — Епископи, помоћу турске власти, све више и више заузимљу српске Јепархије по Босни и Херцеговини: смисли оставити своју Јепархију и поћи у Атонску Гору, да тамо, у побожној самоћи очекује крај свог земаљског живота. Дошав у Брда, која тада бијаху турска, приступе му Брђани као своме Архипастиру и, чувши његову намјеру, замоле га да остане код њих обвезујући се да ће му сваки домаћин давати на годиу по клобук жита (5. ока) а сваке треће године такођер по једнога брава. Митрополит, из љубави према своме народу, остане у Брдима и смјести се под Острог планином оградивши за своје пребивање малу кућу близу неке црквице. Пошто је за тим разгледао положај мјеста, нађе под самом планином једну пећину доста пространу, уз коју са западне стране подигне зид, стави јој кров од клиса (лучева дрвета) и, направивши у истој једну

Digitized by Google

малу цркву и пет собица, преније се да ту у самоћи, посту и молитви, проживи свој вијек, као што је и било: у поменутој пећини умрије, у њој истој би и укопан. У половини XVIII -ог вијека тијело му се нашло цјелокупно, које и дан-данас, из обзира на богоугодни живот покојника, вјерни почитују, држе за свето и вјерују.

„Сродна љубав и побожност српског народа, особито у Босни и Херцеговини, остала је у предању према овоме српскоме светитељу: тако да ће мало које од тијех чељади изостати а да не дође по једном у години на поклон његовим светим моштима. — Шта више и сами Срби Мухамеданци »долазили су са болесницима на поклон своме доброме« (овако Турци Херцеговачки зову св. Василија).

Даље се у истом «Шематизму» вели, да је: «На основу овог историчног доказа, који се дознаје из предања овдашњег народа и такође из једног својеручног писма пок. Митрополита« — Књаз Никола установио ову нову Епархију године 1876, а први јој је владика био данашњи Цетињски Митрополит Висарион.

Поред варошице Шавника, главнија су села у Дробњацима сљедећа:

Тушина, гдје живи чувени старац Новица Церовић у својим кулама *Церовићи*. — О Новици и његовом причању о пјесми »Смрт Смаил аге Ченгића,« проговорићу згодном приликом, док још што — шта набавим.

Мљетичак, гдје је 1840 године погинуо Смаил-Ага Ченгић.

Петница («турска злосретница«), одакле је поријеклом Вук Стефановић Караџић. У Петници је и данас јака породица Караџића, а на гласу је Шујо Караџић за вријеме убиства Слаил-Аге. У близини је *Шујова пећина*. Такође је на гласу и Мимо Караџић. — Дробњаци знају за Вука и поносе се, што је дробњачке горе лист.

Digitized by Google

Даље су знатнија села: *Бијела, Добра села, Превиш, Комарница, Пошћење, Дужи, Гудијељи, Халуга, Добриловина, Тимар, Слатина* и др.

У Језерима има само два права села: *Жабљак*, гдје је црква и школа и *Црна Гора*. — У Језерима находи се много старих гробница, из римског доба, од лијепог камена.

У Шаранцима су најглавнија села: *Руданци* и *Крши*.

У Ускоцима: *Љевишта, Сировац, Сируг* и *Малинско*.

У Лукову: *Луково* (веље и мало) и *Прага*.

Мал-да-не свако село има своју цркву, а њека имају и по двије. У свима се ријетко кад служи, него само у парохијалним црквама, којих има десет, а Луковачка једанаеста, и то:

1. *Тушина;* 2. *Ускоци;* 3. *Шаранци;* 4. *Добриловина;* 5. *Језера;* 6. *Тепца;* 7. *Косорић;* 8. *Превиш;* 9. *Бијела;* 10. *Пошћење;* 11. *Луково.* — Храмови цркава понајвише су Свети Ђорђије, кога Дробњаци и славе, а прислужују Илиндан.

У Дробњацима има и три манастира: 1. У Добриловини: *Св. Ђорђије;* 2. у Подмалинскоме: *Св. Лука;* 3. у Бијели: *Св. Ђорђије.*

Укупни број становника у Дробњацима (са Луковом) износи 6683 у 1260 кућа, и то:

I.	У	Капетанији	Дробњачкој	6584	ст.	у	813.	к.
II.	«	«	Ускочкој	1009	«	«	120.	«
III.	«	«	Језерској	608	«	«	100.	«
IV.	«	«	Шараначој	673	«	«	80.	«
V.	«	«	Луковачкој	811	«	«	129.	«

Ове сам шифре извадио из „Шематизма православне Јепархије Замолмске и Расијске за годину 1880.« У Задру, Печатња Ивана Водицке). Ипак је ово само приближна шифра, а Дробњаци броје више становника. Како ми причаху на Цетињу, попови нијесу хтјели, да дају аутен-

Digitized by Google

тичне шифре, бојећи се, да им владика не узме бирове. То им помаже и да мало кријумчаре, јер по црногорским Установама, сваки поп у Катунској нахији (најсиромашнији предјео у Црној Гори), ако има више од 150 кућа у својој инорији, мора за сваку кућу држави годишње плаћати по једну форинту порезе. По свој осталој држави плаћа исто по форинту за сваку кућу преко деведесете. — Ова је пореза далеко већа, него такве по Србији.

У недостатку бољих статистичких биљежака, нека послуже и ове из »Шематизма«.

Клима је сасвим оштра у свим Дробњацима, особито у Језерима. Може се рећи, да у Дробњацима и нема љета, него само прољећа и зиме. Ипак сви су ти предјели необично здрави.

Ја сам врло лијепо провађао дане у Шавницима. Понајвише сам ишао у школу, јер је тада учитељ био запријечен, вршећи дужности одсутног Капетана. Учитељ скоро вазда немаше времена, јер, како сам казиваше, он има њешто много дужности. Бијаше: Учитељ, — капетански писар — администратор — житар — царинар — и војник! Шест знања није шала вршити, с тога сам му и морао помагати. За то вријеме увидјех, колико спреме мора имати учитељ основних школа.

Учитељ није зао човјек, шта више, он је поштена душа; али и њему, као свим учитељима по Црној Гори (изузев њих 5—6 међу 40 учитеља), оскудијева потребно знање. Он то сам признаје и више пута ми говораше: „Како ћеш, да ја ову дјецу учим, када ја у тој несретној Богословији ни чуо нијесам за Геометрију, Физику, Минералогију, Ботанику и Зоологију? — Ја сам им више пута говорио, да ја нијесам за учитеља, а они ме држе, па шта ћу ја?!«..... Овако се исповиједа учитељ,

Digitized by Google

а тако је и у ствари. По Црногорским школама захтијева се скоро све оно, што и по српским школама у Угарској, а учитељи не знају ништа! Спремних учитеља неће да добављају, јер се на Цетињу боје „*књижевног пролетаријата*“!!!....

Често би ми долазио поп Милосав са Превиша, човјек јако интелигентан и напредних мисли. Долазили би и други сељаци, па би се разговарали и шалили до миле воље. Поп Милосав има красног сина, који је само основну школу свршио у Шавницима; али је јако паметан и жељан науке. Непрестано чита, па што год би нашао неразумљиво, дошао би, да му протумачимо, ја или мој друг. Имаше малу књижицу, у којој би све побиљежио, што би му испричали. Највише нас питаше о страним ријечима, и ту видјех колико гријеше наши писци, што у својим дјелима употребљавају толико страних ријечи, а обилазе лијепе српске ријечи и изразе!!....

Највише сам у Шавницима уживао кад су вуну прали. Скоро сву вуну из Дробњака и Пиве бијаше закупио мој газда у ортачину с њеким которским трговцем, у вриједности око 30.000 форинти, па су је у ријеци прали. Прање вуне у Шавницима велика је слава, као по другим крајевима берба, само је овдје великог труда. Било је преко 20 радника што мушких, што женских и нико није бадавадисао. Њеки су носили вуну из магаза на обалу ријеке, други су је пречишћавали, да није у њој какве нечистоте, или какве друге примјесе. Кад су вуну пречистили поставе њеколико у кошар, који су нарочито за то сплетени. Кошар с вуном увале у ријеку, а један човјек уђе такође у кошар, па ногама притиска вуну, баш као кад се вино гњијечи. Он је притиска и по мало разређује, а велика брзина воде однесе из ње сав као, те послије њеколико минута, вуна је сасвим чиста и бијела. Извуку

Digitized by Google

кошар из воде, па вуну изаспу на мала носила; однесу је на чисто мјесто и ту је искрену. Сада вуна прелази у руке дјевојака. Оне је разастиру, да се суши, па је опет скупе и носе, да се сабија у вреће. Кад је сва уређена и у већама сложена, гоне је у Котор, а одатле иде пут Трста.

Овај рад траје по њеколико нећеља и весело је. Пјева се, шали се и задиркује. Поред вуне се једе и пије, а понајвише се пије кава и ракија, особито они који су у води. Ту влада и њеки мали обичај, који није сасвим „галантан". Ко год дође да гледа прање, ухвате га, па шњим у кошар у воду. Сада, или, да плати пиће, или, да га увале у онај кошар. Наравно је, сваки пристане на последњи услов, само да га не сквасе. — Кад се сва вуна опрала, тад је велика вечера, на којој присуствују сви радници и газда, а позове се ко и са стране, па сам и ја добио позивницу. Под ведрим небом кувало се и пекло, а на зеленој трави се јело. Мјесец нам је свијетлио и своје сјајне зракове спуштавао у ријеку, која изгледаше, као да је позлаћена, а њен ромон праћаше дивну пјесму пјевача и пјевачица. Вечерав, старијешина радника одреди једно дијете, да се окупље у ријеку, гдје су вуну прали. Дијете прими весело налог и за тренут ока, нахођаше се у ријеци, а шњим се удружише још двоје троје дјеце. Запитах их зашто то раде? — Одговорише ми: „Такав је обичај"!.

•

Први пут кад морах оставити Шавнике и Дробњаке било ми је јако жао, јер ми се допадаше ту становати. При поласку моја добра газдарица даровала ми је лијепу дробњачку торбу, која ме вазда подсјећа на Дробњаке и њихову доброту.

Digitized by Google

Овога пута кад дођосмо, примише нас такође врло љубазно и сви су нам се обрадовали, те нијесмо знали, код кога ћемо прије, да свратимо на част.

У Шавницама смо се задржали 5—6 дана, јер *Јако К.*, с којим бијасмо уговорили да идемо на Дурмитор, био је отишао у њеко оближње село. Чекајући Јака, ми смо припремили све што нам је за пута било потребно. — Јако дође и ми кренусмо 21 Августа око 1 сата послије подне. Сваки имаше на леђима торбу, а у торбама смо имали велику пшеничну погачу, кафе самљевене, шећера, вилцане и ибрике (цезла) за кафу, а поред тога и пола оке дувана.

Мислим, да неће бити згорега, ако проговорим двије три ријечи о нашем новом сапутнику Јаку К. — Јако је оригиналан човјек од главе до пете. И говор и покрет и његово држање, све је то скроз оригинално. Биће му око 50 година. Висок је, али сасвим сув, мало је оћелавио, а боре на лицу већ су му разгранале. Родом је Пљевљак, а данас живи са својим братом у Шавницима. Њеко вријеме био је црногорским »культуртрегером«, а сада је у »хонорарном« стању покоја — без пенсије! Јако вазда путује по оближњим селима и свако најмање дијете зна за њега. Пратио је нашег разглашеног учењака Др. Панчића на Дурмитор и о њему доста прича. Мало је иједак на г. Панчића, јер Јако вели, да му је г. Панчић обећао послати »Гласнике Српског Ученог Друштва«, па му их није послао и то је узрок, што Јако није написао »Историју Дробњака«! — Више пута би причао како ће написати »Историју Дробњака», па би дошао, да га посавјетујемо, да ли ће је послати »Матици« у Новом Саду или »Ученом Друштву« у Београду. Ми би му вазда одговорили, да је за њега дестојније у Београд послати.

»Тако је, тако је«, одговорио би Јако особитим тоном. Сваку прву ријеч реченице почимаше са »*хм*», уда-

Digitized by Google

рио би гласом на половину ријечи, а подигнуо би се на прсте од нога.

Он нам је вазда обилато причао, а свако јутро дошао би у цик зоре, да нас буди, па би шњим ишли и тумарали по бријеговима и околним селима; газили ријеке и брали јагоде. Више пута би изгубили Јака и тражили га по пола сата — кад ли тамо, Јако лежи гô у ријеци и купље се!

Да не дуљимо много, оставићемо сада Јака, да мирно иде с нама, док се није наљутио.

Прво село, то је *Превиш*. Народ бијаше предигао са стоком у планину, а само је остануо онај, који нема ништа, или која баба, ако није могла ићи. Заустависмо се мало пред црквом. Црква је малена, али доста лијепа и мора да је стара. Врата црквена су мала и човјек мора добро да се погне, кад уђегне. Прагови од црквених врата од једног су комада камена и то је тако вјешто изсјечено, да је онај дио из сриједе цио извађен и за свету трпезу постављен! На праговима види се њеки натпис, али га немогосмо прочитати. Око цркве је гробље и има лијепих камених гробница, које су уздигнуте од земље и покривене великом каменом плочом. На сваком таквом гробу уздигнут је камени крст, на коме су изрезани други мали крстови и црвеном бојом омашћени. Ове крстове, од којих су њеки врло лијепи, сами сељаци тешу. На њеким гробовима вије се бијела марама, а на њеким опет налази се изврнута колијевка. Ту колијевку постављају на гроб, када умре женско дијете, да би се у оној кући родило друго мушко.

Што иђасмо на више поглед нам бијаше све љепши. Под нама остајаху села Дробњачка, а сва су обрасла красним зеленилом.

Digitized by Google

Бијасмо се сећ попели на половину *Ивице*. Киша поче падати, а вјетар прилично дувати, који овдје скоро вазда дува. Ивица је висока 1725 м., дакле Ловћенске висине. Сасвим је гола (премда је обрасла травом) и трудно је наћи каквог дрвета, ради великог вјетра.

Друге важније планине у Дробњацима јесу: *Дурмитор*, о коме се даље говори. *Војник*, који је висок 1968 м., *Сињавина; Јаворје; Лола* и *Лојаник*.

Почесмо по мало силазити, а кад дођосмо на једну чесму, написмо се хладне воде и заложисмо се хљебом. Ту чесму подигао је њеки Божо Томић, за покој душе своје мајке. Тако гласи натпис на чесми, а, чини ми се, то је најљепши споменик, што је могао мајци подићи. Сиромаху путнику није ништа пријатније, него кад се жедан напије хладне воде, и, нема тога, који ту пије воде, а да не рекне „бог да прости и мајци и сину" (обадвоје су покојни), као што смо им и ми из свег срца рекли.

Идући напријед долази се у једну густу шуму, која је обрасла високим буквама. У тој су се шуми грозна убиства догађала, те се на многим мјестима виде разни знакови и крстови, гдје је ко погинуо. Чудан је обичај у тој шуми, да свако своје име изреже на каквој букви, тако да дуж пута скоро нема букве, на којој се не виде каква почетна слова. Јако нам је казивао чија су која почетна слова, а његових казао нам је једну десетину у свим могућим облицима, а половина их је старословенски.

Много народ прича о овим предјелима, из којих би човјек могао написати дебелу књигу басна и прича, и скоро све то има њеки исторични или јуначки тип.

На Превишу се налази њека стара и сва црна кућа. О њој народ прича, да је зидана прије Косова, и да су се у њој Дробњаци више пута затварали. Исто тако причају и за њеку велику пећину у Комарници. —

Digitized by Google

Идући пут Језера, испред једне куће има од камена истесана једна мала столица, која наликује обичним владалачким престолима. За њу причају, да је ту Иван Црнојевић сједио и одмарао се на вечерњој хладовини. —

Даље на сред пута стоји: *Маркова стијена*. Ту су два велика камена, која стоје један према другоме и народ вели, да је то Марко Краљевић једним ударом раздвојио. У истини, види се, да је некада морао бити један камен, али ко зна како се раздвојио?! —

Иза „Маркове стијене", долази. *Марково благо*, гдје је Марко Краљевић закопао своје благо. Само га још нико није одкопао!! —

На том истом путу наилази путник на једну малу лакрдију, која се прије много година догодила, али за коју неће ни дан-данји да забораве. Један Превишанин убио је зеца, па му кожицу испунио сламом тако вјешто, да из далека изгледаше живим зецом. Тај његов „марифет" постави на једном камену и сакрије се, да гледа, шта ће да буде? — Други Превишанин, видећи издалека зеца, стаде пуцати на-њ, и пуцао је 10 пута. Жестоко се љутио, што не може погодити, а још више, што је зец тако дрзак, па неће да бјежи, него му се скоро руга. Тек кад хтједе још једном да пуца, сјети се своме јаду и видје шта је! — Од то доба на ономе кршу, гдје је зец био, постављају комад каквог кривог дрвета, што преставља зеца, а одакле је онај гађао положе дугуљасту палицу, и на њеним крајевима по камичак, што опет преставља пушку. Од тог времена доста је протекло и оба та два Превишанина већ су међу покојницима; али њихови нашљедници једнако се томе ругају. Породица онога, који је гађао зеца разваљује ту ругу, а ови други је опет намјештају!

Уљегосмо већ у *Језера*, у тај најљепши предјео, гдје се не види друго, до плаво небо и зелено поље. Нити

Digitized by Google

има камена, ни дрвета — све је трава. Овај предјео добио је своје име од великог броја језера, који се ту налазе.

Киша престаде, а небо се поче ведрити. На једно два сата пред ноћ угледасмо горди Дурмитор, који бијаше маглом обавијен, па изгледаше, да се небо на-њ наслонило. Сада иђасмо равним пољем, по густој трави, на којој се бијељаху велика крда оваца, а на небу се већ почеше указивати сјајне звијезде, које нам измамише ону народну пјесму:

„Кићено небо зв'јездама,
„А равно поље овцама.... "

Пјевајући ту лијепу пјесму, приспјесмо у сами мрак у колибу превишког официра Јова Зарубице.

Домаћин нас прими врло лијепо и особитом љубазношћу, која је урођена свим Дробњацима. Њему је кућа на Превишу, а у Језерима само љети станује са стоком. Домаћин и сви његови настојали су, да нас што боље угосте. Хтјели су, да кољу брава; али им не дадосмо, него нам за вечеру припремише *масаоницу*. Само име каже, да је то јело сасвим масно, а прави се на сљедећи начин: У тигању се растопи скорупа, па се у то успе издробљенога хљеба. Мијеша се за један черек сата, док се хљеб изпржи па се једе. До тада никада нијесам кушао то јело; али ми се чини, да се *масаоница* неможе јести него само под Дурмитором! Иза масаонице донесоше нам *грушавину*. То је њека врста слатка и згуснута млијека.

Кад је већ ријеч о млијеку, овдје ћу да изнесем, како наш народ по тим крајевима називље разна млијека:

1. *Јамуже*. Цијело неварено млијеко.

2. *Варевина* или *Вареника*. Варено млијеко.

3. *Кисело млијеко, Кишјелић, Љуто млијеко*. Млијеко када се укисели. Ово млијеко обично зову само *Млијеко*.

4. *Замлаз*. Кад у љуто млијеко умузе јамуже.

Digitized by Google

5. *Млаћеница.* Остатак оног млијека, из ког се масло измело. — Кад жена мете масло, пјева:

„Гола ја, голо масло;

„Гола ја голо масло.

„У стап гука,

„У село мука„.

6. *Ундуруља.* Остатак сурутке, која се узаври, па се измијеша трећином цијела млијека.

7. *Грушавина.* Млијеко се пусти, да узаври, па се у-њ метне два три зрна соли и непрестано се мијеша. За тим се дигне с ватре и пусти се, да се охлади и згусне, а тада је слатко, као да је ко метнуо шећера. Народ вели, да се млијеко *згрушало* Има и глагољ: „*грушати се.*“ — У Кучима зову ово млијеко „*Јардум*“.

8. *Клијавина.* Млијеко, које даје крава пошто се отели. — У Кучима га зову „*Сјера*“.

Сутра дан устадосмо рано и око 4 сата крепусмо пут Дурмитора. Њеким поштовањем корачалисмо према њему, а он је гордо стајао пред нама, ваљда гледајући, који су то гости, који хоће да га узнемирују?! —

Нијесмо ишли правим путем, да би се што прије успели. Подножје му је све обрасло дрвећем, а тако је скоро до половине. Од половине на више нема никаквог дрвета, али је сав покривен травом, те по њему пасу овце. — Од подножја до највећег врха има четири сата добра хода. На половину набрасмо дрва, па се сва тројица упртисмо и ићасмо на више

Кад се успесмо на Шљеме (то је највећи врх) бијаше већ у велике дан. Разпртисмо дрва и починусмо мало, па стадосмо разгледати наоколо.

Узесмо дурбин, и тим другим љуцким очима уживасмо ванредну љепоту и величанствени поглед. Високе

Digitized by Google

планине заокружиле су са сваке стране. као да играју коло око сиједога старца Дурмитора, који је био вазда браниоцем српске слободе, и око кога се лила драгоцјена српска крв!.... Тамо далеко, подиже се *Авала*, те се међу својом браћом и милим сејама поноси, што се под њом пружа престолница Српске Краљевине — јер је под њом Београд, та српска дика и узданица! Види се даље у Србији: *Копаоник* и *Златибор*. С друге стране до неба се подижу црногорске планине *Ловћен* и *Ком* и друга брда. — Вријеме бијаше лијепо, а магле није било него само са стране Херцеговине, те нијесмо могли разгледати, премда провириваше вијенац херцеговачких планина.

Не зна човјек, шта ће прије да види, шта ли да разгледа, чему ли да се диви?!... Са сјевера, са југа са истока, са запада свуда се поглед краде. Види се Србија, види Босна, Херцеговина, Црна Гора, Стара Србија, Арбанија, па чак преко Ловћена види се и оно красно Јадранско море!.... Док на једној страни гледаш зелене планине, на другој опет ето голе *Румије*, чији се врхови снијегом бијеле.

Колико је уживање у разматрању тих српских гора и планина, тих чуварака српске слободе, по којима је сваки камен натопљен крвљу српских синова, а орошен сузама биједних мајака и вјерних љуба!.. Свака је од тих планина Србину највећа светиња! — Колико дакле човјек ужива гледајући око себе, толико исто кад погледа под собом. Пространа *Језера* на далеко су се пустила, а малена брдашца, сва су обрасла травом. Рекао би, да је њеко све ово застр'о великим зеленим ћилимом. Гдје гдје, бијели се по која кућица, а стада оваца, која пасу по тим пољима, кад затрче, помислио би проврије ријека. Ову слику још величанственијом праве многа језера.

Као што нагласих, овдје има доста језера, али су најглавнија: *Црно језеро — Вражје језеро — Рибје језеро* —

Digitized by Google

Змиње језеро — Зелено језеро и *Сврабје језеро*. Највише је *Црно језеро*, о коме народ прича, да се у њега сурвао њеки стари манастир, и он у својој илузији и данас чује како њеко из језера виче! *Сврабје језеро*, народ сматра љековитим и лијечи себе и животињу од свраби. У *рибјем језеру*, има великих риба, а *зелено језеро*, најљепше је зелене боје, која се да замислити. О свакоме језеру народ прича по читаве историје празновјерица и басна, а наравно, не заборавља ни за крилатога коња Момчила војводе.

Према Дурмитору стоји мало брдашце, у народним пјесмама познато под именом *Пирлитор*. Под њим се виде њеке рушевине, за које народ вјерује, да су то развалине Момчилових дворова. Ја мислим, да су то развалине градића *Језера*, о коме Јиричек пише: „На пољу Језерима (1460м). која су шест мјесеци снијегом покривена и данас се види над једном стијеном порушени зидови градића *Језера*, у коме је Херцег Шћепан љетовао дишући свјежи воздух и уживајући у дивном изгледу Дурмитора“[1]. — Морам напоменути, да народ не зове то брдашце *Пирлитор*, него *Пилитор*, и веле, да се оно с тога тако зове, што је кано пиле, према великоме Дурмитору.

Највећи врх Дурмитора, као што напоменух, зове се *Шљеме* и на њему је подигнута пирамида. Подигли су је скоро њеки руски топографи, који су били послати из Петрограда, да премјере Црну Гору и да саставе карту исте. Пропутовали су Црну Гору и сву је премјерили, а на сваком врху поставили су пирамиде. Карту Црне Горе издали су на српском језику у „Раднји Војено Типографскаго Дијела у Петрограду“, под насловом: „*Карта Црногорске Књажевине по најновијем разграничењу. Мјера*

---

[1] Види „Отаџбину“. Књига осма. Свеска 30. — Стр. 223.

Digitized by Google

4.500 Метаров у једном палцу.« По оцјени »Глас Црногорца«, карта је добра и ако има мјестимичних погријешака.

По њиховом премјеру Дурмитор је висок 2483 м. — дакле највиша планина на Балканском полуострову иза Љуботрна у Шарпланини, који је висок 3050 м. По истој карти *Ком* је висок 2448 м, а *Ловћен* 1723 м.

Дурмитор није каменит као Ловћен, Бјетреник и друге планине по Црној Гори, које убијају путника, кад се по њима пење. Вјешт коњик, на доброме коњу, могао би јашући на врх Дурмитора изаћи. У томе га је врло добро карактерисао Др. Панчић, назвав га, како ми причаху сељаци, *благословеним брдом*. — Воде има само на подножју му, гдје се налази добра вода названа *Башина вода*. Горе је већ нема, али има леда.

По Дурмитору има свакојаке дивљачи, а највише медвједа, вукова, дивљих вепрова, срна и дивокоза и др. Народ се највише жали на медвједе, да им стоку тамане. Поред толиких опасних животиња, ми смо толико глупи били, да смо ту ишли без икаквог оружија, осим једног малог ножа. Ја и Андрија (мој друг Андрија Рађеновић) оружије нијесмо смјели носити, а Јако говораше, да није могао наћи пушку! . . . Заиста, више среће, него памети! — Чудно ми је, што се народ у овим крајевима нимало не бави ловом. Од самога лова могли би живјети, јер ето им Дурмитора, а ето Војника, који је прави звјерињак и на њему може да се нађе свакојаких животиња. У Војник иде кад — кад улов Књаз Никола. — У томе су Васојевићи и Кучи много бољи, јер они доста лове, а и опанке граде од коже дивљег вепра, који им трају по годину дана.

О Дурмитору народ много прича, а није ни чудо, што је таква планина баснословна. Овдје ћу само напоменути, да има једно мјесто прозвано *Савин лукац*. Народ прича, да је ту Св. Сава сијао лук!! . . . .

Digitized by Google

Године 1873, пео се на Дурмитор Професор Др. Панчић, када је по Црној Гори путовао ради ботаничког испитивања. О њему причају сељаци:

»Дошао њеки ђеде тамо из Србије, зваху га Панчић. Веле, да се пео по свим планинама, па хоће да се пење и на Дурмитор. Ђе ће, за бога, он на Дурмитор онако стар, кад би га и мува превалила?!. Мишљасмо е ће му душа испанути на по пута, кад ли брате, у њега ноге као у зеца. Иђаше уз Дурмитор боље но који од нас. Учеван је, веле, доста, а и види му се по говору, но којега ће му ђавола оне травице? Све их је купио као баба бајалица, па их је увијао и хранио у њеке карте и записивао како коју зовемо, као да ће шњима да да врача!!..... Ми им разјасњивасмо, како је он то ради науке прибирао; али њима не иђаше у главу, шта ће човјеку травице са Дурмитора, „кад ће му се — говораху — до Србије осушити као дуван“!

Кад се науживасмо расматрања, одосмо да тражимо леда, јер га на врховима не бијаше, пошто је лањска зима била сасвим блага и снијега није падало. Нађосмо леда у једној великој јами. Кушасмо, да ли ћемо моћи проћи с краја на крај, што нам пође за руком, али смо дрхтали ништа мање, него кад су осуђеници пролазили „Il. ponte dei sospiri“, бојећи се, да не прсне лед, па да се не сурвамо у какав амбис. Кад накуписмо довољно леда, запалисмо ватру, која лијепо гораше, јер не бијаше ни зере вјетра, што је доста необично на толикој висини. Кувалисмо и пили каве; пјевали и играли по црногорском обичају — једном ријечи: обилато смо се веселили и то све на 2483 метара висине!

Трудно нам се било растати са Дурмитором и не хоћасмо тако брзо, да нас није ћерала магла, која бијаше почела обавијати Дурмитор. Побојасмо се, да не

Digitized by Google

залутамо, а и којекаквих животиња . . . . Још једаред погледах наоколо и подасе; још једном видјех све српске земље, које су тако лијепе и убаве, а Србину, два пута љепше. Ко зна, да ли ћу икада више срећан бити видијети ту красоту и ту природу!!... ... Никада у моме вијеку нијесам зажалио, што нијесам пјесник или сликар, а овога пута, чисто ми би жао, што ме мајка не породи пјесником јали сликаром!..

*

На једном камену записасмо наша имена и дан долазка. Остависмо један број „Српског Листа“, који имасмо при себи, ако ко ња-њ наиђе нека се чуди; а тај дични приморски будилник, нека се поноси и на гордоме Дурмитору! — Побрасмо њеколико разних цвјетова, а међу њима и њеколико закржљавилих каранфила, који ће нас подсјећати на пријатно пењање на горди Дурмитор.

Хоћасмо да сиђемо с друге стране преко *Седла* (други врх Дурмитора, који наликује седлу), али је Јако заборавио пут. Тумаралисмо цијели сат, не знајући куда ћемо. Наиђосмо на један стрмени поток, који бијаше страшно погледати. — „Овуда би могао ићи само који манити Енглез“ рекох Андрији; али тај „манити Енглез“, морао сам и ја бити, јер Јако рече, да другога пута нема.

„Што говориш човјече?!“ рекох му упрепашћен. „Јеси ли полудио, или ћеш полуђети?!... Виђи, грозно га је и погледати, камоли низ-а-њ ићи! Нећу ја да лудо гинем!

„Залуду ти је говорити. Или овуда ићи, или овдје останути,“ одгорови Јако.

„Ево ти сада белаја“, помислих у себи и гледах шта ће да буде. Но не би друге. Упутисмо се, али нијесмо могли ићи на ноге, него смо сјели, придржавали се и ногама и рукама, па тако пузли. Све је прло, а како би

Digitized by Google

ногу мало макли, одвалила би се читава гомила камења, па се по цијели сат ваљај. Тако би који од нас, само да му је мало нога поклизнула. По сто пута у себи рекох »збогом свијете« и помишљах, како ће вукови и медвједи имати обилатих порција бифтека од нас тројице!.. Али шта да се ради, кад

«Чашу меда још нико не попи,
»Што је чашом жући не загрчи.«

Скоро два сата трајао је тај наш пут и једва сиђосмо. Сељаци нам казаше, да се тај поток зове: »*Милошев поток*«.

По предрачуну, моралисмо исте вечери стигнути у *Пивски Катун* и ту ноћити, па сутра дан на ручак на Горанско. Тако би и било, да нам се Јако није изгубио, јер кад се састадосмо бијаше мркло. Даље не могосмо никуда, него остадосто да ноћимо у *Добром долу* под *Седлом*.

Добри до, такође је катун; али како зима бијаше блага то су први пут били посијали кукуруз, који добро успијеваше. — Бакина колиба, гдје починусмо, бијаше тијесна и једва, да могаше она са двоје дјеце ту ноћити, с тога легосмо пред колибом; али од велике зиме не могасмо спавати. Одма послије поноћи устадосмо. Пробудисмо бабу, која нам запали ватру, да се огријемо, јер се бијасмо помели под Дурмитором у половину Августа!

Из Доброг дола кренусмо пред зору. Свануло нам је на граници Дробњака и Пиве. На граници су изредани камени и то служи као раздио. Пивљани су се са Дробњацима непрестано завађали око границе и кад се једном сакупише, да уреде границу, хоћаху се поклати, да неби њеке оштроумне бабе (Бог да јој души прости!). Ова паметна баба, дође међу њима, стаде на једно мјесто и завика: »Не, људи ако бога знате! Ево ја стојим једном ногом на

Digitized by Google

земљи дробњачкој, а другом на пивској« — Људи се смирише и захвалише баби, што је она познала гдје је граница. Јадна бака бијаше у један опанак ставила земље из Дробњака, а у други из Пиве, па јој је заклетва била права!

Од Доброг дола до Пивског катуна нема више од три сата; али Јако неће да иде правим путем. Он рече, да зна други пречи, па с тим пречим путем, ми смо, кано козе, скакали с планине на планину и не знађасмо куда идемо. Тек кад сретосмо њеко чобанче, упути нас правим путем. — Мјесто три сата пута, стигосмо у *Николин до* тек око ручка. Ту мало починусмо па кренусмо даље.

Пред вече спустисмо се на ријеку *Пиву*, која тече кроз сву Пиву, па на граници Црногорској улази у *Тару*. Тара у Лим; Лим у Дрину; Дрина у Саву; Сава у Дунав. — Дакле ове ријеке вежу Дробњаке са Београдом! — Имали смо доста муке, док прегазисмо Пиву, јер нема никакве ћуприје ни на њој ни на Тари, с тога се зими често догађају несретни случајеви, да се по њеко у води удавио.

У сами мрак стигосмо у пивски манастир, који је обрастао густом шумом. Пред манастирским ћелијама сјеђаше калуђер с њеким људима. Зачудисмо се видећи га у црним мантијама, јер у Црној Гори, осим владике и архимандрита, нико не носи мантије. Поздрависмо калуђера, а он се њекако хладно показа; не рече нам ни да сједнемо и да сами не узесмо ту слободу, могасмо доста на ногама стојати. Нико ништа не говораше, само једни друге гледасмо. Тек кад одоше они људи, рече калуђер:

„Јако, одакле сада?«

«Ми с пута, па право код тебе у Манастир,« одговори Јако

„Па лијепо, а гдје ћете коначити?«

Digitized by Google

»Ма што збориш бога ти?« рече му Јако, »а гдје друже него овдје?«

»Ти се канда шалиш«, одговори му Калуђер смијући се и запита га, ко смо ми двојица, а Јако му срдито исприча.

Поново настаде тишина, па прозбори Калуђер:

»Баш ћу да вас примим у Манастир, али знајте, да овдје немате што вечерати«.

Уведе нас у његову ћелију, донесе каве и лијепе шљиве, која је била печена од манастирских шљива. То нас је увјерило, да је она предигра била само шала, којом је Калуђер хтио да наљути Јака.

Калуђер се зваше Теодосије Сочица. Он не бијаше Игуман, премда је старији од Игумна а Игуман га у свему слуша. Игуман не бијаше у Манастиру.

Кад се сити наразговарасмо и напричасмо, одведе нас Калуђер у »трапезарију«, гдје бијаше сто постављен. Вечера је била права »калуђерска вечера«, а вино нам замјењиваше стара *медовина*[1].

— — — — — — — — — — — — — — —

---

[1] *Медовина* се прави на ови начин: Узме се један дио прочишћена меда, а два и по или три дјела воде. Све се то успе у казан и стави се на ватру да ври. Кључајући, на површини избија пјена, која је испрвице нечиста, с тога је ваља смицати. Смиче се све дотле, док се види, да више нема никакве нечисти. Тада се казан дигне с ва̀тре и медовина се изаспе у какво буре. Сада се обиде да ли је добра. Ако буде водна надода се још меда, од прилике, од 3% до 5%. Ако ли је добро уређена, треба је пустити да почива. Њеки је пуштају да стоји у бурету по пола године, јер што више стоји све је боља. Буре се несмије зачепити, јер је тодика сила у њеном врењу, да би и најјаче буре пукло. За неколико мјесеца она непрестано ври, а док ври, дотле је и слатка, а кад се точи пјенуши у чаши као пиво. Што више траје, све више губи своју сласт, а при-

Digitized by Google

Сутра дан Калуђер нас одведе да разгледамо Манастир. Манастир је најљепши у свој Црној Гори, па и од разглашеног морачког манастира; али је пострадао за вријеме рата, јер су га Турци запалили. По црногорским уредбама, сви приходи Манастира иду државној каси, а Калуђери добијају плате, но овај је Манастир изузет, како би се што прије поправио И ако се доста поправио, скоро половина манастирског здања још је рушевина, јер се хоће велика трошка. Сам црквени кров коштао је 4000 талијера. Народ прилаже доста и што год је потреба преноси бадава; али ипак треба доста, кад друге никакве помоћи нема.

Црква је величанствена, колико унутра, толико је и с двора ванредно лијепа. Зидана је по плану пећске Патријаршије. Доста је велика и пространа, а зидана је од фнног и тесаног камена. Подијељена је на мушку и женску препрату, а више цркве под самим кровом има

ближује се ономе кусу, који има шампањер и кад се пије рези као и шампањер. — Медовина је Херцеговачко пиће и ту је знају најбоље уредити. У Црној Гори је праве, али неваља ништа, јер је киселa. У Боки Которској има је обилато у Рисну, а било је и на Кривошијама.

Ко је лијепо уреди врло је изврсно пиће, а и здраво. Једном мом пријатељу, кога поболијеваху груди, био је послао Војвода М. Миљанов из Подгорице неколико шиша своје добре медовине од неколико година Он је свако јутро пио медовину и осјећао је много боље. Доктор, кад је видио медовину, обишао је и запитао: »Какав је и одакле су добавили тај *ликер?*«

Ваља да напоменем, да и ако је ово пиће једноставно и сасвим просто, ипак се не смије много пити, јер може да опије човјека као вино, ракија или какво друго алколично пиће. Кад сам био у пивском Манастиру, ја сам је с Калуђером био доста попио, и она ми је тако била ударила у главу, да ми се чињело, од оног једног Калуђера, да су барем њих двојица! —

Digitized by Google

једна мала црквица, у којој се хране аманети, црквено имање и њеке старине. У вријеме Турске владавине, за ту црквицу нијесу знали но само осам најпоштенијих Пивљана и они су држали кључ тог скровитог мјеста. Врата су тог скровишта у зиду, али их је трудно опазити, притом су и столовима скривена, који су свуда наоколо у мушкој препрати.

Молерија је изврсна и добро очувана. У неколико је покварила вода, када је црква била без крова. Причаше Калуђер, да је Књажев ађутант г. Б. П. прије неколико година обећао био послати сликара, да премолује цркву. Али? — Обећање лудом радовање! . . . , Столови, који су у цркви заслужују особиту пажњу ради њихових ванредних резбина; такође и врата, која спајају мушку и женску препрату, врло су вјештачки израђена и изрезана.

Калуђер казиваше, да у оној малој црквици има старих књига, рукописа и других старина. Ми ништа не видјесмо, јер кључ бијаше у Игумна.

Причају, да су била два брата Пивљанина, па се један потурчио и постануо везиром, а други се закалуђерио и дођерао до владичанства. Везир се покајао што је урадио и потражио у брата савјета, шта да ради, да му бог опрости? Владика га посавјетује да огради Манастир у Пиви. Он послуша свог брата и огради тај велики Манастир. — Ово нам је испричао Калуђер; али рече, да се не може вјеровати, премда нам не знаваше казати ни кад, ни ко је оградио тај Манастир.

Народ јако почитује тај Манастир и долази са сваке стране, да се у-њ богу моли и обилато прилаже. Док Аустрија није окупирала Босну и Херцеговину, долазило је народа из најудаљенијих крајева Херцеговине. — Црква слави Успеније Богородичино.

Digitized by Google

Иза цркво прегледасмо башту и шуму, које су вјешто његоване. Манастир има и свој уљаник, али у простим кошницама. Уз то има и доста велики млин.

Кад све разгледасмо, замезетисмо ракију и ручасмо, па кренусмо пут Горанскога.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Од Манастира до Горанскога нема више од пола сата.

Стигнув на *Горанско* починусмо у њеки дућан, у коме бијаше њеколико људи, а сјећаше и командант црногорског кордона, командир поп Ђоко Пејовић. Међу тим људима, сјећаше један човјек крупног састава, а високог стаса; бркова великих, а очи, које стријељају; над њима се подвиле, велике вође, које у пола крије сарук. Рукаве је у њеколико засукао, а растворене прси, чисто те плашаху. За појасом му је јатаган и реворвер, а низ бедрицу крива сабља. Рекао би, да је устануо какви косовски јунак, који се пјева у народним пјесмама! На први мах га не познах, али ми лице бијаше познато, па се загледах у њега. Гледаше и он мене, па ми рече: „Зар ме не познајеш?.... Е, па знај ја сам Стојан Ковачевић.“

У том часу не знам, или сам се више упрерастио, или обрадовао!

„Зар ти?!.... Ти Стојане?!.... Може ли бити?! .... Одакле ти?!“.....

„Питај тога ту, који ме овамо позвао!“ и пружи руку пут командира, коме се не допадаше тај наш разговор. У даљем говору Стојан се био успалио и рече њеколико жестоких ријечи Командиру. — Сутрадан одвели су Стојана у Никшиће.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Потражисмо Војводу Лазара, кога нађосмо гдје надгледа грађење школе.

Digitized by Google

Војвода Лазар Сочица у најбољим је мушким годинама и у најбољем здрављу. Добро је развијен, а природа га је обдарила особитом љепотом.

У мом младом вијеку доста сам видио људи, с многима се дружио и хљеба јео. али не видјех трећег човјека, као Војводу Лазара и Војводу Марка Миљанова. Биће још људи у свијету, али заиста мало, особито као посљедњи у коме су све врлине скопчане и који је узор карактера. Далеко би ме одвело, кад бих стануо излагати дјела и врлине Војводе Лазара и добра која је починио народу; али остаје и за то времена. Доста је, да кажем да је Војвода Лазар прави Србин. Србин душом и тијелом који љуби сваког Србина, ма гдје он био, а муке и страдања ма којег Србина, његове су властите. Тиранство и неправду не трпи, па и ако је војвода, »Господини« га мрзе.

Војвода Лазар, богат је човјек и има доста свог имања; али је у свако доба готов све то подијелити или жртвовати за свој народ. Он није трговао с народом, нити је усташима продавао фишеке по 5 и по 6 новчића, него их је новчано помагао, с тога је и био уклоњен с кордона. Још ћу само напоменути, де је тражио све Херцеговачке Усташе (било их је на броју до 2000), да их њему дају и да ће се он за њих бринути, како ће презимити, а да им влада Црногорска не дâ ни зрна жита. Влада није на то пристала! — Са свим тим, он једнако дијели овим биједним страдалницима.

Грехота је, да Војвода Лазар није у дотицају са интелигентнијим људима, а он би српски народ боље помагао. Он би се бројио међу српским меценама. Мило му је знати. што се догађа у свијету, с тога и прима „Видело“; »Самоуправу»; »Српски лист« и „Глас Црногорца».

Нећу, да даље о њему говорим, јер би ме далеко одвело и позлиједило многе дубоке ране!

Digitized by Google

Војвода Лазар живи на Горанскоме, од кад му је зао удес уграбио све што је имао — кад му се у једном дану отворише пет гробова у које је сахранио петоро миле своје дјеце!..... Тешка то бијаше рана; али је јунак — отац, јуначки поднесе и ако му више ништа не остаде од срца. Данас има двоје мало дјеце: старију кћер и млађег сина, коме ће бити око двије године. Сину је ставио име чувеног пивског јунака *Баја* (*Пивљанина*), који је своје дворове имао у Приморју, а погинуо је на Вртијељци. Баја пјева Његуш у „Горском Вијенцу“ и народна пјесма. Јован Сундечић спјевао је лијепу легенду: „Кула Баја Пивљанина“, а у Јакшића имамо: „Невеста Пивљанина Баје“.

Горанско. нити се може назвати селом ни варошицом. За вријеме Турака било је јако тржиште, јер долазаше народа из Пљеваља и Гацка. Данас су сви ти путови затворени, и из поменутих крајева нико не долази. На Горанскоме има 3—4 дућана мјешовите робе, а мало више кућица, које би човјек шаком срушио, само кад би јаче ударио. Војвода Лазар труди се, да Горанко опет подигне, али трудно ће успјети, бар не, док се не измијене политични одношаји. Оградио је себи велику кућу каквих мало има по Црној Гори. Под његовим надзором тада се зидаше велика двокатна кућа за школу, а трошак око ње, половину ће подмирити Пивљани, а половину он сам. Таквог здања за школу у свој Црној Гори нема, па ни на самом Цетињу. Горњи кат подијелио је у двије велике собе за разреде, а такође и доњи у двије подијеле. У једном дијелу преградио је оџаклију и једну собу, гдје ће ђаци из даљих мјеста почивати и ноћити, јер говораше. да ће и кревете набавити. Други дио подијељен је за станове учитељима. Кућа је грађена солидно, јер су је градили вјешти талијански радници.

Digitized by Google

Војвода је настојао, да на Горанском поставе телеграфску штацију и окружно Начелство; али није успио. Телеграф је био на Горанском за вријеме рата, па су га дигли, а за вријеме посљедњег Устанка ишле су саије из Никшића.

Горанско је сасвим отворено и вјетру изложено. Поље је стрмено. а вода је доста неваљала и мало је има. На Горанском, као и по свој Пиви, има доста развијених турских кула и каракула.

Пивљани причају, да је *Пива* добила своје име на сљедећи начин: Кад је Краљевић Марко јахао, видећи да по Пиви не може коња играти, јер су све главице, рече: „*Пи, валај* се ту више не може“, а од тог *Пи валај* да је постануло *Пива*. —

Пивљана имаће до 5000 душа, а има прилично пустог земљишта, од кад су се Турци раселили. Пивљани су, мал-да-не исти кано и Дробњаци, само су од њих виши и развијенији. Начин живота и материјално благостање скоро је исто. Јунаци су на гласу, особито од последњег рата. Слободоумних су и напредних мисли. Разговарајући се с њеким сељацима у једној колиби, један рече: „Ма кад ћемо и ми бирати посланике, као у Србији?“ — „Чекај побро!“ одговорих му.

Међу собом се Пивљани љубе, сложно живе и немају сеоцких размирица, као Дробњаци, а томе се није ни чудити. Какав поп онакво и село. Они имају Војводу Лазара, који се за њих брине и чува их од зла. Пресуђује им сам, без глобе и штете, да не иду по другим судовима, па да троше по неколико дана, кући да не раде, а напокон, да не добију ништа. — Он је као брижљиви пастир, који вјерно чува своје овце.

Пивљани су гостољубиви, као и сав Херцеговачки народ, па ако се игдје изгубило оно разглашено српско

Digitized by Google

гостољубље, овдје се очувало у свом примитивном облику. У говору сваки Пивљанин обичаје говорити: „Побратимковићу мој драги“ и „Србине брате“. Кад те сретне у путу, руковаће се с тобом, пољубити и питати за јуначко здравље. Овај ми се обичај допануо и добро би било, да свуда влада. Нека се Србин са Србином љуби и грли, гдје год се сретну, а нека од нас бјежи мржња и кивња!

---

26 Августа, подранисмо, опростисмо се са Војводом Лазаром и женом му, која нам је напунила торбе, па кренусмо, како ћемо на конак приспјети у Никшић. (Од Горанског до Никшића рачуна се од прилике 12 сати пута). Ишли смо доста брзо, а у путу смо набрали дивљих јабука и крушака чиме смо гасили жеђу, јер воде нема никуда.

Око 10 сати стигосмо у *Бајово поље* и починусмо у њекој колиби. Ту смо ручали и напили се воде, па чекасмо кафу, без које нам не хтједоше пустити. У толико уђезе њека млада невјеста лијепо одјевена. На минђушама јој још црвене пантљике, а на руци прстење, што свједочи, да је тек доведена. Пољуби нам свијема руку и сједне у једном крају. Жена, која кувапе каву, каза нам, да јој је то невјеста за млађим сином. Уђе и стари јој син.

„Она је скоро доведена“, рекох.

„Сада о Великој Госпођи“, одговори јој дјевер, па настави: „Довео сам је с крај пивског Манастира“.

У њеким мјестима Црне Горе, и у Пиви, чудан влада обичај о вјенчању. Кад су црквене славе под Острогом и у пивском Манастиру, скупише доста народа, па дође момака и дјевојака. Момци и дјевојке загледају се и заволе, па младић запита дјевојку, да ли пристаје, да му буде женом? Ако пристане, зовне два три своја позна-

Digitized by Google

ника и пију ракију. Њој дарује 3,6 или 9 цванцика, како ко може, па кад се сврши црквена слава, он је с оним својим познаницима одведе кући. Послије два три дана зовну попа, он их вјенча и тиме су све церемоније свршене, а они су »законити супрузи»! Родитељи дјевојке не знају ништа, него се чуде куда им је кћер, или од комшија дознају, да им је кћер одвео тај и тај момак. Невјеста затим оде са својим мужем у род, тамо је мало изкарају, али, по ономе „кћер је туђа вечера«, измире се и признају зета.

Као што се види само по себи, овај обичај, и ако је економичан, сасвим је ружан и с погледа правничког и каноничког. Више се пута догађало, да би који момак довео дјевојку и држао је њеколико дана, па је послије послао с милим богом! С тога је данашњи Црногорски Митрополит Висарион Љубиша, врло паметно учинио, што је тај обичај најстрожије забранио.

Тако је и ова невјеста доведена, шта више, њу је старији брат довео за млађега, и она је пристала!!... Не зна ни ко јој је тај младожења, нити помишља, да јој може бити грбав, ром, болестан или каква наказа!

„Валај, да сам ти ја био брат, не бих ти је био узео, па да би ми глава полећела, него бих је теби оставио па држи двије!« рекох јој дјеверу, пошто нам исприча како је довео невјесту

„Није ни он испрвице хтио«, одговори смијући се, »али га ја нагнах, јер зашто сам му старији брат?! Па, за бога, како не би узео овако младу и лијепу жену?!«...

„А да је он није хтио никако узети, шта би ти радио ш њом?» опет га ја припитах, а он ми одговори:

»Узео би је најмлађи брат, а он би дувао у шаке без жене!»

„Знају ли ти родитељи, да си се удала?« запитах ту вајну невјесту.

Digitized by Google

«Биће им ко казао. Ја ћу сада с дјевором поћи у род.«

„У зао би га час по њу, тако дошла моја сестра,« рекох јој, а они се стадоше смијати, чудећи се, гдје им ја не одобравам тај обичај.

Пописмо кафу, узесмо торбе и опростисмо се са домаћима, а невјеста истрча једно 20 корачаји од колибе, те нам поново пољуби руку и зажеље »срећан пут«.

Причају људи, да су њеки путници ишли бродом пут Задра. Кад су се већ примакли Задру, један предложи, да се добро почасте, јер им више не треба штећети храну, пошто ће сутра зором у Задар. Дружина пристаде и они се тако јуначки почастише, да не оставише ништа од хране. Али вјетар (љут можда, што и њега на почастише) дувну тако јако, да их баци натраг и они за њеколико дана не могоше стићи у Задар, а хране више нијесу имали. Одатле постоји у Приморју ријеч на Талијанском језику: „Јећимо све, сутра ћемо у Задар!« — Тако се и нама догодило. Ми смо тврдо били увјерени, да ћемо у вече стићи у Никшић, па смо све појели, што смо имали у торбама. Кад ли наш Јако сустаде, па не може ни копорнути. Шта ћемо сада? — У Никшићу више не можемо, а ево нас у сред пустиње! Ухвати нас и ноћ.

Сретосмо два Турчина Херцеговца, који иђаху пут Горанскога и с којима се бијах упознаоу Никшићу. Савјетовалисмо се, шта да радимо, јер нама није пута у Никшић, а њима на Горанско. Одлучисмо ту под ведрим небом ноћити. Бијаше изваљена једна велика буква, а прикуписмо још дрва, па запалисмо. Ватре смо имали доста, али како ћемо без воде и хљеба? — Опазисмо у близини њеку колибу. Одосмо ја и један од оних Турака, кад ли, на нашу несрећу, у тој колиби не сједи Херце-

Digitized by Google

говац, него се доселио њеки Катуњанин. У Какунском и Љешанском ријечнику нема те ријечи „гостољубље“, нити би дали воде, да виде човјека липсати пред њиховим прагом! Мене су у Љешанској нахији у селу *Парцима* мотиком имали убити за мало воде! — Еле, тај нам газда не хтједе дати воде, него стаде викати, како нема, како му је вода далеко и кад би нама дао, он би остануо без воде! Једва га умолисмо, да нам напуни један ибрик, да барем кафу скувамо, јер имасмо још самељене кафе. Куписмо мало невољна сира и платисмо га скупље, но да је био најфинији швајцарски сир.

Ниједан од нас није могао спавати, а они се Турци разбенетали, па причају до милога бога, а ми их само слушамо. Каквих ли лажи они ту нијесу казали! Каквих ли чудних прича нијесу причали, а највише о „светоме Алаху“!! ..... Ту сам ноћ, по искуству, увидио, да

„Нико крупно ка' Турчин не лаже“.

Устадосмо прије зоре са наших еластичних кревета, па кренусмо. Ми тројица Никшићу, а Турци Горанскоме, Небо бијаше облачно, и киша бијаше у изгледу, која нас ухвати у Горњем Никшићком пољу. Сада имасмо воде и сувише. Такав је свијет, а таква је и природа. Кад се што нема, жели се; постигне ли се, а оно опет прекомјерно, да је на штету. Добро вели Сима Милутиновић:

„При маломе смртник жели више,
„А под већим једва душом дише.“

Престаде киша, небо се разведри, огрија сунце и ми се упутисмо даље. Прешав Горње поље, дођосмо на *Растоке* (ријечица, која тече међу два Никшићка поља), и прешав мост, који спаја Горње и Доње поље, стигосмо у Никшић на ручак.

О Никшићу нећу да проговорим ништа, и ако сам у њему скоро три мјесеца провео Многи су узроци, који

Digitized by Google

ме на то нагоне, а међу њима најглавнији је, што се о Никшићу сузама мора да пише, гледајући га тужног какав је. — Рекао бих, да каје њеке старе гријехове!

У Никшићу ме затече њеколико новина и једно писмо из Београда; али је све то њеко имао љубав прије мене прочитати, да се ја не бих потрудио отварајући писмо и дријешећи завежљаје новинама!!. . . . .

* * *

Ја и Андрија остадосмо у Никшићу пет дана, па опростив се с Јаком, кренусмо преко Брда и Љешанске нахије у Црницу.

Истравка. На страни 223 наштампано је: Мазги нема, а треба да стоји Масака нема; исто тако мјесто (*каштродину*), треба да је (*каштрадину*). — Умољавају се поштовани читаоци, да тако поправе те ријечи.

Digitized by Google

ГРАЂА ЗА КАРТОГРАФИЈУ И ЗА ГЕОГРАФИЈУ СРБИЈЕ

Познато је, да је Миленковићева карта кнежевине Србије пуних четрдесет година служила како школи, тако и нашој интелигенцији и свима надлежатељствима као једино средство за познавање облика кнежевине Србије. Из ње учили су многи: правце планинских грана и река, правце путова као и међусобни положај и одстојања мѐста.

Говорити о недостатцима и мâнама овог тадањег јединог учила за познавање наше домовине, дакле топографску тачност и тѐхнику саме израде ове карте, то су питања, која овом приликом нећемо у оцену узети.

Овди ће мо изнети само неке податке, који могу служити као грађа за историју саме карте Миленковићеве. Ово чинимо поглавито с тога, што ће ови податци много што шта објаснити, те да и доцнији критичар Миленковићевог издања, многе ствари блажије цени, но што би то иначе чинио, не познавајући околности, под којима је наш први картограф — ако смемо овом приликом тако назвати Миленковића[1] — и на који је

[1] Ја држим, да му овај придев припада. Не узевши ово значење у смислу савремених картографа. Картичару остаје, да цени квалитативну вредност његовог рада с обзиром на период времена, у ком се ова карта појавила. А. А.

Digitized by Google

начин ову карту израђивао. Ово саопштење држимо да је нужно још и с тога, што се докази (факта) за преднаведено налазе тако рећи у тајности, у рукама једне књижнице, која није баш свакоме приступна. Корисно је дакле свакојако, да се ова грађа, у колико је до сада прибрана, изнесе на јавност и да је тако учинимо приступачну ширем кругу читалаца и критичара.

Наш ђенерал Зах, који је млого радио на географији Србије и српских земаља у опште, поклонио је прошле године своју књижницу библиотеци војене Академије, па је том приликом предао у нарочитом завијутку и једну картицу кнежевине Србије. Прилог наш показује нам верни снимак те картице, у свему израђену онако, како је и сам оригинал.

На завоју (коверту) забележио је ђенерал Зах оловком ове речи: „*Оригинални документ.*“ Erster Versuch einer Karte von Serbien 1830 von Milenkovisch.[1] Његов рад основ је оној карти, коју је правителство (4 листа) издало у Београду. За тим читамо на истом завоју још и ове прибелешке Захове:

„ г. Миленковић није имао више топографског знања но као ондашњи писари сресни. Орографију радио је литограф, како је он знао, дакле реке уз брдо.

„При свем том ова је карта онда млога имена села, брда, река и т. д. са свим за стран свет нова имена, донела, дакле ма шкандалозно израђена, опет онда била је до некле заслужна.“

На полеђини саме карте прибележио је Зах ово:

„*Миленковић* 1830. *Почетак.* Пратио је био г. капетана Котцебуа, кад је синорио Србију за време књаза Милоша.“

---

[1] „Први покушај једне карте Србије 1830 г. од Миленковића.“

А. А.

Digitized by Google

//На пенцеру је нешто на брзу руку шмандрљао\\.

У спроводном писму, којим је своје књиге и карте спровео школском библиотекару, објашњава г. Зах још опширније до сад наведене приметбе. Ево шта говори о самој карти:

„ ..... Прикључено један интересантан документ за историју картографије у Србији; оригинал оне скице, која је служила као основ прве карте Србије на српском језику. Како видите, г. Миленковић није знао цртати. Проче је радио каменорезац у правитељственој типографији. г. Миленковић долазио је у типографију и бајаги поправио или допунио је рад каменорезца. Као први покушај, доказ, гди смо онда стали. Опет попис имена села. брда, река и т. д. заслужно је било предузеће. г. Миленковић познавајући највећи део Србије, био је одређен, да руског комесара и топографа, ондашњег генерал-штабног капетана г. Коцебуа пропрати истом, кад је српско-турско-руска комисија синорила Србију за време књаза Милоша. г. Коцебу (доцнији генерал-губернатор Пољске) није израдио карту целе Србије, него је само *точно* определио *границу* ондашње Србије. Од овога основнога документа сачинили су 4 ексемплара: за српско правитељство, за турско, за Русију (Петербург) и један за руски конзулат у Београду. Уверио сам се на лицу места, да је рад г. Коцебуа — таман, и да се подпуно слаже са ондашњом границом. Нашао сам доцније по сувој граници и мале *Умке*, од сложених камена, до саме границе. Г. Коцебу назначио је брижљиво линију границине, имена брда, река, села по самој граници или до границе, тако и с наше као и са турске стране. Знам да је после бомбардања Београда, српско правитељство тражило овај графичан документ границе ради доказа, да Мали Зворник не принадлежи Турској но Србији; но у српској архиви овога је документа нестало

Digitized by Google

него је руски конзул г. Шишкин извадио исти документ т. ј. руски ексемплар, из своје архиве и помагао је тиме нашем правитељству. При свем тим опет је фактично Мали Зворник остао у рукама Турака.«

„Пратећи г. Коцебуа по граници, г. Миленковић уграбио је прилику, да на стаклу пенцера на брзу руку паузира погранично цртање руског генералштадног капетана. Проче је г. Миленковић сам додао, како је знао, јер г. Коцебу само је неке реке и путове, од границе до внутрености побележио. Кад се је карта Миленковића израдила у типографији, министарство внутрених дела (и војених) није у ничем участвовало при издавању ове карте у 4 листа, нити ма које војено лице. Погранична карта г. Коцебуа није се издала на јавност, но ја добио сам дозволење за копирање исте . . . . . Зах.

14. Априла 1881 у Београду“.

Оволико нам објашњава са̑м г. Зах о Миленковићевом ра̑ду, и то је историја овог првог српског картографског покушаја.

Колико ценимо вредност ове граће за историју саме картографије, у толико већу вредност приписујемо овој карти са другог гледишта. Она нам у млогоме објашњава и земљопис Србије до једренског мира, као што нам показује и просторије оних округа и крајева, који су Србији додати једренским миром. Оба ова питања посве су необјашњена. С тога нам је Миленковићев нацрт добро дошао.

Географију тадање кнежевине објасниће мо у кратко овако:

Види се, да је Србија подељена била у 11 или 12 округа; то су тадање нахије. Границе нахија обележене су на карти Миленковића, (Прилог II.) но пошто је она неправилно и местимице без сразмере цртана, то смо на другој савременој карти обележили међе тадањих нахија, придржавајући се при томе свуда самог Миленковића.

Digitized by Google

Нахије биле су ове: шабачка, ваљевска, соколска, ужичка, рудничка, пожешка, (чачанска) крагујевачка, београдска, смедеревска, јагодинска, пожаревачка, и ћупријска? или Ресава. Миленковић није оделио део пожешке нахије од рудничке, него изгледа, да су заједнички једну нахију сачињавале, но то није било.

Цео садањи Јадар и део Рађевине припадали су Турској. Садања Азбуковина и срез рачански образовали су засебну нахију, соколску, која данас и не постоји.

Стари влах са Ивањицом и цео садањи студенички срез припадали су такођер Турцима. Миленковић на овој картији не бѣлежи нашу јужну границу Увцем него планинским венцем, равноодстојано Увцу, дакле од Торника на Чиготу и на Муртеницу планину па на изворни предео Вапе тако, да сам извор ове реке остаје Србији.

Судећи по неким тачкама, обележеним на карти, као да су постојале и неке варијанте на јужној граници. Сигурно се тек размишљало, која је од пројектованих двеју пограничних пруга боља. Питање је ваљада било, дал део Златибор са Мокром гором да припадне Србији или да нам се утврди граница самим венцем ове планине. Тако је и студенички срез омеђен као сумњив, дал да остане Србији или Турској.

Гогово цео крушевачки је округ припадао Турцима. Само Трстеник, тадања Осаоница, са околином својом, припадао је нахији јагодинској. Код садањег Новог села била је тројна разкрсница од пограничних линија; простор тог села припадао је Турској.

Садањи окрузи: алексиначки, књажевачки и црноречки сасвим су били у рукама Турака. Од ћупријског округа припадала је долина Раванице Србији, а долина Црнице са Грзом Турцима. Пожаревачка нахија обухватала је и област Мајданпека и цео Пореч. Граница ишла

Digitized by Google

је венцем Мироча па мало ниже Голубиња у Дунав, те и цела Крајна припадаше Турцима.

Према томе ишла је дакле граница првобитне кнежевине Србије: са Дрине венцем Цера и даље садањом деоницом подринског округа од ваљевског од прилике до утока реке Пећске у Јадар. Одатле се граница држала венца планинског између Пећске и Белоцрквенске реке до близу Сокола. Соко лежао је у области српској, ма да је тврђава у Турским рукама била, док сва Рађевина са Јадром под турском владавином стајаше. Граница је низ Постењску реку силазила к Дрини и одатле све садањом границом до села Заовине у ужичком округу. Одатле повлачила се граница у Србију до на планину Тару, даље Шарганом и Вијогором па преко Црног Рзава у правцу на Торник планину. Са Торника повлачила се граница или на Чиготу, и око села Жељина прелазила је преко Вел. Рзава на Малић — планину или је са Торника мало северније ишла вододелницом између Рзава и Алијиног потока на врх Градину и Рожане, па негде око села Речице или Сврачковца прелазила је преко Рзава, да се приближи Клисури под Малићем.

Прелазећи код Малића или код ушћа реке Клисуре Моравицу, граница протелаза се вододелницом на Лису, остављајући драгачевску Белицу Србији, а Луку Турској. Код села Гор Дубца, који је Србији остао, скренула је граница на Чемерну планину до изворног предела Лопатнице, Дубочице и Савовине, па на Борјаново брдо и на Ђакову планину, а код села Ушћа сишла је на Ибар. Одма затим пењала се граница воделницом на Студену планину, на Савин Лаз, на Вел. Кабасице па на Крњу Јелу и одатле садањом окружном границом до на Беловик више Новог села. Даље је ишла граница до испод Новог села самом Моравом, и одма је скренула у планину, да се дохвати Гоча. Врнци и Липово припадаше Ср-

Digitized by Google

бији. Са Гоча протезала се граница вододелницом преко Љубтена и Веље главе, остављајући долину Стопањске реке Србији, силазила је граница Брезним пољем на Мораву и одатле је Морава делила Србију од турских области све до испод ушћа Црнице. Граница продужавала се брдом Ђулом на Горуновац па на Брезовицу планину, која је сада окружна граница. Планински је венац даље синорио Србију од Турске тако, да је гранична пруга ишла на Црни врх. Стол, Требуће па на Дели Јован и даље венцом Мироча до Штрбца, и туда негде силазила на Дунав, било на Казан или на Трајанову таблу. Од басена Тимока Моравице и Црнице није дакле Србији ни једна удољица припадала.

Повукли смо дакле границу првашње Србије према Миленковићевом или боље рећи према Коцебуовом нацрту.

Али и поједине нахије обухвателе су друге просторије, но што садањи окрузи држе. Тако је пожаревачкој нахији по тој карти припадао цео Пореч са Мајданпечким просторијама. Нахија Ресава (ћупријски округ) обухватала је садање срезове: ресавски и доспотовачки. Смедерсвској нахији припадали су сви они простори, који и сада тај округ сачињавају и мало уз Мораву до Брзана. Нахија јагодинска простирала се и преко Мораве, те обухваташе и Осаоницу са околним селима Гоча и Веље главе и Брезовог поља, или је овај припадао пожешкој (чачанској) нахији. Изгледа још и то, да је окружна граница са Црног врха силазила на Липар, и да је по томе Багрдан принадлежао крагујевачкој нахији.

Горња Јасеница припадала је од части рудничкој а од части крагујевачкој нахији.

Окружна је граница ишла негде од Међумужја на белосавачко поље, па на Венчац тако. да је долина Кубршнице припадала крагујевачкој нахији. а долина Мисаче са Букуљом и Врбицом (Аранђеловцем) рудничкој. Са Венчаца

Digitized by Google

ишла је окружна граница на М. Штурац како, да су Страгари припадали крагујевачкој, а изворни предео и део горње Јасеницу рудничкој нахији.

Миленковић на својој карти није на Морави одвојио рудничку нахију од чачанске, али је без сваке сумње требао и овди да повуче окружну (нахиску) границу. Рудничка нахија обухватала је још и просторије села Жупањца и Цуљковића, која сада београдском округу спадају.

Од садањег ужичког округа спадало је у рудничку нахију цео изворни предео Каменице, јер је тромеђа била на Маљену, и одатле силазила је окружна граница негде више Тучкова или више Тугача у Мораву.

Шабачка нахија нисе јужно простирала до Влашића и Мраморја планине, него само до Тамнаве, те тако су села Коцељево, Брезница а можда и Црниљево припадала ваљевској нахији.

Јужна граница ваљевске нахије простирала се до венца Маљена на Букове и венцем Повлена, а нису као сада овди делила округ речице: Лабава и Буковска река.

Миленковић на својој карти није одвојио на Турској страни ни крушевачки округ од алексаначке и параћинске нахије, нити дели ове последње две нахије једну од друге. Тако исто нахије: бањску, гургусовачку и Тимок (Црну реку) обележио је скупа као један округ а остали део (Крајну и Кључ) опет уједно као један засебан округ. Границу Крајне према Црној реци повлачи онуда, куда је и сада.

Турске области, које су изван наше границе, обележио је називима: Босном, Ерцеговином, Арнаутлуком и Бугарском.

Digitized by Google

Кад смо већ у говору о административној подели Србије и Србији не придодатих шест округа, онда смо покушали, према познатим хисториским податцима, да побележимо имена свију нахија и кнежина, доцнијих округа и срезова, како су се одприлике око 1830 године затекли. На неким местима, за које смо нашли податке, ставили смо и два назива, који су пре и после овог периода један другог заменули.

На прилогу III. ова је административна подела Србије и околине побележена. Разуме се, да овај део треба још поправљати према хистор. податцима, који мени или нису до руке дошли, и у колико ови податци не означују тачно време, у ком је ова или она подела примењена. Често се мења административна подела из времена кнеза Милоша и са ранијом или познијом турском поделом. С тога наилазимо на доста необјашњена питања.

Под Карађорђем и до некле под кнезом Милошем срезови зваху се кнежинама, док их после не претворе у капетаније. Окрузи зваху се као и под Турцима нахије све до Устава од 1838 год., којим се називи: *округ* и *срез* уведоше. За Карађорђа били су у окрузима магистрати, а под кнезом Милошем најпре исправништва, затим магистрати и најпосле (1838), окружна началства.

По Миленковићевој карти видимо сав простор саданњег београдског округа у једној целини, а није подељен у две нахије: београдску и грочанску, као што је у Вуковој „Даници". Он истина одређује ову поделу за годину 1822. Вероватно је та подела још из Карађорђевог доба заостала.

По томе имао је београдски округ три кнежине: Посавину, Колубару и Туију. Грочанска нахија са две кнежине: Подунавље и Космај.

Смедеревска нахија као да је на изменце дељена у две или три кнежине: Подунавље, Јасеница и Морава(?).

Digitized by Google

Јагодинску нахију видимо под Карађорђем подељену у две кнежине: Горњи и доњи Левач (доцније Темнић); под кнезом Милошем биле су опет ове две кнежине: Левач и Темнић. Јасика је по извешћу руских официра, који су тада по Србији путовали, била варошица.

Крагујевачка нахије са три кнежине: са Јасеницом, Гружом и Лепеницом.

Рудничка нахија ма да код Миленковића сачињава једну целину са оним делом чачанског округа преко Мораве, ипак држим, да је ова река делила округе, и по томе је ова нахија имала ове три кнежине: Качер, Брусницу и Подгорину (Подгорску).

Брусница је била столица нахиске управе. Пожешка нахија (чачански округ) обухватала је и део садањег крушавачког округа, Осаоницу са околином, који део по Миленковићу изгледа, да је био саставни део јагодинске нахије. Вероватно делови ове нахије: Драгачево, Подибар и Поморавље били су кнежине. Како се зваше део око Осаонице, незнам.

Ужичка нахија са кнежинама: Рујно и Црна Гора. Садањи рачански срез припадао је соколској нахији.

Соколска нахија имала је без сумње две кнежине, али се о тој подели незна насигурно. Биће да је подељена била у кнежину: Рачу или Гор. Дрину (Заовину)? и Азбуковину. У утврђењу Бауриђу била је управа те нахије.

Шабачка нахија подељена је била најпре у кнежине: Поцерину, Мачву и Посаво — тамнаву; доцније је Посавина и Тамнава свака за се образовала кнежину, те их је тако четири било у целој нахији. На једном звону у Глушцима од 1811 стоји написано: „Глушци у нахији Мачви.“ [1]

---

[1] Кад сам се пењо на звонару глушачке цркве ради триангулисања околине, преписао сам надпис са тог звона, који гласи овако:

Digitized by Google

Ваљевска нахија имала је три кнежине: Подгорину, Колубару и Тамнаву; доцније је додата и четврта, названа Посаво — тамнавска кнежина.

Ћупријска нахија звала се обично Ресава, и подељена је биле на две кнежине, једна је обухватала Ћуприју са околином а друга долину Ресаве. Имена ових кнежина непозната су нам. 1839 подељена је ћупријска нахија, пошто је ослобођена параћинска нахија од турског господарства у две капетаније: Ресавску и Параћинску.

Пожаревачка нахија подељена је била најпре у кнежине: Стиг, Млава, Пек, Звижд и Хомоље, Рам и Мораву. Доцнија је подела у кнежине: Стиг Гор. Млаву, Пек, Реку (т. ј. Пореч), Звижд и Хомоље.

У прво доба Карађорђеве владе била је засебна *поречка нахија* у коју се разумеваше предели Кључа и Крајине. Дал су ово биле кнежине или друге неке засебне области, незна се.

Оволико о подели оних просторија, који су се дејствовално налазили под непосредном управом српском.

Сад на се мало обазремо и на оне крајеве, који до 1830 год. још нису били присаједињени Србији, ма да су јој досуђени били.

Садање Подриње, или како га Нил Попов назива *дрински округа*, код Турака подринска нахија, подпаше под зворничку нахију и делило се на две кнежине: Јадар и Рађевина. Раније смо напоменули, да је Азбуковина припадала српској *соколској нахији*.

Сие ѕвона салиѥено при г. † нашемъ Георгиѥ Петровиѥ* † Церковь Главице наследник попа Андреа, светаго велико Є' Мученика Георгиа храмъ у наиъ Мачви лѣто 1811 М. П.**

* Звоноливац је празнословно, те ч изоставио

** Ово су сигурно почетна писмена умена пвоноливца. На звону насликан је и један светац (св. Ђорђе)? (није на коњи).

Digitized by Google

Од сребрничке нахије као да Србији ништа није припадало или је можда онај мали кут од Заовине до Мокре Горе — па до Увца припадао овој нахији, па је Србији додат. Као да није постојала вишеградска нахија, јер се не спомиње.

Ове две турске пограничне нахије: Зворника и сребрничка биле су саставни део турског **вилајета Босне.**

Од сјеничке нахије припао је Србији Стари влах (Моравица). Незна се, дал је Студеница припадала сјеничкој или новопазарској нахији. Вероватно је овој последњој припадала.

Од новопазарске нахије припала је Србији: Студеница, ако ова није била саставни дсо сјеничке нахије, као што мало пре напоменусмо; затим је припала Србији још и Јошаница са Горњим Ибром.

Сјеничка и новопазарска нахија подпадале су вилајету *Арнаутлуку*, доцније названом *Призренском* па затим *монастирском вилајету.*

Жупа, Козник и крушевачко Моравље спадали су у лесковачку нахију, а ова је била опет саставни део *Лесковачког вилајета*

У лесковачки вилајет спадале су још и нахији алексиначка, параћинска и нишка. Тек доцније је већа политичка и војничка важност Нишу дата и до Мораве простирала се област Румелија или Урумелија.

Пошто је параћинска нахија имала две Кнежине; параћииску и ражањску, а Сврљиг и већи део Моравице припадали су бањској нахији, то је самој алексиначкој нахији остао врло незнатан, мален простор.

Даље настаје видински вилајет, коме подпадаше нахије: гургусовачка, бањска, Тимок (Црна река) Крајна и Кључ, или су ове три последње нахије сачињавале засебни вилајет са седишта у Адакалу.

Digitized by Google

Бањска нахија имала је две или три кнежине: Бањску (или Моравицу?) Сврљишку и Црну реку, или је ова за се образовала нахију Тимок, као што Нил Попов[1] наводи. Или је можда под називом округ тимочки обухватан цео Тимок и гургусовачки и црноречки?

За алексиначку нахију незнамо поделу у кнежине. Миленковић параћинску са алексиначком нахијом представља као једну целину а не као одвојене две нахије, и не дели их Моравом од крушевачке нахије.

Гургусовачка нахија имала је две кнежине и то: Тимок и Сврљиг. Последњи као да је тек доцније гургусовачкој нахији приподат од бањске нахије. Од 1833 г. гургусовачка је нахија подељена у 2 капетаније: Сврљишку и Тимочко-заглавску

Миленковић је, као што раније напомснусмо, бањску, гургусовачку и црноречку нахију (Тимок) скупа спојио у једну целину као један а не као три округа.

Црна река спомиње се као засебна област (нахија?) а видимо из горњих навода, гди је Црна река заједно са Сврљигом саставни део бањске нахије, управа онако, као што и Миленковић на својој карти бележи.

Предео доњег Тимока и око Дунава видимо у разним видовима подељен и забележен.

Тако се за време Карађорђево подразумеваше под Поречком нахијом цео Кључ и Крајна, а сама долина Пореча као да није ни улазила у састав ове нахије. Тако се и на Миленковићевој карти видимо обележено један округ на доњем Дунаву и Тимоку. Налазимо опет назив *Кладовска* нахија или *Кључ* и засебно *неготинску нахију* или *Крајну*. Под кнезом Милошем видимо овај крај подељен у три капетаније: у Крајну, Брзу-Паланку и Кључ.

---

[1] Србија и Русија стр. 198.

Digitized by Google

ГРАЂА НА НАШУ НОВИЈУ РАТНУ ИСТОРИЈУ

Споменици из нашег устанка, за које су млога народна предања везана, с дана у дан већма изчезавају. Бојишта, на којима је у почетку овог столећа млога српска и непријатељска крв проливена, културни развитак народњи све већма разчишћава. Утврђења, која су на бојиштима подигнута, затрпавају се и преоравају. На млогим бојиштима већ нема ни најмањег трага ових драгоцених нам споменика. Хисторичару нестају видљива факта тако рећи у самом времену, док је он још у почетку свога рада. Војник критичар губи такођер једини ослонац, на основу ког је могао своје оцене да даје и да критикује тадањи ступањ наше и непријатељске ратне вештине, те да тако расветли млоге хисториске догађаје са узроцима њиовим, а уједно да се сам поучи о карактерним цртама наших предака.

Нахија Мачва[1] која се простираше од Саве и Дрине све до Цера, најбогатији је крај Србије са таковим споменицима. Ни у једном крају Србије нису толико чести бојеви бивени као у Мачви. Сам географски положај ове покрајине мамио је непријатеља, да у Мачву чешће упада него ма у коју другу покрајину Србије. Равно земљиште олакшало је саобраћај. Плодно, равно земљиште било

[1] Види приметбу на стр. 268—269

Digitized by Google

је прилично насељено и производило је довољно ране, да се војска може издржавати. Млога утврђења на босанској обали и дугачка граница Дрином са млогим адама олакшавала је непријатељу, да по вољи бира и мења прелазе част ближе Рачи или ближе Љешници Зворнику, а свака прелазна тачка давала им је готово подједнако дводневно одстојање до првог одмориштa, до Шапца.

Турској је царевини лакше и брже било, мање побуне у Србији умирити са босанским спахијама и са њиовим момцима, које су морали спахије сами прикупљати, Они су тако рећи па први миг из Цариграда свакад спремни били за обичну малу војну, док међутим војска из Азије и из Цариграда често месецима пешачише, док стигне до српске границе.

Непријатељ ипак није могао сасвим произвољно да бира прелазе на Дрини. Види се, да се обазирао на лакши начин самог прелаза, те с тога је најчешће прелазио преко аде Бујуклића и преко Салашке аде. Обе ове аде од природе су сасвим противног облика за прелаз удешене биле но што су данас. Главни ток Дрине текао је поред једне и друге аде босанском страном, док су Србији окренуте ивице âда омеђене биле старачама, т. ј. старим, напуштеним дринским коритом. Сад је дошло време, где је Дрина опет променула ток. и она протиче нашом страном а са босанске стране налазе се Стараче и тако смо се ми 1876 године користили лаким прелазом Дрине на Бујуклића ади. Као да је и природа удесила неки ред, по коме аде пребацује част комшији час нами, како кад коме треба.

Али прелазили су са мањим оделењима и на Шепку, код Љешнице као и на другим местима.

Поред ових, природом обележених прелаза, водили су турски заповедници рачуна и о самим месним сметњама Мачва. Тако рећи не проходиме шуме и млога бла-

Digitized by Google

тишта упућиваху их, да се и у овој равници држе само главних путова.

Главни пут за везу Босне са Шапцем ишао је тада из Бељине преко Бујуклића аде на Бадовинце; одатле преко садањег Клења и Дубља до испод Слепчевића, и даље крај Сокине меане за Шабац. Овај је пут сада сасвим занемарен и напуштен, ма да је важнији од сваке друге трасе мачванске путне мреже, и њиме се сада служе само нека села, нарочито један део села Дубља за долазак у Шабац.

Правац овог старог друма у свези са згодним прелазима на Бујуклића ади објашњавају нам узрок бојева, коју су бивени код Клења и три пута код Дубља; затим и прелаз Чупићев преко Дрине, да бије бој на Главици; бој код Салаша црнобарског[1] и у Китогу. Сви ови бојеви (на броду 7) бивени су на или близу главног пролаза за Шабац. За чување тог пролаза подигао је Чупић редут на Бујуклића ади, од ког се траг и сада познаје, а на састанку тог пута, на Прудовима најудобније је било Турцима, да приме Чупића, кад су га мачвански кметови издали. И кнез Милош је на истом месту излазио на састанак са Марјаш пашом. Види се дакле, од какове је важности био пут, који је из Шапца водио на Дубље и Бадовинце за Бељину.

Овом главном путу упућивао је доста знатан део саобраћаја још један огранак од Љешнице. Њиме је долазила трговина од Зворника, Шепка — Јање и из Јадра и Подриња у поље, гди је доцније насељено село Клење. Он се састајао са главним мачванским друмом, те је тиме избегао, да око Штрковца прелази Јерез и да прелази код Петловаче непроходиму густу шуму, од које и сада јошт оке Јереза и код Слепчевића стоје тра-

[1] Тада се звао Али-агин Салаш.

Digitized by Google

гови. На овом су огранку бивени такођер бојеви, а то су: код Лознице, Љешнице, Н. Села, Прњавора и Чокешине.

Поглавито у интересу трговине са Босном ваљало би понова отворити овај напуштени друм на Дубље — Бадовинце, јер је и најкраћа и најудобнија веза Шапца са Бељином. Садањи пут преко Раче за Бељину дужи је од овог старог друма за 10—12 километара. Уз то има садањи пут и ту мâну, што је сав део доњег тока Дрине и с наше и са босанске стране и најобичнијој поплави изложен, и тиме се саобраћај често прекида. Напротив Бујуклић ада, и простор до Бељине плаве само ванредне, велике поплаве, које се ређе јављају.

Без икаковог узтезања могао би се сам рачански ђумрук преселити у Бадовинце или на аду Бујуклића, ако не би хтели овди нарочити нов ђумрук установити.

Цео је ток Дрине код Бадовинаца на нашој страни, и тако би се ту врло корисно могао поставити пловећи — понтонски — мост, који би се и исплаћивао од знатног саобраћаја са Босном, а олакшао би и саму трговину.

Разне околности нагањале су Турке, да изузетно по некад покупају пролаз за Шабац другим, споредним путовима. Заседе на главном дубљанском путу или други подобни узроци примораваху их на околишење. Но за тај обилазак морали су безусловно да бирају сушне године, иначе неби могли проћи кроз низ непроходимих блатишта и између бара.

Тако их виђамо једном приликом, где су прешли на салашкој ади (код ушћа Дрине)[1] па преко Црне баре скренуше на Баново поље и пољем, где је доцније насељено село Раденковић, да се кроз блатишта тако зва-

---

[1] По Милићевићу (кнежев Срб. стр.) прешли су код Бадов. преко Дрине.

Digitized by Google

не *Пресеке* провуку између реке Засавице и Битве. С тога се Чупић и утврдио на Пресеци, на ивици ноћајског поља[1]. Избор положаја врло је згодан. Узвишен басамак, одсек на 4—5 м. над низијом, коју блатишта покривају, те олакшава преглед до Раденковића, у колико су тадањи лугови преглед у опште дозвољавали. Узан, мали фронт (дужина 250 м.) олакшао је држање овог положаја са малобројном војском. Насланао је оба крила на непроходиме две препоне (десно крило на Засавицу, лево на Битку.) Непријатељ морао је пред самим овим положајем да се провлачи кроз теснац — између бара — једном једитом, дугачком колоном. Избор је положаја био дакле отличан

Но Турци покушаваху, да овај згодан српски положај обиђу, те су од Црне баре скренули Парашницом — где је засео био Зеко са својим голићима — на Банов брод, и поред Саве на село Равње, у намери, да кроз села Гор. и Доњ. Засавицу дођу до Ноћаја, тако рећи да обиђу бару Засавицу и да изађу уједно положају пресечком у позадност. па да продуже пут за Шабац, било крај Саве, или ма где кроз Мачву. Али и ту су у самом Равњу готово на онако исто згодан српски утврђени положај, као на Пресеци, наишли.

Код Равња приближила се Засавица до Саве на 500 м. Овај пролаз између ових двеју река или препона затворили су наши шарамповом, те је тако ваљало Турцима и овди пролаз силом отварати, што су и учинили. Тако је на Равњу бивен бој, који се често спомиње у нашем народном предању још и као „бој на Засавици,“ без сумње због оних млогих жртава, које на два три места напунише Засавицу, а можда и с тога, што село Равње тада још није било на том месту груписано.

Од свију до сада споменутих утврђења Мачве само се још незнатни остатци виде.

---

[1] Отуда Чупићу придев „Змај од Ноћаја“.

Digitized by Google

Траг Чупићевог редута на Бујуклића ади види се још прилично. Профила био је врло слабог. Грудобран могао је имати 1м. висине и толико јачине у венцу. Према томе је и незнатан ров био. Овај је редут без сумње служио за чување прелаза Турака на Дрини.

На Дубљу изчезао је готово сасвим траг утврђења. Још један угао — без сумње ћоше од четвоространог редута — види се у једној ливади, но по њему неможе се млого судити о форми самог утврђења. Већи део оног простора, на ком су била утврђења, оре се, па су и шанчеви сасвим преорани и поравњени или сеоским зградама заузети.

При избору Дубљанског положаја у равници и близу друма сигурно се рачунало и на Битву као препону, јер она је пред самим положајем. Онда је и Битва имала свакад воде, јер околина била је шумовита, па су извори били јачи. Види слику.

На Пресеци сасвим се добро одржала форма утврђења са профилом, само су нестале табле топовске, но могуће је, да њих није ни било, него су топови могли и са природног земљишта преко грудобрана пуцати. Дал су у том случају какови ровови или други заклони били за ниже стајање и за заклон топција, неможе се рећи, јер се околина оре, па би и незнатније неравности давно преоране биле, да се сада и не познају. На том су положају била свега два топа, и то на нашем десном крилу.

Грудобран нисе држао саме ивице висоравња, него је повучен као права линија. Тако је средњи део био сасвим у низи, и брисао је ближњи простор саме долине, док је ватра оних делова утврђења са висоравња могла боље да дејствују на даљину.

Профил је опет као обично код свију тадањих утврђења око 1 м. висине и толике јачине грудобрана. На

---

[1] Квадрат од прилике са 25 м. другим странама. Види слику...

Digitized by Google

ивици висоравња (на брду) не види се, да је земља за грудобран из позадности — иза грудобрана — узета, или је можда и тај траг зуб времена уништио.

Чисто би вољан био, да тврдим, да је име *Пресеке* тек из времена нашег устанка, кад је дакле на том месту Турцима пут *пресечен*, поникло, а то вели и народно предање.

При оцени овог пресечког положаја ваља на уму имати, да је тада ово једини прелаз преко Битве био. Из Раденковића водио је пут као и сада на Глушце, али стари опкопи, који се и сада виде око глушачке цркве, и за које народно предање вели, да су мађарски, вероватно су и наши држали, те доминирајућим положајем сметали пролаз на Битви и око Провалије преко маленог моста. Глушчани су за време устанка насељени Херцеговци — (Граховци). Но ипак видимо раније (1806), где Турци једном покушаваху пролаз на Глушце, те је бивен бој између Богатића и Глушаца и једном су одступали. Шеварице и Дреновац били су у опште опаки по Турке. Од садањег насипа преко Битве из Глушаца за Ноћај и од Ноћаја преко Скеноваче за Узвеће, једва да је било каковог трага.[1] С тога је непријатељ приморан био, да пође Пресеци, па кад и ову нађе затворену, он се још даљим околишењем упути Равњу.

Тим обилажењем утврђених положаја и напуштањем главног друма, да се стрампутицама служити, даје се изводити, да је то колона непријатељска малена била, и ојачана ваљада новим подкреплењем, тек пошто су десетак дана без успеха пред Равњем стајали и узалуд покушавали пролазак.

---

[1] Ма да народ прича, да је први насип код Глушаца преко Битве за ноћајски пут тек 1848 први пут покушан да се подиже, баш сам положај тако званог мађарског шанца код Глушачке цркве показује, да је он више подигнут, да брани овај прелаз а мање за чување пролаза од Раденковића.

Digitized by Google

И на Равњу је шарампов подигнут у правој линији са Саве к Засавици, и имао је исти профил као и грудобран на Пресеци. Као већи део мачванских села, тако је и Равње тек доцније (1835 до 1837). понова насељено (шорено) из разних засеока, који су по целој нахији растурена била. Засеоци ови имали су обично само по неколико кућа.

Од бојева на Равњу и на Пресеци заостали су и неки називи предела Тако се зове место Ваљевац. гди су Ваљевци, који су били около барâ Битве у збегу, у страху од долазећег непријатеља, нагрнули на Засавицу, гди је најшира и најдубља. Из реке израсла Трска навела их је ваљада на помисао, да је ова бара ту плитка, те су се многи удавили.

У кључу Засавице, у тако званом Врбовцу били су у збегу Рудничани. Они нагну бежати к Сави, и на тако званом *ареком путу* прегазише Засавици. И њих је доста изгинуло у води, али далеко мање него Ваљеваца, јер је на *ареком путу* Засавица млого ужа и плића него према Ваљевцу (на *Пресеци*)

После пада Равња Турци су секли немилосрдно све, шта су уз пут и по луговима лево и десно од пута живо нашли. У засавичком кључу *Требљсвине* истребили (посекли) су све до последње душе. Они пак, који су се заклонили у *Батвама*, срећно су прошли (батлије), с тога је и названо то место Батве.

Предања о распореду наше и непријатељске војске као и о току бојева сачувала су се, али су често противуречна. Ваљало би дуже време пробавити на лицу места и проучити на самом земљишту, које је предање као највероватније.

А. Алексић

Digitized by Google

Digitized by Google

ПАВЛЕ КУСТУРИЋ

СВЕШТЕНИК ВЛАДИМИРАЧКИ

(РОЂЕН 1830 А † 23 ДЕКЕМБРА 1881)

—

Павле Кустурић родио се године 1830 у селу Заблаћу, у округу шабачком. У то време кућа Кустурића бејаше и имањем и уважењем чувена на далеко. То је била једна од оних великих, богатих српских задруга које се данас находе само у причама.

Доцније се та задруга растурила; изделила се, осиромашила; и сада од ње једва да има две три главе које су се изгубиле у сиромаштини и у заборaву.

Павле је свршио основну школу у селу Накучанима, за тим полугимназију у Шапцу, и богословију у Београду (1850).

По свршетку богословије, постао је учитељ у *Недељицама*, у округу подринском.

Године 1853, Јула 20, Павле се запопи, и добије нурију у селу Владимирцима.

Digitized by Google

Поп млад, здрав, образован, паметан и доброћудан; попадија млада, здрава, лепа: дечица напредна, весела; нурија имућна — слика једне срећне поповске куће, једнога раја на земљи!

Тада је поп Павле светлио и својим разумом, и својим владањем, и својим оделом. Он беше свештеник у цркви, наставник у животу, и, врло често, суђ у народу. Толико се ценила његова памет, његова побожност, његова наука, његова правичност.

Та лепа својства достојно оценише и власт црквена и власт државна. Поп Павле, још за младости своје, поста *почасни члан шабачке јепархиске конзисторије.*

Али Попа Павла на један мах снађе велика несрећа; несрећа од које нема веће за српскога попа на селу. Њему помреше деца; за децом умре му и попадија!

Поп Павле оста млад, сам самцит у овоме свету који је тако брз да оговори и оклевета, а тако тром да утеши и помогне!

Српски језик изрекао је одавно: „*Нема већег бошца од попа удовца*“!

То је изрекао онај светли народни разум, који види далеко и у дужину и у ширину, и који свачем зна своје место и своју меру.

Али поред тога светлога разума појединаца, колико гамиже сићушних разумића којима је видик ужи од педи, а злоћа шира од мора! И некад ови ситни разумићи, ова гмиза слабости и

Digitized by Google

злоће тако узавре, да би човек помислио: море, па то и јесте глас народнога разума!

Они који, на услов Христов, не би јавно смели први бацити камен на жену грешницу, из прикрајка, из своје згоде и задовољства, имају и времена и јунаштва да протерују јаднога попа удовца. Нико од њих не ће да упита:

— Ко ти, попо, рубине пере? Ко ти, уморну, постељу стере? Ко кући твојој хлебац меси?

А пуно их је који се граде чувари образа и поштења, и који, у томе што удову попу приступа једна женска глава, опет родица његова, нађоше пропаст хришћанској врлини, осетише смак свету!

Поп Павле, на измаку дана својих, испи до дна чашу горчине од овога живота!

Једнога дана, још за добра здравља свога, Поп Павле Кустурић дође у шабачки окружни суд, и изјави последњу своју вољу:

Већину свога имања остави он оној души која га је, за горких дана његових, у овом злобном свету, погледала и подворила.

Осем тога, рече он:

„Двадесет и пет дуката нека се узму из мога имања, и нека се даду Одбору Чупићеве Задужбине на ону циљ, на коју се троше Чупићеви новци“.

Поп Павле премину 23 Декембра 1881.

Digitized by Google

Суд округа шабачкога. по Павлову тестаменту, и према закону, расправи његову посмртнину, давши сваком своје.

Одбору Чупићеву суд је послао 25 дуката ћесарских.

Одбор је одлучио да те новце употреби на оно на што је рекао завешталац.

А Завештаоцу који је, у сред немилих прилика, угледао се на племените претходнике, и сетио се српске књиге, одбор вели: *Бог да прости Попа Павла Кустурића!*

М. Ђ. Милићевић

Digitized by Google

ЈЕДНА ГРЧКА ПЕСМАРИЦА О СРПСКОМ УСТАНКУ

1804 ГОД. И ОНА ИЗ ОНОГ ВРЕМЕНА

Године 1807 печатана је у Пешти, код Матије Тратнера, под нешто крупним и недоликовним насловом, „Историја Славено-Срба, састављена у политичким стиховима,[1] и т. д“ једна песмарица на грчком језику, о устанку Срба под Карађорђем, и о њиховој борби са дахијама и Турском царевином 1804 до 7 год. Књигу је писао неки *Триандафил Дука*, а посветио је свом пријатељу *Петру Ичку*.

Ко је био Петар Ичко, или, како су га савременици његови звали, Ичкоглија, сваком је, надам се, добро познато. То име и ако туђинско, светли на првим листовима наше, народне, нове историје, међу именима оних горостасних јунака из Шумадије, што у првим годинама овога

---

[1] *Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβων συντεθεῖσα διὰ στίχων πολιτικῶν χάριν τῶν ὁμογενῶν φιλοϊστόρων κ. τ. λ. Ἐν Πέστῃ* 1807.

О политичком стиху вид. Fauriel Chants populaires de la Grece moderne p. xiij. «A l'hexamètre on avait substitué ce que l'on appelait le vers *politique*, vers fondé sur un principe tout autre et beaucoup plus simple. On a des preuves certaines que, dés la fin du XI-e et dans le cours du XII, les vers *politiques* etaient employés dans presque tous les ouvrages de poésie, dans ceux même écrits en grec ancien».

Овде, у овој песмарици, *стих политички* не значи друго што, до стих са сликом.

Digitized by Google

века потегоше да сломе ланце турског ига. Човек великих искустава, зналац многих језика, а вазда ношен нежним човекољубљем, Петар Ичко био је велики трудбеник на раду српске слободе[1]. Још пре устанка од 1804, он је, бавећи се у Земуну и Београду, као трговачки агенат, чинио Србима доста добра. За Хаџи Мустаја говорило се, да би у свом пашалуку ретко што важно предузимао а да се најпре не посаветује с Ичком. У тим приликама, и у конаку Хаџи-Мустаја, упознао је се он с многим српским кнезовима и знаменитијим људима; а кад су дахије завладале у Србији, и Срби се латили оружја, онда је Петар Ичко остао међу Србима; помагао им својом пространом памећу и чинио им знаменитих услуга. Да, он је, колико се судити може по оном писму, о ком говори прота Матија[2], да је осекло главу Алекси Ненадовићу, још пре 1804 год стајао у договору са неким српск. кнезовима, како би се организовао устанак на дахије. Кад оно босански везир Бекир паша беше одређен, да уђе у Србију и расправи размирицу Срба и дахија, Петар Ичко ишао је с другим избраним кнежевима предањ, да му објасне стање ствари у Србији; зашто је раја устала на оружје, и шта она тражи?[3] А кад се, 1806 год. почеше на границама Србије спремати силне војске, да, са свију страна, нагрну на њу, онда су српске вође одрелиле Петра Ичка, да иде у Цариград, те да код Порте буде тумач српских патња

---

[1] Симо Милутиновић зове га «Петар Ичкоглија српски базрђанбаш, и има три песме о њему и његовом раду: «Славоташност». „Спасеније Ичка“ (II срб. стр. 102 и 133) и „Качества Петра Ичкоглије“ III срб. стр. 40. Он је био родом из Бугарске, из Катранице. О његовој меланхоличној смрти треба читати ту, последњу, Симину песму.

[2] Мемоари стр. 54. Милићев. Кнежев. Србија стр, 378.

[3] Прота Матија не спомиње Ичка али Ичков пријатељ Трпандафил то изреком тврди.

Digitized by Google

и жеља. Својим великим познанствима и умешношћу, он је успео, да је Диван онда, после победа српских на Мишару и Делиграду, пристао да се помири са Србима по условима какве су Срби само желети могли. На жалост, да ли због непослушности турских паша, нарочито румелијског валиса, Ибрахима, да ли, што се Порта сама наскоро покајала, ферман којим се одређује и утврђује погодба са Ичком не оствари се, али је тај уговор остао Србима дуго као нека идеална мета, којој су они у својим преговорима с Портом нагињали[1]. Ради остварења углављене погодбе, Петар Ичко ишао је још једном у Цариград, одкуда се вратио одмах, после освојења Београда 1806, кад су ствари рата већ биле узеле толиког и таког маха, да се више није могло ни мислити на какав споразум Срба и Турака.

Ето, тим и таквим радом, Петар Ичкоглија остао је и остаће вазда у памћењу народа српског, а као трудбенику на делу српском и ова песмарица посвећена му је. Но ко је био Триандафил Дука? Ко је био тај добри човек, ког је борба Срба за своју слободу толико очарала, да се латио, да у песми прославља њихова јунаштва?

Данас се већ више нико не сећа тог имена. Оно се заборавило, као што је и књижица, на којој је записано, заборављена. Песмарица та, и ако је излив чисте и поштене душе, није могла остати у памћењу Срба, јер није на њиховом језику а није прихваћена од историје књижевне јер није дело каква већега песничкога талента.

Колико се из саме песмарице дознати може, Триандафил Дука био је родом из Костура у Македонији, а доселио је се, на више година пре устанка српског, у Зе-

---

[1] Ranke's Serbien und die Tuerkei p 105 кнез Милош је слао депутације (1816) да раде на остварењу «Ичковог мира» вид. В и Н. Петровићи Грађа за ист. Срба стр. 46.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] ч. како

[illegible] лавних

[illegible] лика доора

[illegible] м. а

[illegible] емену по-

[illegible] ење. да

[illegible] емена и

[illegible] канских пле-

[illegible] ничка рад

[illegible] *пат; шотиза и.*

[illegible] ка

[illegible] танком, запу-

[illegible] леменима балканским.

[illegible] ина. [illegible] е 1804-та [illegible]

[illegible] канске; за [illegible]

[illegible] ске букнути [illegible]

[illegible] е испевалити својим [illegible]

[illegible] пака и задимише [illegible]

[illegible] аки се сећаше [illegible]

[illegible] ног [illegible] ла његовог увелича[illegible]

[illegible] е. [illegible] е био јунак [illegible]

[illegible] ном [illegible] ак из албанских [illegible]

[illegible] ледовима српским. [illegible] ује [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ко није могао пушку носити [illegible]

[illegible] ује [illegible] ковао лепе жеље и наде [illegible]

Србији [illegible] ни зананик из Македоније, у Земуну. [illegible]

[illegible] Душ [illegible] поихватио је гусле, да слави [illegible]

[illegible] ни, да својим суплеменицима доклиње [illegible]

Digitized by Google

се ваља жртвовати и борити за слободу. Песму своју почиње он хвалом Богу, што је удостојио његове сународнике и друге хришћане балканске, презиране и растериване од Турака, да дочекају и славе устанак и јунаштво српско[1]. Убеђен да ће покрет у Србији бити велики и важан, Триандафил Дука, почео је певати кад је и устанак почео. Како су ствари у Србији текле, тако је и његова песма текла. Успеси српског оружја и српске мудрости одјечу одмах у песми Дукиној, у радосним усклицима; а кад српској ствари загрозе веће опасности, као оно кад се 1806 год. чу, како се силне војске спремају у Румелији и Босни, онда и песником овлада зебња; он почиње страховати, тужити и, узнемирен баца своје перо и рукопис, па трчи у Београд да види, како Срби гледају у очи опасности. Како после, радостан и пун уздања у успех хришћанства, наставља своју песму, кад се уверио да Срби пису малодушни, да се брзо и добро спремају да дочекају непријатеља. Онда му сузе од радости теку[2].

Триандафил Дука је, судећи по тачном исписивању српских имена и речи, разумевао наш језик. Он је био у добром познанству са многим, за оно време, важним Србином. С Петром Ичком и Стеваном Живковићем био је пријатељ. Преко тих познаника и пријатеља он је могао стојати у току ствари у Србији. По кратким карактеристикама оно војвода што спомиње, види се, да је те људе — једва ли само по чувењу — добро познавао. У опште

---

1 *Δόξα νὰ ἔχει ὁ θεὸς, μεγαλη του η χάρισ*
„Ὁ'ποῦ ἠξίωσε κ' ἡμᾶς σὺν τοῖς λοιποῖς τὲ ἄλλοις
„Ἡμᾶς λέγω τοὺς Χριστιανοὺς καὶ καταφρονημένους
„Ἀ'πὸ τὸ γένος τῶν Τουρκῶν και διασκορπισμένους
„Νὰ ἰδοῦμεν νὰ δοξάσωμεν ἐν ταπεινῇ καρδίᾳ
„Ἐκεῖνο ὁποῦ ἔγινε μέσα ἐις τὴν Σερβία.

2 *„Ὀ'λίγον σχεδὸν ἔλειψεν απ' τὴν χαρὰν να κλάψω.“*

Digitized by Google

мун, принуђен, на сву прилику, да због зулума турског остави своју отаџбину. По једном пасажу у песмарици могло би се изводити, да је неко време живео и у Србији и да се бавио трговањем. Он је био човек осредњег образовања, али је био ватрен патриота, у смислу оном, како се та реч у оно време разумевала. И реч патриотизам на Балкану има своју историју. Народи балкански, пожртвовањем и крвљу извојевали су неколико независних државица, али су пренебрегли да очувају два велика добра што су стекли, док су били сви под турским игом, а за којима ће, тврдог сам убеђења, у најскоријем времену почети јаче жалити. Та два добра, била су: убеђење, да је ствар једног племена, ствар свих других племена и убеђење, да је у јединству религиозном балканских племена јак услов за свеколики, политички заједнички рад. Та два убеђења била су онда садржина речи *патриотизам*. Таквог је патриотизма био и Триандафил Дука.

На неколико година пред српским устанком, шапутало је се од уста до уста међу племенима балканским, пророчанство неког побожног владике, да ће 1804-та година бити знаменита за хришћане балканске; да ће те године, на неком окуту европске Турске букнути пламен слободе, те ће и стране народе изненадити својим сјајем. Зато, кад се зачу тресак од пушака и задимише турске карауле и паланке у Шумадији, сваки се сећаше тог пророчанства и обистињење једног дела његовог увеличало је веровање у други део његов. Ко је био јунак и могао, полетео је са шарком пушком чак из албанских гора и крајева Охридских, да се, у редовима српским, бије с душманином свог племена; ко није могао пушку носити и на бој изаћи, тај је испраћао лепе жеље и наде јунацима у Србији. Скромни изгнаник из Македоније, у Земуну, Триандафил Дука, прихватио је гусле, да слави српско јунаштво; да својим суплеменицима докликне пример, како

Digitized by Google

се ваља жртвовати и борити за слободу. Песму своју почиње он хвалом Богу, што је удостојио његове сународнике и друге хришћане балканске, презиране и растериване од Турака, да дочекају и славе устанак и јунаштво српско[1]. Убеђен да ће покрет у Србији бити велики и важан, Триандафил Дука, почео је певати кад је и устанак почео. Како су ствари у Србији текле, тако је и његова песма текла. Успеси српског оружја и српске мудрости одјечу одмах у песми Дукиној, у радосним усклицима; а кад српској ствари загрозе веће опасности, као оно кад се 1806 год. чу, како се силне војске спремају у Румелији и Босни, онда и песником овлада зебња; он почиње страховати, тужити и, узнемирен баца своје перо и рукопис, па трчи у Београд да види, како Срби гледају у очи опасности. Како после, радостан и пун уздања у успех хришћанства, наставља своју песму, кад се уверио да Срби пису малодушни, да се брзо и добро спремају да дочекају непријатеља. Онда му сузе од радости теку[2].

Триандафил Дука је, судећи по тачном исписивању српских имена и речи, разумевао наш језик. Он је био у добром познанству са многим, за оно време, важним Србином. С Петром Ичком и Стеваном Живковићем био је пријатељ. Преко тих познаника и пријатеља он је могао стојати у току ствари у Србији. По кратким карактеристикама оно војвода што спомиње, види се, да је те људе — једва ли само по чувењу — добро познавао. У опште

---

1 *Δόξα νὰ ἔχει ὁ θεὸς, μεγαλη του η χάρισ*
„Ὁ'ποῦ ἠξίωσε κ' ἡμᾶς σὺν τοῖς λοιποῖς τὲ ἄλλοις
„Ἡμᾶς λέγω τοὺς Χριστιανοὺς καὶ καταφρονημένους
„Ἀ'πὸ τὸ γένος τῶν Τουρκῶν και διασκορπισμένους
„Νὰ ἰδοῦμεν νὰ δοξάσωμεν ἐν ταπεινῇ καρδίᾳ
„Ἐκεῖνο ὁποῦ ἔγινε μέσα ἐις τὴν Σερβία.

2 *„Ὀ'λίγον σχεδὸν ἔλειψεν απ' τὴν χαρὰν να κλάψω.“*

Digitized by Google

о догађајима у Србији, од 1804 до 1807 год. о ратовима, размештају војска, војничким стратагемама, говори Триандафил Дука као човек, који је — с малим изузетком — о свему добро извештен; зато и његова песмарица, и ако јој је песничка страна незнатна, може бити за нас занимљива. У њој се може пропабирчити нешто бележака корисних за историка. Поред те важности његове песмарице, ради које се поглавито о њој овде и говори, свакако је и то занимљиво, да се нашао један сународник другог храброг балканског племена, да јунаштву српском пева пре, него што је зајекнуо, о истој теми, крупни глас српског Камоенса. Дукина песмарица била је, за неко време, доста популарна у овим нашим крајевима. За неко време, у варошима српским у Војводини, грчки се језик јаче учио; нарочито се од образованих трговаца и трговачке омладине тражило знање грчког језика. Тај сталеж био је читалачка публика и те песмарице; али један од најзнатнијих њених читалаца био је сам Симо Милутиновић. Да ли нашем великом песнику није, из те скромне Дукине песмарице, синула прва мисао, да опева дела и јунаке из устанка?

Виктор Иго вели једном, да су му, често, прве мисли за његове велике и важне песничке радове, долазиле из скромних и заборављених књига које је на шетњи, по обали Сенској (у Паризу) у антикварским долапима налазио. Зар није и нашем Милутиновићу Дукина песмарица могла тако послужити? На овакве мисли наврађа ме то: што међу песмама Дукиним и неким песмама Симиним има, *по садржини*, велике сличности; што неколико песама код Дуке и Симе имају једне *исте наслове*; што неколико песама код Дуке и Симе (II-га Србијанка) иду по *једном истом реду*; што се песме о неким догађајима (нпр. о Мишарском боју) које Дука не опева ни код Симе у том реду не налазе него на другом месту Србијанке; и

Digitized by Google

на послетку, што се и код Симе и код Дуке у главном *догађаји*, а не јунаци, опевају. Ну, погрешио би сваки, који би из овог што наводим, изводио, не упоређујући сâм Дукину песмарицу са знаменитом Србијанком, да је Симин дуг Трандафилу Дуки велики. Ни пошто тако. Да не говоримо о песничкој, вештачкој страни „Србијанке“ којој је грчка песмарица недостојна да се прикучи; ни по обиму, ни по јасноћи и детаљности оних ствари о којима обојица говоре, не може скромну Дукину песмарицу нико уздизати на висину „Србијанке“ Милутиновићеве. И од нас је таква мисао далеко. Све што бисмо смели рећи, ово је: да је се Симо, при опевању неких догађаја из устанка *живо* сећао песмарице Дукине, и да га је, *на сву прилику*, Дукина песмарица опоменула, да догађаје устанка опева.

Песмарица Триандафила Дуке писана је новим језиком грчким и то онаквим, каквим говоре људи неучени. Она има 24 песме а штампана је у 8-о на 124 стране.

Ја ћу исписати наслове песама и узгред цобележити оно, што ми се чини, да може за кога бити занимљиво. Сматрајући свој задатак само као задатак референта, нећу се упуштати у какво критиковање оног што песник прича. То, ако ове скромне белешке заслуже, може бити дужност другога.

I песма, у Дукиној песмарици, носи наслов, *О божанском провиђењу*, стр. 5—13.

У њој је говор (без икаквих детаља) о зулуму дахија у Србији; о устанку Карађорђа и његових другова; о нападу на чифлике и убијању субаша; о судару Аганлије и његове пратње са Србима (у селу Дрлупи 11 и 12 Фебр. 1804); о дахијском покушају да Србе, посредованьем митрополита умире. План је, вели се у песми, био, да најпре угуше буну, па после да све знатније људе поубијају; о састанку Фочића и Митрополита са српским изасланицима у Јагодини. Срби су,

Digitized by Google

вели се у песми, послали на тај састанак оне, што су највише патили од Турака. Митрополит је говорио српским изасланицима, да се умире; да оружјем неће постићи оно што желе, него умирењем и послушношћу. Срби су свом владици одговорили, са сваким поштовањем, да се више турски зулуми не могу сносити, и позвали су се на самог Фочића да посведочи, каквих су им зала дахије починиле. Тада је Фочић устао, „Рајо умирите се, све ће се поправити како сами желите. Идите вашим кућевним пословима а даље оставите нама“ После тог разговора остало је још, да изасланици известе народ, шта је говорено.

II *О повратку Фочића у Београд* стр. 13—17.

„Тако је на истоку Србије мир уређиван а није се знало под каквим условима“.[1] На Западу, иза Колубаре, истом ће се доцније о том договору у Јагодини дознати. Ради потреба војених дошао је старешина тог краја — Јаков, у Земун (као што се из мемоара Протиних зна, није Јаков него је сам прота Матија тада ишао у Земун) и ту се састао са бив. чиновником Хаџи Мустаја, Дели-Ахметом. О том састанку Јакова (или проте) с Дели-Ахметом нешто је друкчије причање у песмарици Дукиној од Протиног причања. У опште посао Дели-Ахметов је у Србији, по песмарици, био много важнији него што се обично узима. Тако се у песмарици вели, да је Дели-Ахмет сам потражио Јакова у Земуну кад је чуо за његов долазак; да се побратимио с њим и уговорио, да заједно ратују дотле док не истребе дахије; да га је Јаков узео са собом и спровео с почастима Карађорђу; да су се Карађорђе и српске војводе договарали с њим о миру уговараном у Јагодини, *како ће га покварити* и како ће

---

[1]) „*Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ειρήνην ὀργανίζουν*
„*Οὐσίαν ὑποθεσέως ποσῶσ δέν ἐγνωρίζουν*

Digitized by Google

истребити четири дахије које су узрок свему злу. Дели-Ахмет се понудио Србима, да као посланик њихов иде у Адакале Рецеп Аги, да га моли, да пристане на српску страну, јер се знало и за њега да је на дахије смртно мрзео. Срби су примили ту понуду. Затим се, у договору с њим, реше, те напишу писмо дахијама, у ком им изложе да ће цео народ пристати на мир, само, ако му се утврде какве гарантије.

»*Καὶ τοὺς Νταΐδες ἔγραψαν, ὅτι τὸ γένος ὅλον*
»*Εἰς τὴν ειρήνην πείθεται, ὅμως μὲ κάποιον ὅρον*

Ради преговарања о тим гарантијама и условима под којим би се мир углавио, договорили су се Срби и Турци да се састану у Земуну. Тај састанак није донео ни каква споразума, што песник приписује надутости Турака и неупутном понашању старог Фоче, који захтеве и жалбе Срба није друкчије сматрао него као захтеве ајдука. Тај састанак (10 Маја 1804) и преговори детаљније су описани од очевидца — проте Матије.

Дели-Ахмет је после неког времена отишао у Цариград, где је, као што се зна, с другим неким спахијама Турским и с кнезом Рашковићем радио у корист Срба и тумачио на Порти, да треба држати страну Србима. Али се у песмарици Дукиној спомиње још нешто о Дели-Ахмету што нико други не спомиње, а то је, да је његовим посредовањем одмах у зачетку буне, углављен неки споразум с Турцима ужичким, по ком Срби неће нападати на Ужице, а Турци тамошњи неће чинити никакве сметње српским покретима; и да је Дели-Ахмет, за неко време, остао у Ужицу да буде чувар тог уговора. Ако је доиста каква споразума било међу Србима и ужичким Турцима, онда је тај споразум трајао до свет. Илије 1805 год.

III *Срби објављују Турцима рат* стр. 18—24.

Оно што се опева у овој песми, опевао је Симо Милутиновић, у песми „Призив Гушанца“ (срб. II 70.)

Digitized by Google

Суд округа шабачкога, по Павлову тестаменту, и према закону, расправи његову посмртнину, давши сваком своје.

Одбору Чупићеву суд је послао 25 дуката ћесарских.

Одбор је одлучио да те новце употреби на оно на што је рекао завешталац.

А Завештаоцу који је, у сред немилих прилика, угледао се на племените претходнике, и сетио се српске књиге, одбор вели: *Бог да прости Попа Павла Кустурића!*

М. Ђ. Милићевић

Digitized by Google

ЈЕДНА ГРЧКА ПЕСМАРИЦА О СРПСКОМ УСТАНКУ

1804 ГОД. И ОНА ИЗ ОНОГ ВРЕМЕНА

Године 1807 печатана је у Пешти, код Матије Тратнера, под нешто крупним и недоликовним насловом, „Историја Славено-Срба, састављена у политичким стиховима,[1] и т. д“ једна песмарица на грчком језику, о устанку Срба под Карађорђем, и о њиховој борби са дахијама и Турском царевином 1804 до 7 год. Књигу је писао неки *Триандафил Дука*, а посветио је свом пријатељу *Петру Ичку*.

Ко је био Петар Ичко, или, како су га савременици његови звали, Ичкоглија, сваком је, надам се, добро познато. То име и ако туђинско, светли на првим листовима наше, народне, нове историје, међу именима оних горостасних јунака из Шумадије, што у првим годинама овога

---

[1] *Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβων συντεθεῖσα διὰ στίχων πολιτικῶν χάριν τῶν ὁμογενῶν φιλοϊστόρων κ. τ. λ. Ἐν Πέστῃ* 1807.

О политичком стиху вид. Fauriel Chants populaires de la Grece moderne p. xiij. «A l'hexamètre on avait substitué ce que l'on appelait le vers *politique*, vers fondé sur un principe tout autre et beaucoup plus simple. On a des preuves certaines que, dés la fin du XI-e et dans le coürs du XII, les vers *politiques* etaient employés dans presque tous les ouvrages de poésie, dans ceux même écrits en grec ancien».
Овде, у овој песмарици, *стих политички* не значи друго што, до стих са сликом.

Digitized by Google

века потегоше да сломе ланце турског ига. Човек великих искустава, зналац многих језика, а вазда ношен нежним човекољубљем, Петар Ичко био је велики трудбеник на раду српске слободе[1]. Још пре устанка од 1804, он је, бавећи се у Земуну и Београду, као трговачки агенат, чинио Србима доста добра. За Хаци Мустаја говорило се, да би у свом пашалуку ретко што важно предузимао а да се најпре не посаветује с Ичком. У тим приликама, и у конаку Хаци-Мустаја, упознао је се он с многим српским кнезовима и знаменитијим људима; а кад су дахије завладале у Србији, и Срби се латили оружја, онда је Петар Ичко остао међу Србима; помагао им својом пространом памећу и чинио им знаменитих услуга. Да, он је, колико се судити може по оном писму, о ком говори прота Матија[2], да је осекло главу Алекси Ненадовићу, још пре 1804 год стајао у договору са неким српск. кнезовима, како би се организовао устанак на дахије. Кад оно босански везир Бекир паша беше одређен, да уђе у Србију и расправи размирицу Срба и дахија, Петар Ичко ишао је с другим избраним кнежевима предањ, да му објасне стање ствари у Србији; зашто је раја устала на оружје, и шта она тражи?[3] А кад се, 1806 год, почеше на границама Србије спремати силне војске, да, са свију страна, нагрну на њу, онда су српске вође одрелиле Петра Ичка, да иде у Цариград, те да код Порте буде тумач српских патња

---

[1] Симо Милутиновић зове га „Петар Ичкоглија српски базрђанбаш, и има три песме о њему и његовом раду: „Славоташност". „Спасеније Ичка" (II срб. стр. 102 и 133) и „Качества Петра Ичкоглије" III срб. стр. 40. Он је био родом из Бугарске, из Катранице. О његовој меланхоличној смрти треба читати ту, последњу, Симину песму.

[2] Мемоари стр. 54. Милићев. Кнежев. Србија стр, 378.

[3] Прота Матија не спомиње Ичка али Ичков пријатељ Трпандафил то изреком тврди.

Digitized by Google

и жеља. Својим великим познанствима и умешношћу, он је успео, да је Диван онда, после победа српских на Мишару и Делиграду, пристао да се помири са Србима по условима какве су Срби само желети могли. На жалост, да ли због непослушности турских паша, нарочито румелијског валиса, Ибрахима, да ли, што се Порта сама наскоро покајала, ферман којим се одређује и утврђује погодба са Ичком не оствари се, али је тај уговор остао Србима дуго као нека идеална мета, којој су они у својим преговорима с Портом нагињали[1]. Ради остварења углављене погодбе, Петар Ичко ишао је још једном у Цариград, одкуда се вратио одмах, после освојења Београда 1806., кад су ствари рата већ биле узеле толикога и такога маха, да се више није могло ни мислити на какав споразум Срба и Турака.

Ето, тим и таквим радом, Петар Ичкоглија остао је и остаће вазда у памћењу народа српског, а као трудбенику на делу српском и ова песмарица посвећена му је. Но ко је био Триандафил Дука? Ко је био тај добри човек, ког је борба Срба за своју слободу толико очарала, да се латио, да у песми прославља њихова јунаштва?

Данас се већ више нико не сећа тог имена. Оно се заборавило, као што је и књижица, на којој је записано, заборављена. Песмарица та, и ако је излив чисте и поштене душе, није могла остати у памћењу Срба, јер није на њиховом језику а није прихваћена од историје књижевне јер није дело каква већега песничкога талента.

Колико се из саме песмарице дознати може, Триандафил Дука био је родом из Костура у Македонији, а доселио је се, на више година пре устанка српског, у Зе-

---

[1] Ranke's Serbien und die Tuerkei p 105 кнез Милош је слао депутације (1816) да раде на остварењу «Ичковог мира» вид. В и Н. Петровићи Грађа за ист. Срба стр. 46.

Digitized by Google

мун, принуђен, на сву прилику, да због зулума турског остави своју отаџбину. По једном пасажу у песмарици могло би се изводити, да је неко време живео и у Србији и да се бавио трговањем. Он је био човек осредњег образовања, али је био ватрен патриота, у смислу оном, како се та реч у оно време разумевала. И реч патриотизам на Балкану има своју историју. Народи балкански, пожртвовањем и крвљу извојевали су неколико независних државица, али су пренебрегли да очувају два велика добра што су стекли, док су били сви под турским игом, а за којима ће, тврдог сам убеђења, у најскоријем времену почети јаче жалити. Та два добра, била су: убеђење, да је ствар једног племена, ствар свих других племена и убеђење, да је у јединству религиозном балканских племена јак услов за свеколики, политички заједнички рад. Та два убеђења била су онда садржина речи *патриотизам*. Таквог је патриотизма био и Триандафил Дука.

На неколико година пред српским устанком, шапутало је се од уста до уста међу племенима балканским, пророчанство неког побожног владике, да ће 1804-та година бити знаменита за хришћане балканске; да ће те године, на неком окуту европске Турске букнути пламен слободе, те ће и стране народе изненадити својим сјајем. Зато, кад се зачу тресак од пушака и задимише турске карауле и паланке у Шумадији, сваки се сећаше тог пророчанства и обистињење једног дела његовог увеличало је веровање у други део његов. Ко је био јунак и могао, полетео је са шарком пушком чак из албанских гора и крајева Охридских, да се, у редовима српским, бије с душманином свог племена; ко није могао пушку носити и на бој изаћи, тај је испраћао лепе жеље и наде јунацима у Србији. Скромни изгнаник из Македоније, у Земуну, Триандафил Дука, прихватио је гусле, да слави српско јунаштво; да својим суплеменицима докликне пример, како

Digitized by Google

се ваља жртвовати и борити за слободу. Песму своју почиње он хвалом Богу, што је удостојио његове сународнике и друге хришћане балканске, презиране и растериване од Турака, да дочекају и славе устанак и јунаштво српско[1]. Убеђен да ће покрет у Србији бити велики и важан, Триандафил Дука, почео је певати кад је и устанак почео. Како су ствари у Србији текле, тако је и његова песма текла. Успеси српског оружја и српске мудрости одјечу одмах у песми Дукиној, у радосним усклицима; а кад српској ствари загрозе веће опасности, као оно кад се 1806 год. чу, како се силне војске спремају у Румелији и Босни, онда и песником овлада зебња; он почиње страховати, тужити и, узнемирен баца своје перо и рукопис, па трчи у Београд да види, како Срби гледају у очи опасности. Како после, радостан и пун уздања у успех хришћанства, наставља своју песму, кад се уверио да Срби пису малодушни, да се брзо и добро спремају да дочекају непријатеља. Онда му сузе од радости теку[2].

Триандафил Дука је, судећи по тачном исписивању српских имена и речи, разумевао наш језик. Он је био у добром познанству са многим, за оно време, важним Србином. С Петром Ичком и Стеваном Живковићем био је пријатељ. Преко тих познаника и пријатеља он је могао стојати у току ствари у Србији. По кратким карактеристикама оно војвода што спомиње, види се, да је те људе — једва ли само по чувењу — добро познавао. У опште

---

1 *Δόξα νὰ ἔχει ὁ θεὸς, μεγαλη του η χάρισ*
„Ὁ'ποῦ ἠξίωσε κ' ἡμᾶς σὺν τοῖς λοιποῖς τὲ ἄλλοις
„Ἡμᾶς λέγω τοὺς Χριστιανοὺς καὶ καταφρονημένους
„Ἀ'πὸ τὸ γένος τῶν Τουρκῶν και διασκορπισμένους
„Νὰ ἰδοῦμεν νὰ δοξάσωμεν ἐν ταπεινῇ καρδίᾳ
„Ἐκεῖνο ὁποῦ ἔγινε μέσα ἐις τὴν Σερβία.

2 *„Ὀ'λίγον σχεδὸν ἔλειψεν απ' τὴν χαρὰν να κλάψω.“*

Digitized by Google

о догађајима у Србији, од 1804 до 1807 год. о ратовима, размештају војска, војничким стратагемама, говори Триандафил Дука као човек, који је — с малим изузетком — о свему добро извештен; зато и његова песмарица, и ако јој је песничка страна незнатна, може бити за нас занимљива. У њој се може пропабирчити нешто бележака корисних за историка. Поред те важности његове песмарице, ради које се поглавито о њој овде и говори, свакако је и то занимљиво, да се нашао један сународник другог храброг балканског племена, да јунаштву српском пева пре, него што је зајекнуо, о истој теми, крупни глас српског Камоенса. Дукина песмарица била је, за неко време, доста популарна у овим нашим крајевима. За неко време, у варошима српским у Војводини, грчки се језик јаче учио; нарочито се од образованих трговаца и трговачке омладине тражило знање грчког језика. Тај сталеж био је читалачка публика и те песмарице; али један од најзнатнијих њених читалаца био је сам Симо Милутиновић. Да ли нашем великом песнику није, из те скромне Дукине песмарице, синула прва мисао, да опева дела и јунаке из устанка?

Виктор Иго вели једном, да су му, често, прве мисли за његове велике и важне песничке радове, долазиле из скромних и заборављених књига које је на шетњи, по обали Сенској (у Паризу) у антикварским долапима налазио. Зар није и нашем Милутиновићу Дукина песмарица могла тако послужити? На овакве мисли навраћа ме то: што међу песмама Дукиним и неким песмама Симиним има, *по садржини*, велике сличности; што неколико песама код Дуке и Симе имају једне *исте наслове*; што неколико песама код Дуке и Симе (II-га Србијанка) иду по *једном истом реду*; што се песме о неким догађајима (нпр. о Мишарском боју) које Дука не опева ни код Симе у том реду не налазе него на другом месту Србијанке; и

Digitized by Google

на послетку, што се и код Симе и код Дуке у главном *догађаји*, а не јунаци, опевају. Ну, погрешио би сваки, који би из овог што наводим, изводио, не упоређујући сâм Дукину песмарицу са знаменитом Србијанком, да је Симин дуг Трандафилу Дуки велики. Ни пошто тако. Да не говоримо о песничкој, вештачкој страни „Србијанке“ којој је грчка песмарица недостојна да се прикучи; ни по обиму, ни по јасноћи и детаљности оних ствари о којима обојица говоре, не може скромну Дукину песмарицу нико уздизати на висину „Србијанке“ Милутиновићеве. И од нас је таква мисао далеко. Све што бисмо смели рећи, ово је: да је се Симо, при опевању неких догађаја из устанка *живо* сећао песмарице Дукине, и да га је, *на сву прилику*, Дукина песмарица опоменула, да догађаје устанка опева.

Песмарица Триандафила Дуке писана је новим језиком грчким и то онаквим, каквим говоре људи неучени. Она има 24 песме а штампана је у 8-о на 124 стране.

Ја ћу исписати наслове песама и узгред побележити оно, што ми се чини, да може за кога бити занимљиво. Сматрајући свој задатак само као задатак референта, нећу се упуштати у какво критиковање оног што песник прича. То, ако ове скромне белешке заслуже, може бити дужност другога.

I песма, у Дукиној песмарици, носи наслов, *О божанском аровивђењу*, стр. 5—13.

У њој је говор (без икаквих детаља) о зулуму дахија у Србији; о устанку Карађорђа и његових другова; о нападу на чифлике и убијању субаша; о судару Аганлије и његове пратње са Србима (у селу Дрлупи 11 и 12 Фебр. 1804); о дахијском покушају да Србе, посредованем митрополита умире. План је, вели се у песми, био, да најпре угуше буну, па после да све знатније људе поубијају; о састанку Фочића и Митрополита са српским изасланицима у Јагодини. Срби су,

Digitized by Google

вели се у песми, послали на тај састанак оне, што су највише патили од Турака. Митрополит је говорио српским изасланицима, да се умире; да оружјем неће постићи оно што желе, него умирењем и послушношћу. Срби су свом владици одговорили, са сваким поштовањем, да се више турски зулуми не могу сносити, и позвали су се на самог Фочића да посведочи, каквих су им зала дахије починиле. Тада је Фочић устао, „Рајо умирите се, све ће се поправити како сами желите. Идите вашим кућевним пословима а даље оставите нама“ После тог разговора остало је још, да изасланици известе народ, шта је говорено.

II *О повратку Фочића у Београд* стр. 13—17.

„Тако је на истоку Србије мир уређиван а није се знало под каквим условима“.[1] На Западу, иза Колубаре, истом ће се доцније о том договору у Јагодини дознати. Ради потреба војених дошао је старешина тог краја — Јаков, у Земун (као што се из мемоара Протиних зна, није Јаков него је сам прота Матија тада ишао у Земун) и ту се састао са бив. чиновником Хаџи Мустаја, Дели-Ахметом. О том састанку Јакова (или проте) с Дели-Ахметом нешто је друкчије причање у песмарици Дукиној од Протиног причања. У опште посао Дели-Ахметов је у Србији, по песмарици, био много важнији него што се обично узима. Тако се у песмарици вели, да је Дели-Ахмет сам потражио Јакова у Земуну кад је чуо за његов долазак; да се побратимио с њим и уговорио, да заједно ратују дотле док не истребе дахије; да га је Јаков узео са собом и спровео с почастима Карађорђу; да су се Карађорђе и српске војводе договарали с њим о миру уговараном у Јагодини, *како ће га покварити* и како ће

---

[1]) „*Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ειρήνην ὀργανίζουν*
„*Οὐσίαν ὑποθεσέως ποσῶσ δέν ἐγνωρίζουν*

Digitized by Google

истребити четири дахије које су узрок свему злу. Дели-Ахмет се понудио Србима, да као посланик њихов иде у Адакале Рецеп Аги, да га моли, да пристане на српску страну, јер се знало и за њега да је на дахије смртно мрзео. Срби су примили ту понуду. Затим се, у договору с њим, реше, те напишу писмо дахијама, у ком им изложе да ће цео народ пристати на мир, само, ако му се утврде какве гарантије.

»*Καὶ τοὺς Νταΐδες ἔγραψαν, ὅτι τὸ γένος ὅλον*
»*Εἰς τὴν ειρήνην πείθεται, ὅμως μὲ κάποιον ὅρον*

Ради преговарања о тим гарантијама и условима под којим би се мир углавио, договорили су се Срби и Турци да се састану у Земуну. Тај састанак није донео ни каква споразума, што песник приписује надутости Турака и неупутном понашању старог Фоче, који захтеве и жалбе Срба није друкчије сматрао него као захтеве ајдука. Тај састанак (10 Маја 1804) и преговори детаљније су описани од очевидца — проте Матије.

Дели-Ахмет је после неког времена отишао у Цариград, где је, као што се зна, с другим неким спахијама Турским и с кнезом Рашковићем радио у корист Срба и тумачио на Порти, да треба држати страну Србима. Али се у песмарици Дукиној спомиње још нешто о Дели-Ахмету што нико други не спомиње, а то је, да је његовим посредовањем одмах у зачетку буне, углављен неки споразум с Турцима ужичким, по ком Срби неће нападати на Ужице, а Турци тамошњи неће чинити никакве сметње српским покретима; и да је Дели-Ахмет, за неко време, остао у Ужицу да буде чувар тог уговора. Ако је доиста каква споразума било међу Србима и ужичким Турцима, онда је тај споразум трајао до свет. Илије 1805 год.

III *Срби објављују Турцима рат* стр. 18—24.

Оно што се опева у овој песми, опевао је Симо Милутиновић, у песми „Призив Гушанца“ (срб. II 70.)

Digitized by Google

Само се у Дукиној песми вели, да је Карађорђе чекао Кучук Алију код Крагујевца, намеран да га у ту варош пусти, па га после опседне; да је код Крагујевца разбио његову чету (600 људи) а Крагујевац спалио; да су Срби и Параћин, докле се Кучук Алија пробио, спалили и Турке отерали пут Ниша где су се састали с Гушанцем. О предусретају Гушанца у Јагодини, где Турцима као што Милутиновић пева

» . . . . . шћаше кускун пући,
»Да М....не гњили не попузну
»Са свог мјеста те се испуштише
»Из такове како нигда клопке

говори и песма Дукина, али се у њој поступак оног кнеза квалификује као хотимично издајство због чега је и кажњен. О нападу Чарапићевом на Гушанца и Кучук Алију на Лешћанима код Авале, пева се код Дуке онако исто у тону хумористичном као и код Симе.

IV *Прво маршираље Срба на Београд, Смедерево и Шабац, и опсада тих градова* стр. 24—26.

У овој се песми говори о оном споразуму са Ужичким Турцима и о Дели-Ахмету:

»*Χώρα καμμία δὲν ἄφίκαν* (Срби) *ὁποῦ νὰ κατοικοῦσαν*
»*Οἱ Τοῦρκοι μὲ τοὺς Χριστιανοὺς μαζὴ δία νὰ ζοῦσαν*
»*Αλλὰ μόνον τὴν Ὀυζιτζαν ὅτ ἔιχον συμφωνήσῃ*
«*Ποσῶς γία νὰ μὴ ταραχθῇ ἀυτοὺς καπολεμήσῃ*
»*Ὅθεν καὶ εδιώρισαν δὶὰ προφύλαξιν τούς*
«*Ντελῆ Ἀχμέτην τὸν γνώστον, κὰι μᾶλλον γία τιμὴν τοὺς*
»*Ἀυτός ἦτον πολλὰ πιστὸς μὰ καὶ ἀνδρειωμένος*
«*Κατα' τοὺς Τύρανους εχθρός καὶ ὠργισμένος*
»*Δούλευσαις ἔκαμε πολλαῖς, ἀυτοὺς τους Σερβιάνους*
»*Γιὰ νὰ κατατροπώσωσιν ἐκείνους τοὺς τύρανους.*

Digitized by Google

Кад су се Срби тако обезбрижили од Ужица, и кад су утврдили границе и поставили на њима страже, кренули су се, на три најзнатнија града, у три колоне: „Прва колона се кренула под заповедништвом војводе Чарапића на Смедерево; друга се кренула под управом Јакова против Шапца. Она је опсела тај град и била је лево крило целе српске војске. Трећа је колона ишла на Београд и улогорила је се на Врачару. То је био центар српске војске и њим је командовао врх. вожд. Карађорђе".

V *Опсада Београда; страх Турака у Београду. Освојење Шапца.* стр. 26—30.

У овој је песми говор о предаји Шапца Јакову (Априла 1804) и о стању Турака у Београду, све онако као што је опевано у песми Милутиновићевој „Турак у Београду стање" (срб. II 4). Таква је сличност међу том Симином и овом Дукином песмом, да би се за једну могло рећи да је слободнији превод друге. У тој Симиној песми говори се, како су Дахије послале Сулејман-агу у Цариград, да тужи пашу а оцрни рају; а код Дуке, причање о том посланству смештено је у засебну, идућу песму која носи наслов:

VI *О пошиљању посланика у Цариград.*

Садржина је ове песме онаква иста каква је у песми Милутиновића. Зарад упоређења навешћу по један пасаж из обе посмарице.

„Одпадници и до тог се снизе
„Слат и молит и највећег врага
„Свог Султана, Мусломанством сродна
„Да им кривде признав опросте се?
„Не!.... већ њему да опадну рају
„Узбунившус казав без повода
„Затирућу л' сјем разлога Турке,
„Најбоље му синке и витезе
„Шабца града готов и узела

Digitized by Google

„Смедеревос већ колеба пасти,
„Сам Београд у бједству је крајњу и т. д.

„*Καὶ τὸν Σουλτάνον ἔδωσε* (везир) *διὰ νὰ καταλάβῃ*
„*Ἐκεῖνο ποῦ τὸν ἤγγιζε χωρὶς νὰ αμφιβάλῃ*
„*Μάλιστα τῷ παράστησε περὶ τῶν Σερβιάνον*
„*Ὅτι νὰ ἀποστάτησαν καὶ κατὰ τὸν Σουλτάνον*
«*Μᾶλλον δὲ ἀπετόλμησαν ἀυτοὶ νὰ πολεμήσουν*
„*Τὰ κάστρα τὰ βασιλικὰ καὶ νὰ πολιορκήσουν*
„*Τὸ Σιάπξο πολιώρκησαν ἀυτοὶ μὲ ἀφοβίαν*
»*Καὶ παρεδόθη εἰς ἀυτοὺς μὲ κάποιαν συμφωνίαν*
„*Τώρα δὲ ἐξεθάρρησαν κὶ ὡς λέοντες ὁμάδι*
„*Σεμένδραν πολιώρκησαν κι' ἀυτο τὸ Βελιγράδι*
„*Καὶ κινδυνέυουν καὶ τὰ δυὼ γὶα νὰ παραδοθῶσιν* итд.

VII *Диван решава да Србе са свим истреби али одустаје од тог решења*, стр. 32—35.

VIII *Сулејман-ага постаје паша београдски; смрт четири дахије, долазак Бекир-паше* стр. 35—38.

IX *Бекир-паша улази у Београд* стр. 38—43.

Све три ове песме Дукине налазе се у једној Симиној, оној, што се зове „Равнодушије Турства“ (Срб. II 78—90). Али је у Грчкој песми по нешто пространије причано. Тако се ту спомиње, да је на оптужбу посланика дахијског, Султан „не испитав довољно ствар“ издао одмах ферман везиру босанском Бекиру, да Србију покори, и бунтовнике најстроже казни; па да је, заузимањем патријара и друге господе (ваљда спахија из Србије) султан Селим одустао од тог свог решења и испратио блажу заповест Бекир паши.

X *О престанку ратовања због милости коју Срби очекиваше од вис. порте* стр. 43—45.

У овој се песми говори о оном, о чему је Милутиновићева песма „Величественовидност“ (Србијанка II 94—98).

Digitized by Google

XI *Изашиљање Живковића у Цариград (Априла 1805).*

Хафис ага добија заповест да уђе у Србију стр. 45—51.

Из ове песме види се, да је Стеван Живковић изабран да иде у Цариград као посланик Порти, а његови другови (Прота Лазаревић и Чардаклија) да су још напред одређени као посланици Патријару. Док су они у Цариграду још тумачили жеље Српског народа по упуствима добивеним на скупштини у Пећанима (1805). Диван је већ одаслао ферман Хафис-аги нишком, којим се он поставља за пашу београдског и наређује му се, да Србију покори. Хафис Паша је из Ниша о том — прикрив оно што је главно и за Србе страшно у ферману — известио Карађорђа, пре него што је Живковић стигао из Цариграда, и Карађорђе му је одговорио, као што се у овој песми вели, писмом, у ком му честита чин и изјављује, да га припознаје за царског пашу, да благодари Богу и царском довлету што је једном пристао да се ствари српске уреде. Али га је, нарочито, молио, да не доводи много војске јер му неће бити потребна; да ће му доста бити да поведе 200 људи, јер сами Срби могу с крџалијама изаћи на крај.

„*Τοῦτος τοῦ αποκρίθηκε, καὶ τον καλοτυχίζει*
„*Ὡς ἕναν δὲ βασιλικὸν Παπᾶν τὸν εγνωρίζει*
„*Εὐχαριστῶντας τὸν θεὸν ομοῦ καὶ τὸν Δουβλέτι*
„*Ὁποῦ ἐσυγκατένευσε νὰ κάμῃ μερχαμέτι*
„*Μάλιστα τὸν παρακαλεῖ, ανάγκην νὰ μὴν ἔχει*
„*Νὰ φέρῃ πολὺ στράτευμα, γιατὶ χρεῖαν δέν ἔχει*
„*Ἀρκεῖ μὲ διακόσιους νὰ ελθῃ πασαλίδες*
„*Ἡμεῖς δὲ ὄντες διὰ τοὺς Γριζαλίδες*

На скоро је стигао и Живковић и тачније известио српске старешине о ферману датом Хафис паши. Песма вели, да је Хафис паша размишљао, како би се Србија могла покорити, пре него што је постао пашом и да је план, који је још онда замислио предузео да врши кад

Digitized by Google

је ферман добио. Тај план је био страшан. Пре свега требало је да се Срби забаве испадима из Босне, и у том рачуну добро му је дошло по ново заузеће Шапца, који се Србима предао али га они одмах, по предаји, не заузеше што су се бојали да им заузеће тог града не отежа тадање преговоре с портом. Срби су знали за тај план Хафисов и према њему су удешавали своје радње. Они су босанске Турке, који једном продреше чак до Ваљева, са успехом одбијали, а одредили су још и Радича да уђе у Стари Влах, да тамошње хришћане диже и Бошњаке Турке на њиховом земљишту забавља.

„Νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ Στάρη Βλάχ διὰ νὰ τοὺς συγχύσῃ
„Ὄντες δὲ ὅλοι χριστιανοὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν
„Τρόπον τινὰ νὰ καμώσι τὴν Μπόσναν νὰ συγχύσουν
«Διὰ νὰ τῆς δώσωσι δουλειὰ ποσῶς νὰ μὴ τολμήσῃ
«Μὲ ὅλην τῆς τὴν δύναμιν τοὺς Σέρβους νὰ κτυπήσῃ
„Αὐτὸ δὲ τὸ Στρατήγημα ὠφέλιμον ἐστάθη
„Κὶ ἀπὸ συμβάντα περισσὰ ἡ Σέρβια φυλάχθη.

XII *Друго путовање Живковићево у Цариград. Тајан и опасан смер Хафис паше. О другим још догађајима* стр. 51—54.

Садржина је ове песме, у кратко, ова:

Срби шаљу на ново Живковића у Цариград, али у исто време, шаљу војске да спрече улазак Хафис пашин. Несрећа код Ваљева (а то је било његово дело) није га заплашила. Он се много надао на Бошњаке; зато, да би забавио Србе подаље од Дрине, заповедио је карановачким Турцима да уђу у Ужице и опљачкају их. Карађорђе је похитао да сачува Ужице, истерао их је (Карановчане) одатле, сатерао их у Карановац, и ту паланку освојио и спалио. (на Петров-дан 1805). Песник вели, да су карановачки Турци били прави разбојници; да је Карановац, још пре устанка српског, био гњездо арамија од којих су и путници и околни становници много страдали.

Digitized by Google

XIII *Пораза и несрећа Хафис-пашина.*

У овој песми опеван је бој на Иванковцу и слави се јунаштво Миленково и Добрнчево. Српске војске у том боју било је 1800, и нешто *Гога* (*μαζὴ καὶ κάποιος Γκάγκας*) а Турака преко 10 000. Хафис-паша је десним својим крилом нападао, а лево му није дејствовало но се чувало за случај, ако би Радич с те стране напао. У осталом, опис те битке подудара се потпуно са оним што већ сваки зна о том првом важном боју. Од војвода, песма спомиње само два славна пријатеља — Петра и Миленка.

XIV *Освојење Смедерева и установлење сената* стр. 59—60.

Кад се на Дивану чуло о порази Хафис-пашиној, одмах је одређен румелијски паша, Махмуд Ибрахим, да потчини и умири Србију; да без икакве милости, казни бунтовнике. Живковић, који се затекао у Цариграду, једва је умакао у Молдавску. Срби су сад изгубили сваку наду, да се, после победе на Иванковцу, може још што мирно учинити с Диваном, зато су решили да освоје, што пре, Смедерево. Они су заузели тај град без велике муке (Новембра 1805). По уговору о предаји иселило је се 28 највећих зликоваца Турака из Смедерева. Пошто је смедеревски град освојен, пренет је ту (код Дуке, установљен је) правитељствујући савет. (У Милутиновића „Постанак совјества“ срб. II стр. 99).

XV *О рату Срба с румелијским валисом* стр. 60—82.

У овој је песми опевана прва опсада Делиграда Како је у овој песми причање о том боју нешто друкчије од причања Милутиновићева (Срб. II стр 1) а друкчије и од причања других савременика, ја ћу нешто из ње превести, не везујући ни каквих својих примедаба. „У исто време, кад су српске војске разређиване, на коју ће страну која пред непријатеља, изабран је Петар Ичкоглија да, као посланик српски, одмах иде у Цариград

Digitized by Google

те да код Порте ради за мир. Јаков и поп Лука с Чупићем, добили су заповест да, са што већом, војском чувају Дрину, а Петар Добрњац одређен је да спречи улазак с истока, румулијском серашћеру. Он је се улогорио између Ражња и Алексица, код Ајдучке чесме; подигао је шанчеве и чекао непријатеља Друга је војска одређена, да се утврди спроћу Петра, с друге стране реке (Мораве). Том војском управљао је војвода Младен, а с њим је био и Станоје Главаш.

„Задатак је српске војске био, да се држи само дефензиве јер је она бројно била много мања од силе турске. Тако распоређене српске војске, на Морави, чекале су, добро утврђене, непријатеља. Кад се непријатељ прикучио Србима, почео је дејствовати по оваквом плану. Он је разделио своју војску на два тела. Једно је имало да пређе реку. То је била тактична, извежбана војска, тобџије и низами, и она, чим је прешла, одмах улогорила се на једном брегу, према логору српском, и подигла шанчеве. Већа половина војске, што је остала на другој страни реке, имала је да оперише противу Петра. План је био, да се најпре Петар разбије, па да се војска, која је њега разбила, брзо окрене и заузме реку, како Младен не би могао измицати кад га цела турска сила нападне.

„Срби су чекали у својим шанчевима, јер нису имали толико силе да би могли изаћи пред непријатеља· Они су били свесни свог тешког положаја, али и свог великог задатка, и спремни су били да своју крв пролију а непријатеља да не пусте у Србију. Борба се започела код Ајдучке чесме. Срби су, у тврдим шанчевима, четрдесет дана издржали грдну ватру топовску просипану на њих са свих страна. Тада су писали Радичу, да им што брже пошаље помоћи, јер су у теснини. Радич није могао напустити своје позиције, да њима помогне, јер је и сам био притешњен, али је употребио једно лукавство којим

Digitized by Google

је доиста, опсађеним на Делиграду Србима, много користио. Он им је одписао, да се држе, и да им Карађорђе са својом војском хита у помоћ. Глас о Карађорђевом приближавању прелетео је из српског у непријатељски логор и, сам тај глас, узбунио је Турке, али им је ипак било стидно да се врате не извршивши ништа, зато се реше, да, пре доласка Карађорђева, нападну на Младена и Главаша. Овај храбри јунак, Станоје Главаш, смислио је једну стратагему да превари Турке. Он је једно јутро, пре свануће, прешао, са 1200 добро извежбане војске, једну гору (*εναν βουνον*). Преданио је у гори, чекујући ноћ, да пре зоре зађе за леђа непријатељу и да даде знак Младену. Турака је тада, на тој страни реке, било на 40.000. Пре него што су добили заповест да ударе (на Младена), један део те војске турске ишао је на појиште. Младен је, међу тим, смислио да се и сам са своје стране послужи једном преваром, према Турцима. Тако он одреди једног капетана (*ἕναν καπετάνον*. Ова ће реч овде значити неког тактички извежбаног официра, који је служио у аустр. војсци. Да није то Жикић био —) да се ноћу приближи појишту турском. Кад су Турци дошли на појиште, Срби су их напали готово да их подаве; једва су имали времена да измакну ка главној сили а камо ли да стоку напоје. али су у свом измицању и Србе привлачили. Турци су то једва дочекали, и напали су свом великом силом на њих. Зло би било, да у тај мах није Главаш изненада, с леђа ударио Турке. Тада је серашћер мислио само како ће измаћи, јер је по раније разнесеном гласу тврдо веровао, да је тај напад од Карађорђа и његове војске. Велики је плен остао у рукама Главаша; доста је и Турака пало, нарочито од оних што су с друге стране реке, код ајдучке чесме, логоровали (према Петру) и кад су чули за повлачење везирово нагли, да мостом и у лађицама пређу Мораву.

Digitized by Google

XVI *Румелијски валис враћа се у Ниш и шаље извешће Порти* стр. 72—89.

У овој песми опевано је оно о чему су две Милутиновићеве песме, „Славоташност“ и „Дочек Мухасила“ (Србијанка II 102—7 стр.) Оба се песника у причању ствари подударају, само се у грчкој песми излажу и погодбе мира које је Петар Ичко издејствовао код Порте. Те су погодбе познате, и у песми Дукиној нису друкчије[1].

Затим се у овој песми нешто пространије, него што је у Милутиновића, прича о извијању Ибрахим-паше да не објави царски ферман (између осталог изговарао се да објава тог фермана пада у дужност босанском везиру а не њему) и о труду Ичковом да га склони, те да нареди паши нишком. да изврши царску заповест. Путовање Ичково у Ниш и дочек Мохасилов у Смедереву опеван је исто као и у Србијанци.

XVII *Друга опсада Београда и присуство Мохасила у српском логору* стр. 80—87.

---

[1] „*Ἀφίνοντες τὴν Σέρβια, ἐλεύθερην στα πάντα*
„*Χωρὶς ποτὲ νὰ κατοικῇ ὁ Τοῦρκος σὲ παλάγκα*
„*Ὅλα τὰ εισοδήματα τοῦτ' ἔστι τὸ Γιουμροῦκι*
„*Ὡ'σαν καὶ Σκαλαις καὶ λοιπὰ ὡς ἶναι στὸ κιουτοῦκι*
„*Αὐτὰ νὰ ἐγνωρίζωνταῖ ὅλα τῶν Σερβίανον*
„*Αὐτοῦ δὲ μιαν Ξεκοπὴν νὰ δίδουν τὸν Σουλτάνον*
„*Τὰ κάστρα νἂν ἐλέυθερα, τοῦτ' ἔστι Βελιγράδι*
„*Τὸ Σάπτζο κάι Σεμένδρία Πασᾶς, νὰ κομανδαρι*
„*Σ'αὐτὰ δὲ για νὰ κατοικῇ ἕνας δε Ὀμπερκνέξος*
„*Νὰ ἔχει καὶ τὴν ἐκλογὴν ἀπὸ αὐτὸ τὸ γένος*
„*Νάχῃ, τὸ αὐτεξούσιον, παντοῦ εἰς κάθε χώρα*
Τάς κρίσεις για νὰ θεωρῇ, πλὴν τὴν θανατηφὼρα
„*Αυτην δὲν ἔχει ἄδειαν, νὰ τὴν ἀποφασιση*
„*Αλλ' ἔχει τό ἐλεύθερον γιὰ νὰ τὴν θεωρήση*
„*Αὐτὰ λοιπὸν, κὶ ἄλλα πολλὰ ἔιχεν' ἀποφασίσει*
„*Τὸ ἔνδοξον χριτήριον, ποῦ ἔκαμε τὴν κρίσι.*“

Digitized by Google

Прва колона српска, за опсаду Београда, стигла је, као што песма вели, *10 Маја 1806, на дан вазнесења Христова.* Непријатељ је, из града и вароши, покушавао да спречи радњу Срба на опсади, али није успео. Срби су се улогорили на Врачару, подигли шанчеве и поградили колибе; опсели су варош и затворили пролазе Савом и Дунавом.

Међутим је стигао већил нишки као Мохасил. Он је у име царево заповедио да бојеви престану и по његовој заповести углављена је армистија од 14 дана. За то време могли су Турци слободно излазити за дрва. Мохасилу је подигнут чадор, близу једне ћуприје, на спрам српског логора и Срби су га са великим почастима отпратили тамо да станује. Мохасил је позвао пашу београдског, да изађе са неколико знатнијих Турака да чују Султанову заповест. Паша је то једва дочекао, јер је много трпео од Гушанца али ствар Београда није била више у његовим рукама него у Гушанчевим, нити је он могао што свршити без њега. Зато је поручио Мохасил по Гушанца да и он изађе, ну овај је изаслао људе да Мохасила позову у град, наводећи, да је срамно за Турке, и да закон њихов не дозвољава да се на Врачару, у средини ђаурске војске, објављује Турцима царски ферман. Мохасил није желео да прође као и Бекир паша, и није пристао да иде у град, него је на захтевање Гушанчевих изасланика послао му копију царског фермана који је Гушанац, у граду и вароши Београду, објавио као измишљотину и превару српску. Тако је Гушанац покварио сваки споразум.

XVIII *Ичкоглија путује, по други пут, у Цариград да се жали, што се Турци не покоравају царском ферману* стр. 87—89.

Из ове песме, које је садржина цела у њеном наслову, можемо забележити само: да се Ичкоглија, са још

Digitized by Google

двојицом, кренуо за Цариград о Св. Димитрији 1806 год. и да је тада наређено, да се сувишак војске дринске слегне под Београд.

XIX *Положај вароши Београда* (*предграђа*) стр. 89—91.

У овој песмици не каже се ништа више до да је и предграђе било утврђено великим палисадисаним шанцем и дубоким јарком; да је шанац био начичкан топовима, и да је и варош било тешко, као и прави град, освојити.

XX *Бегство Конде из града Србима* стр. 91—93.

И Сима Милутиновић има једну песму о овој ствари, под насловом „Конде прибјег“ (II срб. 107). „У Српској војсци“ почиње грчка песма „многи нису знали један за другог, одкуд је? и шта је? Ту ти је било људи са свих крајева Балкана. Било је доста Бугара, Цинцара и Влаха. Међу тим странцима био је и неки Конда буљукбаша, родом из Епира а из крајине Јањиске и т. д.“ па се онда прича, како је Конда био међу Гушанчевим крцалијама у Београду; како је чешће, за оно време од кад је Београд опсађен био, помишљао да побегне, али се бојао, да тим не опрља своје лепо име, какво је стекао међу крцалијама. Најпосле су му другови световали, да остави крцалије и доказивали су му да би на против срамно било остати дуже међу таким лоповима, тим мање што и плаћу своју није одавна примио. Тако се Конда, једва, реши те са неколико друга измакне у српски логор. Конда је од тог момента постао јунак српске историје. Његов савет и услуге били су од неоцењене вредности у освајању Београда, па је и после освојења Београда остао у српској војсци до његове јуначке смрти на Лозници 1807[1].

XXI *Освојење Београда* стр. 93—109.

---

[1] Као што ми је г. Милићевић говорио тело Кондино почива код ман. Троноше.

Digitized by Google

Ова је песма о оном, о чему су Милутиновићеве песме: „јуриш на Београд“, „Сталиш Турак у Београду“, и „узетије Београда конечно“. У њој се говори, о освојењу Београда; за тим о опсади града и изласку Гушанна; о предусретају Гушанца и његових крцалија код Оршаве; о, упорству ерлија, који по одласку Гушанчеву, не хтедоше предати града; о предаји њиховој и уласку Срба у град на Божић 1806. О благодарењу држаном у славу освојења Београда. Песма тече онако исто као и у Милутиновића, и једва се могу пробрати две три прилике, мање важне, које песма грчка додирује а о којим нема говора код Симе. Тако се, између осталог у Грчкој песми говори нешто подробније о Кондином послу, и каже се за њ, да је и он учествовао у ратном савету држаном о том, како ће се варош освојити, и да су његови предлози усвојени. За тим се говори о покрету и размештању српске војске овако: „Војска је кренута под варош у највећој тишини Она је била размештена, у добром убојном поретку, на три стране. Чарапић је добио да командује десним крилом, на Видин капији. Карађорђе је желео да управља центром, али му друге војводе не дадоше, да се неби излагао опасности а може бити и живот изгубио, и на место његово одредише Младена да командује центру. Милоје је одређен да управља левим крилом на Сава-капији; Он је имао заповест да, пре свију, почне дејствовати. Под његовом заповешћу био је и Конда“ У освајању града београдског, као што се зна, — позиција српска на оном острву спроћу града била је врло важна, а зна се и то, да је Аустрија, због тог острва, чинила неке тешкоће Србима и оптуживала их у Цариграду. И о тој ствари Дука спомиње нешто више од Милутиновића. Стари турци, вели песма Дукина, показали су први Карађорђу, да сме и на то острво прећи с војском, и доказивали му, да је острво истина аустријско, али само до неких старих шанчева што

Digitized by Google

су били, близу обале дунавске, према граду, а ти шанчеви и онај језичак земље међу њима и Дунавом, да су од вајкада сматрани као турско (градско) земљиште. Чим је то Карађорђе дознао, наредио је, те је та знаменита позиција заузета. То је било, по грчкој песмарици, 9. Декембра 1806.

Још се може из ове песме забележити и то, да Дука, онај вероломни предусретај Гушанца код Оршаве приписује непосредно заповести Карађорђевој а не самовољи Миленковој.

XXII *Заузеће Шапца* стр. 110—113.

Милутиновић има песму »Узеће Шапца« (срп. II 128). Из ове Дукине песме можемо забележити: да је у граду шабачком, тада, при предаји, било преко 2000 турака, све Бошњака, и четири паше; да су тим турцима и мохасил и паша (београдски) поручивали, да предаду град Јакову. Преговори о предаји вођени су нешто по дуже, па је позиван и пуковник митровачки да посредује. Највећа је тешкоћа била споразуму, што Турци нису никако хтели пристати да даду таоце. Карађорђе, који је ради тог посла стигао, сам са својим телохранитељима, под Шабац, вели песма, укорио је Јакова што је примио посредовање Аустријанаца и пребацио му је, да је малодушан. Он је примио предају Шапца (25. јан. 1807)

„Ὠνείδισε τὸν Ἴακοβον εἰς τὴν μικροψυχίαν
„Ποῦ δὲν ἐστάθη σταθερὸς χωρὶς τὴν μεσιτείαν.

XXIII *Жалост у Београду после његова освојења* стр. 113—121.

У овој песми песник објашњава, и извињава нека нечовечна дела српских старешина и српске војске, учињена у вароши Београду, нарочито, извињава убиство паше београдског и ону сечу и пљачку што одма за тим наста у вароши.

Digitized by Google

Ради тог извињења он наводи једну ствар коју, — чини ми се — други не спомињу. Тако нам вели, да је у Београду с пашом и Турцима, (Ерлијама) пошто су град предали, поступано врло човечно. Њихови животи били су, строгим наредбама, заштићени. Сиротињи турској раздавано је по нарочитом наређењу, по све дневно, хлеба, а вођена је брига и за будућност њихову, те је ради тога набављено 300 волова да сиротиња турска земљу обрађује. Али при свем том, Турци и њихов паша нису били задовољни но су тајно кројили заверу да, на часне покладе, кад су Срби обично зањати кућним уживањем, изненада упадну у град, исеку српску стражу и затворе се; а тако исто да учине сечу и у вароши. Ту заверу открила су нека пашина, ухваћена писма. Карађорђе, ког су ствари звале на границу, био је принуђен, да ту заверу брзо и строго угуши, тим пре, што је сам, међу српским војводама имао непријатеља који су му завидели и једва чекали прилику да пристану уз Турке противу њега[1].

Он је, по повратку из Шапца, причекао *два* дана, да дође оно време кад су Турци били наумни да изврше сечу, па је онда заповедио паши да се сели из вароши, и одредио је војску која ће га пратити. Била је субота, око по дне, кад се паша кренуо из вароши. С њим је изашло до 130 турака сазаклетника. Музика је свирала пред спроводом као обично кад паша путује. Истом што су се Турци удалили од вароши, војска што их је пратила нагрне на њих и све их исече. Још је грднију сечу починила војска кад је ушла у варош.

---

[1] „*Γιὰ τ' ἔιχε καὶ πολλοὺς ἐκθρούς ὁποῦ τὸν ἐφθόνουσαν*
„*Νὰ ἕυρουν λίγην πρόφασιν μόλις τὸ καρτεροῦσαν*

Digitized by Google

су били, близу обале дунавске, према граду, а ти шанчеви и онај језичак земље међу њима и Дунавом, да су од вајкада сматрани као турско (градско) земљиште. Чим је то Карађорђе дознао, наредио је, те је та знаменита позиција заузета. То је било, по грчкој песмарици, 9. Декембра 1806.

Још се може из ове песме забележити и то, да Дука, онај вероломни предусретај Гушанца код Оршаве приписује непосредно заповести Карађорђевој а не самовољи Миленковој.

XXII *Заузеће Шапца* стр. 110—113.

Милутиновић има песму »Узеће Шапца« (срп. II 128). Из ово Дукине песме можемо забележити: да је у граду шабачком, тада, при предаји, било преко 2000 турака, све Бошњака, и четири паше; да су тим турцима и мохасил и паша (београдски) поручивали, да предаду град Јакову. Преговори о предаји вођени су нешто по дуже, па је позиван и пуковник митровачки да посредује. Највећа је тешкоћа била споразуму, што Турци нису никако хтели пристати да даду таоце. Карађорђе, који је ради тог посла стигао, сам са својим телохранитељима, под Шабац, вели песма, укорио је Јакова што је примио посредовање Аустријанаца и пребацио му је, да је малодушан. Он је примио предају Шапца (25. јан. 1807)

„Ὠνείδισε τὸν Ἴακοβον εἰς τὴν μικροψυχίαν
„Ποῦ δὲν ἐστάθη σταθερὸς χωρὶς τὴν μεσιτείαν.

XXIII *Жалост у Београду после његова освојења* стр. 113—121.

У овој песми песник објашњава, и извињава нека нечовечна дела српских старешина и српске војске, учињена у вароши Београду, нарочито, извињава убиство паше београдског и ону сечу и пљачку што одма за тим наста у вароши.

Digitized by Google

Ради тог извињења он наводи једну ствар коју, — чини ми се — други не спомињу. Тако нам вели, да је у Београду с пашом и Турцима, (Ерлијама) пошто су град предали, поступано врло човечно. Њихови животи били су, строгим наредбама, заштићени. Сиротињи турској раздавано је по нарочитом наређењу, по све дневно, хлеба, а вођена је брига и за будућност њихову, те је ради тога набављено 300 волова да сиротиња турска земљу обрађује. Али при свем том, Турци и њихов паша нису били задовољни но су тајно кројили заверу да, на часне покладе, кад су Срби обично зањати кућним уживањем, изненада упадну у град, исеку српску стражу и затворе се; а тако исто да учине сечу и у вароши. Ту заверу открила су нека пашина, ухваћена писма. Карађорђе, ког су ствари звале на границу, био је принуђен, да ту заверу брзо и строго угуши, тим пре, што је сам, међу српским војводама имао непријатеља који су му завидели и једва чекали прилику да пристану уз Турке противу њега[1].

Он је, по повратку из Шапца, причекао *два* дана, да дође оно време кад су Турци били наумни да изврше сечу, па је онда заповедио паши да се сели из вароши, и одредио је војску која ће га пратити. Била је субота, око по дне, кад се паша кренуо из вароши. С њим је изашло до 130 турака сазаклетника. Музика је свирала пред спроводом као обично кад паша путује. Истом што су се Турци удалили од вароши, војска што их је пратила нагрне на њих и све их исече. Још је грднију сечу починила војска кад је ушла у варош.

---

[1] *„Γιὰ τ' ἔιχε καὶ πολλούς ἐκθρούς ὁποῦ τὸν ἐφθόνουσαν*
„Νὰ ἕυρουν λίγην πρόφασιν μόλις τὸ καρτερροῦσαν

Digitized by Google

Триандафило Дука причајући то, подсећа на све оне нечовечности какове су Срби сносили од Турака у дугим вековима свог робовања, и на све оне грозе каквим би Срби били изложени, да је Турцима од некуд испао план завере за руком.

У другу недељу, после убиства паше и сече у варoши, митрополит београдски, са свима свештеницима, у орнату црквеном, ушао је, по заповести Господаревој, у град, осветио га по правилима цркве и прогласио, да је град од сад хришћански, и све што је у граду треба да слави Христа спаситеља. Одмах, за тим, настало је покрштавање жена и деце турске што се затекло. Људи је било мало; све је изгинуло или се разбегло преко Саве и Дунава. Наш песник довршивао је ову песму, на неколико дана после тог догађаја, и вели, да је до тог дана, кад је последње речи, у песми писао, покрштено у Београду преко 300 жена, а он се у тврдо нада, да ће пре свршетка месеца све, што је некрштено, бити испокрштавано.

Сима Милутиновић има једну нежну елегију под именом «Радован« у којој се, с прекором сећа тог покрштавања после освојења Београда.

С óвом песмом Триандафил Дука завршио је своју песмарицу, али је, кад је она већ била у печатњи, прикачио јој и један додатак, од два листа.

XXIV *Додатак* стр. 121—124.

У овом додатку се говори о оном, о чему је говор у Милутиновићевој песми „Спасеније Ичка» (Срб. II 133).

За Жикића, капетана, ком је Карађорђе наредио да на источној граници, добро чува, како не би глас о сечи беодрадској допро до у Ниш где се Ичко, на свом повратку из Цариграда неколико дана бавио, те тим отежао његов излазак, вели Триандафил Дука: да је био поштован и на гласу; да је био тактички искусан капетан,

Digitized by Google

да је служио с Радичем у аустријској војсци и ратовао и он противу Француза.

* * *

То је, у кратко, садржина Дукине песмарице. Ја сам овим рефератом желео испунити једну дужност Србина наспрам пријатеља из туђине; извући из заборавности једну књижицу која је некад била више позната међу нама, и потсетити на име једног Грка које треба да остане праћено увек осећањем благодарности у памћењу нашег народа.

Као што сам напред обрекао, ја сам из песмарице Триандафила Дуке побележио оно што се мени чинило да може за кога бити занимљиво. Стручно око могло би, уверен сам, још више што наћи, и још што шта побележити из те песмарице.

Свет. Николајевић

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

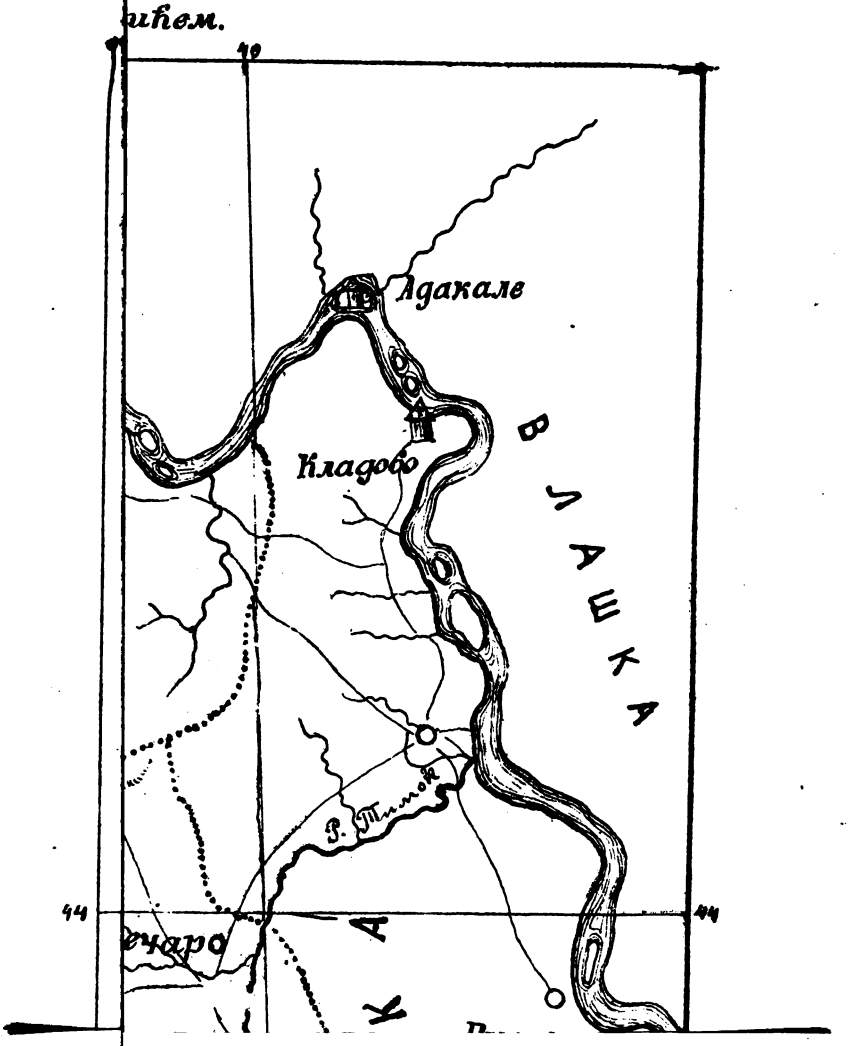

Digitized by Google

Digitized by Google

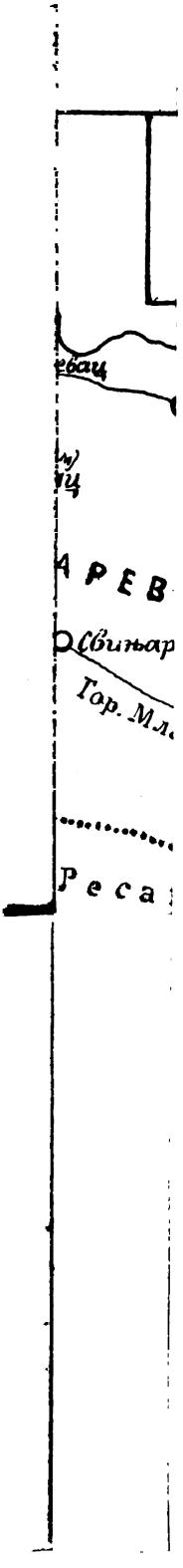

Digitized by Google

Digitized by Google

МАЧВА са

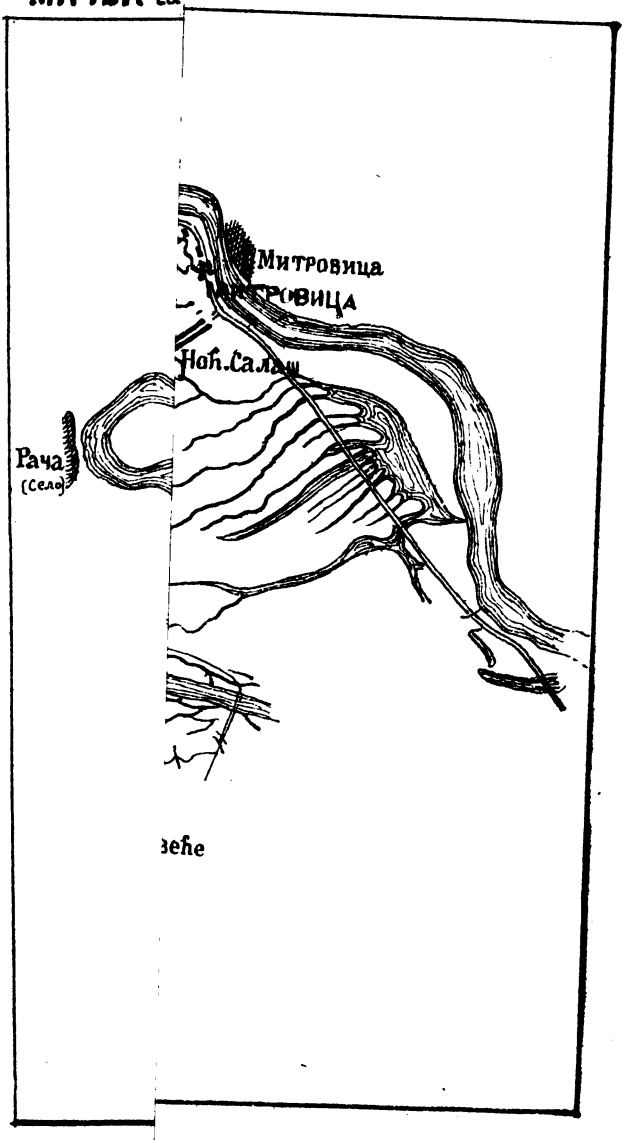

зеће

Digitized by Google

Digitized by Google

УТВРЂЕНИ

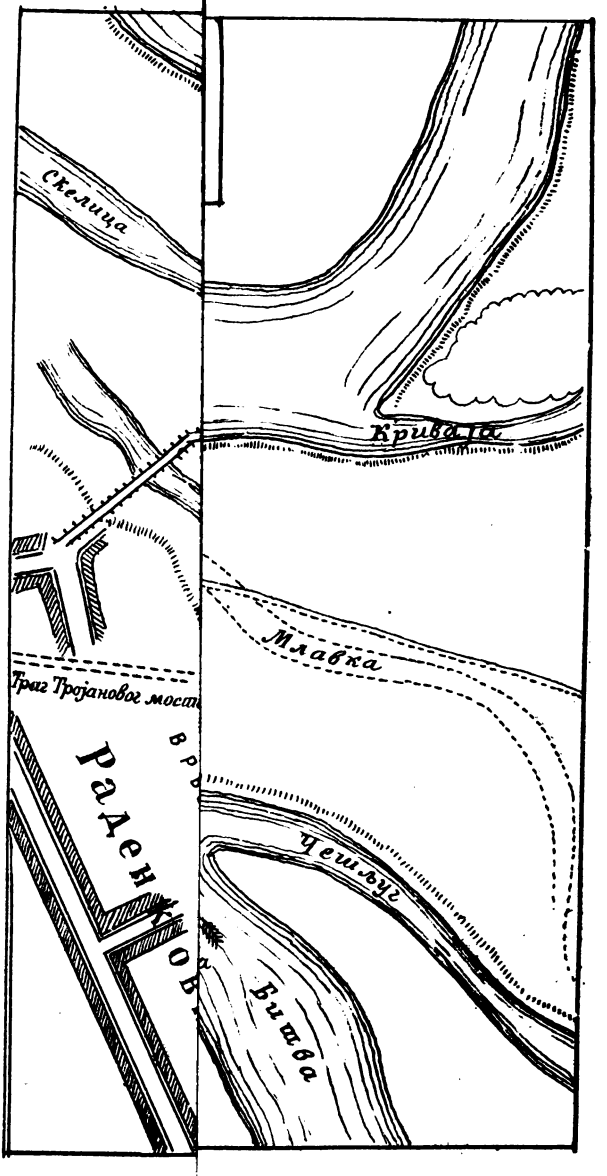

Digitized by Google

Digitized by Google

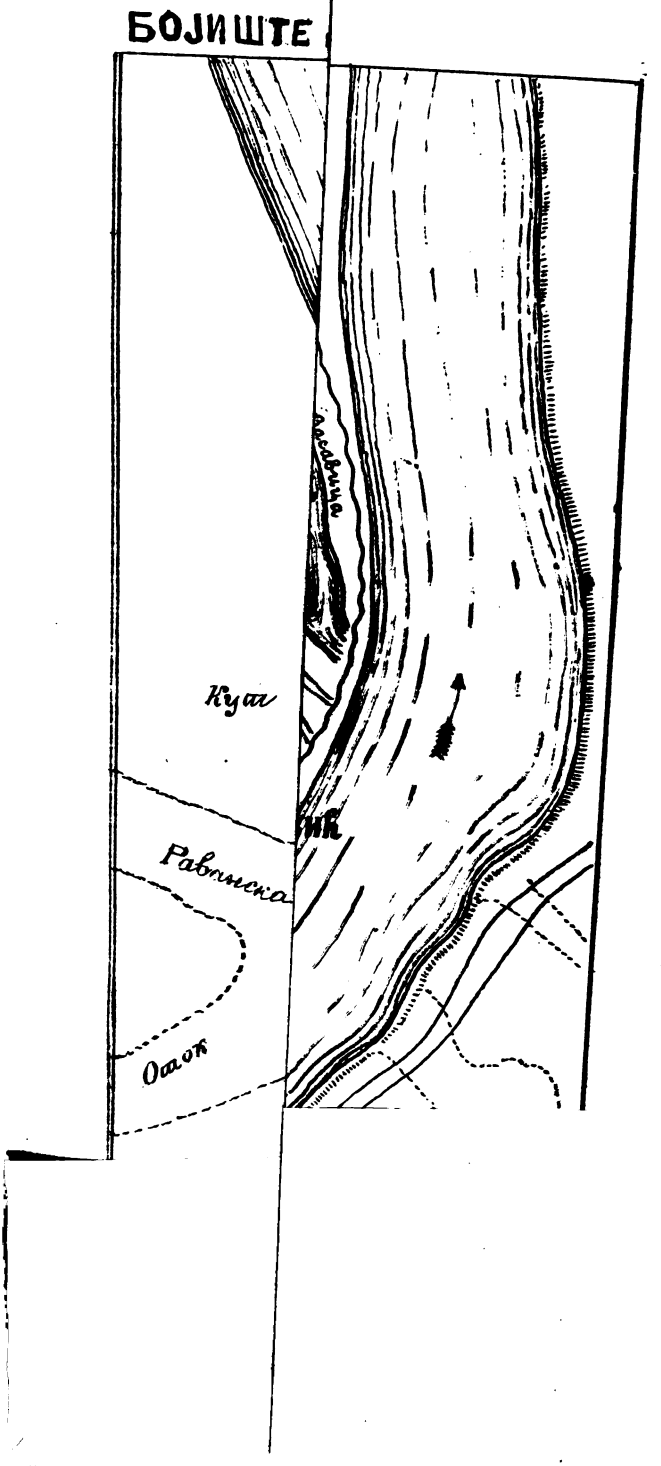

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Stanford University Libraries
3 6105 014 768 597

DR
301
G6
V.5

DATE DUE

NOV 23 1983			
AUG 21 1991 - ILL			

Digitized by Google

Digitized by Google